ИЛУСТРОВАНА ИСТОРИЈА

СРПСКОГ НАРОДА

од најстаријих времена до проглашења нове краљевине.

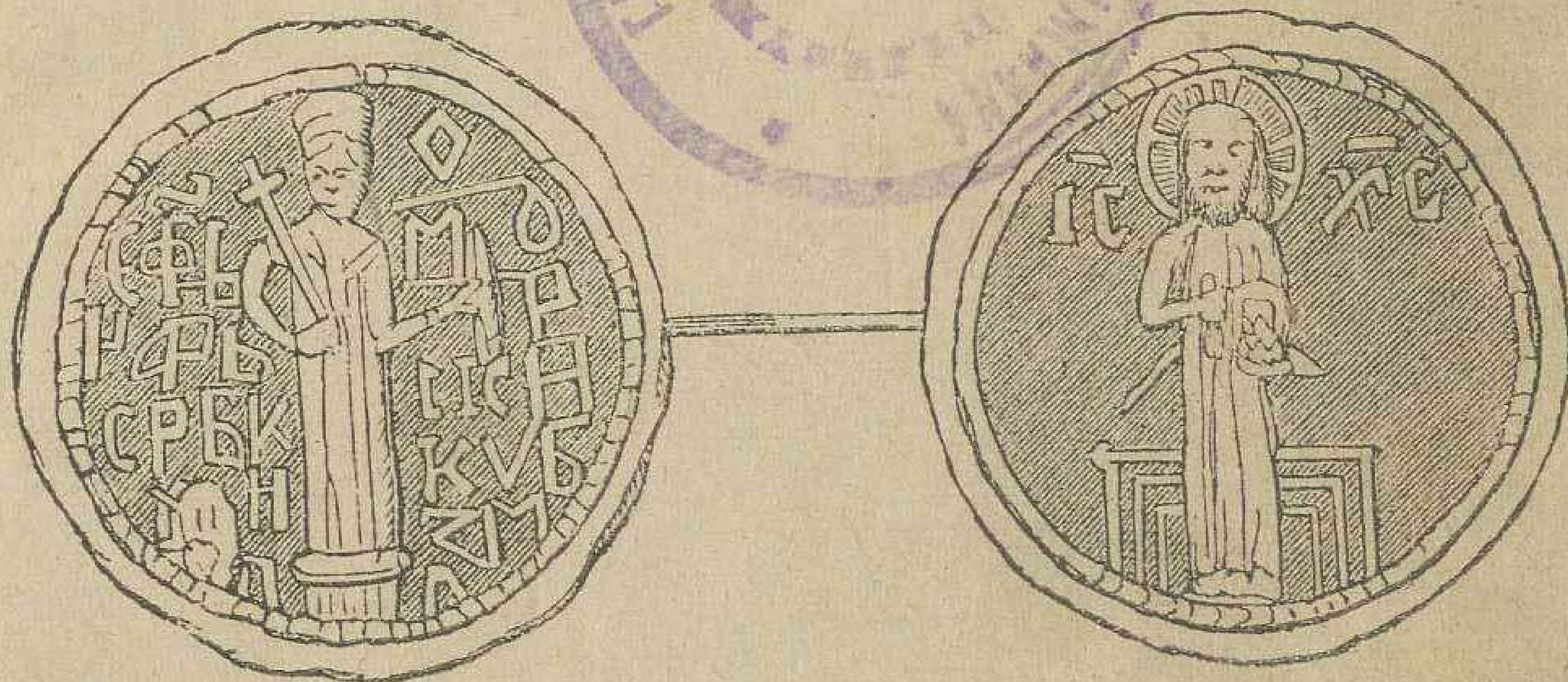

Са 120 слика

и

једном картом балканског полуострва.

Издао

Коста Мандровић.

У БЕЧУ 1885.
(Illustrirte Geschichte der Serben.)

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА:

Први период.

Други период.

Трећи период.

Четврти период.

СЛИКЕ:

ПРВИ ПЕРИОД.

Од сеобе Срба на балканско полуострво до Немање I.
(Од 636. до 1159. год. после Христа).

I. Срби и Словени.

Срби су огранак великог словенског народа, с којим су у најстарија времена живили у заједници, имајући једне исте власти и обичаје. Говорећи дакле о Србима нужно је, да неколико речи проговоримо и о старим Словенима.

Најстарији трагови словенских народа, губе се у густој тами прошлости источне Јевропе до велике сеобе народа. Но судећи по споменицима који су нам остали о њима, као и по доказима који се у новије доба црпе из науке о постању, развићу и сродству разних индојевропских језика, можемо слободно рећи, да Словени припадају великом индојевропском племену људског рода, од којег су Грци, Латини, Гали и Германи (Немци), и да су од памтивека живили у Јевропи и то између реке Волге, Азовског, Црног и Балтичког мора, и карпатских гора, а неке се гране словенских народа простираху и у саму Азију. Стари народи називаху Словене: Винетима, Антима и Сарматима, и од тог последњег имена назвали су и земље где су живили Словени, Сармацијом. Стари римски и грчки књижевници спомињу по некад Словене под именом Трака, Гота, Хуна, Трабила и Авара једно за то,

што су Словени с овим народима живили често у суседству, а кадкад су заједнички и војевали; а и за то их назваху тим именима, што стари нису познавали народе, који им нису били суседи.

У време велике сеобе народа при крају 4. века, 374. год. пос. Хр., кад се Хуни кренуше из унутрашњости Азије у Јевропу, узбуне се и словенски народи, па се нешто помакоше из својих старих седишта. Једни се Словени повукоше даље на север а други у друштву с разним другим народима одоше дубље на запад и југ до реке Лабе и Дунава; а највећи део Словена остаде у својим старим седиштима. Од овог доба су нека словенска племена непрестано мењала своја седишта, насељавајући се у пространим пределима од карпатских гора па до самог Јадранског мора. У 5. веку (около 449. год.) Словени су у друштву с Атилом, краљем над Хунима, заузели пределе на северном Дунаву и завладали Далмацијом. У 6. веку било их је много у Дарданији где се родише грчки славни цареви словенског племена, *Јустин* и *Јустинијан* који се у детињству зваше *Управда*. Ови су цареви имали у својим војскама многе Словене, па и Јустинијанове знамените војводе: Велизар, Доброгост, Всегорд и Хвилибуд били су Словени који тада беху насељени на обема обаламa Дунава. У половини 6. века (548—551. год.) Словени, који нису били потчињени римској влади, пустошећи прешли су били сав Илирак, неке су чете допирале до самог града Драча у Албанији на Јадранском мору, (около 548. год.) а друге су прешле реку Марицу (550. год.) разбише римске војске, освојише град Топир на Егејском

мору, па подкрепљаване многим четама, које долажаху од Дунава, намераваху освојити и саму знамениту приморску варош Солун (551. год.). Ове су борбе и касније настављане, а при концу 6. века Словени, у друштву с Аварима, нападајући на римско царство, силно га потресоше (581—601. год). Тада се Словени стално наместише у земљама између Дунава и Балкана, и простираху се к југу до Солуна, а на југозапад до града Орида.

Док су словенска племена, насељена на Дунаву у 5. и 6. веку прелазила Дунав, и упадала у земље византијско-римског царства; донде се и остали словенски народи помицаху к северу и западу, где се населише стално између реке Одре и Лабе до Балтичког мора. Они су највише имали борбе са силним германским народима, с којима још и данас у суседству или помешано живе.

Тако се мало по мало Словени јављају у историји у три велике гране: источној, западној и јужној. У источну долазе Руси, који се опет разликују у Великорусе или Москове, Малорусе или Украјинце, Козаке и Белорусе. У западне Словене рачунају се Пољаци, Чеси и Моравци са Словацима и Лужичким Србима, Полабски и Балтијски Словени. А јужну словенску грану састављају Бугари и Срби са Хрватима и Словенцима. Ове три главне словенске гране дугим временом и мешајући се с различним туђинским племенима, доста се удаљише у облицима језика и наречја својих, но опет већином задржаше једнаке словенске корените речи и главније словенске облике, а сачуваше и заједничке нарави и обичаје. Најглавнија су сада четири словенска

наречја: руско, пољско, чешко и српско-хрватско с бугарским.

Источни Словени заузимају грдну просторију равне земље од Балтичког мора и реке Дњепра до Црног мора, кавкаских и уралских гора. Западни

Први Словени између Дунава и Балкана.

Словени насељени су од Дњепра дуж реке Висле до Лабе и карпатских гора. А јужни Словени заузимају лепе пределе од реке Тисе и Мориша па преко Драве, Дунава и балканских планина до Архипелага, Јадранског мора и извора реке Саве.

Стари књижевници веле, да су Словени били људи здрави, високи и снажни, у лицу су наличили

један на другог, и били су нарави веселе и благе, прости, отвореног срца, побожни али сујеверни, па су за то радо имали врачања и предсказивања. Од кад се зна, Словени су водили мирољубив живот, те су и становали на једном месту, или ако би

Словени служе боговима.

променули своја седишта, то би било само у случају велике невоље. Бавили су се риболовом, чувањем стоке и обрађивањем земље; а знали су и најнужније занате; па у томе погледу сталног и питомог живота, далеко се разликују од суседних народа, који нехтевши радити често су на Словене нападали и пленили им стада и куће, а жене, људе и децу одводили у ропство. Томе мирном и па-

стирском начину живота има се приписати, што Словени не само да нису имали општег словенског господара, нити знали за цара и краља, него су на против по једина племена за себе живила често у раздору, те не могаху се сложно и заједнички бранити од варварских нападаја. Стари Словени живили су у селима и то растурено, но било је у њих и градова утврђених опкопима. У градовима није било сталног насеља, јер су у њима околна села само у време туђинских нападаја тражила заклона, а кад што су се скупљали да се поклоне и принесу жртву боговима приликом већих светковина, а и ради договора о важним и општим пословима народним.

Словени су знали још у оно давно доба за патријархалан и пастирски живот, за задружно имање, рад и уживање; те је задруга ли словенска установа породичног и економског значаја. Глава породици био је отац, а кад он умре синови остају у задрузи и између себе изаберу једног задружног старешину, који по договору располаже задружним пословима и где треба брани користи задруге своје. Задруга се још и дан данас по где где сачувала код неких словенских народа, а на име код Руса и Срба. Али и код њих почело је задруга нестајати од кад дођоше ближе у додир са германским народима, а и усљед развијћа индустријалног и варошког живота.

Страни писци хвале породични и друштвени живот код Словена, а о томе сведоче и словенске народне песме, предања, обичаји и пословице из старих времена. По неким писцима сматрала се као

света дужност чувати и поштовати своје родитеље, хранити и неговати у старости, а и обратно родитељи су чували и хранили своју децу док ова не одрасту, да буду кадра сама радити и старати се о себи. Осим тога јако се хвали и верност жена и тврди се, да се многе по мужевљевој смрти саме убију не могући да поднесу тугу. Код Словена је владала моногамија (једноженство) а код неких племена по где где има трагова и многоженству, но и то је уведено по свој прилици са стране, из туђинства. Љубили су слободу, и поштовали су своје обичаје као неку светињу, чиме се особито одликоваше Срби. У рату храбри жестоки и осветљиви особито као неправедно нападнути. Са непријатељима своје народности, који су им газили и требили све што им је било најмилије и најсветије; слободу и језик, били су сурови и немилостиви. По речима немачких писаца, Словени су оружјем у руци бранили своју слободу и отимали се туђег ропства, па су и волели сви изгинути, него ли да се од Немаца покрсте и да плаћају данак немачким кнезовима. Волели су већма рат него ли мир, и свака друга невоља је била мала у њиховим очима према губитку слободе. Немци су се дуго борили са Словенима промењљивом срећом, а то за то јер Немци војевали су ради славе и раширења, а код Словена је борба одлучивала о слободи или ропству. Али и други околни образованији хришћански народи и владари нису боље и милостивије поступали са Словенима; па с тога жестина и суровост Словена у рату може се сматрати као „мило за драго.“ После боја били су великодушни, нису гонили, ни

убијали побеђене непријатеље, него им је на против мило било, кад би се ратни сужњи међу њима настанили. Били су вешти у оружју, па се и саме женске у томе упражњавале, као што нас тога обичаја опомињу гдекоје наше народне песме. Најпосле

Карпатске горе са шћерпским језером.

Словени су били правични и поштени, и госте су врло радо дочекивали. Странца као госта не само да су радо дочекивали у свом дому, него су га и ради боље сигурности отпратили до другог села; и ако би му се догодила каква напаст немарношћу или узроком домаћина, онда је други сусед сматрао за дужност, до освети ову увреду или напаст што би се десила госту или путнику. Овај лепи обичај

су још и данас сачувала многа словенска племена. У овим појединим цртама можемо и данас још познати српски народ.

Словенски народи нису били први који су примили веру Христову, него су више векова провели

Авари пљене балканске земље.

у незнабоштву. Док су Срби с осталим Словенима живили у заједници, били су, као и остали Словени, незнабожци, који су истина, веровали, да овим светом нека надземаљска сила влада, али нису имали јасног појма о суштаству, и сили божанства. Словенски су народи за свога незнабоштва имали више богова, но међу нима били су неки главни богови, па су веровали да је један међу свима

најстарији, који над осталима влада, који дрма небом и земљом. То главно божанство називали су просто бог или Сварог, а бог громовник био је познат под именом силни Перун.

Вера Словена оснивала се на начелу доброга и злога. Доброту су оличавали у Световиду, белом богу; а злоћу у Црнобогу. Световида су претстављали сјајним лицем, са четир главе на четири врата окренутим на четири стране света; Црнобогу давали су облик лава. Осим тога поштовали су бога правде Прова, бога гостољубља Радгоста, бога сунца Дажбога (син Сварогов), бога времена Коледа, бога рата Давора или Гура, бога кише Додола, богињу лепоте и младачког живота Живу, богињу милоште Ладу или Прију, богињу чистоће Дјевану; и друге добре и зле богове и богиње (виле); зле су звали бесовима. Својим су боговима подизали у шумама храмове, и такве су шуме биле свете, у које нико није смео улазити но само свештеник и онај који је приносио боговима жртве, или болесник, који је од богова тражио лека. Најдуже се задржало незнабожтво на острву Рујану (сада немачком Ригену) које је било главном столицом старе словенске незнабожачке религије и старих словенских светиња; где је било много храмова, које су Словени градили боговима. Словени су на северозападу и на поменутом острву били велики непријатељи хришћанства за то, што су Немци, овлађујући словенским земљама гонили Словене, да се крсте, а уз то су им одузимали слободу и независност. Словени се за то жестоко одупираше Немцима, мислећи да је хришћанска

наука противна њиовој слободи, па су за то у рату заробљене хришћане убијали и приносили их боговима на жртву. Слободу и религију Словени ценише подједнако и с тога се противише тако јако хришћанству. Словени су веровали у вечни живот, али не у судбину. *Виле* су поштовали као нека виша, надземаљска створења, којима су приносили жртве, и од којих су дознавали будућност. Сви Словени нису поштовали једне и исте богове али су опет за то имали многе заједничке религиозне обичаје, и једне богове. Имена гдекојих старих богова, и словенски обичаји из незнабожачких времена осташе у спомену код словенских народа до данашњег дана. Неки обичаји у нашег народа још нам и данас напомињу времена, кад су наши стари били незнабожци. Што се у народним песмама спомињу Леља, Лада, Додоле, Прпоруше, Виле и што гдегде убијају вампире глоговим коцем, то је све остало код Срба још из старих незнабожачких времена. У прво време, кад су се Срби покрстили, било је у њих много оваких обичаја, којих је после мало по мало нестајало, но и сад се нека имена, и гдекоји остаци од тих обичаја у нас налазе. Даћа, кољиво, бајање, краљице и т. д. све су то обичаји, који у народу осташе још од незнабожачких времена.

II. Сеоба Срба из Бојке на балканско полуострво.

У почетку шестог века а по свој прилици још и пре тога, с оне стране карпатских (татранских) гора, тада се зваху *Бабије горе,* била је

словенска држава Бели Хрвата, који су били суседи Белима Србима нашим предцима. Стари су Срби називали своју отаџбину *„Бојком“* која је лежала у данашњој источној Галицији између реке Висле и извора реке Дњестра и Прута, Русини који сада у тим пределима живе, и данас се зову пределним именом Бојки т. ј. храбри. Из ове земље Бојке иселише се Срби, да потраже себи нову отаџбину. Незна се управо за што су Срби оставили своја стара седишта, и пошли у далеки свет, но доста се поуздано може рећи, да је било више узрока, због којих се Срби иселише.

Око 630. год. навале силни Авари народ уралски из Панонијe преко Саве, те освоје и опљене сву Дарданију (Босну) и Далмацију, потчине себи нека словенска племена, и приморају их, да с њима заједнички војују. То је била прва прилика, те се почеше кретати и они словенски народи, који су до тада били на миру. Авари, нападајући на римско царство, јако су опустошили земље међу Дунавом и Јадранским морем. Грчки цар Ираклије, тражећи помоћи против народа који су нападали на његово царство, позове у своје земље Хрвате, који су становали иза карпатских гора. Хрвати пристану на овај позив, и 634. год. крену се из своје постојбине Беле Хрватске, под управом петорице војвода рођене браће, од којих је најмлађем било име Хрват; сиђу низ Карпате у Панонију, пређу Дунав, Драву и Саву, ударе на Аваре и ослободе од њих Приморје (Далмацију) па се сами око 636. год. у тим пределима населе, између река: Драве, Купе, Врбаса, Цетине и Јадранског мора.

Срби јамачно расцепљени унутрашњим раздорима, видећи шта урадише Хрвати, разделе се на двоје. Једни остану у Бојци под својим кнезом а други се под управом кнежевог брата крену из Бојке, да траже себи нову отаџбину. Они пошљу своје посланике грчком цару Ираклију, и заишту од њега, да им да земље, где би се могли настанити. Цар Ираклије једва дочека ову понуду, и даде Србима у Маћедонији солунску област да се населе. Срби пређу 636. год. Дунав, и у својим новим седиштима сазидају град, који назову *Србица*. У овом пределу на реци Инџекарасу има и данас место овог имена.

Ово прво насељавање у Маћедонији мора да је било тек једним делом народа, а већи део по свим приликама настанио се одмах у садањим српским земљама. Они пак Срби који су отишли у Маћедонију, нису могли тамо остати за дуго, него зажеле да буду ближе својој осталој браћи, Србима и Хрватима, па се крену натраг Дунаву и Сави. Ту у договору са намесником грчког цара у Београду, населе се стално у југоисточним пределима, од Хрвата, између Дунава, Саве, Врбаса, Неретве и Јадранског мора, па даље на југ до реке Бојане и града Драча, а одатле на обалама реке Ибра и Расине до Бугар-Мораве и Тимока, пошто су најпре очистили те пределе од остатка Авара, који су се још у гдекојим местима држали.

Док су Срби у заједници били са осталим Словенима, живили су као и они. Словени у најстарија времена нису имали над собом царева и кнезова, него су живели у општинама, које су биле саста-

вљене од појединих породица, а којима су управљале породичне старешине. Свака је општина, или управо свака је породица самостално управљала својим пословима. Општине су биле међу собом у свези, и свршавале су општинске послове по заједничком договору, а ради договора скупљаху се породичне старешине у зборове, које су звали *веħа*. Кад би се с ким Словени заратили, бирали би на већу војводу који је имао у рукама највећу власт, док је трајао рат. Од ових војвода су доцније постали код Словена кнезови. Кад се Срби иселише из Бојке, имали су већ своје кневове, од којих је један извео Србе из Бојке у нову отаџбину. И Хрвати су били под кнезовима, кад се населише у земљама грчко-римског царства.

Кад се настане Срби у поменутим земљама цара Ираклија, они се с места разделе на неколико племена, која су заузела особите области. Све те области делише се на западне: Неретва (Поганија) с Приморјем, Захумље (Хум) и Требиње (после Херцеговина) с Конављем, Дукља и Зета (доцније Црна Гора и Брда с једним делом равне Арбаније); и на источне: Босна и права Србија (садашња краљевина) с Метохијом или Старом Србијом. Све ове области биле су некад у некој слабој свези међу собом; али се наскоро ове свезе тако разкидају, да је свака област за себе била као нека, мање више независна државица. Поглавари над појединим областима зваху се жупани, кнезови и бани, а по најглавнији међу њима зваше се велики жупан.

И Хрватска још у почетку раздвојила се на Далматинску (или доњу) и Посавску (или горњу

Хрватску). И једна и друга половина Хрватске имале су нарочитог великог жупана и бана, кога су између себе бирали жупани, а ових је било у Далмацији око једанајест. Столица великом жупану бијаше у прво доба у граду Бијаћу, међу Трогиром и Спљетом.

Чим се Срби настанише у земљама, где до данас осташе, дођоше к њима хрaшћански свештеници, и проповедаху им науку Христову. Многи Срби већ тада оставише стару незнабожачку религију, и примише науку Христову, а многи осташе при старим обичајима, и старој вери. Срби Неретљани особито чуваху обичаје и веру својих старих, па их Грци за то прозваше Паганима, поганицима т. ј. некрштенима.

На ком су ступњу образовања Срби били кад се доселише из Бојке у Мезију, не можемо знати, јер до нас нису никакви споменици допрли из тог доба. Али толико се зна да су одавна Словени живели по селима и варошима, да су обрађивали земљу, и да су се бавили трговином; па за то су морали бити далеко образованији од суровых чета хунских и аварских а и од германских народа, за које стари писци веле да су такође били сурови. Да су и Срби доста образовани били кад се из Бојке иселише, отуд се зна, што су одма, чим су се у Тесалији настанили, сазидали град Србицу; а кад се населише у горњој Мезији подигоше више градова.

О српској књижевности оног времена немамо никаквих споменика, али се поуздано може рећи, да су још тада Срби имали својих побожних пе-

Сеоба Срба из Бојке.

сама, у којима су славили своје богове; да су певали славна дела својих јунака, имали своје приповедке и пословице; а није тако не вероватно, да су знали по свом особитом начину и писати; али од свега тога нису до нас допрли никакви писмени споменици. Словенима је била позната и свирка; гусле, које су Србима и данас миле, биле су познате и старим Словенима, који су из њих и на њима изводили свакојаке гласове и различне мелодије.

III. Срби под својим жупанима.

Почетак државног живота у Срба био је јако неразвијен. Срби раздељени на многе области, не могоше се спојити у једну државу. Њихови владаоци нису били увек самостални, него су често управљали земљом и народом по туђој вољи. У овом добу не опажа се да је српски народ састављао једну целину; Срби непоказиваху да имају какве више цељи и радише то, што су радили други околни народи а особито Бугари и Хрвати. Под одличнијим владаоцима српски је народ чинио лепа дела, храбро се борио против својих непријатеља, а више се пута ослобођавао од туђе власти, под којом је стајао. Српски народ је као младић, који још не познаје своју снагу, али који се и не боји да може пропасти. У два пута био је српски народ близу крајње пропасти, али је оба пута сачувао свој државни живот само својим животним силама и својом радњом.

Кад је умро српски кнез, који је Србе увео у земље цара Ираклија, постао је српски владалац

његов син, а после унук и остали потомци. Имена првих српских кнезова, или великих жупана, нама су непозната а ни то не знамо, шта су Срби у то време радили. То се зна, да су Срби насељавајући се у грчком царству, обећали цару Ираклију да ће бранити његове земље у Јевропи од Авара и других непријатеља, и да ће слушати грчке цареве. Но чим умре Ираклије (641. год.) Срби се одмах отму од Грка, али доцније опет потпадну под њихову власт. Од тога доба Срби су често устајали на Грке и од њих се цепали, али су често били приморавани слушати грчке цареве.

Српски велики жупани: Војислав, Радослав и Просегоје.

Војислав је први српски велики жупан, чије име спомињу стари писци. После њега био је велики жупан Радослав, а после Просегоје. Незна се јамачно кад су, колико и како владали Србима ови велики жупани, али се може доста поуздано рећи, да су они владали у првој половини 9. века. Од свршетка 7. па до почетка 9. века били су непрестано ратови међу Бугарима и Грцима; Бугарима и Хрватима; Хрватима и Немцима. У тим бојевима, који су били у блиском суседству српског народа и Срби су стајали сад уз једну, а сад опет уз другу страну. Бугари су имали многе ратове с Грцима (главнији су ратови били 687. 702. 716. 809. 813. год. и т. д.) и у тим ратовима помагала су их разна словенска племена, па и Срби који су им најближи суседи били.

Око 800. год. Франачки цар Карло велики, покори Словенију (Крањску), Истрију и Тршћанско приморје, па и Хрвате, и постави им франачке намеснике који су глобили и злостављали народ. Том приликом дођоше франачке војске и насељеници чак у Срем. (Отуд је и названа у Срему «Фрушка Гора», што су Франци или како их Срби и Хрвати зваху Фрузи, у том крају заповедали). Но по смрти Карловој устану Посавски Хрвати на оружје, под управом великог жупана Људевита (818. год); уз њих пристану Словенци на западу и Срби Тимочани на истоку, те тако здружена сила јужних Словена узбије неколико пута големе франачке војске. Али велики жупан јужне Хрватске (Далмације) по имену Борна, изневери своју браћу и помогне франачком краљу да покори Хрватску (820. год). Људевит не могући да се брани од толике силе, уклони се у Србију, где га гостољубиво приме, но ту убије српског жупана, па одатле побегне у Далмацију где и њега убију. Франци (Немци, Франачко племе) освојивши Људевитове земље, рашире своју државу до карпатских гора и реке Тимока, те тако постану суседи Бугарима. Отуд се изродише разне борбе између Бугара и Франака (827. год.) а доцније се распали рат и између Бугара и Срба. Чудновато је, што су у то доба нека српска племена (Бодрићи, Кучани, Гудушани, Тимочани 819., Бодрићи и Браничевци 822—827. год.) радије слушала Франке, него Бугаре. Српски је народ већ тада са своје неслоге допао зла и морао слушати туђе господаре.

Велики жупан Властимир.

Од 870—880. год.

После Просегоја постане великим жупаном његов син Властимир. У Бугарској владао је тада Пресијан, који желећи утврдити бугарску владу над Сремом и Славонијом (које су земље Бугари 827. год.

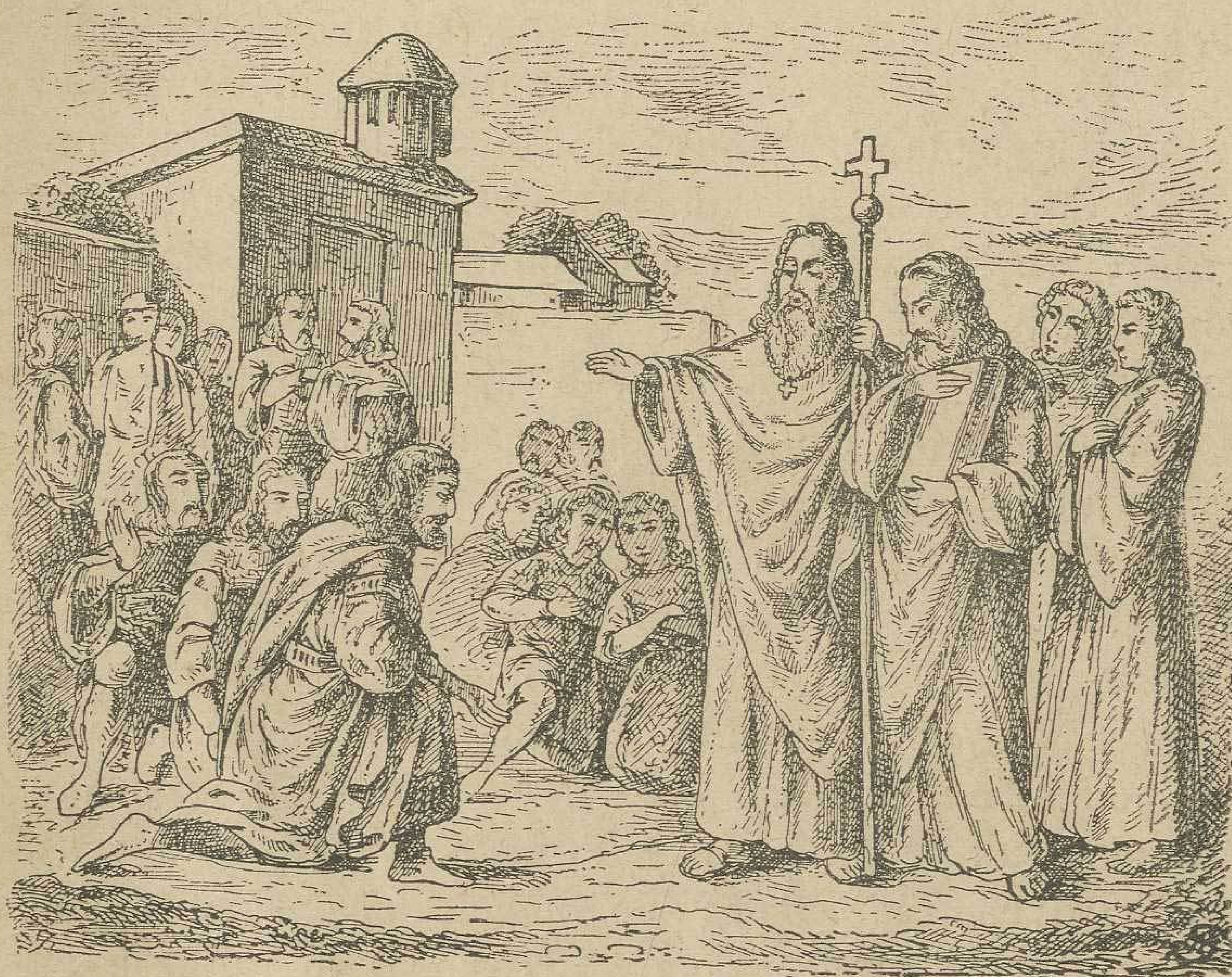

Срби примају Христову веру.

освојили), намисли овладати и Србијом. До тога су доба Срби живили већином у миру са Бугарима, а тада се између њих заметне крвав рат, који је трајао пуне три године. После многих жестоких бојева буду Бугари побеђени и приморани, да се без успеха, а са својом великом штетом поврате

у Бугарску. То је био почетак многим и жестоким борбама између Срба и Бугара, који су се од тога времена често мешали у српске послове и учинили, те Србија би два пута у великој опасности.

Осим тога, што је Властимир победио Бугаре, он је и за то знатан српски владалац, што за његове владе примише хришћанску веру и они Срби, који су до тог доба били незнабожци. На неколико година пре Властимира свети Ћирил је пронашао словенску азбуку, и почео је са својим братом Методијем обраћати Словене у хришћанство. Срби замоле грчког цара Василија Маћедонца, да им пошаље хришћанске свештенике, да их науче хришћанској вери. Цар им радо пошље свештенике, који крстише и оне Србе, који су још до тога времена били некрштени.

Велики жупан Мутимир с браћом Стројимиром и Гојником.

Од 880—890. год.

Властимир остави након себе три сина: Мутимира, Стројимира и Гојника. Они међу собом поделе све српске земље и живили су у миру и братској љубави. Борис бугарски владалац, син Пресијанов, желећи се осветити Србима што су му победили пре неког времена оца, дигне велику војску и уђе у Србију. Синови Властимирови искупе војску, ударе се с Бугарима и надбију их. У боју заробе Срби Властимира, Борисова сина и освоје 12 великих ратних машина. Борис видећи да нема ратне среће, заиште у Срба мира. Срби

пристану на то, пошљу му сина Властимира и испрате га до бугарске границе (до Расе, сад Новог Пазара), а Борис богато обдари пратиоце. Тако су Срби неко време били на миру од Бугара и живили су с њима у љубави.

Истина да Србе није узнемиравао никакав спољни непријатељ, али су се завадила сама браћа међу собом (886. год). Мутимир по свој прилици, помоћу Бугара разбије своју браћу, ухвати их и пошље у Бугарску да их тамо чувају, а код себе задржи само Петра Гојникова сина. Но Петар није дуго остао код стрица; улучивши прилику, одбегне од Мутимира и отиде у Хрватску. Мутимир је после на миру неко време сам владао Србијом. За владе Мутимирове бугарски владалац Симеун страшно је надбио Грке (888.), а на две године за тим (890.), њега надбију Мађари, који су тада становали на левој обали доњега Дунава у садашњој Влашкој, Молдавији и Бесарабији.

Велики жупан Прибислав.

Од 890—891. год.

У Мутимира су била три сина: Прибислав, Бран и Стефан. Немири започети под Мутимиром продуже се и после њега. Владу над српским земљама заузме после Мутимира његов најстарији син Прибислав (890.), али није дуго владао, јер не прође ни година дана, а поврати се из Хрватске Петар Гојников син, доведе са собом војску, удари на Прибислава, разбије га и овлада српским земљама, којима је почео управљати као велики жупан (891).

Велики жупан Петар.

Од 891—914. год.

Кад Петар овлада српским земљама, Прибислав и браћа му Бран и Стефан побегну у Хрватску; јер се не могоше одупрети Петровој сили. Но Петар опет није на миру остао, јер треће године његовог владања (894.) дође из Хрватске у Србију с војском Бран и покуша да отме владу силом од Петра над српским земљама. Али га Петар победи, ухвати, ископа му очи, па га тако ослепљена заједно са сином Павлом пошље у Бугарску. Наскоро за тим дође из Бугарске с војском Клонимир, Стројимиров син, нападне на Петра и освоји знатно место Десник. Петар на то скупи војску, удари на Клонимира и разбије га. У боју и сам Клонимир погине.

Петар је за тим добро и мудро владао Србијом 23 године (914). После тако дугог мирног владања завади се са Симеуном бугарским царем (почео је владати 888). Бугари су од дуже времена имали жестоке бојеве с Грцима. Грчка царица Зоја, која је тада место сина управљала грчким царством, позове у помоћ против Бугара многе суседне народе, желећи се тако опростити тог страшног непријатеља. Међу онима, које је царица Зоја позвала у помоћ, био је и српски велики жупан Петар, који без великог затезања пристане, да са Грцима нападне на Бугаре. Кад за то дозна бугарски цар Симеун, скупи војску и пошље на Петра. Бугарска војска уђе у Србију и почне пљенити, али и Петар искупи своју војску удари на Бугаре и узбије их натраг. Тада бугарске војводе намисле преварити

Петра, пошљу му своје посланике и позову га к себи, да се о миру договарају уверавајући га, да се искрено мисле с њиме мирити, па га за то и

Војислав, први српски велики жупан.

окуме. Петар поверује Бугарима, оде им у стан, где га бугарске војводе ухвате, окују, одведу у Бугарску и баце у тамницу, где и умре (914). Тад изнова навале Бугари на Србију, сву је опљене, па се врате у Бугарску.

Велики жупан Павле.

Од 915—921. год.

Кад је Симеунова војска пошла у Србију на Петра, пошао је с њом и Павле, син ослепљеног Брана, а кад се врате Бугари, преузме владати опустошеном и опљењеном земљом (915). Но ни он није могао дуго владати на миру. Првих година своје владе он је душом и срцем био одан Бугарима, чијом је помоћу и дошао на српски престо. Кад Грци дознаду, да је Павле велики пријатељ Бугара, поплаше се, па намисле на српски престо подићи човека, који ће бити оданији њима него ли Бугарима. У Цариграду се тада налазио Зарија Прибислављев син, који је тамо детињство провео. Грци скупе нешто војске, даду је Зарији и пошљу га у Србију да отме од Павла владу. Но Павле надбије грчку војску, ухвати Зарију и пошље га Бугарима да га чувају (917).

Павле је после само неколико година владао Србијом на миру. Бугарски цар Симеун, спремајући се да освоји Цариград, почне управљати Србијом, као са својом земљом. Павле се томе успротиви, а Симеун пошље с војском у Србију Зарију, који победи Павла и почне као велики жупан владати Србијом.

Велики жупан Зарија.

Од 921—924. год.

Зарија је само кратко време владао Србијом, и био у љубави са Бугарима. Кад бугарски цар Симеун дигне велику војску (923. год.) желећи осво-

јити Цариград, Зарија који је у Цариграду у двору грчког цара одрастао, сећајући се свог прошлог живота и онога добра, које му је некад чинио грчки цар, одустане од Бугара и удружи се са Грцима. Симеун дознавши за то, пошље с војском у Србију две своје војводе, а сам се с великом силом крене на Цариград. Зарија дочека са својом војском Бугаре, удари се с њима и са свим их надбије, ухвати обе бугарске војводе (Тодора Сигрицу и Мармојена) одсече им главе и пошље их у Цариград као знак победе (923).

Кад то сазна бугарски цар Симеун, он се од Цариграда врати у Бугарску скупи нову већу војску, па је пошље у Србију против Зарије, а са војском пошље и Часлава, Клонимирова сина а Мутимирова праунука. Симеун је намислио да том приликом не само да збаци Зарију, него да са свим овлада Србијом и да је састави са својим земљама. Кад Зарија дозна да против њега иде нова велика бугарска војска, а с њоме и његов рођак Часлав, поплаши се, остави Србију, и склони се у Хрватску, (око 924.) где је по свој прилици и умро, не оставивши након себе никаква порода.

Бугарске војводе (Имник и Ичвуглија) дознавши, да је Зарија отишао из Србије, зауставе се на српској граници и зовну к себи у стан српску властелу са поруком, да у бугарском стану приме и признаду Часлава као свог великог жупана. Српска властела поверују овом позиву и многи одоше у бугарски стан, где их Бугари похватају, окују, многе погубе, а остале пошљу у Бугарску. Одмах за тим уђе бугарска војска у Србију, која

је била без војске и обране, без владаоца и старешине, те опљени сву земљу, а силни народ одведе у ропство у Бугарску. Тада се много народа из Србије иселило у суседне земље, особито у Грчку и Хрватску. Та српска погибија догодила се 924. год. Бугари (под војводом Алоготботуром) пређу из Србије у Хрватску, желећи је освојити и опљенити: но Хрвати их дочекају, јако потуку и одбију од својих граница.

Тако је зло прошао српски народ с тога, што је био раздељен на многе партаје, што није имао ваљаних владалаца и што су њиме управљали људи, који су гледали своје себичне користи, а нису хтели старати се о општем народном и државном добру. Синови разних српских владалаца, гоњени од својих рођака, одлазили су сад у Хрватску а сад опет у Бугарску и Грчку, па су отуд с војскама упадали у Србију, туђом помоћу збацивали владајуће жупане, да сами преузму владу. Тако су давали прилике и Грцима и Бугарима, да се уплећу у српске послове, а народу су тим чинили велику штету, бацали земљу у велика зла, и били су узрок што је Србија дошла до крајње пропасти.

На превелику срећу српског народа наскоро после српске погибије, умре изненада бугарски цар Симеун (27. Маја 927.) а после себе остави за бугарског владаоца свог сина Петра, који није био кадар наставити славна дела свога оца, довршити покорење Грка, и утврдити силу бугарске државе на више векова.

Велики жупан Часлав.

Од 931—95?. год.

Кад су Бугари опљенили Србију и из ње одвели силно робље, повели су са собом и Часлава, који је у њиховом стану био, кад су они полазили на Србију. Часлав беше принуђен чинити се свему невешт, шта су Бугари радили, јер да је другчије радио, лако је могао платити главом.

Србија је била пуста и без свог владаоца пуних 7 година (924—931). Наскоро после смрти Симеунове, Часлав са своја четири друга (који су по свој прилици били заробљени жупани) кришом од Бугара побегне у Србију, где нађе врло мало људи, који су се крили по шумама и ранили ловом. Часлав почне живо настојавати, да у Србију поврати разбегли народ и да подигне упропашћену српску државу. Он разашље на све стране своје људе по Бугарској, Далмацији, Хрватској и Грчкој, и позове Србе да се врате својим кућама. Мало по мало стану се Срби скупљати са свију страна, и Часлав почне владати Србијом. Но или бојећи се да ће га Бугари напасти, или мислећи можда, да без туђе помоћи неће моћи подићи српску државу, пошље своје посланике у Цариград, и заиште закриља у грчког цара, који то једва дочека, богато обдари српске посланике и пошље с њима многе одличне Србе, који су се за бугарске владе доселили били у Цариград.

Тако је Србија опет постала зависна од Грка, ма да је много крви проливено, да се ослободи испод туђе власти. Тек после смрти грчког цара Романа Лакапена ослободе се Срби од грчке

власти, али су и после тога опет понекад подпадали под Грке.

Часлав под грчким закриљем, управљао је не-

Властимир, велики жупан.

колико година Србијом мирно. Али док су речене незгоде трајале, српске поморске земље са свим се отцепише и постадоше независне; Травунија је још некако подржавала свезу са осталом Србијом, и само су још у Дукљи признавали Властимировиће.

Концем десетог столећа Хрвати заузеше један део Захумља и већину Босне. На Часлава ударише Мађари, но он их надбије убивши и мађарског војводу Киша. Кишева се жена на то разјари, изиште у мађарског владаоца а свог господара помоћи, и ноћу изненада нападне на Часлава у Срему, потуче му војску, а њега са свима његовима рођацима ухвати, па повезавши им руке, баци их у Саву (око 960. год.)

После смрти Часлава остане Србија без владоца и разцепи се на више области, него што је до то доба била. Ни један обласни старешина није слушао другога, али се нико није ни звао владаоцем свих српских земаља, него само жупаном и старешином своје области. Хрватска и Далмација имали су тада своје краљеве, а у Требињу, Раси, Босни, Захумљу и т. д. били су обласни управитељи, независни у својим областима. Ти многи владаоци ратовали су непрестано међу собом, на грдну штету народа, јер је тада узалуд проливана крв српског народа и трошена народна снага. У те ратове често су се уплетали Грци а особито управитељи Драча и драчке области и подхрањивали неслогу у народу и међу српским старешинама и владаоцима.

Највећма се оцепила у то време од српских земаља Босна, која се и после увек противила да буде у државној заједници са Србијом.

После смрти хрватског великог жупана Људевита и поплаве франачких војника споји се Посавска и Далматинска Хрватска, признавши старешинство

франачких намесника. Али кад насиље франачко превриши сваку меру, устану листом на оружје, баш у исто време кад су и Бугари ратовали са Францима на Драви (827. год.), убију франачког намесника и после седам година љутог боја под управом великог жупана Порина ослободе се франачког јарма. После овог жупана дође на владу Мојслав, који начини трговачки уговор са млетачкимуждом (кнезом), а за њим постане велики жупан Људевит II. За његове владе ударе Сарацени (Арапи) са силном флотом на приморске градове, освоје Котор и Будву и опседну Дубровник; но овому дође у помоћ грчка војска те удружена са српским и хрватским четама одбије Сарацене (840. год.), који за тим опљене осталу Далмацију и Хрватско Приморје. После Људевита II. постане у Хрватској велики жупан Трпимир (око 860. год.), под којим је убојна снага хрватска била доста велика. Бугари у то доба под царем Борисом завадише се са Хрватима на Драви и с њима се заратише, но ови их сузбију. За владе наследника Трпимирових; Здеслава и Крешимира II. јавља се словенско св. писмо и код Хрвата, и настаје сјајније доба повеснице хрватске.

После кнеза Трпимира завлада раздор међу Хрватима. Изборно начело народно опирало се је наследној кнежевској власти, но није се могло правилно развити ни утврдити као ни код Срба, због слабе државне свести и због народне необразованости, него се обрнуло у великашко отимање о владу, а то највише усљед силне струје властеоског реда, што је долазила са запада из франачко-немачког царства.

За кратке владе Трпимировог сина Крешимира I. беше отпочео мирни унутрашњи развитак у Хрватској. Но кад после овога прими кнежевску власт његов син Мирослав, дигне се буна против њега,

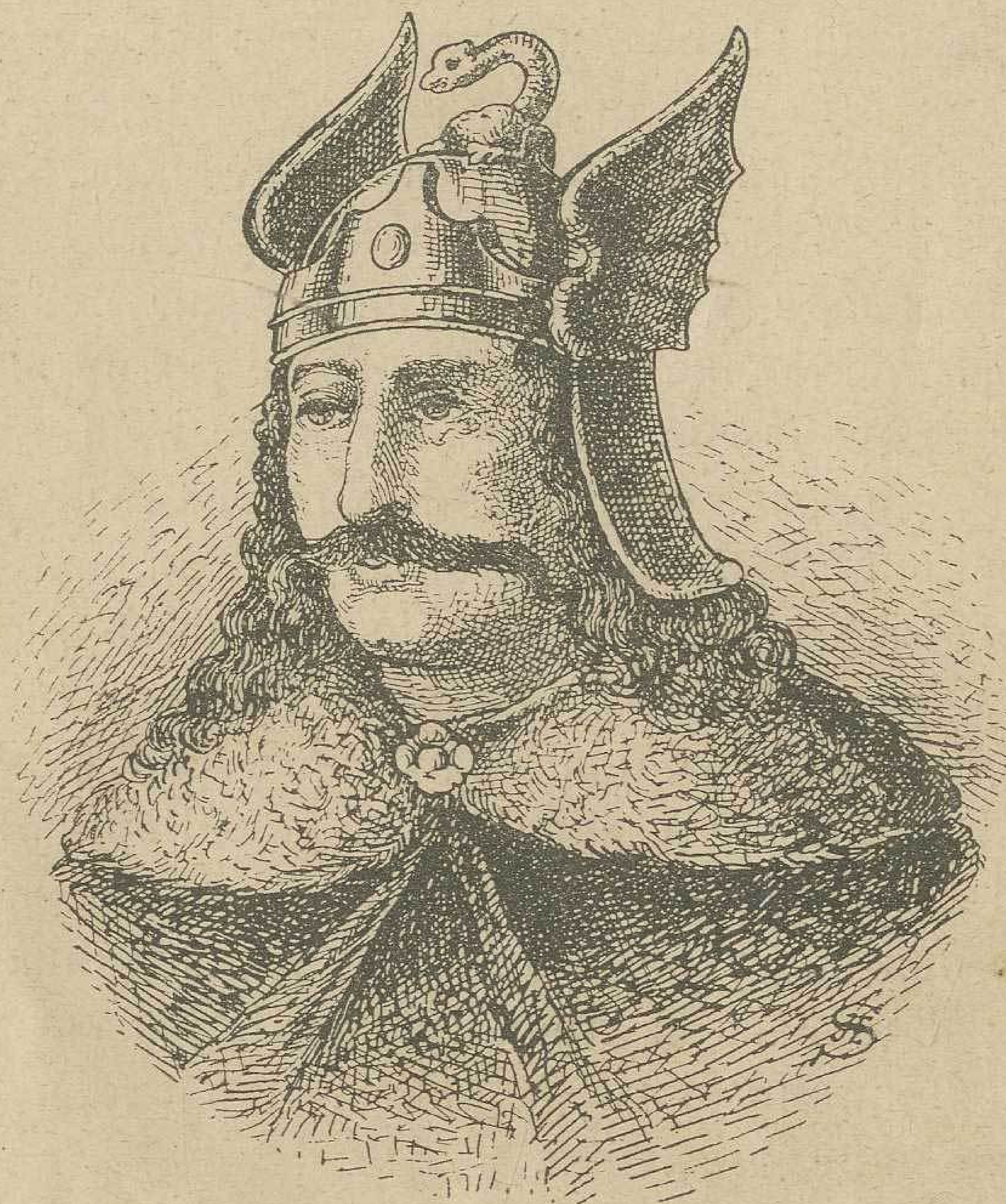

Часлав, велики жупан.

те незадовољници Мирослава смакну, а на место његово прогласи се кнезом Прибуња, вођа побуњеника који је пре тога био баном. Сада наступи општи раздор и немир, у ком после кратке владе кнеза Домагоја, задобије кнежевску власт Седеслав (Здеслав 876—879.) од Трпимирове лозе, и то помоћу грчког цара Василија, који је радио да

Хрватску и Далмацију као и Србију одржи у политичној и црквеној свези са Византијом. Кнез Седеслав верно се држао грчког цара, а овај му у знак пријатељства уступи власт над неким далма-

Владимир, краљ српски.

тинским градовима, који су тражили заштите против гусара Неретвљана. Но у Хрватској је већ тада била моћна странка духовних и светских великаша, која је зловољно гледала на савез хрватског кнеза са грчким царем и источном црквом, па је радила да Хрватску обрне рим-папи и западној цркви, мислећи да ће отуд имати више користи по себе. Великаши дигну буну, збаце Се-

деслава, а на његово место прогласе за кнеза Бранимира († 892.).

Овај по наговору ђакона Теодосија доцнијег владике у Книну, раскине пријатељство са Византијом и приклони се у послушност папи, те се у Хрватској почну дизати цркве и манастири са латинским свештенством. За њим се прогласи за кнеза Трпимиров син Мутимир (892—914). У то доба провале Мађари у горњу или Посавску Хрватску и опљене све до реке Купе, и присвоје си стално словенске земље до реке Драве и Муре.

До тог доба горња Хрватска била је одвојена од доње (јужне) или Далматинске, и у оној владао је тада неки кнез Брацлав, који је признавао власт немачког краља Арнулфа, и овога помагао против словенско-моравског краља Светоплука. Но кад Мађари први пут поплаве Хрватску, распаде се ова горња (северна) кнежевина хрватска, те горњи део захвате Мађари а доњи део према југу споји се са приморском Хрватском.

За владе кнеза Мутимира, браћа и рођаци српских великих жупана од лозе Властимирове добегавали су у Хрватску, па хрватском помоћу враћали се у Србију и отимали владу, као што је учинио и велики жупан Петар.

После тога постане хрватским кнезом Томислав. У то доба Немци и Мађари протерају словенске проповеднике, ученике св. Методија, из Моравске и горње Угарске (Словачке), те се они склоне у Бугарску, Србију и Хрватску и рашире у овим земљама словенско св. писмо; но ово у Хрватској није могло да овлада и да истисне службу и језик

латински. Народ је свуда радо примао словенску проповед и књигу; но црквени достојанственици тежили су више на страну туђинства, а ради веће власти и богатства свога, под рим-папино закриље. И већ за владе кнеза Томислава црквени хрватски сабор у Спљету год. 925. закључи да се у цркви не сме служити словенско-народним језиком него латинским, а талијанштина већ се била у велико осилила у приморским (далматинским) градовима. У то време Хрвати и Срби здружени, разбију бугарску војску послану од цара Симеуна, која освојивши Србију бијаше продрла у Хрватску, куда се српски жупан Зарија уклонио са многим народом. После Томислава постане хрватски кнез Крешимир II. (940—970), под којим је Хрватска лепо напредовала, но тек под његовим сином Држиславом добије већи значај као краљевина.

IV. Срби под својим краљевима

(Пре Немање I. од 1010—1159. год.)

Краљ Владимир.

Од 1010—1015 год.

После Часлављеве смрти трајали су у Србији 50 година унутрашњи немири, који су слабили народну снагу, и тек у почетку 11. века почне се српски народ нешто крепити. Око 1010. год. заузме владу над Зетом, Требињем и неким другим српским земљама Владимир, син Петрислава краља далматинског, а рођак Прелимиров (владао је око 970 год. требињском жупом), који је био Чаславу род.

У то време, кад је српским земљама почео владати краљ Владимир, у Бугарској је био цар Самуило, који одмах у почетку Владимирове владе удари с војском на Србију (око 1011—1012. год.) Владимир је био човек миран и тих, па се нехте упуштати у бој са Самуилом, него се уклони испред

Краљу Владимиру секу главу.

њега и повуче се са војском на Косу-гору, где му Самуило није могао нахудити. Али што сила није могла учинити, то је хтело извршити издајство. Нађе се неки жупан Владимиров, који Самуилу обећа, да ће за добру награду издати Владимира. Кад Владимир виде да је издан, искупи око себе своје верне и рекне им: „Браћо! ваља ми испунити ону реч у св. еванђељу, да добри настир своју душу,

полаже за овце своје, боље је да ја сам погинем, него да ви сви пропаднете од мача или глади“. За тим се опрости, оде Самуилу и преда му се. Овај га пошље у оридски предео у место Пропу (сад Преспу, западно од оридског језера) и баци у тав-

Бугарски цар Владислав упада војском у Србију.

ницу. Самуило опљени сву Србију, попали многа места и растера народ на све стране тако, да је земља била опустела, а по том се врати у Бугарску.

Владимир није дуго био у тамници. Самуило је имао кћер Косару. Она је била срца милостива, па је очине сужнике често походила и дела им милости чинила; том приликом загледа се у млада и красна Владимира, па намоли свога оца, да је уда за њега. Цар бу-

гарски ју је врло миловао за то јој испуни жељу, даде Косару Владимиру, закраљи га и врати му сву државу а још уз то му даде и драчку земљу. Исто тако поврати земљу и Владимирову стрицу Драгомиру жупану требињском.

За живота Самуилова, Владимир је мирно владао. После смрти Самуилове (1014. год.) његов синовац Владислав убије Самуилова сина Радомира па науми и Владимиру доћи главе. Он га позове к себи, али му Косара недаде ићи, него оде она да види шта мисли Владислав. Али лукави цар њу дочека што свечаније, па наново позове краља шаљући му у знак вере златан крст. Владимир му одговори: „Христос није на златном крсту распет био него на дрвеном; ако ти је дакле вера права, а ти ми по свештеницима пошљи крст од дрвета". Владислав му на то пошље два епископа и једног пустињака са дрвеним крстом и вером, да му ништа бити неће. Сад се Владимир упути цару са мало људи. Овај је био успут наместио људе, да Владимира убију; али ови не смедоше га убити, јер, рекоше, анђели га чувају. Чим је Владимир стигао у Преспу, оде у цркву да се помоли богу. Кад чу Владислав, да је краљ српски жив, одма пошље у гњеву свом војнике да га убију. Војници опколе цркву, Владимир кад види, дозва епископе и пустињака и рече им: „Шта учинисте? Зашто ме тако преваристе? Зар да погинем верујући речима и клетвама вашим." Они од стида не могоше му у очи погледати. Владимир се помоли богу, исповеди и причести, па им опет рече: „Молите се богу за мене, а овај частни крст нека ми на страшном суду буде сведок." За тим целива крст, опрости се са епископима изађе из цркве а при томе

су сви плакали. На црквеним вратима војници му одсеку главу. То је било 22. Маја 1015. год. Народ у оридском пределу поштује Владимира као божијег угодника. Косара Владимирова жена, по смрти свога мужа покалуђери се.

Владислав бугарски цар.

Од 1015—1017. год.

Србија са смрћу Владимировом опет остаде без свог владаоца. Чим је Владимир погинуо, Владислав скупи војску и упадне у Србију, где не нађе никаква отпора, јер је народ био без главе.

Владислав прође са војском сву земљу унакрст и опседне град Драч. Док је трајала та опсада, усни се један пут Владиславу, да га гони сенка Владимира ког је он убио, па стане у свом шатору викати, искати помоћи и беснити, тако, да на скоро од гриже савести свисне. Због његове смрти поплаши се бугарска војска, прекине опсаду Драча и врати се из Србије у Бугарску (1017.).

Кад дозна брат Владимиров, требињски жупан Драгомир, да је бугарски цар умро, скупи војску да узме своју очевину. Приликом преважања преко которског залива, Которани га на острву св. Гаврила науме убити. Он утече у цркву, и стане се мачем бранити; али некоји скидоше кров и одгоре га камењем и стрелама убију. Војска видећи му смрт утече. Удовица његова склони се у Босну к својим ујацима.

Српске земље су биле тада у великим неприликама. Немајући своје главе постадоше пљеном грабљивих суседа. Грчки цар Василије, сазнавши шта се

догодило у Србији и у Бугарској, скупи војску, уђе у Бугарску и Србију, поруши многе градове и овлада обема земљама (1019.). Тако Србија опет дође под Грчку власт, од које се тешком муком и многом крвљу пређе ослободила била. Србија је тада била под Грцима 20 година (до 1040 год.).

Краљ Војислав (Доброслав).

Од 1040—1065. год.

Краљ Владимир није имао порода, па су за то и могли Грци онако лако овладати српским земљама, но имао је брата Драгомира, коме је жена, кћи великог жупана рашког Љутомира родила посмрче Војислава (Доброслава око 1016. год.), који кад одрасте ожени се унуком бугарског цара Самуила, и поче се спремати да отме од Грка српске и бугарске земље. Он се најпре претварао да је пријатељ Грцима, али се једном договори са народом па све Грке у Србији поубија у један дан, и поче владати српским земљама (1040.).

Одма прве године његове владе, пошље драчки управитељ на лађама силно благо (440 ока злата) грчкоме цару у Солун. Морска бура дотера те лађе српској обали, а Војислав их освоји и злато задржи за себе. Грчки цар заиште од Војислава злато и лађе, претећи му да ће га иначе напасти са војском; но Војислав није хтео послушати грчког цара и тако се изроди крвав рат између Срба и Грка. Цар грчки пошље војску под војводом Ђорђем Проватом. Војислав скупи своју војску и намисли одупрети се Грцима, који су допрли били до саме Зете. Грка је било врло много, па се зато Војислав нехтеде ни упуштати с њима јавно у борбу, него их изненада нападне и разбије.

Расути Грци бежали су на врат на нос из српских земаља, но у том бежању наиђу на другу српску војску, коју су предводили Војислављеви синови. Тада изгибоше многи Грци, па и сам грчки вој-

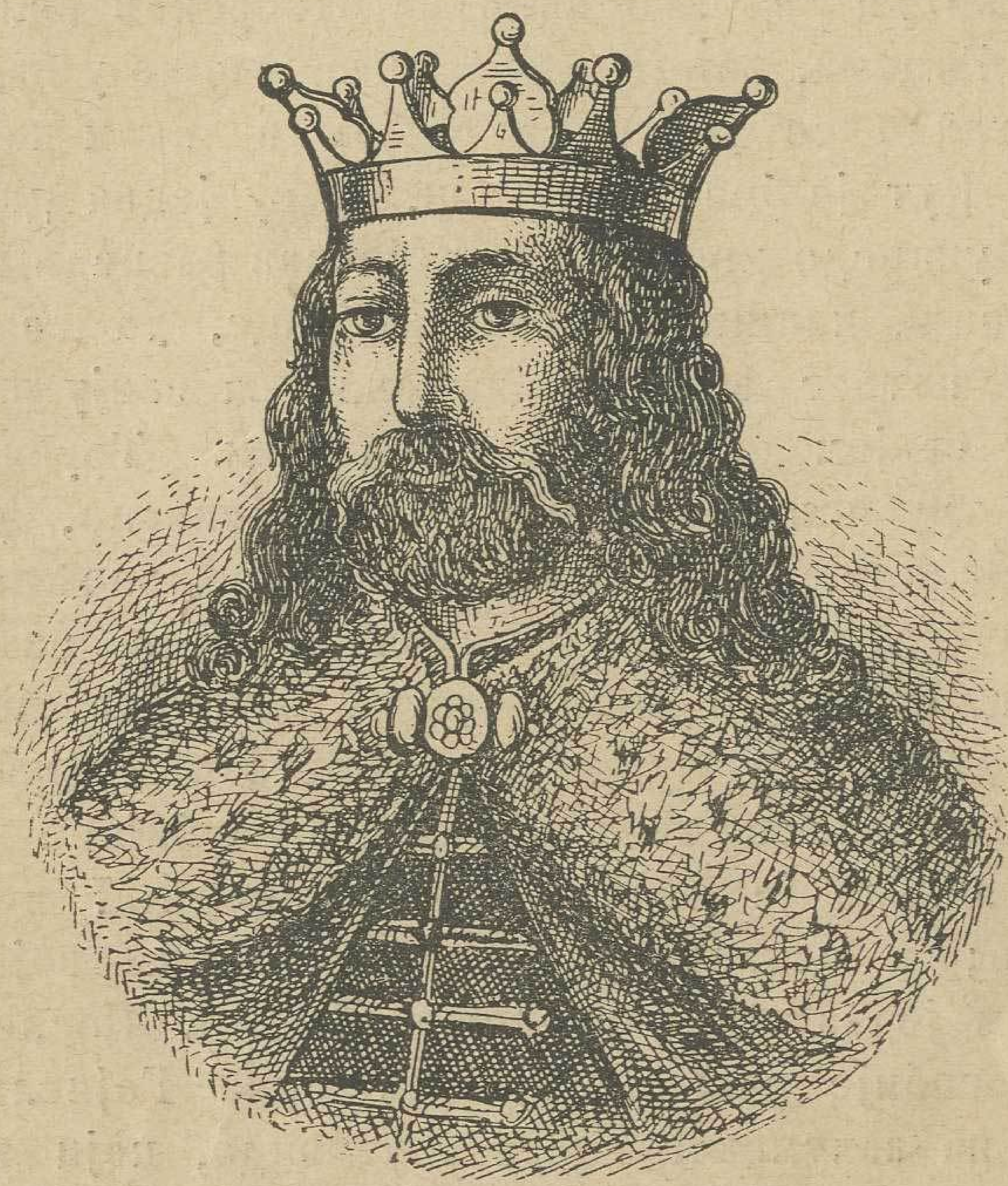

Војислав, краљ српски.

вода једва жив утече. Војислав се тада утврди на престолу и рашири своју државу. Грчки цар Константин Мономах (1042—1054.) разумевши да је Војислав потукао грчку војску врло се разљути и намисли осветити се Војиславу. Он намисли најпре да заметне неслогу међу самим Србима, па за то многим новцима поткупи, и обећавањем наведе жупана рашког, бана босанског и кнеза хумског, да

ударе на Војислава, а уједно заповеди и свом војводи Михаилу, да од Драча удари на Србију. Михаило се крене са великом војском од 70.000 Грка и уђе у Србију. Војислав сабере, што је имао војске, па видећи да се неће моћи на отвореном пољу борити с Грцима, заметне траг и повуче се у брегове, али Михаило се упути са својом великом војском за њим. Пут је био тако узан, да су једва два коњаника упоредо могла ићи. Војислав разреди војску по врховима планина, засече теснаце, да се Грци не могу натраг вратити па онда са свију страна са свом својом силом удари на њих. Трубачи су једнако трубили а војници у глас викали, да су Срци мислили, да је српска војска врло велика. Грби су са планинских висина бацали на Грке стење и стреле а многе су и мачевима исекли. Грци ведећи се у чуду, нагну бегати а Срби их узастопце гонити те тако многе поубијају. Сами Грци веле, да је тада 40.000 Грка и 7 војвода погинуло; а остали са својим главним војводом Михаилом једва живи утекоше (1043.). После ове грчке погибије пошље Војислав сина Гојислава с војском на захумског кнеза Љутовида, који нехте веровати да су Грци поражени, него хтеде да се бори; али га лоша срећа послужи, војска му побеже а он сам рањен једва умаче.

Војислављева победа над Грцима наново је оснажила српски народ, он је својом мудрошћу и храброшћу изнова подигао српску државу, ослободио је од грчке власти, спасао је од грчких нападања и далеко јој границе раширио. Владао је српским народом 25 година, умро је око 1065. год. а иза

себе оставио је синове: Гојислава, Предимира, Михаила, Саганца и Радослава.

Краљица Неда и њезини синови.

Од 1065—1080. год.

После смрти Војислава, синови му разделе између себе све земље, које им иза оца остадоше али признаду над собом врховну власт своје матере Неде. Наскоро затим разболи се Гојислав, а неки његови поданици дигну се на њ, убију њега и брата му Предимира, па поставе себи за владаоца неког Доманека. Михаило, Саганац и Радослав дознавши за то, скупе војску уђу у Требиње, поватају убијце и поубијају их а Доманек побегне. Браћа се после тога врате у своје земље, а и Доманек се поврати у Требиње. Саганац и Михаило пристану, да сам Радослав протера Доманека, па да себи задржи неки део Зете и област требињску. Радослав скупи војску, уђе у Требиње потуче Доманека, заузме од своје браће уступљене му земље и освоји хумски предео.

Краљ Михаило.

Војислављева удовица Неда није дуго владала, а после њене смрти преузме владу над српским земљама њезин син Михаило, који се по други пут ожени неком рођаком грчког цара, с ким је утврдио мир. Михаило је имао много синова, па за то одузме од свог брата Радослава део Зете, који му је пре тога био уступио. Старајући се о напретку свог народа утврдио је мир у својој земљи, тражио је на страни пријатеље, а у љубави је

живио са римским папом, који му је 1077. год. краљевску круну послао. За његове владе дигну се Бугари на Грке, и заишту у њега помоћи. Михаило радо пристане на то, скупи нешто војске, па је са својим сином Бодином пошље у Бугарску. Бугари побију све Грке у својој земљи и на граници радостно дочекају Бодина прогласе га за свог цара и назову га Петром (1072.). То је био узрок што се заметнуо рат између Бугара и Грка. Грчки војвода Дамјан (управљао је Скопљем) скупи војску и пође на Бугаре. Бодин (Петар) скупи Бугаре, удари се с Дамјаном и надбије га (1073.). Кад то дозна грчки цар скупи војску и пође на Бодина, који се и сам спреми за борбу, па раздели војску на двоје. Грци продру у Бугарску, потуку прву војску, сукобе се и са другом коју је сам Бодин предводио, разбију и ову, Бодина заробе и затворе у Антиохији, а у Бугарској успоставе опет своје господство (1075.). Михаило је дуго управљао српским народом; осим Бодина преживео је све своје синове, који су већином у бојевима са Грцима изгинули, а умро је око 1078. год.

Краљ Радослав.

После смрти Михаилове преузме владу над српским земљама Михаилов брат Радослав, који је још од смрти свог оца Доброслава (Војислава) уз Михаила владао. Он се старао да живи у миру са Грцима, а благом је поткупио Млечиће, те су му они кришом ослободили тавнице антиохијске синовца Бодина, коме даде Будву да њоме управља. Радослав је био тих и стар човек. С тога намисли

Славна победа Војислава над Грцима.

Бодин отети му владу над Србијом, завојшти на њега, и осим Требиња, отме му све земље. Стари писци тврде, да је Радослав владао свега 16 година.

Краљ Бодин.

Од 1080—1102. год.

Чим Бодин преузме у своје руке владу, завојшти на своју браћу од стрица Радослава и упадне са војском у Зету; али до боја не дође јер их архијепископ барски Петар измири, и закуну се да ће живети међу собом у братинској слози и љубави. Бодин освоји за тим Расу и раздели је на две жупаније (око 1081—1083.) па једну даде неком Марку а другу Вукану, који је пуних 20 година чинио Грцима свакојаке пакости, отео од њих многе градове и више пута их надбио. Но после многих бојева измири се с њима, и у знак мира, даде грчком цару за таоце своје синовце: Уресу (јамачно Уроша), Стефана и Вукана, а осим тога још 20 одличнијих својих људи (1101.). Бодин овлада и Босном и даде је кнезу Стефану, да у њој управља а освоји и град Драч (1085.) са свом драчком облашћу, и задржао је у својој власти, док се год није измирио с грчким царем, коме је тада Драч и освојени предео повратио.

Бодин се није држао заклетве, да ће са својом браћом од стрица живети у љубави. Одма у почетку своје владе (1081.) ожени се Јакинтом кћерју грчког војводе Аргирице, и с њом добије четири сина (Михаила, Ђорђа, Аргирицу и Тому). Јакинта се побоја де неби по самрти Бодиновој његова браћа од стрица преотела владу синовима, те поче на-

говарати свог мужа, да похвата браћу и да их затвори, да му неби били опасни. Бодин нехте испрва слушати Јакинту, али најпосле не могући се противити њезиним молбама, похвата браћу од стрица: Градислава, Бранислава и сина му Предњу (Берињу) и баци их у тамницу. Кад му остала браћа и други рођаци то дознаду скупе нешто (400) оружаних људи оду у Дубровник и затворе се.

Бодин заиште од Дубровчана своје рођаке, но кад их они нехтедоше издати, завојшти на њих. У том рату погине неки љубимац (Косара) краљице Јакинте, коју то тако ражали, да наговори Бодина, те овај јавно пред зидинама Дубровника погуби неке своје затворене рођаке.

У том се Дубровчани почну договарати, да се предаду. Ово пак дознавши још у животу заостали Бодинови рођаци, седну на лађу и оду у Цариград. Бодин за тим узме Дубровник (1100.).

Бодин је био знатан српски владалац. Он је својој држави присјединио разне српске области, храбро се борио с Грцима, којима је чинио многе пакости, оснажио је српску државу, па и ако је силом заузео српски престо, достојно је седео на њему. Штета само што је своје лепо име окаљао најпре неблагодарношћу према свом стрицу Радославу, а после тим, што је погубио и гонио своје рођаке. То је био узрок многим немирима у земљи.

Краљ Доброслав.

1102. год.

Борбе за краљевску власт у Србији.

По смрти Бодиновој хтео је преузети владу над српским земљама Михаило, син његов који је

још за живота очина заједно с њим управљао српским народом. Али народ, због неваљалства матере му Јакинте, нехтеде га за свог краља, него изабере брата му Доброслава, који је такође врло

Михаило, краљ српски.

кратко време владао српским народом. Грчки цар, дознавиш да је Бодин умро, пошље у Драч браћу и синове Бранислава, ког је Бодин по наговору Јакинте погубио. Доброслав је био човек немилостива срца па га народ за то омрзне. Кочапар, брат погубљеног Бранислава и Градислава, скупи нешто војске, уђе у Расу, те се договори са жупаном рашким Вуканом и заједнички ударе на Доброслава, потуку му војску, ухвате га и пошљу у Расу у затвор, заузму после Зету и опљене неки део Далмације. Вукан се врати у Расу а Кочапар остане у Зети. Непотраја дуго а и они се посваде.

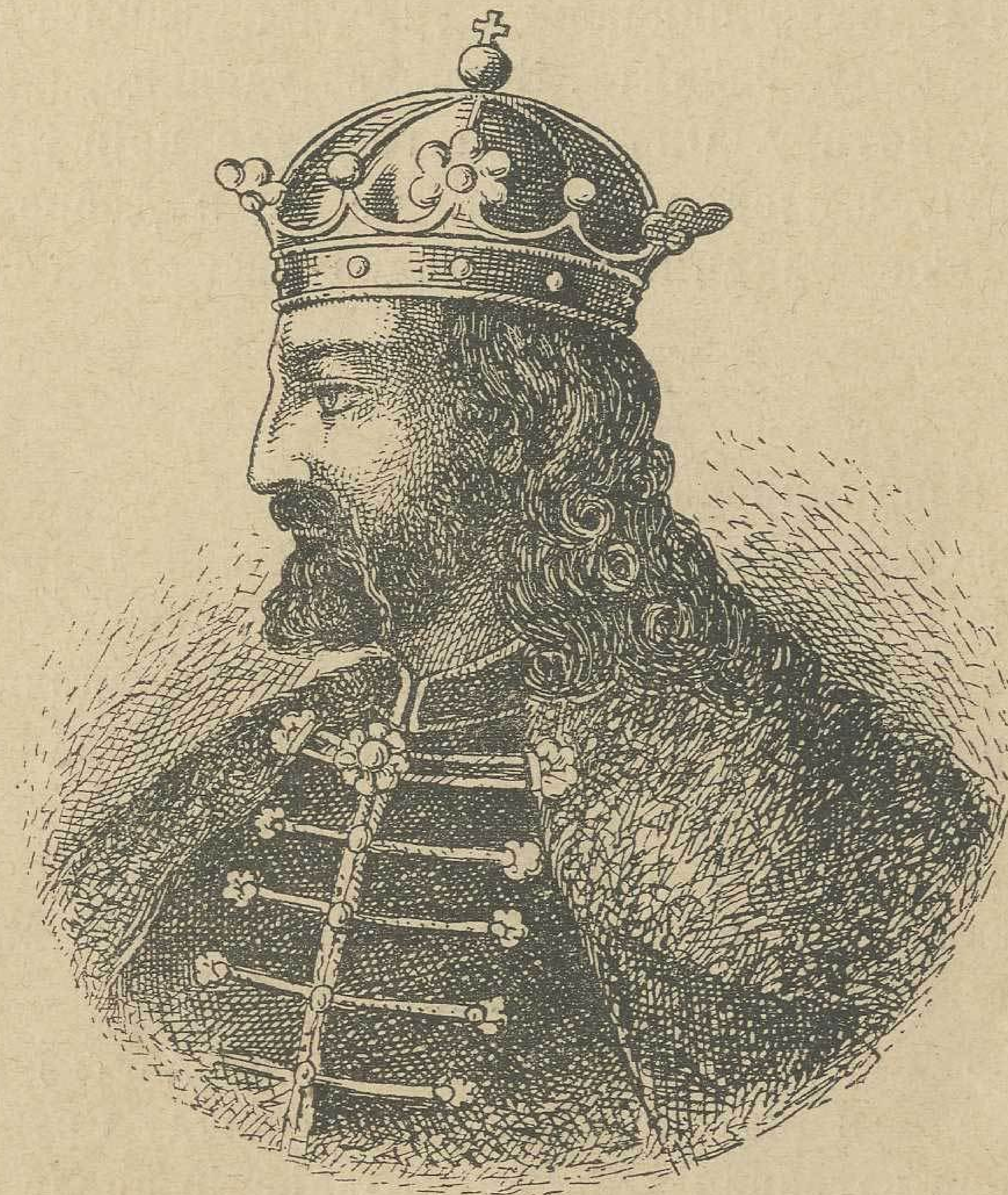

Бодин, краљ српски.

Кочапар оде у Босну, ожени се ћерком босанског бана Стефана и погине у боју. Тада Срби изаберу себи за краља Владимира унука славног свог краља Михаила (од сина Владимира).

Краљ Владимир.
1102—1114. год.

Владимир је био човек добар, па као што је одрастао у немирима, омрзне на распре, скупи око

себе своју браћу и остале рођаке, ожени се Вукановом ћерком и отпоче владати мирно. Вукан (рашки жупан) желећи обрадовати свог зета, пусти из тамнице краља Доброслава, Владимирова стрица. Али се Владимир поплаши од њега и баци га наново у тамницу. Јакинта, Бодинова удовица, живела је тада у Котору. Она потплати људе који Владимира отрују а уједно нареди, те се и Доброславу ископају очи. Владимир је владао свега 12 година.

Краљ Ђорђе.

1114—1143. год.

По Владимировој смрти преузме владу над српским земљама Ђорђе, Бодинов и Јакинтин син, који је још за Владимирова живота дошао са матером из Котора у Скадар, желећи ту дочекати Владимирову смрт. Одма у почетку своје владе хтео је погубити све своје рођаке, који би му кадгод могли бити опасни, али ухвати само Грубешу Бранислављева сина и баци га у скадарску тамницу, а остали сви побегну у Драч.

Краљ Ђорђе није у први мах владао, јер га Грци победе и натерају да уступи владу Грубеши, који је био затворен у Скадру. Ђорђе је после опет задобио владу над српским земљама, победивши Грубешу који у боју погине. После неколико година дигне се против њега Грубешин брат а Немањин отац Градиња. Добивши од Грка војске потајно се из Драча упути у српске земље, и победи Ђорђа, који се склони у град Оболон (Авлона), где га Градиња опколи, град освоји а њега ухвати па га пошље окована у Цариград где у затвору и умре.

Немири у српским земљама

до Немање или до 1159.

Српске су земље одавно биле у врло жалосном стању, а све због зле управе својих владалаца и себичности оних људи, који су у рукама имали силу и власт. Што су се различни рођаци владалачке породице отимали за краљевску власт, то је заплело српски народ у дуге ратове, у којима се узалуд проливала крв. Па као што су ти рођаци често потраживали грчку помоћ, и њоме отимали српске земље; пружали су тиме Грцима прилике, да се уплећу у српске послове, а само на голему штету српске државе. Српски је народ већ одавно био раздељен на многе омање области и господаре, а сваки је господар управљао својом земљом по својој вољи. То је био поглавити узрок многим унутрашњим ратовима, који су умањивали народну моћ, те је српска држава за све то време била слаба и незнатна. Неки су од областних господара добро управљали својим земљама, и бранили их од Грка и других нападача; а други иштући од Грка помоћи, били су приморани слушати грчке заповести.

У томе по српски народ незгодном времену, биле су ово старешине: Градиња (код Грка Бахин) који је од краља Ђорђа силом престо преотео, живио је дуже времена у љубави са Грцима, али пред смрт љуто се с њима завади, и више пута се с њима борио, тражећи да добије према њима самосталност. Радослав (Примислав) Градињин син, дошао је по вољи грчког цара Манојла на престо, али је после морао предати свом рођаку Белушу, иза ког дође на престо млађи му брат Деса. Ова

обојица били су синови Уроша рашког жупана, чија је кћи Јелина била удата за угарског краља Белу слепог. Деса се није дуго одржао на престолу, јер се замери грчком цару Манојлу, који га ухвати и пошље у Цариград (око 1162. год.). У том се појави у српском народу најмлађи син Градињин Немања, који преузевши владу над српским народом поведе га лепшој и сјајнијој будућности. С Немањом постаје српска историја јаснија.

Напред је речено, да су Срби били незнабожци, кад су се доселили у земљу негдашњег грчког царства. Неки се Срби покрстише одма после досељења, али многи задржаше још дуго времена стару незнабожачку веру. Хришћанска се наука није могла одма утврдити код Срба, особито за то, што су били у непрестаним ратовима међу собом и са околним народима, а особито са Бугарима и Грцима. Осим тога око Срба било је народа који још нису били хришћани, те је и то такође јако сметало, да се Христова наука код Срба не утемељи. С тога су од хришћанске вере почели одустајати и они који су се у први мах крстили били. Друга половина 9. века врло је знатна за религиозни живот многих словенских народа, особито за Бугаре и Србе. Бугарски владалац Борис, поучаван у хришћанској науци од св. Методија, свечано се остави незнабожачке вере, а крштен од св. Јосифа цариградског патријарха (око 864), добије на крштењу име Михаило, заповеди своме народу да се такође крсти. У то је доба у Србији владао велики жупан

Властимир, који је ослободио српске земље испод грчке власти. После тога, кад је грчки цар Василије победио Сарацене (Арапе 868), који су из Африке ударили на Далмацију, Хрвати и Срби желећи задобити пријатељство грчког цара, замоле Василија да им пошље свештенике да их крсте и у хришћанству утврде. До то су доба долазили обично свештеници Србима и Хрватима са запада и учили их христовој науци; а том приликом пошље цар Василије свештенике из Цариграда, који Србе крсте и утврде у хришћанству (око 870. год.). Од то доба су били Срби верни синови христове цркве, па ма да су и задржали неке прастаре обичаје из незнабожачких времена нису се никад повраћали у незнабоштво.

Ма да је хришћанство овладало код Срба и Хрвата, они опет за то нису остали у религиозном јединству. Хрвати и далматинске вароши, од почетка 10. века усвојивши у цркви латински језик и латинске обреде напустише свој матерни језик, и сјединише се с Римом, те се тиме одвојише од Срба и Бугара, који су се у цркви служили славенским језиком, и придржавали обреда источне цркве. За Хрватима пођоше и неки Срби, па се тим одвојише од своје остале браће. У први се мах није чинило, да је велика разлика, која је тако постала међу поменутим словенским народима, а кад се у половини 11. века Рим сасвим одцепи од источне цркве, постала је у вери између Срба источне и римске цркве велика стена, која им је много сметала у развитку њихових умних и физичних сила, учинивши од једнокрвне браће узајамне жестоке

непријатеље. Осим тога почели су се у том периоду међу Србима и Бугарима распростирати и разне лажне науке (јереси) о вери христовој, и те лажне науке још већма разјединише српски народ, који је и онако био политички раздељен на више области.

Распростирање хришћанства подпомагало је развитак српске образованости, која се са хришћанством подједнако међу Србима распростирала и крепила, Срби су често имали посла с Цариградом, па су тако имали прилике да се од изображених Грка науче наукама, вештинама и занатима. Многи синови и рођаци српских владалаца задржавајући се дуже времена међу Грцима, изображавали су се, па дошавши у своју отаџбину стараху се, да се у српском народу развије и разпространи образованост. У том периоду сазидали су српски владаоци многе цркве, српски народ је подигао многе градове и вароши, имао је своје ахријереје и многе врло одличне војводе, који су се у вештини ратовања мерили са самим Грцима.

На послетку у овом периоду почиње и сам књижевни живот српског народа. Стари Словени нису имали својих писмена, него су цртама и зарезама (резотине, руне) бележили оно што су хтели сачувати у спомену дуже време. Кад су се покрстили, почели су преводити црквене књиге на свој језик. У то доба код Срба и других јужних Словена била су двојака слова, која су они при писању употребљавали. Једна је слова у другој половини деветог века (862. год.) саставио св. Ћирил, друга која се зову глаголска, била су јамачно још од пређе позната Словенима. Ћирилицом су се служили Руси,

Бугари и Срби, који су били одани источној цркви; а глагољицу су употребљавали особито Срби који су пристали уз римску цркву. Касније су Срби западне цркве и Хрвати почели своје црквене и друге књиге писати латиницом.

———

Најважнији догађај у историји хришћанства средњега века, јест несретни раздвој, што га изврши у 9. и 11. веку западна црква, оделивши се потпуно од источне. Још пре појављивао се у њима раздор, коме узроке ваља тражити у давнашњој народној мржњи између Римљана и Грка, од када Римљани (146. год. пре Хр.) освојише Грчку, и даље од када цар Константин (332. год. после Хр.) пренесе столицу царства из Рима у Византију. Теодосија велики (392. год.) подели царевину на источну и западну половину између своја два сина; касније придонело је одцепљењу још и то, што римски епископи (папе) нађоше закриља у западних франачких краљева против талијанских кнезова па и против самог грчког цара. Но још ближи узроци били су, што су се папе и патријарси често препирали због старешинства, тражећи сваком приликом да један другог понизе; а то је особито чинио папа, доказујући старешинство Рима над свима осталима митрополијама тиме, што је у Риму била најпре столица римских царева а по хришћанским св. причама ту је и гроб св. Петра. Овим уздизањем римске цркве над осталима саборским и апостолским црквама, обрну се мало по мало и устав западне цркве са свим по монаркиско-аристократском кроју, побивши уважење саборима, владикама и нижем свештенству; папа је

постао црквени а после и светски деспота, а владике, кардинали и легати чиновници његови. Осим тога су на западу увукла се и по која одступања у догмама православне вере, а за тим су дошле мање и веће разлике у обредима црквеним. Све ово радише по највише папе с намером, само да се нађе што више повода раздвоју, и да се западни народи привикну да гледају на источну цркву као на одпадничку, а у папи да сматрају јединога правога и заканитог духовног поглавара хришћанству.

Овако је било стање ствари, кад се око половине 9. века укаже прилика, те се запети одношаји између једне и друге цркве готово са свим раскину. За време младолетног грчког цара Михаила III. (сина царице Теодоре) управљао је државом ујак му и намесник Варда (Барда) зао и покварен човек. Тадашњи цариградски патријарх Игњатије јавно је изобличио дворска безакоња, па једном приликом не даде намеснику Варди причешће. На то силни великаш у име царево збаци Игњатија и постави за патријарха Фотија врло учена и способна човека, који је био пре тога државни секретар. Нови патријарх по старинском обичају извести тадашњег папу Николу I. о свом постављењу. Папа овај био је моћан одрешит и властољубив човек, он је све западне епископе у покорност довео, па сад једва дочека прилику да се умеша у послове источне цркве. Он нехтеде признати Фотија за законитог патријарха, већ захтеваше да се врати Игњатије. Кад бугарски цар Борис (Михаило) ратујући са Грцима започе преговарати са папом, како би Бугарску одвојио не само од политичне но и од

црквене свезе византијске, а ставио је под закриље и старешинство Рима, раздраженост постане још већа са једне и са друге стране. Из свега тога изроди се између патријарха и папе жестока писмена препирка, која се изметну брзо у узајамну

Стефан Немања, велики жупан.

грдњу и анатемисање (проклетство) путем посланица прогласа свима осталим епископима, а најпосле и на црквеном сабору скупљеном у Цариграду од источне, а у Риму од западне цркве. На сабору у Цариграду (867. год.) патријарх Фотије оптужи поглаваре западне цркве због разних јереси, н. пр. што су допустили да се у символ вере увуче доцније погрешан

додатак о произлажењу св. Духа од оца и сина, што уводе другчије посте, што недопуштају свештенству да се жени и. т. д. — Тиме се пређашња лична распра између папе и патријарха изметнула у догматичку распру између грчке и латинске цркве. Цариградски сабор прокуне папу Николу и осуди га да се збаци; но ова осуда наравно није имала на западу снаге. Међу тим грчки цар Михаило III. буде убијен а на место његово зацари се Василије Маћедонац. Овај опет поврати патријарха Игњатија, па замоли новога папу Адријана II. да се цео спор на ново извиди. И услед тога по ново сазвани црквени сабор у Цариграду (869. год.) осуди Фотија. Но добри одношаји између Рима и Цариграда нису дуго трајали, јер се распра због Бугарске опет настави. По смрти патријарха Игњатија (878. год.) Фотије опет постане патријархом источне цркве, па сада се пусти у мирне преговоре с папом; но пошто је овај не одступно тражио да Бугарску потчини црквеној власти Рима, то се даљи преговори и одношаји између Рима и Цариграда прекину, и папа прокуне Фотија и његове присталице.

После тога није се више заподирала распра до половине 11. века. А тада Михаило Ћеруларије почне опет јавно да изобличава јерес и властољубље римских првосвештеника, па у посланици (писму) к јужно талијанским епископима, осим оних преступа што је пре два века Фотије осудио, оптужи папу још и за употребљавање пресног хлеба у причешћу, за грешно присвајање власти некаквог Христовог и св. Петровог намесника на земљи и. т. д.

Тада (1053. год.) бијаше папа Лав IX. који је већ

смишљао како би се папина власт уздигла над свима осталим црквеним и светским властима хришћанства, а у томе га је руководио лукави и смели његов секретар Хилдебрандо (касније папа Гргур VII.) На то папа одговори главном анатемом (црквеним проклетством), баченом на патријарха и целу источну цркву. Посланици папини не успевши да претњом склоне патријарха да се покори, баце писану анатему на престо св. Софије; а Ћеруларије са осталим источним патријарсима одговори папи истим начином, проклетством (1054. год.). И од тог доба источна и западна црква остале су формално раздвојене, на велику штету хришћанства а нарочито на штету словенских народа.

Од 890—1100. год. имали су и Хрвати своје краљеве, а још и пре тога кнезови хрватски узимаху кад што назив краља. Краљ Држислав (980—1000. год.) сузбивши Бугаре и Неретвљане а уједно и овладавши северном страном Босне, добије из Цариграда краљевског достојанства знаке (жезло, скиптар, мач и заставу). У колико га је срећа послужила против Бугара и Неретвљана у толико га на другој страни изневери. У борби са приморским градовима (Задар, Спљет, Трогир и др.) није могао успети, јер с једне стране подстицаху их на отпор његова рођена браћа, а друго помагали су им лукави Млечићи (Венецијанци), у намери да се ослободе плаћања што су давали Хрватима, да могу пловити и трговати по јадранском приморју. Том приликом приморски градови па и Дубровник

признаду старешинство млетачко. — После краља Држислава владала су у Хрватској његова браћа Светослав, Крешимир III. и Гојислав, а за овим Светослављев син Степан I. који је удесио пријатељске одношаје с Млетцима и Цариградом, а оженио се ћерком млетачког дужда; за његове владе ударише Сарацени с мора на Далмацију, но Дубровчани помоћу грчке морске силе одбију их од далматинских обала (1040. год.).

После Степанове смрти, завлада Хрватском његов син Крешимир (Петар) IV. велики (1050—1074.). Ово доба и цела друга половина 11. века означена је као време највећег развитка хрватске државне моћи у смислу средњевековног властеоског краљевства. Крешимиру пође за руком, те дотера у послушност непокорне жупане и великаше; па пошто се далматински градови његовом помоћу ослободе од Млечића и ставе под хрватско закриље, Крешимир се прогласи краљем хрватско-далматинским с додатком светли и славни. Он је гледао да рашири своју власт на запад, над словенском земљом Корушком, која је била под Немцима, али га корушки кнез одбије помоћу Немаца. За владе Крешимирове држан је у Спљету црквени сабор (1059. год.) на коме је по наваљивању папиног одасланика и приморских владика на ново потврђена одлука првог сабора од 925. год., у том смислу, да се у цркви не сме служити словенски но латински или грчки, и да се за свештеника не поставља нико, ко небп знао један од ова два језика. Из тога се види да је и после оне прве папине забране, словенски језик опет налазио чувара и

branилаца у народу и нижем свештенству, те га је само сила могла исчупати из народне словенске књиге, и тако раскинути и духовну заједницу између српског и хрватског народа, пошто је политична заједница већ одавно била престала. А лако је разумети како је папи и великашима латинске цркве много било стало за тим, да Хрватску и Далмацију придобију и привежу за себе, као што су покушавали да то исто учине и са Србијом, пошто се римокатоличка црква због себичности и властољубља њених поглавара потпуно одвојила од источно-православне.

Овај кобни правац у црквено-духовном животу учинио је, те се мален хрватски народ са свим одвојио од своје источне и јужне браће Срба и Бугара, па као одкинута гранчица не природио накаламљен био на туђинско културно стабло западног латинско-ђерманског света. Поред тога још и политично развиће хрватске државе за владе краља Крешимира и његовог насљедника Звонимира није уродило добрим плодом по хрватски народ. Толика сјајност двора и државе хрватске, о којој се из оног доба прича у домаћим и страним летописима, па све то после ни за пуних 20 година руши се под ударцима силних но малобројних Угра (Мађара), а од пређашње државне славе остаје народу хрватском само празна сенка.

Ово је тако жалосна и чудна појава, да се не би могла разумети, кад не би била слична са пропашћу бугарске државе после цара Симеуна, и даље још сличнија са пропашћу српске државе после цара Душана. Само с том разликом, што су Хрвати пали

још пре него Бугари, а много пре и брже него Срби. Два су главна узрока што су Хрвати пали тако нагло. Прво, њихова осамљеност и раздвој од осталих југославенских народа, а неприродна свеза са Римом и франачко-ђермаским редоставом (системом) држава. Друго, узрок је томе још и непогођено унутрашње развиће хрватске државе по угледу на западне феодске (властеоске или сталешке) државе, а противно нарави обичајима и установама словенским. Па кад су силни освајачи Угри навалили на Хрватску, народ није знао нити је марио за целину племићке хрватске државе. А великаши, жупани и бани, као доцније и код Срба, у најтежем часу ишли су за својим оделитим властољубљем, за личним и породичним користима, па се пуштали у договор с туђином, само да осигурају себи и своме потомству власт и господство над народом, ма било и под туђинским јармом. —

Краљ Крешимир беше наменио престо после себе свом синовцу Стјепану. Но неки великаш по имену Славиша (1074. год.) дигне буну и преотме владу. Њега опет нису хтели да признаду за краља приморски градови, те ови позову противу Славише у помоћ норманске чете из Италије, а уз њих пристане и Крешимиров синовац Стјепан као и бан Звонимир. Тако Нормани разбију и заробе Славишу, а на њих опет ударе Млечићи, истерају их из Далмације и покоре неке хрватске градове. У такој општој забуни, која је настала у Хрватској као оно касније у Србији по смрти краља Вукашина, хрватске владике и племићи искупе се на сабор, те изберу за краља Звонимира (Дмитра 1075.—1085 .или 1087.)

но он се неко време звао само велики жупан хрватски. У то доба био је папа силни Гргур VII. који се бијаше завадио с немачким царем Хенриком IV. у намери, да папској власти покори све хришћанске владаоце. С тога поведе пријатељске договоре са Звонимиром (као и са српским краљем Михаилом) желећи да га одврати од византијског двора и да за навек прекине сваку свезу цркве и народа хрватског са источном грчком и словенском заједницом. Звонимир и свештенство хрватско то једва дочекају, обећају папи послушност и да плаћају данак, а папа са своје стране да пошље Звонимиру знаке краљевског достојанства (заставу, мач и жезло) којима ће се крунисати. Тако и буде. Звонимир се закуне на верност папиној столици, устуни његовим посланицима неке земље и манастире у Приморју а свештенству у опште многе приходе и повластице, и осим тога обвеже Хрватску, да плаћа годишњи данак папи.

Крунисање Звонимирово и промене који су с тим наступиле, скупо су стале народ хрватски, јер му се држава споља везала за поданство папи, а изнутра још теже била самовољном краљевском као и свештеником и племићком силом. И доиста, отпор народни противу тога новог неправедног и силом наметнутог поретка скоро се јавио. Још за владе Звонимирове дизане су буне против њега, а приповеда се, да је он сам убијен на једном сабору, кад је по жељи папиној хтео да натера великаше и народ хрватски, да иду на крсташку војну у Азију.

Одмах по смрти Звонимировој јасно се покаже, како је на слабој и не народној основи подигнута

била његова држава. У бунама које су тада настале, син му Радован или је погунуо или протеран био, а владу заузме Степан II. (1089. год.) синовац Крешимиров. Он је био телом и духом немоћан, па да би се за невољу одржао на влади, дао је вла-

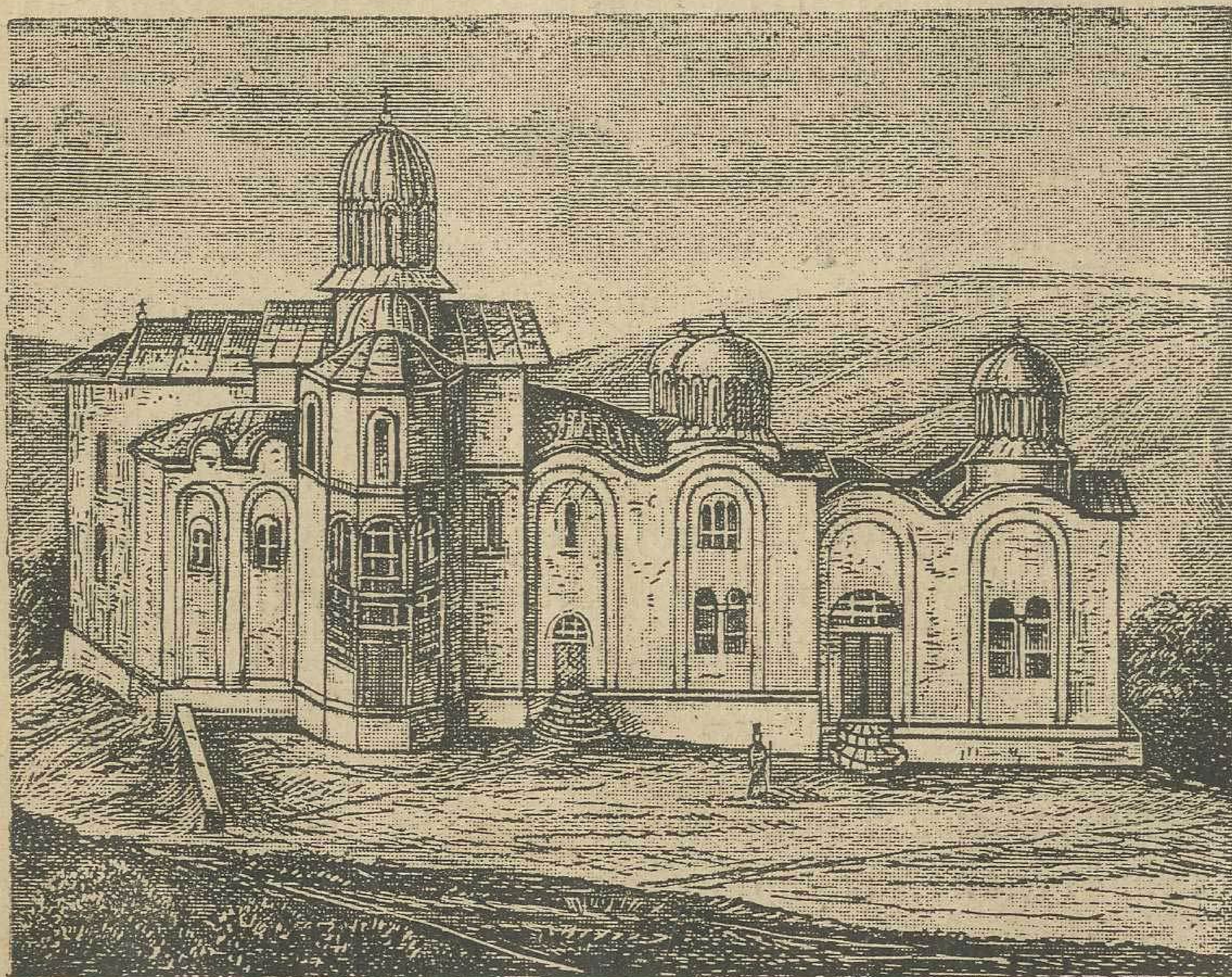

Манастир Хиландар у Св. Гори.

стели и свештенству још веће повластице и богатства него што су од пре имали, на голему штету народну. Тиме се наравно великаши још већма осиле и за живота Степанова почну самовољно да вуку сваки на своју страну. А чим краљ умре великаши устану један на другог оружјем; отимајући се о краљевску власт. Требало је да народ изабере новог владаоца; али како ће, јадан, несвестан, понижен и раздвојен то да изврши, како да састави народну

скупштину, кад је сваки бан, жупан и властелин, хтео сам да влада а народ у његовом домашају слепо му се покоравао. У то један од њих, како нам прича хрватска кроника, позове суседног угарског краља Ладислава у помоћ понудив му хрватску

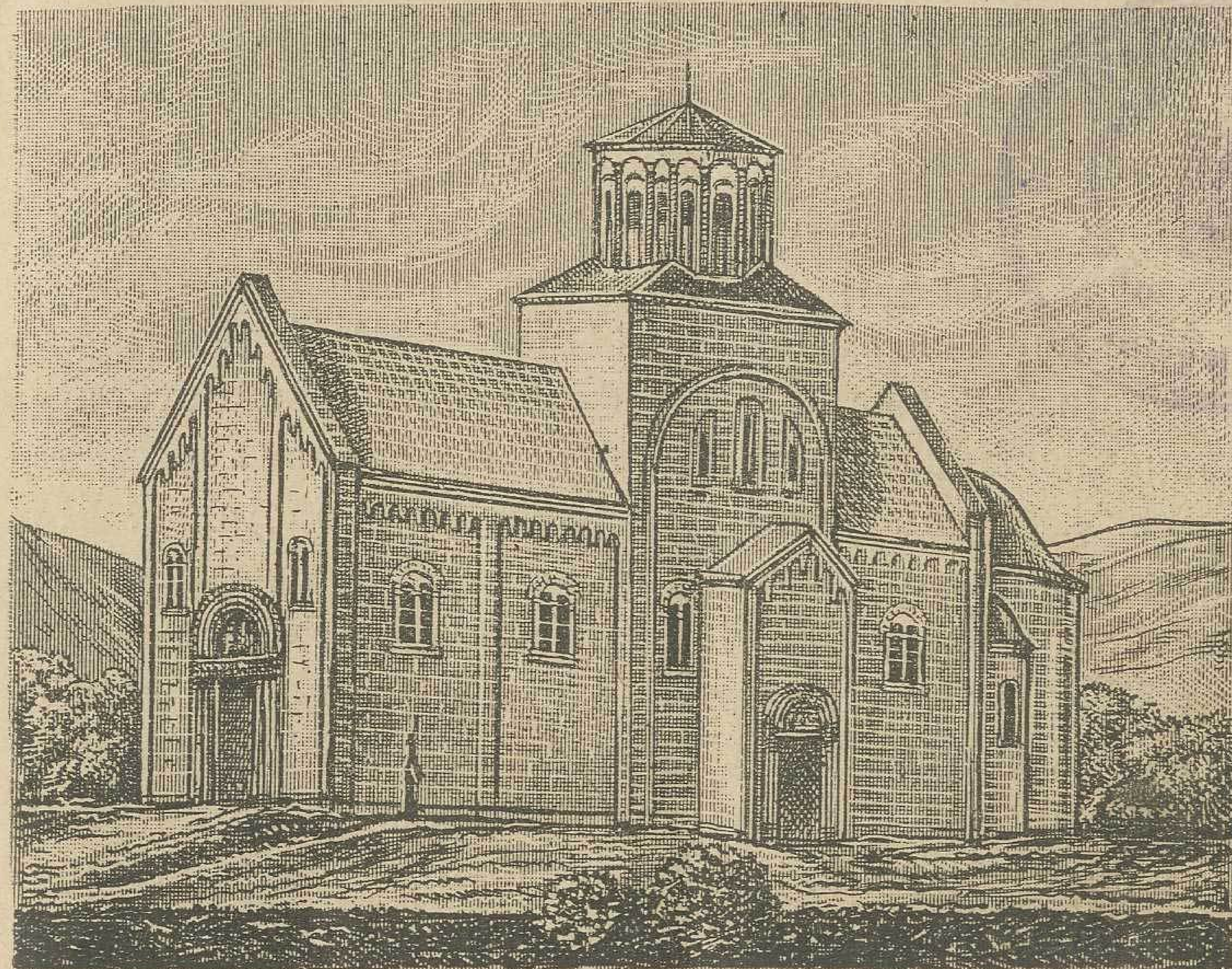

Манастир Студеница.

круну. Угри једва дочекају ту прилику и продру с великом војском преко Драве у Хрватску (1091. год.). Но друге жупаније хрватске скоче на оружје и одупру се туђинској навали. С тога се мађарски краљ врати, но остави свог синовца Алму да управља северном Хрватском која му се бијаше покорила.

Па ни у такој големој невољи не могаху се

Хрвати да сложе, као ни Срби у време Вукашина и касније пред косовску битку, да се споје у једну државу и да заједнички бране отаџбину и слободу своју. Једва после дужих немира остале не покорене жупаније признаду за краља Петра, који је био брат пређашњег краља Славише и имао достојанство бана; но њега нису хтели припознати приморски градови, који су волели да за своју самоуправу и трговину траже закриља код византијског цара или Млечића, па ма и данак морали плаћати туђину.

Међу тим умре Ладислав а мађарским краљем постане синовац му Коломан (1095. год.). Тада Хрвати под својим краљем Петром покушају да истерају Мађаре из Хрватске. И доиста у први мах им пође за руком, те их узбију к северу преко Драве. Но Коломан опреми нову силну војску, и ова разбије Хрвате, продре до Јадранског мора и освоји главни град Београд у Далмацији (1096.). У то доба страдала је Хрватска и од крсташких чета са запада, који идући у Азију да освоје Јерусалим од Турака, ударише с Млечићима на српско-хрватско приморје и опљенише га, па присилише неке градове, да им даду бродове и људе своје у помоћ.

Хрвати нису могли у први мах да трпе господарство Мађара, па се идуће године (1097.) под својим краљем Петром дигну листом на оружје и претерају Мађаре натраг преко Драве. Но после неколико година мађарски краљ Коломан, пошто се утврди у својој земљи и утиша буну, коју је на њега дигао му брат Алма, крене се сам са големом војском на Хрватску (1102.). На глас о томе Хрвати потеку на Драву противу непријатеља.

Коломан видећи то а знајући за раздор међу хратским великашима, покуша не би ли их мирним начином задобио да се покоре. Он им дакле понуди, да њега приме за краља и тиме да се вежу са Мађарском, а он да се заклетвом обећа, да неће дирати у унутрашњу управу хрватску, која да остане земаљском бану и жупанима на основу пређашњих закона и установа, које су се од времена Крешимира и Звонимира обрнуле махом у корист краљевској и племићкој сили. Осим тога мађарски краљ обећа, да неће без хрватског сабора узимати данак и војску хрватску, осим нешто коњаника и то преко Драве о мађарском трошку. Хрватски великаше радо пристану на те услове, приме Коломана и крунишу га у далматинском Београду (Zara vecchia) за хрватског и далматинског краља. Тако се Хрватска за дуге векове веза са угарском државом. Тако се честити и храбри српско-хрватски народ у Хрватској и Приморју потчини влади туђинског онда још варварског племена.

ДРУГИ ПЕРИОД.

V. Срби под владаоцима из Немањине породице.

Историја српског народа у другом периоду много је различнија од историје у првом периоду. Српски народ у овом периоду, добивши ваљане владаоце од Немањине породице, почео је мало по мало сазнавати своје силе, развијати своју снагу, оснивати

велику, самосталну државу и заузимати знатно место међу јевропским државама. Већина српских области, које су до тада, под својим старешинама биле независне, сабраше се у једну државу. Српски народ је у овом периоду био доста јак, да се сам одупре сваком спољашњем непријатељском нападају, а било је време кад је и другима помагао и својом силом застрашавао немирне суседе, освајао њихове земље и тако се снажним осећао, да се уздао освојити горди Цариград. Српска држава истом у овом периоду добила је своје пуно и право значење, и народ је тежио да оснује себи лепшу будућност. Српски владаоци радили су, као самостални поглавари свог народа, увек обзирући се на корист своје државе. Други период претставља нам најјасније прошли живот српског народа. У овом је периоду српски народ развио све своје добре и зле стране, врлине и пороке, и показао шта може учинити, кад се њиме мудро управља. У овом периоду има много науке за сваког Србина, а особито за српске државнике, који управљају народом и народним делима; јер је у овом периоду најјасније доказана истина, да и омањи народ, добро и мудро управљан, волећи себе и слогу, може учинити велика и славна дела; а да пропада чим њиме овлада завист и неслога, чим у њега нестане родољубља, а на управу дођу људи саможиви, који се старају за своје приватне користи не марећи ни мало за опште добро и напредак.

Други период историје српског народа разликује се од првог и што се тиче простора оних земаља, што су стајале под влашћу српских владалаца. У први мах, кад се Срби настанише између

Бугара и Хрвата, заузеше простране земље од Јадранског мора до Тимока. Али у прво време по сеоби, притиснуше Бугари сву земљу подунавску и раширише своју власт до саме Колубаре.

Босна је у свом првом периоду била незнатна.

Стефан, првовенчани краљ.

Највећу снагу је развијао српски народ у Раси, Захумљу и Далмацији. Српска се држава почела ширити на север, југ и исток; те за кратко време су под српску власт потпале све земље у којима је живио српски народ; а мало касније заузеше

српски владаоци и оне земље, које пре тога нису потпадале под српску власт, и које су они силом освојили од грчког царства.

Стефан Немања, велики жупан.

Од 1159—1195. год.

У почетку, па и у целој првој половини 12. века били су по српским земљама многи немири. Због тих немира оде Градиња, Немањин отац, у Дукљу, где му се у месту Рибници више Подгорице, а близу старог града Дукље 1114. год. роди најмлађи син Стефан Немања.

Градиња, победивши краља Ђорђа, владаше 11 година. Он је имао пет синова: Радослава, Првослава или Мирослава, Завида, Срацимира и Немању. Најстарији је био Радослав, који се прозва краљем, а најмлађи Немања.

У том пределу где је Немања свет угледао и одрастао, бијаху тада латински свештеници па с тога и Немања би крштен и васпитан по латинском правилу. Кад Немања одрасте, омилиму православна вера и од тридесет година крсти се на ново у православној вери, у храму св. апостола Петра и Павла у граду Раси близу садашњег Новог Пазара. Од то доба бијаше једнако на гласу с побожности и задужбина. Немањин најстарији брат Радослав био је у то време краљ српски, а остала браћа разделе међу собом земље очине. Немањи паде југозападни угао праве Србије где лежаху места: Топлица, Ибар, Раса и околне земље. Првослав је живио у Будимљи, Завид на води Лиму а Срацимир на Морави.

Наскоро се по Градињиној самрти роди неслога међу браћом. Немања, управљајући земљама које му припадоше, не договарајући се са старијом браћом, поче одмах подизати цркве и манастире. То неби право његовој браћи, ухвате га и затворише у неку дубоку пећину, из које се чудом избави. Како се власт још небеше утврдила и с тога народ још беше слаб, Манујило Комнен грчки цар употреби то на своју корист показавши — али за Грчку већ последњи пут — да у домаћим пословима српским може више од сваке друге власти, те силом постави за великог жупана Њемању (1159. г). Браћа му се разбегну по страним земљама, најме слободњачке чете: грчке, фрушке (немачке) и сараценске (турске) па дигну на њега нову војску. Близу Звечана побише се и Немања разби и расу их, тада му се брат један утопи у води. Немања употребив грчку помоћ одржа се и утврди у власти; а врховну власт састави у својој породици. Столицу своју намести у Приштини. После тога се браћа умирише и унутрашње свађе прекидоше. Из благодарности за избављење своје, сазида Немања у славу божију и у част св. Ђурђа једну цркву близу града Расе, а другу у Васојевићима, те две цркве зову се Ђурђеви стубови.

Немања се ожени са Аном ћерком босанског бана Борића, с којом доби синове: Стефана, Вукана и Растка. Босну је добио у насљедство са женом.

Немања је био одређен промислом божијим, да у једно сабере све српске земље, па тиме увећа снагу српског народа. Живио је у миру и пријатељству с грчким царем Манујилом, који му поклони

Дубочицу. Немања је био кротак, побожан, научен, силан духом и постојан вољом, те је тако имао сва својства, која су нужна да се врше велики послови. Народ је Немању волео и био му одан, а то је био најтврђи основ, на ком се развила сва Немањина снага.

Кад Немања утврди власт над српским земљама, удари на неке пределе, који су тада били под Хрватском и освоји их заједно с градом Котором. Грцима то није било право, па су попреко гледали на Немању, али му не учинише ништа. Наскоро за тим уђе Немања с војском и у Босну, па и њом овлада, ма да је неко време стајала под врховном управом угарских краљева.

Док је био у животу цар Манујило, Немања је живио у миру с Грцима и признаваше над собом грчку власт. Ал кад умре Манујило (1180. год.), онда не оста ни трага тој власти и Немања се начини самосталним господарем српској земљи. Тада му се показа згода да рашири границе својој држави. Удруживши се с угарским краљем (Белом III.), удари на грчке земље и разори до темеља град Средац (Софију). А кад угарском краљу умре жена и он се врати у своју земљу, Немања сам настави рат с Грцима, те заузме Нишку и Призренску област и више градова. Наскоро за тим удари и с другог краја на Грке, отме им Далмацију и Дукљу, освоји и поруши многе градове (Скадар, Бар и друге) па уништивши грчку власт над тим крајевима, утврди у њима себе. На тај начин држава се Немањина простираше на запад до мора, на југ до Призрена, Скопља, Врање и Бугарске Мораве, на југоисток иза Љесковца и Ниша. Немања после тога још је

Крунисање Стефана првовенчаног краља.

једном војевао с Грцима (1191. год.), па је и тада задржао све земље, које је пре тога од њих отео. Најпосле кад учини мир с Исаком Ангелом (1192. г.), кћи цара грчког Алексија Комнена, Евдоксија, пође за сина му Стефана.

У то доба кренуше се западни хришћански народи, да од Турака отму света места, где је некад Христос Спаситељ живио, чуда чинио и страдао. Баш за Немањине владе подиже се с војском и немачки цар Фридрих I. Риђобради (3. Јула 1189). Он се упути Дунавом кроз Србију преко Цариграда у Азију. Немања дознавши за царев поход, спреми много хране и богате дарове, дочека цара код Оршаве, преда му храну за војску, а њему богате дарове и силне новце, као што је о Божићу 1188. год. на сабору немачком преко поклисара својих цару обећао. Фридриху беше то врло мило дозволи му да се може звати краљ, потврди му државу и даде му грб: белог двоглавога орла на црвеном пољу. Праштајући се са Немањом, цар га богато обдари и поклони му све бродове на којима се крсташка војска Дунавом довезла. — Знатно је то што је дозволио Њемањи да се може краљем звати; јер на западу је тада био обичај, да се само онај сматрао као самосталан, ког је признавао немачки цар и римски папа.

Но покрај свега тога Немања се није називао краљем, јер му је главна мисао била да осигура своју државу, коју је тешком муком створио, па је с тога и тражио на све стране пријатеље.

Кад је Немања расцепљене српске области сабрао у једну државу и највишу власт у својој породици утврдио, намисли по савету који му у писму даде најмлађи син Сава, одрећи се државне управе, те по примеру Саве одати се Богу на службу. На Благовести 25. Марта 1195. год. сазове многе најодличније Србе и пред њима се остави државне управе. Млађем сину Вукану даде Зету и назва га великим кнезом, али му уједно заповеди да слуша старијег брата Стефана, коме преда у руке владу над свом српском државом и назва га као што се сам звао, великим жупаном. Посаветовавши синове да у миру и љубави живе, да испуњавају заповести божије, опрости се са искупљеним народом и уклони се у манастир Студеницу, где се и постриже (закалуђери) под именом Симеун. У исто доба постриже му се и жена Ана под именом Анастасија. Немања се неко време бавио у манастиру Студеници, који је сам зидао, а после отиде у Св. Гору и дође у Ватопедски манастир. Отуда пролазећи по Светој Гори са сином, понављајући и красећи манастире нађе зидине од Хиландара, које пре беше манастир па га разорише морски хајдуци. Помоћу својих синова понови манастир Хиландар, у ком му син Сава скупи много калуђера и напише правила по којима ће живити. Поновивши манастир, преживе са сином Савом 8 месеци па се онда пресели у вечни живот 13. Фебруара 1200. Немања је живио свега 87 година. Света православна црква признала га је за божијег угодника под именом св Симеона мироточивог и чини му спомен 13. Фебруара.

Немања је врло знатан српски владалац. Он је сабрао српске земље, које су пре биле раскомадане на више старешина, у једну целину. Својим делима

показа српским владаоцима правац, ког им се ваља придржавати, па да своју државу сачувају и рашире, власт утврде, оснаже и народ доведу да буде знатан и славан. Негов потпис на уговору са Дубровником од 27. септ. 1186 год. најстарији је споменик српски. Осим великих заслуга, које Немања има за државни живот српског народа, он је знатан и за српски религиозни живот. У Србији је подигао многе цркве и манастире, од којих манастир Студеница и данас проповеда славу његову. У српском народу утврдио је православну веру. Из његових земаља бише Паратени протерани, јерес која особито беше осилила у Босни, која стајаше између римокатоличке Далмације и православне Србије. Старао се и о изображењу свог народа, и у томе је свима државланима предњачио. Једном речју, Немања се свима силама трудио, да српски народ буде сретан и славан.

Стефан Немањић, велики жупан.

Од 1195 — 1222. год.

Чим се Немања одрече српског престола и постриже у Студеници, синови Стефан и Вукан слушајући очине заповести, преузму владати земљама што их од оца добише. Вукан управљајући Зетом и Хумом, није се противио старијем брату Стефану, него је лепо с њим живио, поштујући га и слушајући као свог старијега. Стефан је тада на миру владао српским земљама помажући оца и брата Саву, кад су почели у Св. Гори понављати манастир Хиландар.

Но тек што је умро Немања, завадише се два рођена брата. Земље Вуканове нису биле са свим самосталне, него су стајале под врховном влашћу Стефановом. Вукану би то мрско, па науми на који му драго начин начинити се господарем српских земаља. Тога ради обрати се на Андрију, војводу хрватскога и далматинскога, брата краља угарскога Мирка (Имре), те помоћу његовом навали на брата да га призна за самосталног војводу Зетског и Хумског. А да му што боље за руком испане, ступи у договор и са римским папом и обећа, да ће примити римску веру. Стефан да би брату покварио посао, мораде и сам онако радити, у писму, које је писао папи, назива га духовним оцем својим, говори да љуби римску цркву и моли за краљевску круну. За ту молбу дознавши Мирко, продре са удруженим војскама до Ниша у Србију и посади Вукана на велико жупански престо додавши у титулу угарског краља, речи: краљ српски, као знак врховног господства над Србијом. Од то доба сви угарски краљеви називали су се: краљеви српски. Вукан преузе врховну власт, па се и самназове српски краљ. Папа, надајући се да ће обратити Србију у римокатоличку веру, заповеди калочком владици да венча Вукана, али у томе ударе Млечићи на Задар и Мирко (Имро) се свади са Андријом, те Угарска није имала кад мислити о Вукану. Док су ти немири у Угарској трајали, измирише се браћа у Србији.

Вукан поврати брату престо и призна над собом његову власт. Да би међу собом боље утврдили љубав и пријатељство, замоле најмлађег брата Саву,

да дође из Св. Горе и да понесе св. мошти њиховог оца Немање. Сава послуша што га браћа молише, дође и донесе св. мошти и утврди љубав међу браћом. Св. мошти Симеунове положише у цркви студеничкој, коју је сам зидао. Сава би постављен за архимандрита студеничке лавре, а освешта га митрополит солунски. То је било 1208. год.

Измирење браће није било по вољи угарском краљу Андрији. У дружби с царем Хенриком, који је владао Цариградом, крене се на Србију. Али не дође до боја између завађених страна. Стефан пошље брата Саву краљу Андрији и овај одма пристане на мир са Стефаном, обдаривши један другог царским даровима растану се у пријатељству. Војска Хенрикова допре међу тим до Ниша. Стефан јој пресече пут, али на молбу краља Андрије пропусти је да се врати на миру.

Осим ових ратова, Стефан ратоваше два пут с Бугарима и са Михаилом драчким кнезом, али и овде га ратна срећа послужи, освоји од Бугара неке земље и придружи их својој држави. После тих ратова био је у српским земљама мир. Стефанова влада је била утврђена. Главна му је брига била, да прибави држави већу важност, како би га и страни владаоци припознавали као самосталног владаоца. Са првом женом Евдоксијом, синовицом грчког цара Ангела Комнена, имао је четири сина: Радослава, Владислава, Драгослава прозваног Уроша и Предислава. Последњи се угледа на свог стрица св. Саву, покалуђери се, и после би архиепископ под именом Сава II.

Стефан по свој прилици да би се сачувао од

Угарске, ожени се (1217. год.) ћерком млетачког дужда Андрије Дандола, који га приволи да заиште у римског папе краљевску круну. Брат му св. Сава није био тада у Србији, а кад дозна шта му брат уради, похита у Србију. Папа је био већ наредио да се Стефан крунише, али га св. Сава у томе претече. Сам он као српски архиепископ, у договору с грчким царем Теодором Ласкаром и с благословом цариградског патријарха, венча брата краљевском круном 1222. год. Од то доба звао се: Стефам првовенчани краљ.

Стефан, првовенчани краљ.

Од 1222 — 1228. год.

Што је св. Сава венчао брата краљевском круном у мало се не распали крвав рат између Срба и Угарске. Краљ угарски дигне војску на Стефана; али их Сава помири. После тога владао је Стефан само још неколико година. Са сином Радославом и св. Савом сазида манастир Жичу (1222-1224. год.) обдари га богато многим селима и нареди, да се у њему постављају српски краљеви и архиепископи. И њега је св. Сава у њему крунисао.

Влада Стефана првовенчаног знатна је како за српски државни живот, тако и за српску цркву. Што се Стефан венчао за српског краља, тим је добио престо српских владалаца нову славу и светлост. За цркву је врло важно то, што је св. Сава постао српски архиепископ и разделио сву црквену управу на 12 епархија. Стефан је снажно помагао свог брата Саву у подизању епископских столица и утврђавању православне вере у Србији. Пре него

што ће умрети, Стефан се покалуђери. Умро је 1228. год. С његових добрих дела и заслуга у црквеним пословима, поштује га св. црква за божијег угодника. ––

Живот св. Саве. и почетак другог периода историје српског народа, врло је знатан не само за државни, него и за религиозни живот српског народа. Као што је Немања основао јединство у српском животу, тако му је св. Сава уредио свештеничко поглаварство.

Сава је био најмлађи син у свога оца Немање, и звао се Растко. Он се роди баш онда, кад је Немања овладао Босном 1169. Растко је од детињства био благ и смеран, и у раним годинама размишљавао је више о будућем, него ли о земаљском животу. Гледајући како му се отац стара, да се у Србији подигну цркве и манастири, и да се међу Србима утврди православна вера, Растко је у младићским годинама добио вољу, да се посвети служби божијој да постане помоћник своме оцу, у његовим великим делима.

Једном дођу Немањи неки калуђери из Св. Горе, да просе у њега милостиње за своје манастире. Међу калуђерима био је и неки старац, родом Рус. Растку је тада било 16 година. Он се са старцем калуђером упусти у разговор, и тада чује, како скромно живе светогорски калуђери. Растку се врло допадне такав тихи живот, па науми оставити дворе свога оца и отићи у Св. Гору, да се покалуђери. Договори се са старцем калуђером, да га поведе са собом. Кад је дошло време да калуђери полазе у св. Гору, Растко се измоли у оца, да може

отићи у лов. То му се допусти, а он се отимице удаљи од свога ловачког друштва, састане с калуђерима и оде с њима у Св. Гору. Отац и мати плакали су за својим сином кад им донесоше глас, да га је у шуми нестало Немања разашље људе на све стране, да га траже. Немањини људи дођу

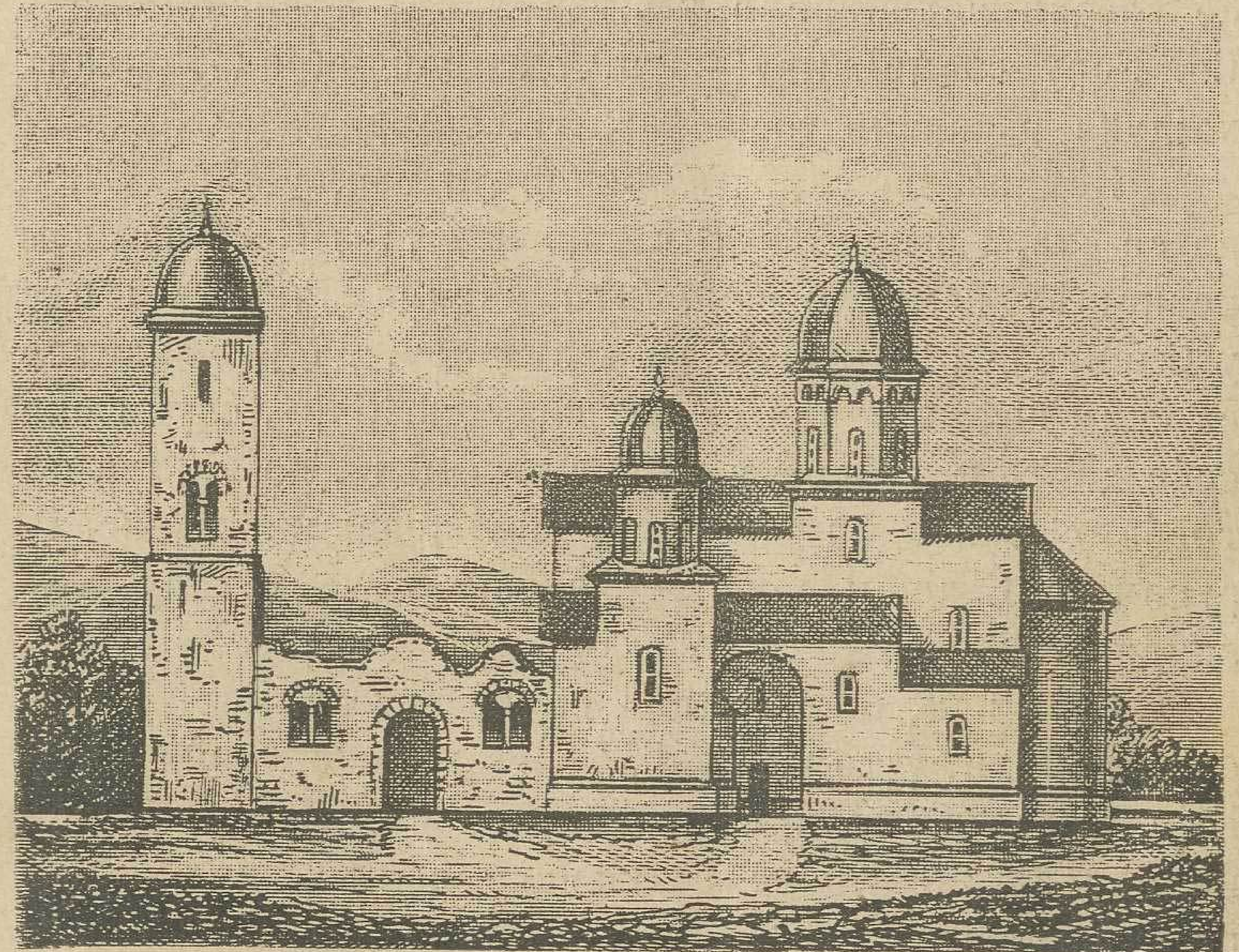

Манастир Жича.

чак у Св. Гору, и обрадују се кад ту нађу Растка. Они остану у манастиру да преноће, па сутра дан одмах да се с њиме врате ожалошћеним родитељима. Но Растко се не хте враћати у Србију. Кад сване, он већ беше калуђер Сава; покаже се у калуђерској одећи људма, који дођоше по њега, и по њима пошље оцу своје пређашње светске хаљине и остри-

жену косу. Од то доба (од 1186.) Сава је ревносно служио богу и светој цркви.

Сава се у Св. Гори све више и више одавао пустињичком животу. Његови родитељи дознавши да им се покалуђерио најмлађи син, плакали су најпре; а после неколико година и сами се оставе земаљских весеља, па се покалуђере (1195). Немања се забави неко време у Студеници, а после оде у Св. Гору своме сину Сави, где понови од морских хајдука разорени манастар Хиландар.

Немања на самрти препоручи своме сину Сави, да се стара о подигнутом манастиру; и Сава са свом ревношћу намисли испунити очин аманет. Он оде у Цариград (1202. год.) и јави цару, да је манастир са свим готов, врати се натраг у св. Гору, скупи око себе доста калуђера и напише правила, по којима им треба у Хиландару живети. Та правила, написана руком св. Саве, и данас се чувају у манастиру Хиландару.

Сава неколико година проведе у св. Гори после очине смрти, у том се у Србији случише многи догађаји. Браћа Стефан и Вук заваде се. Вук угарском помоћу заузме многе Стефанове земље, и преузме њима владати; али се опет наскоро браћа измире, и замоле Саву да дође у Србију и донесе мошти њихова родитеља Немање, и тиме да утврди међу њима пријатељство. Сава их послуша, и свете мошти св. Симеона мироточивог буду свечано донете у Србију, и остављене у манастиру Студеници, где се Сава прими архимандријског чина.

Сава се задржи у Србији неколико година. За то време помири браћу, и одврати од рата угарског краља

Андрију који се дигао био на Стефана. После неколико годишњег бављења у Србији, св. Сава опет оде у св. Гору (1215. год.), где се такође задржао неколико година. Тада су Цариградом владали Латини, и у Цариграду био латински патријарх, који хтеде да задобије власт над Србијом. Св. Сава оде у Никеју, где је тада била столица грчог цара и патријарха, ту сврши неке манастирске послове, а уједно каже грчком цару и патријарху, како је врло нужно, да Србија добије свога архиепископа, и своју независну црквену управу, да се може бранити против намера римских папа. Грчки цар Тодор Ласкар и патријарх Герман, пристану одмах на Савине предлоге, па га намоле, да се он сам прими тога терета. Сава се томе најпре одупре, а после на то пристане и тако је 1221. год. био посвећен за првог српског архиепископа.

Кад се Сава врати у Србију као архиепископ, венча у Жичи свог брата Стефана краљевском круном, раздели српске земље на 12 епархија, па постави свакој епархији епископа. Он је утврђивао народ у православној вери, поучавајући га у науци Христа Спаситеља, и старао се, да искорени неке зле обичаје, који су се у народу затекли још од старих незнабожачких времена.

Кад Сава сврши у Србији најглавније послове, науми походити света места. Тада је већ умро (1228. год.) његов старији брат Стефан, ког је Сава пред саму смрт закалуђерио био, а на краљевском престолу био је његов син Радослав, ког је Сава венчао краљевском круном. Сава седне у Далмацији на брод, сретно преплови море и дође у Јерусалим, походи св. места, па се поврати у Србију. У своме повратку

сврне Сава у Никеју, где тада владаше цар Јован Ватац, који га одлично дочека. Дошав у Србију постара се Сава, да помири завађене синовце Радослава и Владислава; првога усаветује, те се покалуђери,

Владислав, краљ Српски.

а престо остави свом млађем брату Владиславу (1234. год.) ког Сава такође венча на краљевски престо, оженивши га кћером бугарског цара Асена.

Сава видивши, да је у Србији повраћен мир и

утврђена православна вера, науми оставити се архиепископске власти, посетити света места, и остало време проживети као пустињак. Он постави место себе за српског архиепископа смерног Арсенија, седне у Дукљи на брод, и оде у св. места, где се за-

Урош велики, краљ српски.

бави дуже време, па се после врати. Желећи посетити бугарског цара Асена, дође у Трново, где га врло лепо дочекају, и ту Сава на Богојављење одслужи свету службу, на неколико дана за тим разболи се и умре 14. Јануара 1237. год.

Саву је признала св. црква за божијег угодника,

а српски народ за свог учитеља и просветитиља. Он је основао српску јерархију, подигао у српским земљама епископске столице, утврдио у народу православну веру искоренио зле народне обичаје, и својим трудом учио и просвећавао њему поверено стадо. Сава је достојни и велики син свог великог оца Немање.

Тело св. Саве било је свечано сарањено у граду Трнову, одкуд га краљ Владислав даде пренети у манастир Милешево (1238. год.), где је лежало до 1595. год. Те пак године свирепи Синан паша узео је свето тело светитеља Саве из манастира и спалио га на Врачару пред Београдом, о коме ће после бити говора. —

Краљ Радослав.

Од 1228—1234. год.

После смрти Стефана првовенчаног краља преузме владу над српским земљама његов најстарији син Радослав, кога је још за живота очина, св. Сава венчао на краљевство у манастиру Жичи. Он је владао само неколико година, јер властела устану на њега, и он није имао доста снаге, да се одржи на престолу. Принуђен бежати из српских земаља, отиде у Дубровник, где са Дубровчанима утврди уговор (1234. год.), обећавши им велика права, ако кад опет овлада изгубљеним земљама. Свети Сава, његов стриц, видећи, да Радослав неможе више у Србији владати, приволи га, да се покалуђери. Радослав учини, што му је стриц световао, покалуђери се, па наскоро за тим и умре, не оставивши по себи порода.

Краљ Владислав.

Од 1234—1240. год.

Кад је српска властела одустала од Радослава, дође на српски престо брат му Владислав, други син првовенчаног краља Стефана, па и њега венча краљевском круном св. Сава. Владислав чим је ступио на српски престо, гледао је да углави мир са Дубровчанима, с којима је био у завади што у свој град примише му брата Радослава. Радослав се био међутим покалуђерио, а Дубровчани сазнавши за то радо пристану на мир, и обећају да ће му бити пријатељи и да неће помагати поморског кнеза Владимира, који је био са Владиславом у размирици и пљенио српске земље. У једно обећају да ће га примити у свој град ако би морао побећи из Србије.

Погранични народи Грци и Арнаути често су узнемиравали српске земље. Владиславу је испало за руком да и њих умири. Највише неприлике му је задавао драчки војвода Јован Ангел (Патров) рођак грчког цара. Овај продре с војском у српске земље, а Владислав му изађе на сусрет те се побију под Скадром. Владислав му разбије војску, а њега с многим грчким великашима зароби и собом одведе. То сазнавиш грчки цар, пошље посланике Владиславу молећи га да му пусти рођака из робства, и да склопе мир; обећавајући, да неће више покушавати узнемиравати српске земље. Владислав пристане на мир и испуни молбу грчког цара, те се опет умире побуњење суседне земље.

Владислав је већи део свог владања пробавио у озбиљном старању, да му народ буде напредан, а да у држави утврди законити ред. Он са стране

доведе веште људе (Сасе), који су умели копати руде и ковати новце (то су били први српски новци), те тиме отвори нове богате изворе за државне приходе; па тако стече знатно име међу српским владаоцима.

Крал Владислав се оженио ћерком бугарског цара Асена, а владао је сам у своје име само неколико година. Мушког порода није имао па је јамачно за то још зарана поделио владу са својим млађим братом Урошем. Он је сазидао манастир Милешево, па је у њега пренео из Бугарске тело св. Саве (1238.).

Краљ Урош велики.

Од 1240 — 1272. год.

Одмах у почетку владе загрози њему и српском народу велика опасност. Татари, азијатски народ, под вођом Батијем уђу у Угарску, потуку војску угарског краља Беле IV. (1241.) и приморају га, да побегне у Далмацију. А кад опустише све по Угарској а силни народ исекоше и растераше, пређу Саву и упадну са 500 хиљада војника и у српске земље. Урош видећи да није довољно снажан да се одупре толикој сили, напусти неке крајеве своје државе, а сам се повуче дубље у своје земље. Татари опусте један део Србије и Босне (1242.) па се нагло врате у своју постојбину. Том су приликом многе земље страдале од Татара, који су свуд за собом остављали пустош куд су год пролазили.

Осим Татара, борио се Урош с различним непријатељима, но у свима ратовима га је срећа послужила не изгубивши у њима ништа. После неких неприлика, углави с Угарском мир, те уједно испроси

Катарину, кћер угарског краљевића Стефана за жену свом сину Драгутину (1271.).

Краљица Јелена у дворцу Брњацима.

Много дуже је Урошево непријатељство трајало с Дубровчанима и Бугарима.

Дубровчани су од давнашњих времена имали многе повластице од српских краљева. Највеће право је било да су могли слободно по српским земљама трговати. Али они не беху задовољни с тиме, него захтеваше још веће повластице на штету српске државе. Одма у почетку Урошеве владе, уговоре са босанским баном Матијом Нинославом (1240) да их он чува од сваке напасти, ако би се заратили са српским краљем. Размирица се сврши мирним путем, а Дубровчани се обвезаше Урошу да неће помагати његовим непријатељима, особито жени Владислављевој, која сеђаше у њихову граду (1243). Пријатељство са Дубровником није дуго трајало. Римски епископ који је био у Дубровнику, хтеде своју власт раширити над свима латинским црквама у Антивару и Србији. Урош кад дозна за то запрети Дубровчанима да ће на њих силом ударити, ако би потпомагали латинског епископа. Дубровчани се побојаше, те уговоре с босанским баном Матијом Стефаном и хумским великим кнезом Андријом, да их бране ако би се заратили са српским краљем. Највећма се спреме Дубровчани за рат с Урошем 1253. год., јер тада уговоре с Михаилом Асеном бугарским царем, да заједнички ударе на Србију. Бугарског цара сметоше бугарске ствари и до рата не дође са Србијом. Завађене се стране измирише и Урош потврди Дуброчанима права која су добили од оца му.

Утврђено пријателство међу Урошем и Дубровником није трајало ни пуну годину дана, јер већ

с пролећа 1254. год. уговоре Дубровчани с хумским кнезом Радославом Андрејевићем, да заједнички ударе на Уроша. Али непријатељства другог не би осим што обе стране једна другој заробише по неколико људи. Исте године беше већ мир између Уроша и Дубровника. Урош даде повељу, којом ослободи дубровачке трговце од свих земаљских данака у Србији и од сваке забаве, и допусти им трговати по целој држави српској само да плаћају уговорену царину, годишње 2000 перпера (дуката). А Дубровчани се задужише чинити краљу почаст, као што су је чинили деду му и оцу, вратити све земље које суд нађе да су краљеве; а кад би дошао у њихов град, примити га као што пристоји, и не спомињати никакве прећашње неприлике нити му ударати већу цену на ствари за јело; угађати му у свему како му пристоји; одмах вратити све робље; у своме граду не дати ни једноме непријатељу да му чини пакост.

Срби су с Бугарима живили дуго време у миру и љубави, особито за живота св. Саве, који је био пријатељ бугарском цару. Кад се Дубровчани спремаше на рат са Урошем, уговоре с бугарским царем Асеном да заједнички нападну на српске земље, ако би дошло до рата, и да се ни једна страна не мири с њиме без друге. Тада је прошло без рата, али неколико година после (1262—1268), Бугари почну не мировати, упадну у српске земље, па отуд ударе и на саму Угарску. То би повод те се изроди рат између Бугара и Угарске. Угарска војска узбије Бугаре, захвати им нешто земље и отме град Видин. После тог рата Урош је био на миру од Бугара.

Урош је мудро и добро управљао српским земљама. Подигао благостање, сачувао се од свих својих спољашних непријатеља и утврдио мир с околним државама, а особито с Угарском, Дубровником, Грцима и Бугарима.

Ако је Урош и владао сретно својом државом, владу је своју несретно довршио. Урош је имао жену Јелену рођаку цара Балдуина, који тада владаше Цариградом. С њоме је имао два сина, Драгутина и Милутина. Првоме као старијему, кад га је женио са ћерком угарског краљевића Стефана, још за живота обећа дати престо, и Драгутин већ поче наваљивати на оца да учини што је обећао. Али међу тим Драгутина путујући по земљи, снађе несрећа. Под градом Јелечом (у Рашкој) поплаши му се коњ, збаци га са себе те сломије ногу. Урош изгубивши наду да ће Драгутин остати у животу, смисли дати престо млађем сину Милутину, и запроси му за жену кћер грчког цара Михаила Палеолога. У исто време имао је грчки цар многе непријатеље и потребујући помоћи жељаше се радо спријатељити са Урошем, па радо на то пристане да даде своју кћер за жену Милутину. Међу тим старији је оздравио, па се та женидба разби. Драгутин поче по ново искати од оца да испуни задану реч, а у том је и Драгутинов таст постао угарски краљ Стефан V. те помоћу његовом упадне с угарском војском у српске земље и код Гацког побије се са оцем. Бојна срећа послужи Драгутина разбије Уроша и отера га у Драч где од туге и жалости наскоро умре, 1272. год. Драгутин после пренесе кости Урошеве из Драча у манастир Сопостјан, ког је Урош сазидао.

Краљица Јелена живила је после смрти мужевљеве као удовица још 27 година у свом дворцу Брњацима близу Драча. Она је била знаменита краљица српска и увек се одликовала врлинама женским, за то и јест двор краља Уроша великог био

Грчки послвници у двору краља Уроша.

узор реда и умерености. Грчки посланици, који дођоше да преговорају о женидби Милутиновој са царском ћерком, не могоше чудом да се начуде, кад су у двору српског краља затекли, како краљица и снаха јој кћи мађарског краља преду. Несрећа, која јој мужа постиже коснула се срца Јеленина. Све остало време свога живота провађаше

у молитвама чинећи доброчинства и делећ милостињу. За цркве се много старала. У Србији, Светој Гори, на Синају и Јерусалиму богато је даровала храмове. Удовице и сироте имање су у њој најпоузданију потпору и утешитељку. У свом двору у Брњацима је скупљала женску децу сиромашних родитеља, те их обучавала ручном и домаћем женском послу, а кад би одрасла она их удаваше давајући им богат мираз. Тако је радила до смрти. На неколико година пред смрт сазида код Градца (више Брвеника у Чачанском округу) манастир светога благовештенија и царски га украси. У старости својој паде у тежку бољетицу, па кад оздрави покалуђери се у цркви св. Николе у Скадру и добије име Јелена. Зими, последње године живота свога разболи се. Кад осети да јој се крај живота приближује, позове владике, бањскога Данила и рашкога Павла са осталим свештенством. На глас о тежкој бољетици краљице Јелене поврви силан свет у Брњаке, особито сиротиња хтеде указати последњу почаст својој великој добротворки. Опростивши се са свима премину 8. фебруара 1309. год. Из Брњака по великој цичи зими пренесу јој тело у манастир градачки, али га не погребоше чекајући да јој дођу оба сина, Драгутин и Милутин. Драгутин хром не могаше зими се на пут кренути, посла на погреб своје великаше, а Милутин дође у Градац са архиепископом Савом II. и однесе тело матере своје до гробнице. Драгутин дође на гроб материн истом у пролеће.

После три године ископају тело краљице Јелене, нађу га целокупна и поставе га испред олтара градачке цркве, где је почивало до турског доласка.

У народу има и данас спомена о краљици Јелени. Тако н. пр. у Црмици у Црној Гори причају, како је испоснички живот проводила код села Добровољана, у једној пећини крај скадарског језера. Добровољани су били дужни, доносити јој сваки дан по једну рибу за храну. Њима се то досади и један дан не оставе јој рибу на обичном месту. Она их зваше, а кад се притајише, прокле их да се у будуће зову Глуводољани и да не могу више у риболову свом рибе ловити. Тада их остави и пође у Бар. Глуводољани трчаше за њом да би је вратили, али она да би их забавила бацаше новац по путу, но чим би га узели претворио би се у камен. Оваког новца од камена има и сад повише Лимљана, куда је, веле, краљица Јелена пролазила. Новац тај зове тамошњи народ новцем краљице Јелене, а Глуводољанима остаде и данас то име.

Краљ Драгутин.

Од 1272—1275. год.

Одмах како је Драгутин преузео владати српским земљама, поче се старати како би се народу умилио, па за то скупи војску и удари на Бугаре, који су пре неког времена узнемиравали српске земље. Војску бугарску разбије, отме им неке пределе и допре до самог Видина. На скоро после тога уђе с војском у Босну и заузме неки део те земље, која тада није била под врховном влашћу српског краља.

После тих бојева био је Драгутин у миру са суседним владаоцима, и тражио је свуда пријатеље. За њега веле да је био познат и у љубави живио са руским кнезом Василијем и да је многе дарове

шиљао црквама руским. Он се старао да у земљи својој заведе и утврди поредак, па за то постави неке законе о крађи и заповеди судијама да по правди суде, и забрани узимати на новац велики интерес. Драгутин је свакојако гледао да покаже, да је достојан престола, ког је од оца силом отео.

После кратког времена поче се кајати, што је силом узео владу од свог оца. Мати му се Јелена љутила на њега, а стриц Сава II. архиепископ непрестано га је укоравао. Живео је побожно мислећи да ће своју савест умирити, али кад то не поможе по наговору матере и архиепископа Саве II., пошље по брата Милутина. У Дежеву (у Рашкој) одрече се престола брату на корист, али да Милутин након себе остави престо сину његову Владиславу, назове га краљем, па уједно нареди да га српски архиепископ венча на краљевство. Остало време до смрти своје са женом Катарином преживе у граду Добрацу у Срему који с Мачвом доби од таста у мираз са женом. Није дуго трајало а он се покаја што је престо уступио свом брату, па намисли Милутина протерати. Милутин дознавши за намеру братовљеву преда му драговољно престо натраг, па поче зидати цркве и манастире и богато их даривати, гледајући да на тај начин задобије свештенство за себе. Позове хиландарског игумана Данила у град Слопље, па га пошље брату. Овај наговори Драгутина да престо преда брату натраг, Драгутин то и учини и обећа да ће грехе које је починио кајати. Од то доба живила су браћа у љубави и била један другоме у помоћи. Драгутин је живио доста година а кад се пред смрт тешко разболи, пострижe се и умре као

калуђер Теоктист 1316. год. Након себе оставио је сина Владислава.

Вредно је, да се овде каже, шта пише архиепископ Данило како је Драгутин живио, кад се одрекао краљевског престола. Драгутин је, вели Да-

Драгутин, краљ српски.

нило, помагао сиротињу, тешио жалосне и страдалце, и богато даривао свете цркве. Он је свукао се себе краљевско одело и златни појас отпасао са себе, а обукао се у издрте и искрпљене хаљине, опасао се појасом од кострети (ужетом, начињеним од козје длаке), на голо тело је навлачио кошуљу

од бодљиве струње и по целу ноћ плакао. Ископао је раку и у њу метнуо трња и шиљастог камена, па кад се хтео одморити од силног умора и неспавања, легао би у њу која је била као гроб. Био се у прси, јадиковао и тако се кајао за своје грехе. Осетивши да му се приближио крај живота, дозва к себи неку своју властелу, епископе и игумане, и пред њима се закалуђери. Световао је своју жену, сина и скупљену властелу, како им треба живити, писао је брату Милутину, а и друго је још где што наредио. Умро је у Петак 12. Марта, треће недеље ускршњег поста 1316. Кад су га мртва свукли, да га окупају, нашли су га обучена у кошуљи од кострети, и опасана по голом телу рогозом, који је дубоко ушао у месо, да су га дугим прањем једва од тела одвојили. Његово мртво тело је пренето у Рашку, и сарањено у цркви св. Ђурђа, коју је сам зидао. Драгутин док се није закалуђерио називао се краљ.

Краљ Милутин.

Од 1275—1321. год.

Милутин се одма у почетку своје владе почео старати, да покаже, да је достојан краљевске власти. Старао се о напретку свог народа и своје државе, и употребљавао је свака средства, која су му требала, да постигне своју намеру, да учини Србију великом, силном, славном, а српски народ сретним.

У почетку своје владе постара се да буде у миру са свима својим суседима, јер му је требало времена, да оснажи своју државу. Он за то с Дубровником утврди мир, најпре на пет година (1275—1280), а после вечито, допустивши Дубровчанима, да могу слободно по Србији трговати, али да морају српским владаоцима плаћати годишње 2000 перпера.

Још није ни истекао рок, до ког је Милутин утврдио први пут мир с Дубровчанима, а већ се спремао на рат са Грцима. Видећи да му од Грка опасност прети, ожени се кћерју Јована Ангела, севастократора тесалског и локридског, стекавши тим пријатеља који ће му бити у помоћи против Грка. Милутинов отац, краљ Урош, уговори са грчким царем, да се Милутин ожени са његовом ћерком. Свадба је била већ уговорена и грчка кнегиња у Србију доведена, па опет од те свадбе није било ништа; јер се Урош зачудио сјајности, с којом дође у Србију кнегиња, која није била вична простоти на двору српског владаоца. Грчки цар Палеолог, расрдивши се, што од свадбе не би ништа, тражио је прилику да нашкоди Србима, па је мислио да му је сад згода да удари на српске земље. И Милутин је за тим ишао да државу своју рашири, па видећи шта намерава грчки цар, скупи грдну војску па у договору са тастом својим Јованом Ангелом упадне у грчке земље, заузме Скопље, Златову и Пијанац и уведе у заузетим местима српску управу. Поплашени грчки становници му се предадоше или побегоше. Грчки цар Палеолог истина послао је велику војску под царевићем Константином са најбољим вођама против Милутина, али се овај мораде побеђен вратити натраг оцу (1280). Цар желећи се за ову срамоту осветити Милутину, скупи велику војску од Грка, Татара и других

народа, и сам је поведе на Србију, заклевши се, да ће не само натраг задобити отете земље, него да ће и сву Србију уништити. Али пре него што је та војска ушла у српске земље, умре цар Палеолог (1283). Смрт царева збуни мало војску, али не заустави намишљени рат. Грчка војска, помагана татарским, турским и фрушким (франачким) четама, била је далеко већа од српске. Милутин штедећи своју војску за удесну прилику, повуче се дубље у своје земље. Грчка војска опљени српске земље до Призрена, а неки део Татара упути се још дубље у Србију и допре до реке Дрима, који се тада био јако излио. Татари дошавши до те реке, угледају на другој обали много народа са стадима, па намисле тај народ опљаћкати и заробити, уздајући се у своје добре коње, нагну преко Дрима, где се многи подаве. а оне који реку препловише, Срби потуку, ухвативши и самог црноглавог војводу татарских чета, одсеку му главу и натакну је на копље свима на углед. Одмах за тим Милутин скупи повећу војску из земаља својих и свога брата Драгутина, те с њиме заједно удари на грчке земље. У неколико ратова освоји оба Полога, Овче Поље, Струмицу, Сер, Дабрско, Кичаву, Поречје, опусти влахиотску земљу и допре до Солуна и Свете Горе. Како је Грчка тада стајала, слободно јој је могао узимати градове и земље. Тако се Милутин љуто осветио Грцима што су га нападали. Задобивши богат плен у грчким земљама, врати се у Србију и у љубави се растане са својим братом Драгутином.

После ових ратова с Грцима, Милутин се постара да и са друге стране увећа и оснажи своју државу. Не имајући се чега бојати са грчке стране, баци очи на Босну, и да би је добио, пусти прву жену своју, изговарајући се тим што беше нероткиња, и узе Јелисавету сестру Ладислава краља

Милутин, краљ српски.

угарског уз коју му заиста допаде у мираз Босна 1286. год. Јелисавета је била сестра жене брата му Драгутина. Мајка му гледаше да уклони сметњу том браку. У Цариград се не могаше обратити због непријатељства са царем, то не преоста друго него да се обрати на папу. Милутин, да би се папи уми-

лио, обећа преко мајке своје да ће из Босне изгнати Патарене. Папа Никола IV. пошље одма посланике Циприја и Марина а уједно и три писма, Милутину, Драгутину и матери им Јелени опомињући их, да испуне обећање и да пређу у римокатоличку веру. Немири у Бугарској одвратише Милутина од тог обећања. Он је чувао мир, који је утврдио с Дубровчанима, а мати му Јелена живећи у западним српским областима и одана римској цркви, још је већма утврђивала ово пријатељство. Тако је с дана у дан расла Милутинова снага, и он је све већма ширио и утврђивао своју власт не само у Србији, него и у околним земљама. Милутин само кратко време проведе у миру, постављајући законе и заводећи поредак у својим земљама. Но наскоро би принуђен купити војску и борити са с разним непријатељима.

У Бугарску упадну Татари под својим војводом Негојем, који збаци с бугарског престола Тертера, а постави Бугарима за цара Смиљцу. Смиљца постави Шишмана као градског заповедника у Видину.

Шишман помоћу татарске војске 1292. год. упадне у српске земље, заузме Ждрал и приближи се и Ужици, где је била столица српског архиепископа Саве II., претећи да ће ужичку цркву опленити. Архиепископ скупи своје верне и потуче непријатеља. Међу тим Милутин и Драгутин скупе војску па заједнички гонише непријатеља и претерају га преко Дунава. Опустошивши видинску околину хтедоше и Видин заузети. Шишман им пошље посланике молећи за мир, и распра се сврши женидбом: Шишман ожени сина свога Михаила, Недом

кћерју Милутиновом. Татарски кан Негоје није био задовољан са овим миром. Да би се осветио Србима што опустошише земље видинске, скупи војску и пође на Србију. Милутин му понуди мир и мораде му за таоца дати свог сина Стефана са још неколико српских великаша. Стефан није дуго био у затачењу, првом згодном приликом побегне натраг, а отац га ожени кћерју Смиљчином и даде му област Зету да њом управља (1294). Међу тим умре архиепископ Сава II. а тело му пренесу у град Пећ, куд уједно пренесу и столицу српских архиепископа.

Мир са Татарима није дуго трајао. Татари се побуне, и над њима овлада место Негоја, његов син Цаха, који уђе у Бугарску, збаци Смиљцу, и посади на бугарски престо Светослава сина Тертерова. Милутин желећи избећи рата с Татарима и Бугарима, одпусти своју жену Јелисавету, и узме кћер Тертерову а сестру Светослављеву за жену (1296. год.), па тим утврди пријатељство с Бугарима и Татарима. Са мађарске стране није му се било чега бојати, јер кад погибе Ладислав, Андрија III. имаше много посла у својој земљи.

Чим се Милутин нађе у миру од Татара, почне изнова нападати на Грке и пустошити им земље помоћу грчког одметника Котанице. Грчки цар Андроник старији, мораде се на више страна борити са својим непријатељима, па за то желеће се отрести жестоког непријатеља, као што му је био Милутин, премишљаше како би се могао с њим измирити и опријатељити. Он му најпосле понуди за жену своју кћер Симониду; за последње две жене Милутинове мишљаху, као да се њима Милутин није оженио,

јер их узе за живота прве жене, па кад она умре, нестаде сваке сметње, и Симонида дете од осам година, пође за Милутина од четрдесет година. Милутин желећи се опријатељити с грчким царем, и тиме увећати сјајност свом престолу, пристане на то, венча се са Симонидом (1300. год.), обећавши, да ће је у своме двору чувати док не постане одрасла девојка. По уговору о женидби кћи Тертерова и Котаница беше предани Грцима, а Милутин се обрече да неће досађивати грчким земљама и да ће помагати тасту на Персијанце. Грци су у то време имали рат у Азији с Турцима и Персијанцима. Цар Андроник замоли свога зета, да му пошље српску војску у помоћ. Милутин то учини и пошље српску војску под управом славнога војводе Новака Гребострека Грцима у помоћ. Војска српска пређе на грчким лађама преко мраморског мора у Анадолију и тамо заједно с Грцима одржи славну победу над Турцима и Персијанцима (1303. год.).

Што се Милутин оженио Симонидом, тоје било добро и по Грке и по њега. Андроник се опрости Срба, који бијаху најжешћи непријатељи грчком царству, и још доби помоћ од њих на Турке и Персијанце. Добитак Милутинов беше већи. Прем да више не досађиваше грчком царству, али га већ сматраше као да је његово. Гњев Светослава и Драгутина ради женидбе, потхвати се цар да утиша. Милутин оста са свим на миру. Што Милутин из далека мишљаше о Грчкој, за то му требаше чинити задужбине; с тога је градио и богатио цркве и манастире у Србији и у са мој Грчкој, као у Солуну, у Цариграду и у Светој Гори; даре слао чак на Синај, и у Јеруса-

Милутинова победа над Татари.

лиму сазидао нову цркву св. арханђелима Михаилу и Гаврилу, да се умили Грцима и свештенству. Што је дао Хиландару цркву архистратига Михаила у Штину и села с људма у струмском крају, отуда се види како му се на југ далеко простирала држава. Родна и прекрасна равница маћедонска, кроз коју теку две воде Вардар и Струма и у којој живе највише Словени, беше главно, за чим су тежили с оружјем српски краљеви. Како та земља лежи према Србији, то је већ био узрок довољан. Србија се опираше о ту равницу целим јужним делом својим, који се свршиваше у горе, из којих с југа долази вода источној Морави од Расе до Ниша; требало је само прећи преко планине, па видити да је прави наставак Србији та равница, која отвара пут к мору и Светој Гори. Први је још Немања корачио преко планине освојивши Призрен, Скопље и Средац; Милутин већ дође до Сера (Сереса), и то беше најдаљи крај негoвој држави на југу.

Милутин се знао умилити жени Андрониковој царици Јерини, која му спремаше грчки престо, пресипаше благом, слаше скупоцене дарове па већ посла и две круне, за Милутина и жену му Симониду. И она и Милутин мишљаху сјединити обе државе, а на престо цариградски да седне Милутин, или да српски краљ постане који њен син; те је за то своје синове Димитрија и Тодора слала у Србију, да извикну српске обичаје. Но од свега, што је Јерина желила, не би ништа, јер се царичини синови не могоше привикнути Србији, и узалуд је било големо благо, које је Јерина послала да постигне своје жеље.

Највећа сметња уједињењу српске и грчке државе био је Милутинов син Стефан, који је до то доба живио у Зети. На скоро се уклони и та сметња. Згоду томе даде сам Стефан. Одкако се Милутин оженио Симонидом, поче у Србији отимати мах грчки уплив. Симонида и грчка страна хтеде сину Симонидином Константину круну српску придобити, па се стараше Стефана оцрнити пред оцем. Властели с друге, српске стране, бојећи се да Србија не изгуби своју самосталност, и да како год не дође на српски престо неки странац, дођоше у Зету и наговорише Стефана да на силу отме од оца престо, претећи му, да ће другчије одустати од њега, па неће никада моћи задобити краљевску круну. Тако поста неслога међу оцем и сином. Сва се земља раздели на двоје, неки властели пристану уз Милутина, а други уз Стефана; и оба се спреме за рат. Војска очина беше јача н Стефан се мораде оцу покорити, који га најпре лепо прими, а после, наговорен од Симониде, окује и пошље у град Скопље, заповедивши да га ослепе, па га тако ослепљена пошље у Цариград свом тасту Андронику, да га чувају. Са Стефаном одоше у Царитрад и његова два сина: Душан и Душица. Душица у Цариграду умре, а Душан одрастивши у двору грчког цара, спреми се за велика дела, која почини кад преузе владати српским народом.

Милутин се од то доба старао да на миру управља својим земљама. Знајући да му је матери Јелени противно, што се оженио Симонидом гркињом, јер јој та женидба као туђинки небијаше по вољи и не љубљаше савез са Цариградом, бојећи

се, е ће се тиме покварити пријатељство са папом, гледао је да се са матером измири. Милутин одмах стаде преко матере уверавати папу о љубави својој к римскоме католицизму и потврди запис деде свога, Стефана Првовенчанога, бенедиктинском манастиру на Мљету.

Не прође много а Милутин мораде опет ратовати, јер је ваљало натраг узети босанске земље којима је завладао Павао гроф бребирски. Срећа послужи Милутина, земље босанске беше на ново узете и влада се српска простре чак до Думна.

У то доба појави се и Карол Валуа краљ сицилијански, који искаше престо цариградски. Папа желећи употребити згодну прилику, да своју власт рашири и на балканском полуострву, потпомагаше потраживање сицилијанског краља. Мулутин видећи каква му опасност држави отуда прети, сложи се са Карлом, гледајући да отуд српска држава добије што више користи. Уговор би учињен између њих. Милутин обећа Карлу у помоћ војске, а син Карлов херцог Алансонски требаше да узме за жену Зорицу, сестру Недину. Да би Милутин и папу за себе задобио, а и пријателство наставио после смрти своје матере, које она подржаваше, потврди запис њезин манастиру богородичину, кога беше сазидала на Рцу (Рртац) близу Бара. А сврх свега тога Милутин писа папи казујући му покорност своју римској цркви. Већ му папа посла исповедање вере и освећену заставу; кад у један пут раздор с Млечићима разби Карлу све што мишљаше. Милутин видећи га слаба, раскрсти с њим, а папи јави да не може увести у својој земљи римокатоличку веру, јер се боји

гњева тастовог и братовог. Пријатељство са Светославом и Андроником поста веће.

Око год. 1317. умре му брат Драгутин; сад Милутин употреби ову прилику, те земље Драгутинове присвоји а сина му Владислава ухвати и баци у затвор.

Милутин се мири са сином Стефаном.

Неслогу која се једном приликом изродила између Симониде и Милутина, употреби српско свештенство те склоне Милутина да врати сина Стефана, који је био у заточењу у Грчкој седам година. Милутин то учини, помири се са сином и даде му град Будимље да живи.

Последње године живота свога није провео Милутин у миру. Још год. 1314. папа стаде проповедати крстоносни рат на њега за то, што беше ударио на Угарску. Године 1318. Карло Роберто крал угарски желећи повратити земље Драгутинове, удружи се с Карлом II. сицилијанским, поглавицама арнаутским, грофовима бребирским и многима другим; Мачву и Босну оте. Али срећа и тада послужи Милутина. Карла Роберта сметоше буне у Угарској, а остале савезнике тим лакше потуче. Године 1320. хтеде папа подићи на Милутина сву западну Јевропу, али и од тога крстоносног рата не би ништа. Тако Милутина сретно минуше громови западни. Год. 1321. 29. октробра умре, спремајући се у помоћ Андронику млађему против старијега.

Милутин је један од најзнатнијих српских владалаца, а својим врлим делима прославио се и код осталих народа. Храбар а мудар, дизао се само онда на оружје, кад је могао напред видити, да неће у залуд проливати крв својих људи или кад му је требало бранити државу од непријатеља. Он је поставио у земљи мудре законе, подигао је у Србији, а и ван ње у Светој Гори, у Цариграду и у самом Јерусалиму многе цркве, манастире и болнице (гдекоји веле, да је Милутин 48 задужбина после себе оставио) а друге је богато обдарио. Милутин се показао вешт политик и храбар војник. Он је био са свим према свом времену, није жалио ни оружја ни лукавства да би постигао што је хтео. Истина политика му често беше противна моралу, али за то беше на све стране вешта и крепка и у свакој прилици знао је одржати мејдан. Између три силна

суседа, који су му непријатељи, у тескоби од наваљивања западне цркве, Милутин није много бирао како ће радити, него му је за тим било да му Србија буде у миру и силна. И тако је себе дао за корист државну. Дивити нам се ваља његовој храбрости, бистроме уму, који се свачему знао довити, и поред тога необичној срећи; па још нетреба нам сметати с ума да му је сусед, с којим највише посла имађаше, било источно царство, које није жалило ни плетака ни новаца у пословима својим с другим народима; с таким суседом, често је требало радити оружјем, каквим он ради и плетке ставити на супрот плеткама. И престо је Милутин добио преваром. Преко свештенства, које задоби побожношћу, дарима и грађењем манастира, ули брату тако дубоку побожност и чисто кајање да се прође сваког мешања у државне послове. Ни на самрти није се Драгутин побринуо потпомоћи сина да прими престо после стрица; а Владислав имаше пуно право на престо, које и Милутин признаваше. На кратко рећи; Милутин је Србију увећао, српски народ оснажио, и поставио темељ оној слави, до које је српску државу довео његов унук силни цар Душан.

Краљ Стефан Дечански.

Од 1321—1334. год.

Милутин је имао најамничку војску, и док је он у животу био та је војска слушала што јој је он запеведао, али чим он умре, она се побуни и поче по земљи отимати, робити, палити и убијати.

Али у брзо време се та побуна утиша, која није потресла јако државну снагу.

Веће је зло могло изаћи отуда по српску земљу и народ, што се после смрти Милутина њих више отимало о краљевску круну.

После Милутина живио је још једини законити насљедник куће Немањића, Владислав син старијег брата Драгутина. Властела српска помоћу свештенства, подигне на престо сина Милутинова Стефана, а Владислава обиђе. Владиславу по праву беше престо српски најпречи, јер је био син старијег Немањића; али Срем у ком је Владислав владао беше далеко, а и у затвору је био дуго време, те се народ и властела одвикну од њега и несмеде му поверити своју срећу. Стефан више задоби за себе народ и властелу, што је био противан намери оца му Милутина да сједини Грчку са Србијом, које потврђује пријатељство са царицом Ирином и долазак њезиних синова у Србију; па у корист самостолности српске државе, латио се и оружја да брани интересе народне, и ако без успеха. У Неродимљи га архиепископ Никодим 1322. год. лицем на богојављење венча краљевском круном. Но Стефан није могао заузети сву краљевску власт а да се не пролије крв. Најпре устане на њега братучед његов, Драгутинов син Владислав, кога је по Драгутиновој смрти (1316.) краљ Милутин дао затворити, да му не прави сметње у државној управи. После смрти Милутинове Владислав се некако ослободи затвора, дигне војску на Стефана, назове се српски краљ, и уђе у Стефанове земље, но Стефан га победи и примора да се задовољи неким

областима српске државе (1324). Владислав наскоро за тим умре, а његове земље опет припадну Стефану.

Још је имао Стефан да се бори са својим млађим братом, другим сином Милутиновим, Константином.

Стефан Дечански, краљ српски.

Овај је заузео скадарску околину и Приморје, назове се српски краљ, дигне војску на Стефана, поручујући му, да није за њега слепа да влада са српским земљама, па за то да њему уступи краљевски престо; и одмах са својом војском упадне у Стефанове земље. Стефаи није био сасвим слеп

а народу је био мио ради своје побожности, те је држао с њиме против млађег му брата Константина. Да не би дошло до проливања крви, Стефан је у свом писму, које је писао Константину, лепо саветовао брата, да се остави свађе и рата, него да се с њиме помири, па као млађи брат да буде у земљи први до њега. А кад Константин нехтеде слушати братина савета, дигне и Стефан своју војску, удари на брата и разбије га. У том боју погине Константин, те тако Стефан заузме и његове земље, и састави их са својим осталим земљама.

Кад је домаће немире утишио, а своју власт и силу утврдио у земљи, угледајући се на оца обрати своју пажњу суседним државама.

Карло Роберт угарски краљ, да би власт угарске државе утврдио у Босни, даде је у управу Котромановићима. Стефан бојећи се силног суседа, Карла Роберта, угледавши се на оца, настане око Бланке кћери Карлова рођака Филипа тарентинског кнеза, да се ожени с њоме, обећавајући уједно тасту помоћ, да освоји Цариград. А да би му што боље испало за руком, ступи у преговоре и са римским папом и јави, да му је веран и да је вољан примити римску веру. Већ са јавно поче исповедати римокатоличка вера, кад уједан пут се све промени. Карлу Роберту не би до Србије, јер га сметоше угарске ствари, па Стефан видећи да му се више није чега бојати сте стране, заборави за папу, за римокатолицизам и за женидбу, те од свих тих преговора не би ништа.

Кратко време после тога имао је неких не-

прилика с Бугарима и Грцима. Стефан пошаље у Бугарску и Грчку епископа хумског Данила, који бугарског цара склони на мир а у Цариграду изради, да се ради тврђег пријатељства међу Србима и Грцима, Стефан ожени Маријом, унуком цара Андроника старијег, од његова најмлађег сина Јована, којој је тада било 12 година (1326.).

У исто време, кад се Стефан мирио са Бугарима и Грцима, старао се, да буде у пријатељству и са Дубровчанима. Они су му одмах, чим је преузео владати српским народом, дали на дар осам хиљада перпера, па им за то Стефан 1325. год. даде нешто од својих земаља, што су требали ради своје трговине, и допусти им, да могу на тој земљи зидати шта желе, али да плаћају за те земље српским владаоцима 500 перпера годишње. На годину дана за тим (1326), допусти Стефан Дубровчанима, да могу слободно по Србији путовати, и обвеже се, да ће им надокнадити сваку штету, коју би од злих људи у Србији претрпили, али су се морали обвезати да ће за то српском владоуцу плаћати годишње 500 перпера.

Ако је Стефан и утврдио мир са Бугарима и Грцима, опет за то није могао дуго остати на миру. У Грчкој су трајали немири без престанка с тога, што се њих више отимало за царски престо. Стефан је хтео упортебити ту прилику, и колико је могуће границе своје државе на рачун грчког царство раширити; те је стога помагао старијег Андроника. Млађи Андроник опазивши то, намисли завадити га са Бугарима. У Бугарској је тада владао цар Михаило Шишманић, који је био ожењен Сте-

фановом сестром Недом. Млађи Андроник понуди цару Михаилу своје пријатељство и обећа му помоћ у рату против Стефана, захтевајући од њега да пусти своју жену Неду, а да се ожени Тодором његовом сетром, а удовицом негдашњег бугарског цара Светислава. Михаило желећи се осветити Србима што му оца Шишмана потукоше, пристане на ту понуду, пусти Неду и ожени се Тодором (1327). Стефан је у писму опомињао Михаила да не чини така зла дела, која су противна и цркви и памети; али га Михаило нехте послушати, те се за то обе стране почеше спремати на крвави рат.

Бугарски цар Михаило, у договору са млађим Андроником а добивши помоћи и од Карла Роберта, дигне велику војску на Стефана, скупи много војске и од страних народа, и у сред лета 1330. год. (19. Јунија) продре пустошећ и палећ у Србију. И Стефан се спремио за рат, скупи своју војску, а имао је и хиљаду најамника коњаника, па са својом војском допре до Велблужда (сада се зове Софија).

Пре него што ће се обе војске ударити, позове Стефан Михаила, да се мире, да се не пролива крв у залуд. Али Михаило уздајући се у своју много већу војску, није се хтео мирити, мислећи да ће овладати свима српским земљама.

Бој се започне (18. Јулија 1330). Стефан због слабог вида није могао управљати војском, него преда главну управу свом двадесетогодишњем сину Душану, а он за време борбе молио се богу под шатором, да непријатеља надвлада. После дуге и жестоке борбе Срби сасвим униште бугарску војску. Михаило бугарски цар буде рањен и наскоро издане,

а од бугарске војске још што је остало, то се растури на све стране. Бој је био тако жесток, да је од проливене крви река Струмица била тако обојадисана, као да је њоме, место воде, крв текла.

Стефан као победилац пође са војском у Бугарску а собом поведе и заробљене бугарске војводе.

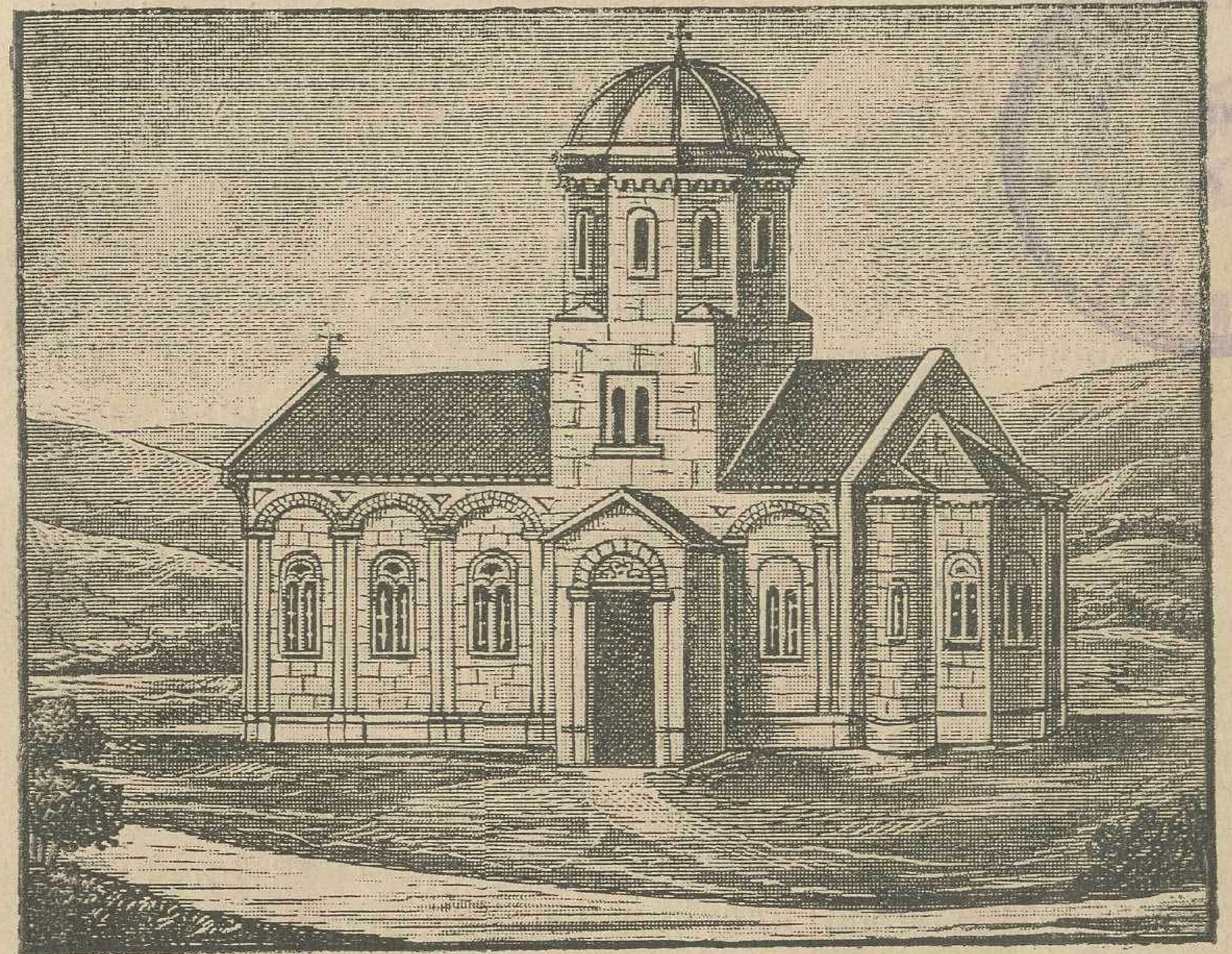

Манастир Дечани.

Кад је допро до Извора, брат Михаилов, Белаур пошље му посланике, који му понудише да заузме све бугарске земље и да их сједини са српском државом. Стефану и ако ништа није сметало да бугарску државу споји са српском, ипак то не учини, него на бугарски престо подигне Михаилова сина

од Неде Александра, и поврати своју сестру Неду у Бугарску. Кад млађи Андроник разуме, шта се догоди с Бугарима, он се што је брже могао повуче натраг са свом војском од српских граница, желећи тако ублажити праведан гњев Стефанов. Но Стефан наскоро за тим уђе у грчке земље, заузме неке градове, а неке му сами Грци предадоше, у заузете градове метне своју војску, па се врати у Србију.

На неколико година доцније (1333 — 1334) имао је Стефан неких неприлика са Дубровчанима, Грцима и Угарском, али се те распре сврше на миру. Дубровчани, видећи да су Стефана увредили пошљу му своје посланике, и потраже мира, и Стефан им поврати права (19. Маја 1334) која им је пређе дао био. Тако исто се измири и са Грцима, па и са угарским краљем, те не дође до боја.

Стефан је био побожан човек, па је за то и он као и његови стари, зидао цркве и манастире, потпомагао и богато их даривао селима.

Од рата са Бугарском и Грчком обогати се Стефан. Од плена добивена од непријатеља, сазидао је у Дечанима славну цркву на брегу реке Бистрице у старој Србији. Украсио ју је са свима красотама изнутра и споља, посуђем и одеждама, и приложијој многа села. Код цркве би сазидан манастир, и целу грађевину благослови и освети архиепископ Данило са свим епископима и целим збором свештенства. Црква Дечанска је и данас у целини: она је зидана од самог четвртастог углађеног мрамора са високим трулом. То је најлепша богомоља са којом се наш народ дичити може. Од тог манастира и он сам добије име Дечански.

Стефан је жалосно довршио своју владу. Кад се Стефан венчавао на краљевство, онда венча и сина свог Душана, назвавши га младим краљем, и даде му Зету у управу. Душан, Стеванов син од прве жене, био је већ одрастан па га отац није хтео женити, а сам се ожени, кад му прва жена, кћи бугарског цара Смиљце умре, гркињом Маријом Палеологовом па с њом поче рађати децу. А од кад се краљ ожени гркињом поче у земљи овлађивати грчки уплив; син Душан се поче сумњати и бојати да му отац неће дати престола српског. С тога што краљ допусти да поче владати у српским земљама грчки уплив, и што стаде боље пазити Грке него ли Србе, побојаше се и српски властели, да престо српски не допадне деци од друге жене, која би могла око себе искупити људе од грчке стране, те управа српских земаља пређи у туђе руке. Краљ је већ многе властеле одагнао од себе, и сви незадовољни отидоше Душану, те и онако већ раздражена сина наговорише да се дигне на оца и да му престо силом одузме, говорећи му, да је отац његов намеран не дати му престола. Уз Душана је била сва народна страна, не само која беше у Зети, него и на краљевом двору. Душан наговорен од властеле устане на оца. Стефан упадне са војском у синовљеву земљу, попали му дворе, и нанесе му велику штету, те се Душан смири. И ако је Стефан надвладао сина, опет се не учини крај непријатељству, него властели наумише Душана свакојако посадити на престо. Још један пут се син пожалио оцу на неправду, али га отац отера од себе. Душан је хтео побећи али му не дадоше властели, учинило

им се срамота да се зову бегунци и да се потуцају по туђем свету; те стадоше претити сину да ће се вратити оцу и да ће ако он побегне, паскоро брат његов од друге матере доћи на престо, а њега оставити у невољи и срамоти. То је Душана покренуло те се поче не ново спремати да устане на оца. Стефан мирно сеђаше у двору свом у Неродимљи. Други га властели световаше да претече сину намере; али им он не хтеде веровати. Међу тим војска Душанова опколи Неродимљу, а краљ утече у град Петрић. Како краљ утече, а Душан уђе у краљевски двор, састави се са осталим незадовољницима и пође за оцем у потеру. Отац не могаше се бранити предаде му се. Син и отац бејаху готови помирити се, али властели, бојећи се себи, силом одведоше оца у Звечан и онде га без знања Душанова удавише (3. Новем. 1334. год.). Ради многих страдања која је Стефан Дечански у свом животу поднео, ради његових добрих дела, а особито ради његове велике побожности, слави га света црква као божијег угодника сваке године 11. Новембера.

Краљ Стефан Душан.

Од 1334—1347. год.

Душан преузевши силом владу од оца над српским земљама, хтео је пре свега да утврди у земљи мир, а после му је намера била, да рашири границе своје државе, да оснажи српски народ, да га поведе слави, и да себи и свом народу стече у Јевропи славно име. Одмах како је ступио на владу

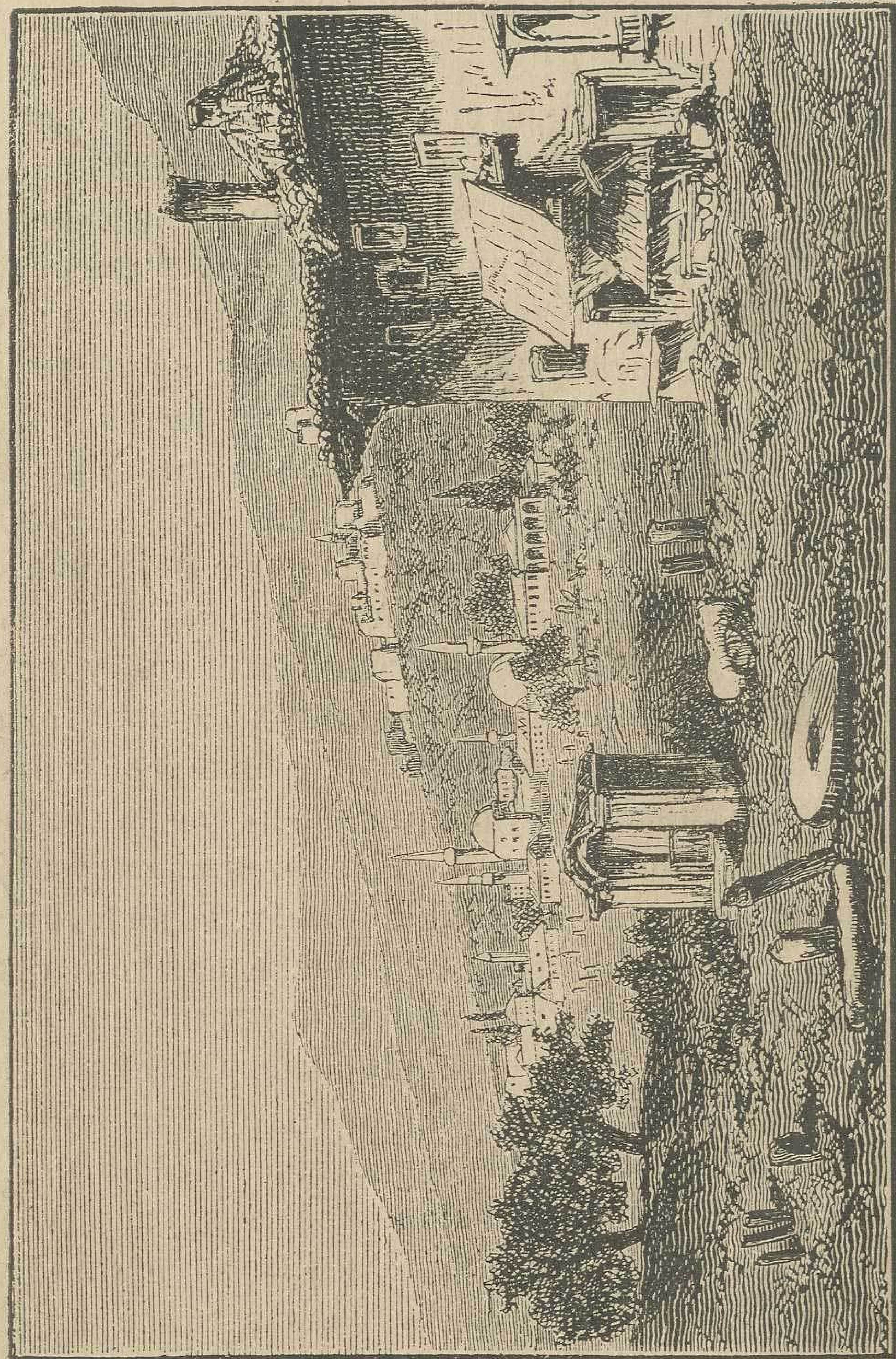

Призрен у садањем добу.

сазове земаљски сабор у свој двор Сверчин у Нderodимљи, и ту га архиепископ Данило, у недељу на малу госпођу (8. Септембра 1335.) венча краљевском круном.

Кад је Душан преузео управу над српским земљама, биле су таке прилике, по којима се дало познати, да Срби неће дуго време моћи живити у љубави и миру са околним народима. Римске папе који су хтели да у српској држави уведу католицизам, и да српски народ подвргну свом господству, подбадале су угарске краљеве против српских владара, који су и онако употребљавали сваку прилику да се мешају у српске послове. У Бугарској су били не престани немири, што се поједини отимаше за бугарски престо. А у Грчкој је већ од неколико година беснио грађански рат, у ком су се борили и Срби, нешто у залуд, а нешто опет и у корист српске државе. То су биле све прилике које су опоминаље Душана, да му ваља бити на опрезу и у свако доба да има добру и ваљану војску. Немири, који се у Бугарској одмах у почетку Душанове владе изродише, потресоше нешто и српску државу. Неки бугарски властели устану на оружје и одагнаше из Бугарске, Душанову тетку Неду, коју је Стефан Дечански, кад је бугарског цара Михаила потукао, силом увео у Бугарску (1330). Неда отерана из Бугарске побегне морем преко Дубровника у Србију и заиште у Душана помоћи. Душан јој обећа помоћи, те отуд у мало што се није излегао рат међу Србима и Бугарима. Али бугарски цар Александар пошље своје посланике Душану, и заиште његова пријатељства уједно обећавши, да ће

примити Неду натраг. Душан пристане на ту понуду, одустане од рата и ради већег пријатељства ожени се Александровом сестром Јеленом, и тим учини те за дуго буде миран с бугарске стране.

Опасност му запрети са угарске стране, али Душан продрвши у Истру до Саве умири и Карла Роберта краља угарског.

Кад је осигурао своју државу од Бугарске и Угарске обрати се на Грчку.

Напред је споменуто како су Грци наговарали бугарског цара Михаила да се зарати са Стефаном оцем Душановим, и да су га Грци у том рату потпомагали. Душан је због тога био киван на Грке, па осећајући се снажним, науми им се за то осветити, па зарати на грчког цара Андроника. Душан упадне са војском у грчке земље и прође цело тракијско полуострво од Јанине до Евбеје и готово до саме Византије. Грчки цар Андроник видећи, да не може Душану на пут стати, побегне у град Солун, и отуд пошаље посланике, молећи га да се мире (1340). Душан пристане на мир, али Грци морадоше дати Србији градове: Охрид, Прилип, Јанину, Трикалу, Костур, Струмицу, Сер, Чрмењ и многа друга места и земље, које је Душан у рату заузео; уједно се морадоше Грци обвезати, да неће потраживати од Срба ни оних градова и земаља, што их је отац Душанов Стефан заузео.

После овог првог рата умре стари архиепископ и славни повесничар српски Данило, и по жељи Душановој постављен буде за архиепископа државни министар Јванићије.

У ово је време Душан у граду Призрену себи

красне дворе сазидао, и столицу своју тамо пренео. Тада му на највећу радост његову, жена Јелена роди сина, кога родитељи Урошем назову.

Мир што га Душан углави са Грцима, није дуго трајао. У Цариграду је умро цар Андроник, који нареди, да донде, док му син Јован дорасте, грчком државом, у синовљево име, управља његова удовица Ана Савојкиња са Кантакузеном. Не прође много времена после цареве смрти, раскину се пријатељство међу Аном и Кантакузеном, ког су неки наговарали, да сам заузме царски престо. Кантакузен би принуђен из Цариграда побећи, и у својој нужди дође Душану, ским се још од пре познавао, и потражи у њега помоћи (1342). Душан радо пристане на то, али је искао од Кантакузена да му обећа, да ће му уступити неке градове, за то, што ће му у рату против Ане давати помоћи. Кантакузен се није могао одважити да пристане на захтевање Душаново, па за то Душан по наваљивању своје жене Јелене и неке своје властеле, утврди с Кантакузеном мир, захтевајући од њега, да се обећа, да неће од Срба потраживати оне градове, које су они већ заузели; а Душан од своје стране обећа, да ће га у рату помагати, и да се не ће мирити са царицом Аном. Душан је одмах (у лето 1342.) заповедио шесторици својих војвода, да са својим војскама оду у помоћ Кантакузену.

У то доба кад је Кантакузен искао од Душана помоћи против царице Ане, Душанов војвода Реља, који је заповедао над неким источним српским градовима, одметне се од њега, и са 1000 својих коњаника придружи се Кантакузену (1342. год). Но

после кратког времена покаје се, замоли Душана за милост, и преда му Меленик и још друге градове којима је био овладао. Кантакузен добивши од Душана помоћи, одмах започне рат с царицом Аном, упадне у грчке земље и освоји нека места. Али кад у српску војску удари нека болест, од

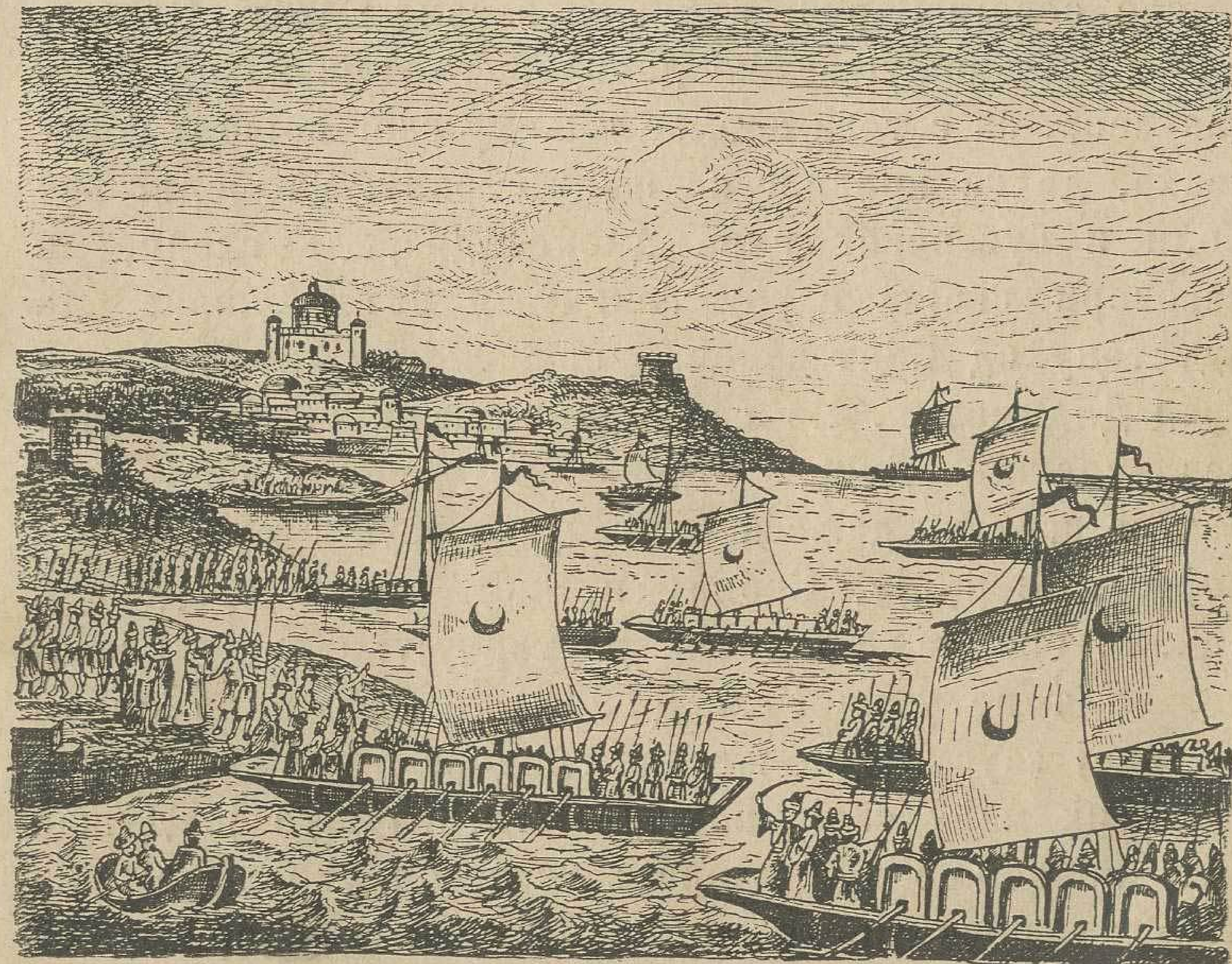

Долазак Турака у Падну близо Солуна.

које много (1600) српских војника помру, мораде се на кратко време престати од даљег ратовања.

Царица видећи да Кантакузена неће моћи надвладати, докле га буде Душан помагао, с тога се јако старала да Душаново пријатељство са Кантакузеном поквари. Па да би јој намера пошла за

руком, пошље посланике Душану, обећавајући му уступити многе градове и земље, ако одустане од Кантакузена, и нудећи му, да се син Душанов Урош, у своје доба, ожени њеном ћерком. Но Душан не хтеде покварити пријатељство са Кантакузеном, и погазити своју реч и заклетву, него и даље настави помагати Кантакузена, који помоћу српске војске освоји Серес, а Душан заузме Едесу. Царица Ана и опет покушаваше да одврати Душана од Кантакузена, па с тога пошље к њему свог војводу Апокавха, да га приволе на њену страну, па уједно замоли и бугарског цара Александра, да гледа, да наговори своју сестру Јелену и зета Душана, да одустану од Кантакузена, обећавајући му предати град Дидимотик. Но сви царичини покушаји осташе без успешни. Душан одржа своју реч и овај пут; рат се настави даље и Кантакузен заузме са српском војском Верхоје, Србицу и многе друге градове и земље, све даље ширећи и утврђујући своју власт.

У томе умре Рељa (1343), а Душан по смрти његовој заузме све његове градове и земље, и раздели их међу своје војводе. С тога што је Душан Рељине земље и градове заузео, би узрок те Кантакузен поче према Душану ладнити, јер му се криво учини, што Душан то уради. Душан није одмах у почетку спазио, да се Кантакузен туђи од њега, па кад неки српски властели (Божић и Стеван) усташе на Кантакузена, Душан их ухвати и к њему пошаље, да им он суди. Душан дознавши, да је Каитакузен у пријатељству према њему охладнио, хтеде се о томе још боље уверити, па га позове к себи на договор. Но Кантакузен не дође сам,

него место себе посла Душану, свог млађег сина Мануила и сестрића Ангела. Душан тада уверивши се да је пријатељство између њега и Кантакузена раскинуто, поврати му сина и сестрића, и објави му рат.

Кантакузен видећи да пријатељство са Душаном неће дуго трајати, постара се зарана, да место Душана нађе на другој страни помоћи.

У малој Азији било је више самосталних државица турских. Више пута долажаху чете турске на лађама у Јевропу и изнемираваше пљачкањем обале трачког полуострва, а често продираху и дубље у земљу. Грчки цареви често позиваху турске чете у помоћ, час против српских а час опет против бугарских краљева, које се обично опустивши земље и градове враћаху натраг у своју постојбину. И Кантакузен раскинувши пријатељство са Душаном позове Турке у помоћ, који једва дочекају да се могу у јевропске послове мешати, дођу на бродовима из Азије и извезу се у Падну близу Солупа. Кантакузен је хтео да Душан не зарати на њега, па кад Турци неке српске пределе пленити почну, он их посла на друге стране, да буду даље од српских земаља, а Душана је молио да буде с њиме у миру, а попрети му и са Турцима. Рат се у томе започне међу Душаном и Кантакузеном. Српска се војска удари са Турцима и разбије их. Турци нагну бежати у шуму, куда их Срби не могаху на коњима гонити, па за то одседну коње и пођу пешке за Турцима у шуму. Но Турци заварају Србе изађу из шуме, уседну српске коње, и са свих страна ударе на Србе, и многе посеку (1344). Кад дозна

Душан шта се догодило, почне скупљати јачу војску, да се освети Грцима и Турцима. Кантакузен је у том пошао са својим новим пријатељем на Цариград, а Душан удари на грчке земље и опљени их, освоји град Серес, и друга утврђена места (1345.), и рашири своју државу до Христопоља (сада Емболи), тако да је само Солун остао у Грчким рукама.

Наскоро се у Цариграду догодише знатне промене. Апокавхо, главни војвода царице Ане, и Кантакузенов противник би убијен, те се тако Кантакузен измири са царицом, уђе у Цариград и почне владати грчким царством. Он одмах пошље своје посланике Душану, нудећи му мир, и захтевајући да му Душан поврати све заузете грчке градове, па му попрети и са Турцима. Душан се нехте мирити, а Турака се није плашио. Кантакузен учини као што је говорио и у два маха позове Турке у помоћ, који и дођоше, али му беше више на пакост и зло него ли од помоћи, јер силно опљенише грчке земље и многе Грке поубијаше. Душан се добро спремио да дочека Грке и Турке, и једнако је напредовао у својим победама (1347).

VI. Најсветлије и најзнатније време историје српског народа.

Цар Стефан Душан силни.

Од 1347—1355 год.

Са великим победама, које Душан одржа над Грцима започиње најсветлије време у српској историји.

Границе српске државе биле су далеко раширене на исток и на југ. Под владом Душановом достиже српска држава врхунац свог развитка. Одмах после смрти његове поче опадати, а не потраја дуго затим дође јој и пропаст. Али док он беше у животу, силом и снагом надмашавала је све остале државе

Цар Стефан Душан силни.

на балканском полуострву. Бугари и Грци беше потчињени српској власти, и српска држава поста силна с поља и изнутра.

До овог доба српско свештенство стајало је под грчким; архиепископа српског посвећавао је патријарх цариградски. Тако црквена независност

сметала је намерама Душановим, да се са свим одвоји од Грчке, како би могао лакше њом овладати. Тога ради године 1346. сазове у Скопље земаљски сабор, на који дођу све српске владике, и друга одлична свештена лица и много властела. На том сабору изберу тадашњег српског архиепископа Јаникија II. за патријарха српског, и на тај начин, као што Немања укиде Србији државну зависност од Цариграда, Душан укиде и црквену. После годину дана венча свечано српски патријарх Душана царском, а његовог сина Уроша краљевском круном. Што је Душан назвао себе царем, тиме је хтео да проспе на српску државу нову светлост. Од то доба потписивао се цар и самодржац Србије, Арбанаске, Бугарске, Грчке, Приморја и западних страна. Том приликом бијаше установљен велики српски грб.

На истом сабору, кад је српски архиепископ постављен за патријарха, учине се у државној управи, као и у дворском животу, многе знатне промене. Душан је хтео, да српску државу, постави на место грчког царства, које од дана на дан слабећи, клонило се својој пропасти. Знајући, да спољашња светлост и сјајност много значи код страних народа, па за то у свом двору и у својој држави заведе ред, какав је био у Цариграду, и почне живити како су тада живили грчки цареви. Он начини дворске и државне чинове какви су били у грчком царству, а уједно установи и орден (ред) св. Стефана, који је давао одличним људима својим и странима.

Наскоро после тога, кад се Душан венча царском круном, распали се рат на више страна, и њему је требало напрегнути све своје силе, да се

одбрани од различних непријатеља. Најпре се зарати са босанским баном Стефаном (Твртком) Котромановићем, који је, док је Душан био на истоку и борио се са Грцима, више пута упадао у српске земље и пленио их. Душан дигне на њега војску (1348.) и за кратко време (неки веле за једну зиму) освоји сву Босну, обседне главни град Бобовац; а бана Стефана натера да бежи у Угарску. Настојавањем Млечића, с којима је Душан добро живио, начини се мир међу Душаном и Стефаном. У исто доба умало што се не разпали крвав рат измеђ Душана и угарског краља Лудвика, коме је криво било, што се Душан опријатељио с Млечићима, који су Лудвику били жестоки непријатељи. Лудвик кад се појави са војском у Далмацији, Душан притече пређашњој политици српских краљева. Он пошље посланике папи и јави му, да је покоран и да је рад примити римокатоличку веру. Папа Климента IV. надајући се да ће Душан испунити обећање, настојаваше око Лудвика да се са Душаном измири. Лудвик пристане на мир и тако се тај рат разиђе без знатнијих последица. Лудвик кад отиде у Италију, Душан заборави на своје обећавања. Лудвик године 1349, да би Душана сетио обећања, заповеди бану босанскоме, те овај пређе с војском преко Травуније до самога Котора и узе Хум. За то друге године кад Лудвик беше у Напољу, Душан опусти сву Босну до Думна и Цетине, пређе преко свега Захумља и походи Дубровник и Котор. За жену сину своме, запроси кћер Стефана босанског Јелисавету, и у мираз заиска сав Хум; али рат с Грчком смете га у том послу.

У исто време, док се Душан борио с баном

босанским Стефаном Котромановићем, и препирао с угарским краљем Лудвиком, текао је рат међу њиме и Грцима, којима је противно било, што им Душан нехте повратити градове и земље, које је некад од њих отео, што се прогласио за цара и што је српског архиепископа поставио за патријарха. Цариградски патријарх слушајући Кантакузена, прокуне Душана и све, коју су били у Скопљу на државном сабору, где је Јанићије постављен за патријарха српског; а Кантакузен видећи, да му Душан неће дати искане градове, позове и опет у помоћ свог зета турског цара Оркана, који му пошље много хиљада (22,000) коњаника. Кантакузен пошље те Турке са својим сином Матијом на Србију; но ако се тада Душан са српском војском и налазио на другој стрни, Срби су се храбро с Турцима борили, који изгубивши вољу даље војевати, врате се натраг, а тиме приморају и самог Матију, да се и он натраг врати. За тим Кантакузен преузме сам управу над војском, крене се морем и дође у град Солун, ког су Срби били обсели, одбије Србе од града, издајством задобије Верхоје, Едесу и друге неке мање градове, па настави и даље рат. У опсади Србице, која се храбро бранила, изгуби многу војску. Дошавши млетачки посланици, старали су се, да се рат прекине међу Србима и Турцима (1348-1350).

Душан за време своје владе, врло је мало био на миру од спољашних непријатеља; па за то опет није пропустио, да и то мало мирна времена употреби на добро свог народа. Године 1348. са својом женом царицом Јеленом походио је Свету Гору.

где се дуже времена задржавао, посетивши тамошње манастире, и ботато их обдаривши, селима, лузима, пашама, и. т. д. Као што је био велики државник,

Јанићије, први српски патријарх.

врло је добро знао, да је она држава јака, где влада правда и закон, и да земља не може напредовати без добрих закона; па за то 1349. године, сазове земаљски сабор, и на Спасов дан 21. Маја

у договору са сабором, даде народу свој знаменити законик, и тиме стече себи исто тако велико име, као и својим одличним војничким делима. Тим законом утврди Душан у својој земљи правно стање; одреди казни за оне, који чине зла дела; упути судове, да право суде; нареди како треба сваки да тражи пред судом своје право; постави законе у обрану трговине; а изда и друге корисне уредбе. Овим законом показа Душан, да је исто тако био мудар законодавац, као што је велики војвода. Наскоро после тога сабора, умре српски патријарх Јанићије, с тога Душан сазове опет земаљски сабор, на ком би постављен за српског патријарха Сава IV.

Мир, који је Душан утврдио с баном босанским Стефаном Котромановићем (1350.) није дуго трајао, него се одмах поквари, особито тиме, што Стефан своју кћер Јелисавету уда за угарског краља Лудвика. Душан опет упадне у Стефанову државу, отме му земље, иразда их својим војводама. Отуда походи Дубровник, где га одлично дочекају, а Млечићи га начине својим грађанином. Што се Душан заратио с баном Стефаном, то у мало што га није заплело и у рат с Угарском. Но баш тада ударе Татари из Молдаве на Угарску, те се Лудвик помири с Душаном, обојица саставе своје војске, и заједнички ударе на Татаре и победе их (око 1352-1353).

Док се Душан задржавао с војском на северу и западу своје државе, Кантакузен му је једнако пленио земље и старао се, да му нешто лукавством и преваром, а нешто силом отме неке градове. Кад

за то дозна Душан, дигне војску на Грке. У први мах не дође до боја, него се Кантакузен с Душаном договори, који градови да буду у напредак грчки, а који српски. Но тек што се тај мир утврди, а већ се изнова започе борба. Душан удари са својом војском на грчке земље, освоји и разори Едесу, и заузме сва места, која су у последње време Грци од њега отели били, па се утврди у освојеним од Грка областима (1354. године).

Истом се Душан нешто примири с Грцима, а већ се морао спремати, да се бори са много снажнијим непријатељем, него што су били Грци; а то је био силни угарски краљ Лудвик. Римски папа, Инокентије IV., разљуђен на Душана, што поче снажније бранити православну веру, и што стаде на пут, да се латинска јерес у српском народу не распростире, наговори Лудвика угарског краља да дигне на Србију војску. Лудвик радо на то пристане, јер се љутио, што је Душан био једнако пријатељ Млечићима, а и надао се, да ће моћи лако овладати многим српским земљама, јер је држао да је Душан са својом војском у рату са Грцима. Но Душан се до то доба измирио био у нешто с Грцима, на за то похити Лудвику са војском на сусрет. Оба се владаоца лично састану код Дунава, покушавајући неби ли се могли како поравнати. Но Лудвик је хтео рат с Душаном, па му предложи такав уговор за мир, на који Душан није могао пристати. Војска је угарског краља била много већа од српске, па за то Душан своју војску разреди по планинама. Угарска војска пређе Дунав, почне пленити српске земље, и нагне у планине за

Крунисање цара Душана.

српском војском. У планинама Срби нападну са свих страна угарску војску, много од ње погубе и натерају да бега. Душан тако одржи мејдан, заузме Београд и утврди га, како би се у будуће лакше

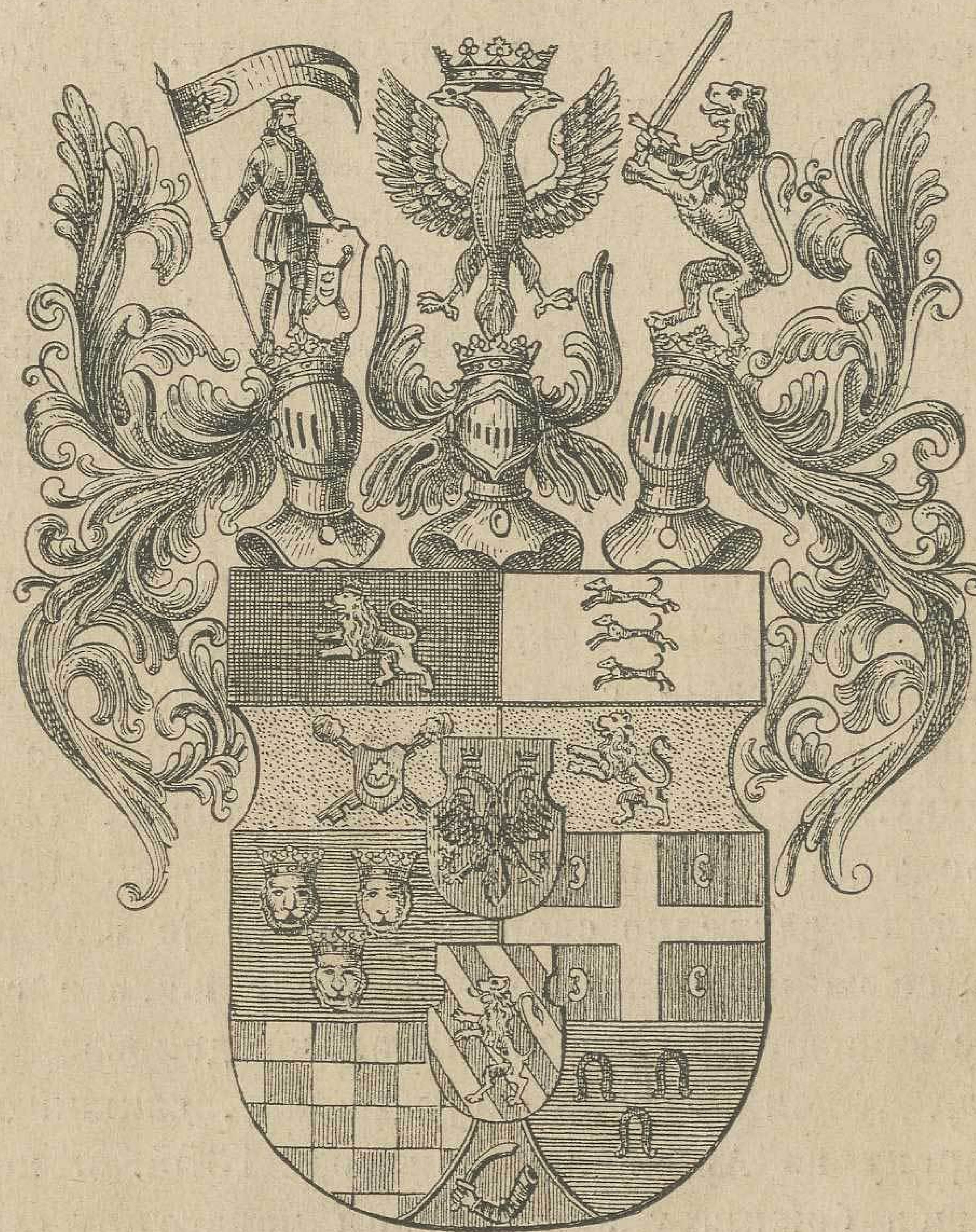

Велики српски грб, за Душаново доба.

могао бранити против нападања од Угарске. То се догодило 1354. или у почетку 1355. године.

После победе над Лудвиком, намисли Душан да освоји Цариград, сруши грчко царство, а у Цариграду подигне престо српским царевима.

Грчко је царство било тада у злом стању. Непрастани унутрашњи немири слабили су државну снагу, и борбе о царски престо таманиле су царству силе. Што је Кантакузен позивао себи у помоћ Турке, да би задобио царски престо, и на њему се одржао, тиме им отвори пут, да дођу у Јевропу, и да се ту населе. Душан видећи да су Турци врло опасни непријатељи и Грцима и Србима, па и свему хришћанству; па знајући, да је грчко царство слабо, да би могло Турцима дати отпора, науми оборити грчку ослабљену државу, па на њеним развалинама подигнути и утврдити свој престо.

Границе српске државе протезаху се у то доба од Јадранског мора до реке Марице, и од Јонског мора и Пелопонеза до Дунава. Пре него што се Душан крену с војском на Цариград, раздели своју државу међу своје главне војводе, да управљају појединим областима. Највећу власт задржи себи и свом сину. Војводе су њима било покорне. Тако је уређење тада било и у другим државама. Што је Душан тако разделио своје земље, то је био почетак, те се на неколико година после његове смрти распаде српска држава на неколико делова.

Кад Душан раздели своју државу, сакупи сабор у Призрену на Аранђелов дан год. 1355. и пошто се служба божија у аранђеоском манастиру сврши, изиђе пред сабор са заставом у руци и заповеди свим својим војводама, да дигну што могу већу војску, с којом намисли поћи управо на Цариград. На његову заповест искупи се велика војска, у којој је као што веле, било 80,000 људи; и с таком големом силом упути се Душан на Грке. Српски се народ радовао. кад свог храброг цара виде са толико великом силом, и сваки је у своме срцу подхрањивао најлепша надања о лепшој и сјајнијој будућности. Но та радост би замало, па се претвори у велику тугу и жалост. Српском народу не би суђено, да заузме у светским догађајима место, које му је наменио његов велики владалац. Душан дође са својом војском до местанца Деволи, недалеко од Цариграда, где га у једанпут од назеба ухвати љута грозница, од које на пречац умре на велику жалост и неописану штету свог народа 18. Декембра 1355. год. у 56 год. живота. Лежећи на самртној постељи, кад је примио свету тајну, предаде круну свом младом сину Урошу. Уједно нареди, да док Урош не одрасте земљом управља Вукашин.

Красна и одабрана војска српска, изненадним губитком овим поражена, окане се даљег војевања и врати се у Србију, носећи са собом мртво тело свог великог цара. Сарањен је у цркви св. аранђела Михаила, коју је сам сазидао близу Призрена на реци Бистрици. Развалине од те цркве могу се и данас видити.

Душан припада међу најзнатније људе свога времена. Његова спољашност већ је уливала сваком поштовање и покорност. Он је био велики владалац, који није само разумевао мисао правога управитеља и самодржца, него је извршио. Сјајна личност његова, високо се подиже између оних, који су пре њега владали, а још више између оних, који су управљали српским земљама после њега. Миран и дубок ум, силна воља, храброст, мудрост и вештина војничка, власт над страстима, жива свест о народ-

ности, бистар поглед на време у ком је живио, и његова дела, радња која ствара шта треба и иде даље од онога што затече: ово се највећма показује у овога владаоца. Још за живота краља Уроша великог, Србија поче показивати своју самосталност; Милутин је поведе напред и даде Србији велику важност у спољашњим пословима, показавши је суседима као самосталну и снажну државу; ово је Дечански подржавао и утврђивао; а Душан не само учини Србију првом државом на балканском полуострву и подиже јој спољашње значење, него је и изнутра преобрази, унесавши у њу начела државнога живота. У спољашним пословима је Душан сретно настављао дело, које му прадед краљ Урош започе и достојно ступао за дедом својим Милутином. За његове се владе Србија подиже високо споља. Бугарска а ни Угарска не могаше јој досађивати; Грчка виде војску његову под Цариградом и мораде мноштво земаља и градова предати. То је још мало; Душан је као и Милутин мислио сјединити обе државе, али не као дед му Милутин, да власт остави потомцима грчког цара. Пред њиме је лебдила идеална слика велике српске државе, која би обухватала све земље балканског полуострва, а под врховном влашћу српског народа. Па ово да изведе, није му недостајало ни тврде воље ни храбрости; и већ се поносито називао царем српским и грчким.

Да би сачувао државу своју од нереда у престолном наследству, и тиме учинио крај свакој свађи породичној међу Немањићима око престола, венчавајући себе, венча и сина свог Уроша и назове га краљем; али му не даде у управу Зету, као што

су до то доба српски престолонаследници добијали, где су самостално управљали, него му даде сву праву Србију да управља њом. А над другим освојеним крајевима постави наместнике, који су у име царево управлаљи; а сам оста врховна глава свега царства. Тим начином је нестало деобе; место господара над појединим деловима од државе, посташе намесници цареви. Давши Урошу да управља целом Србијом заједно са Зетом, учини целу Србију једном државом у садашњем смислу.

Душан је задао рану и властеоству. Властели, који једнако бијаху око краљева и краљевића као саветници и вође, и у престолном наследству тако млого могаху учинити, изгубише значење и власт, што је имаху. Наследник престолни је био већ проглашен, а на место старе властеле појави се нова не по рођењу, него изабрана по заслугама. Око Душана стекоше се људи који служише из различних српских земаља и редова, и он их дарова достојанствима и дужностима по заслугама. Двор је српски био уређен по грчкоме, и би орден св. Стефана постављен, да се њиме дарују заслуге које ко учини. Све је ово ишло на супрот властеоству. На царском двору, где бијаху сва достојанства као и на грчком, отворило се поље личним заслугама; место дружине властеоске ступише људи појединци; место заједничких користи изађоше користи свакога на по се, и за тим посташе управитељи областима људи, који су били код цара у милости, и који се показаше достојнима усљед стечених заслуга. Ове нове људе није више к себи притезала земља, ни завичај ни народност, него престо као врховна власт,

као извор њихове силе и моћи. Истина, отуд је могло снаћи Србију велико зло, као што се после смрти његове показало; али се Душан није залуду звао силни, па је знао држати нов правац који даде властели.

Изједначивши све редове у народу пред врховном влашћу једнаким поданством, Душан је одредио различне грађанске дужности и права.

Ради новога реда, боље грађанске уредбе, нових потреба општинског добра и сигурности, ради квара међу људима, који није могао мало по мало да не настане, потребни су били и нови закони, особито за земаљску обрану и за заштиту личности и имања. Плод свега тога био је законик. Из законика дознаје се, како је грађански живот био у Србији развијен кад је најбоље цветала.

Српски се народ делио на „властеле“, људе који су имали повластице и „себре“, људе који нису имали повластица. Властела се делила на велику и малу властелу, први су се звали само властели а други властеличићи. Каква је разлика између њих била, неможе се определити. Из законика Душановог зна се, да кад би властелин осрамотио властеличића он би платио само глобу, а властеличић кад би осрамотио властелина он би осим глобе још био и штапом бијен. Људи властеоског реда били су главари или кефалије по жупама, или саветници на двору, ишли су са својим људима на војску о свом трошку и били су слани као посланици к страним владаоцима, једном речи они су отправљали све више државне послове. Они као старији ред Срба били су господари од земаља.

У Србији су биле две врсте поседа на земљу; баштина и пронија. Главно имање је била баштина, земља која је остајала у породици од старијих млађима, то је било потпуно имање, које се никоме није могло узети, него чије је било, онај је могао радити с њиме шта је хтео. Баштину је могао имати сваки светски човек и свештеник, ко је био властелин и ко није, само стом разликом што је последњи могао имати баштину само под неким условима. Баштина је била слободна од сваког пореза, и давала се за свагда са свим што јој је припадало, манастири, црква и свештеници често су били у баштини.

Осим баштине било је у Србији још и друге врсте имања, то је „пронија“, земља која је дата коме под уговором, и сваки који је имао таку земљу, морао је порез плаћати и на работу ићи, није је смео поклонити ни продати. Пронију је могао имати сваки, али највише на њој живили су „неропси“.

Сви остали људи који ни су имали повластица звали су се „себри“. И они су се делили на више редова, на неропсе, власе и арбанасе, отроке и детиће.

Неропси звали су се особито тежаци. Они су седили на државној, властеоској и црквеној земљи и према томе су се звали, државни, властелински и црквени неропси. Неропси су живили на пронији, а могли су имати и баштину, само под тим условом, што је морао баштину сам обделавати. Њима је било забрањено отићи са своје земље без дозволе господареве, и господари су имали право, жестоко

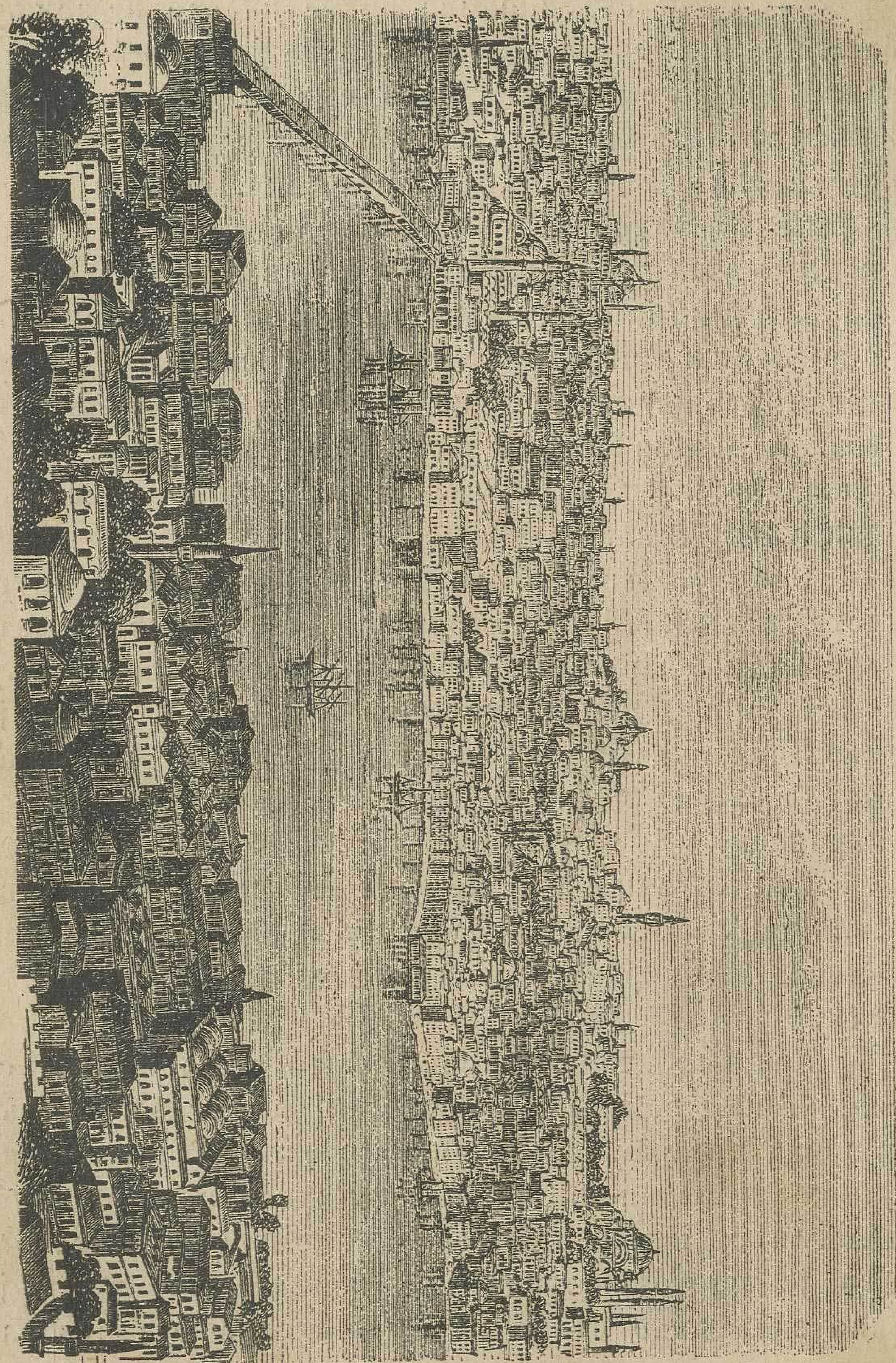

Цариград данашњег времена.

Смрт цара Душана.

казнити бегунце. Лично су били самостални и било им је слободно судити се са својим господарем.

Они су били обвезани давати држави порезе и господарима својим ићи на работу. Работа је била разна: орање, копање, обделавање винограда и т. д. Они, који су седили на државној земљи, морали су давати све порезе и работе; а који су седили на црквеној земљи, били су од државног пореза ослобођени, али су морали радити за цркву. Најпосле они, који су живили на властеоском добру, морали су радити свом господару, и осим тога још држави давати порез и ићи на работу. Сваки „неропс“ био је обвезан свом господару (властелину) два дана у недељи радити, и годишње један перпер (дукат) плаћати.

„Власи“ и ,,арбанаси“, нису били везани за земљу, него су са својим стадима пресељавали се, од једног места до другог, и морали су за пашу плаћати.

У нижи ред спадају још „отроци“ и „детићи“. И они су као и неропси седили на пронији, бавили се земљорадњом и били су обвезани господару давати работу и порез, стом разликом, што су неропси били за господара везани само земљом, а отроци и детићи су својим телом припадали за господара као каква ствар. Отроци и детићи нису могли имати земље, лично нису били слободни дакле робови. Отроцима је судио господар, а неропсима манастирским је судио манастирски суд, а влостеоским неропсима судиле су судије.

Цар Урош.

Од 1355—1367. год..

Одмах после Душанове смрти поче се разилазити скупљена српска војска, јер сваки властелин са својом војском оде својој кући. Тако је са Душановом смрћу пропао његов велики план, да узме Цариград, и да српској држави даде место, које је до тада заузимало грчко царство.

Чим је Душан умро, одма поче српска држава опадати. Још је Душан за свога живота дао својој жени царици Јелени велику власт, и допустио јој да се меша у државне послове. По смрти цара Душана пређе царскав ласт на сина му Уроша (ком је било 18—19 година), а царица Јелена не само да је своју власт одржала, него ју је увећала. Док је Душан био у животу, српска су властела трпела да се и царица меша у државне послове; но како је он умро, нехтедоше слушати њене заповести, и то би почетак даљим унутрашњим неслогама. Српска се властела више старала о својим приватним користима него о општем добру. Већа им је брига била, како да утврде своју власт, него како ће сачувати државну заједницу, и избавити народ од зла и опасности, што га је тада лако могло постићи.

Тако су биле зле прилике, кад је почео владати српском државом млади цар Урош. Неук, млад, бојазлив, мека срца и поводљив, није имао својства, која су му требала као владаоцу, који је сео на престо, да влада земљама недавно освојенима и далеко раширенима, и коме је требало да у стези држи осилену властелу. Што је Урош био слаб, и

што је српска властела тежила за својим себичним користима, то је био узрок, те је српска држава у највећој снази својој почела нагло слабити и падати.

Урош је као и отац му, био у пријатељству с Млечићима и Дубровчанима, па одмах у почетку своје владе (Јануара 1356. год.) изда у корист трговцима неке наредбе, а за тим потврди права, која су од пређашњих времена имали Дубровчани у Србији.

У исто време, кад се Урош старао, да остане у пријатељству с Дубровчанима, зарати се са угарским краљем Лудвиком, кога је римски папа наговорио да удари на Србију. Урош се удружио с Млечићима, па је њиховом помоћу држао у стези босанскога бана Стефана, који је заједно са Лудвиком устао на њега. Лудвик тада пошље на Србе и своје убојне лађе, а са другом војском оде у Далмацију, да тако и сувим и морем војује на Србе и Млечиће; али опет тај рат прође без вил ике Урошеве штете (1357).

Одмах се за тим дигне на Уроша његов стриц Синиша, коме је Душан дао да влада Јанином и Аркананијом. Синиша скупи војску од Грка и Бугара, упадне у Урошеве земље и допре до Скадра. Урош позове на оружје српску властелу, која послуша Уроша, победи Синишу и приморага да се врати у своје земље.

У исто време почну се дизати и Грци да освоје градове, које су Срби под Душаном од њих отели. Неки грк (деспот Никифор, владао је у вароши Ени) довезе на лађама војску у Тесалију, и овлада том земљом где је пре тога владао Прилуп, који тада већ не беше у животу. Он се старао да овлада и

Аркананијом, па да би се утврдио у освојеним земљама, пусти своју жену, и хтеде се оженити сестром српске царице Јелене. Од те свадбе не би истина ништа, али он се одржа у Тесалији. Српска држава

Урош, цар српски (последњи Немањић).

тако би окрњена, и учињен би почетак њеном комадању.

Није доста било, што су скоро у једно исто време толики непријатељи устали на Уроша, него се међу српском властелом нађоше и издајице. Неке војводе, што су управљале градовима, који су били некада грчки, почну поручивати Грцима у Цариград,

да дођу с војском, па ће им предати градове. Међу тима војводама био је најзнатнији кесар Воихна. Матија Кантакузен пристане на те позиве српских војвода, позове опет себи у помоћ Турке и упадне у српске земље, којима је заповедала царица Јелена. Краљ Вукашин похита с Урошевом војском царици у помоћ, надбије Турке и Матију, и примора их да се повуку натраг. Тако се за тај мах спасе Србија.

Но ма да су Срби доста сретно одбили од својих граница непријатеље; српска је држава опет за то с дана на дан слабила, с унутрашње неслоге и опаких намера српских властела. Цар је Урош само у почетку имао нешто власти, а после са свим овлада њиме Вукашин, па поче по својој вољи управљати српским земљама. Кад српски властели спазише, како се Вукашин код Уроша удворио, и како он без Уроша влада српским народом, почну световати Уроша да Вукашина не слуша, него да га од себе одпусти и прогна; а управу државним пословима да повери људима, који имају боље намере него ли Вукашин. Но Урош или није хтео, или није могао послушати таке мудре савете; а кад то видеше властели, одустану са свим од њега и од Вукашина, па независно стану управљати својим областима. Тако се распаде српска држава на више делова, којима независно почну управљати поједини властели, не слушајући један другога.

Кад се Вукашин утврди у власти, управљао је српским народом са свим по својој вољи, а на Уроша се ни мало није обзирао. Урош је тада био само по имену цар, а власти није имао никакве. Њему је тада код Вукашина тако зло било, да често није

имао ни оно, што му је требало да може живити.

Српска држава у то доба била је у врло жалосном стању. Државне су свезе тако биле попустиле, да је требало само један снажнији потрес, па да се распадне српска држава, да се погази српска слобода, да се уништи независност српског народа. Што је презрена била царска власт, што су властели занемарили државне користи, а више се старали за своју хасну, грамзили да дођу до самосталне власти, што нису хтели живити под општом влашћу у једној држави, и што се српска држава распала на многе области; све су то били јасни знаци, да је српски народ пошао у назадак, и да се српска држава приближава великој, крајњој опасности.

Урошу најпосле дотужи тако живити. Он нађе прилике, те оде од Вукашина кнезу Лазару, који је управљао Мачвом и Подунављем. Али је тада већ касно било, јер се сваки влестелин утврдио у својој области, па се нико није хтео борити за Уроша. Од Лазара је Урош хтео отићи у Дубровник. То није било по вољи Вукашину, па га домами к себи, позове једном у лов, и убије златним буздованом 2. Децембра 1367 године на Косову близу Неродимље, у месту које се звало Некудима.

Ово је дело у тајности учињено и за Уроша се мислило, да је некуда у свет отишао, а тек после годину дана мати његова Јелена, нађе му мртво тело закопано на месту, где је убијен био, сахрани га у цркви Успенској близу Неродимље и у великој жалости за сином, оде у манастир,

покалуђери се и наскоро умре (око год. 1370). Неки јој пребацују да је знала за Вукашинове намере.

По Јелениној смрти Серезом и другим њеним земљама овлада Урошева удовица царица Јелисавета. Грчки цар Јован Палеолог намисли с њоме утврдити мир, да се заједнички бране против Турака и пошље тога ради Јелисавети, с одличним пратиоцима цариградског патријарха Калиста, који је на цара Душана бацио проклетство. Јелисавета радосно дочека патријарха и остале Грке, пристане на мир и лепо их угости. Али случајно патријарх и остали грчки гости напрасно помру. Грци посумњају, да су отровани, па се тако поквари пријатељство, које се истом међу Србима и Грцима утврдило било.

Царица Јелисавета срдачно је оплакала смрт патријархову и свечано га сахранила. Кад су Грци искали патријархово мртво тело, царица не хтеде га дати говорећи, да она свето поштује земаљске остатке патријархове.

Света црква поштује Уроша као божијег угодника, и слави га сваке године 2. Децембра. Његове свете кости пренешене су приликом сеобе Србаља у Угарску, и чувају се у Срему у манастиру Јаску.

Тако погибе последњи Немањић од убилачке руке Вукашинове, и затре се владалачко племе Немањино, које је владало српским народом преко 200 година, и под којим је српска држава постала, утврдила се, развила, раширила и процветала. Много је проливено крви, док се под Немањом ослободише Срби од туђе власти, и спојише у једну државу; још је више крви проливено под Немањиним наследницима, да се сачува подигнута српска држава, највише је требало труда и крви да српска држава ојача, и да се онако распространи као што се раширила под Душаном. Сви труди, сва напрезања сва проливена крв српског народа; све то би узалуд све то пропаде а само за то, што српски властели ни су волили свој народ и владаоца, што су више ценили своју, него ли државну корист, што су били у неслози и отимали се за велику власт.

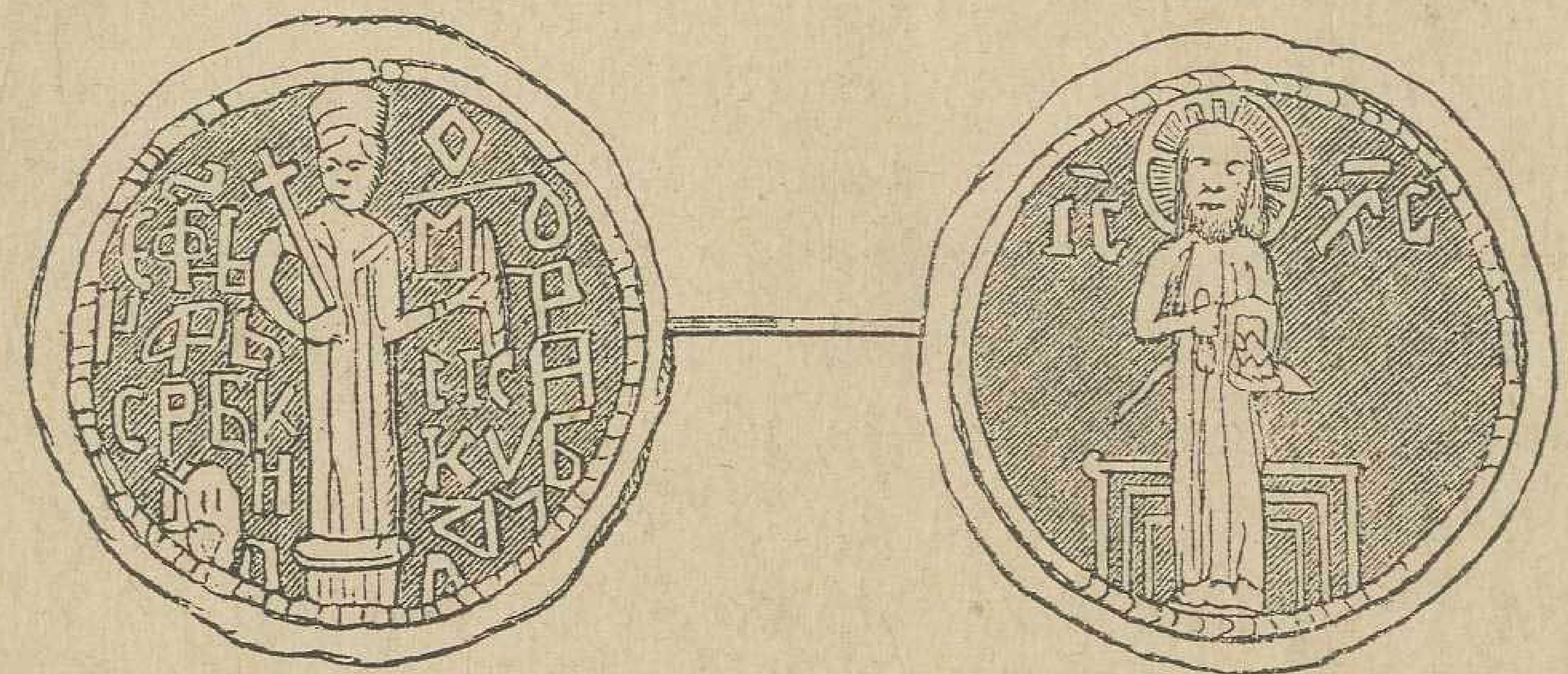

Печат на Душановим повељама.

Из свега, што је у овом другом периоду казано о прошлости народа, види се да се много разликује од првог периода. У првом је српски народ, раскомадан на многе области, тек по некад учинио знатно дело, а други период, кад је српски народ спојен у једну државу под лозом Немањића, сав се светли од знатних дела, која почини под својим ваљаним владаоцима. Немања је српске земље ујединио, а његови наследници утврдише још већма, што је Немања створио и од српских земаља постаде српска држава. Црква и држава, династија и народ, стопише се у један организам, који је на

себи носио тип српског народа. Србија је за време краља Милутина постала снажном државом и доби велику цену у спољашним пословима, и ако није простором земљишта и бројем народа надвисила околне државе.

Истина, свака од суседних држана: Грчка, Угарска и Млетачка, међу којима је Србија лежала, била би снажнија, да је могла своје силе усредсредити. Али непрестани ратови, што су их ове државе међу собом водиле, унушрашњи немири који спречаваху да своју снагу споља развију, нису само пружали прилике да се Србија оснажи, него шта више, да се српски владаоци мешају у послове својих суседа, и да границе српске државе рашире на рачун њихов. Спољашње прилике а и унутрашњи развитак државни био је разлог, те је Србија могла ступити као освојачка држава. Господство млетачко никад се није протезало даље на балканском полуострву, осим над неколико приморских градова у Далмацији. А и ове вароши биле се у стању већ по њиховом природном положају да чувају своју самосталност. Осим Котора, српски владаоци никад нису нападали на остале далматинске вароши, они се задовољише тиме, да са знатнијим поморским варошима учине повољне трговачке уговоре. Тиме задобише Млечане за себе; јер требаше савезника да се сачувају од опасности која им је претила од угарских краљева. Према томе освајачке тежње српских владара биле су управљене у југоисточном правцу и то на рачун грчке државе. Кад је Милутин постао краљ, било је на ново успостављено господство грчких царева у Цариграду, али не

би јединство државе успостављено. По имену постојао је велики обим грчке државе; али у ствари грчка држава имађаше само нешто земаља око Цариграда и неколико градова. Непрестано отимање о престо, тежња моћних и силних намесника да буду самостални, убиство, тровање, буне и грађански ратови, карактеришу ову периоду грчке историје. У оваким околностима било је могуће снажним и одважним српским владаоцима, од труле државе грчке отимати градове и земље.

Душан је освојио Мећедонију, Епир и Тесалију. Па и Јанина главна варош данашње Албаније, припадала је његовом царству.

И што се тиче религиозног живота, други се период много разликује од првог. У првом се периоду код Срба борила стара незнабожачка религија са хришћанством, а у другом периоду је са свим овладало хршићанство, али се морало борити с лажним учитељима науке христове. Па као што је на крају првог периода хришћанство надвладало стару незнабожачку религију: тако је на крају другог периода код српског народа утврђена православна вера.

Што је био Немања за државни живот српског народа, то је био његов син св. Сава за српски религиозни живот. Тим, што је постао српски архиепископ, основао је у српској држави српску јерархију, која је била независна од оближњих патријаршких столица. У Србији је било епископа и до св. Саве, али они нису ни мало били спојени са српским државним животом, па с тога нису ни могли снажно и напредно радити, да се у српском

народу утврди православна вера. Св. Сава поставши архиепископ, раздели српску државу на 12 епархија, у свакој постави епископа и од грчког патријарха изради за српску цркву право, да могу сами српски епископи бирати архиепископа, а да га у тој власти не утврђује цариградски патријарх. Тим св. Сава начини српску јерархију независном од цариградске, па су за то и имали од то доба српски епископи већи уплив на српски народ.

Како народ српски и властела му пазише православну веру, тако им је и свештенство са своје стране одговарало. Једнако у целом животу српскога народа видимо лепу слогу, свештенства с владом и добротворну помоћ његову у унутрашњим и спољашним пословима. Архиепископи и патријарси се показаше достојни наследници првог архиепископа српског св. Саве. У наредбама и законима српских владалаца види се, како је и свештенство радило у уређивању унутрашњег реда земаљскога. За то и српски владаоци били су податљиви на душевна дела. Они, а и други људи, зидали су у Србији цркве и пре Немањића, али је највише знатних манастира и цркава подигнуто у другом периоду, за владања Немањића. Немања је осим других задужбина сазидао манастир Студеницу, где се и данас слави име божије, а са својим синовима подигао је у Св. Гори манастир Хиландар. Сви владаоци од његова племена зидали су цркве и манастире, и царски их обдаривали и свима красотама украсили. Стефан је првовенчани са сином Радославом сазидао Жичу; Владислав је подигао Милешеву, Милутин је сазидао преко четрдесет задужбина, Дечански сазида

Дечане, Душан цркву св. Арханђела блиу Призрена. Цар Урош цркву у Скопљу. Србија под Немањићима би украшена многим светим храмовима, од којих се и данас неки држе, а од неких се само виде и знаду развалине, које такође гласно проповедају негдашњу силу и славу српског народа. Српски су се владаоци старали и у туђим земљама потпомагали православну веру. Познати су дарови Милутинови различним црквама по Грчкој и Палестини. Душан се у томе угледао на деда. Стефан је Дечански давши Стон Дубровнику, уговорио да православни свештеник може онде и у напредак свршивати службу божију.

Но ако је у Србији и владала хришћанска наука, света је црква опет била узнемиравана лажном науком неких јеретика, који се у Србији угњездише, пре него што је Немања овладао српским земљама. Немања је био први српски владалац, који је жешће казнио неке јеретике, који се налажаху у његовој земљи; а свети је Сава наставио, што је Немања почео. Од осталих српских владалаца највећма Милутин у својој држави није трпио јеретике.

За историју српске цркве најзнатније је време Душанова влада. Кад је Душан овладао многим грчким и бугарским земљама и своју државу раширио на север, југ и исток, хтео је српски народ како у државном, тако и у црквеном животу довести до највеће славе.

Он је за то на земаљском сабору ондашњем архиепископу дао титулу патријарха са столицом у Пећи (Ипеку), и под његову власт ставио све епископе и архиепископе, који су се налазили у његовој

држави. Душан је тим хтео, да српску цркву у спољашној слави изједначи с цариградском патријаршијом, јер је био намеран сести на престо грчких царева. Цариградском цару и тадашњем цариградском патријарху Калисту, то не буде повољно, па за то исти патријарх баци проклетство на Душана и све, који су пристали да се подигне српска патријаршија. Тако је неко време била српска црква са свим одељена од Цариграда, и тек под кнезом Лазаром би скинуто проклетство, које је бачено на Душана и српску државу.

За Душанове владе била се у српској држави распространила римска вера, коју наши стари закони називају латински јерес. Римске папе за више од 200 година трудиле су се, да приволе Србе, да одустану од православне вере, и да се одцепе од Цариграда, па да пређу у римску веру и пристану уз римске папе. Српски краљеви, налазећи се по некад у невољи, да спасу себе и свој народ, живили су у пријатељству с римским папама и то је било довољно, да се воде преговори о томе да пређу Срби у римску цркву. Поред преговарања са папом, Душан оста врло веран православној цркви. За његове владе источно је свештенство много радило за православну веру усред римокатоличког народа по освојеним земљама. Он је сам градио цркве и прилагао манастирима села и земље. Још док је био краљ, на молбу духовника и учитеља покојног оца свога, старешине хиландарског манастира, јеромонаха Антонија, који управљаше пиргом, приложи пиргу цркву богородичину у Липљану с тргом, село Словиње и још нешто земаља. Душан, и ако је лепо

живио са папом, опет је за то као веран бранитељ православне вере жестоким уредбама изгонио из своје земље, а особито из освојене Босне католицизам. Православноме свештенству би задана дужност старати се, да се обрате сви латини у православну веру; а латинском свештенству било је забрањено привлачити православне у своју веру. Свима православнима, који су били прешли у латинство, било им је заповеђено на ново се обратити у православну веру, а који не би послушали, одређене им бијаху казне. Латинцима није било слободно женити се нити живити међу православнима, док сами не постану православни. Ко би сакрио латинца или продао православног иноверцу, за њега је била одређена жестока казна. Душан је те законе своје доцније на ново потврдио и тиме тако увредио папу (Инокентија VI.), да му постаде непријатељ, и наговори угарског краља Лудвика, да зарати на Душана. Но и ако су се римске папе старале да придобију на своју страну Србе, нису постилги својих намера. Српски народ при свим искушењима оста веран православној цркви.

Тако се у другом периоду с развиткои државног живота у српском народу развијала и православна вера; па кад је био највеће снаге, кад је био највећма развијен, тада је и православна црква у Србији славила свој златни век и своје најсветлије доба.

И српска се књижевност много унапредила у другом периоду. У првом периоду биле су само припреме за књпжевни рад, а у другом периоду српска се књижевност обилато јавила у многим изредним производима. Немањићи и у томе имају особите за-

слуге. Немања поставио је јаче темеље државном српском животу; а његови синови; првовенчани краљ Стефан и св. Сава имају неоцењене заслуге, што су својим изредним умним производима започели књижевну радњу у српском народу.

Свети првовенчани краљ Стефан, описао је живот свог оца Немање, који је после назван св. Симеон мироточиви. То дело, написано пре седам и по столећа, и данас има још за нас важности, нешто као извор историјских догађаја, а нешто као изредни пример лепог стила, и јасни доказ лепих умних дарова нашег светог краља. То дело има тим већу важност, што се тада, кад је свети првовенчани краљ живио, владаоци западних народа нису бавили књижевношћу, него живећи у непрестаним ратовима, тражили славе у војничкој вештини. Од владалаца који су у исто време живили са св. првовенчаним краљем, ни један се не може с њим упоредити у образованости, јер је у томе он све савремене владаоце на западу далеко надмашио.

Од св. првовенчаног краља још је знаменитији књижевник св. Сава његов брат, који је такође описао живот свог оца, а осим тога написао је и правила за калуђере у манастиру Студеници и Хиландару. Дело св. Саве одликује се простим слогом, јасно изложеним изредним мислима и одабраним изражајима.

Осим поменута два сина Немање, спомена заслужују још као књижевници: Дометијан ученик св. Саве, који је написао живот свог учитеља св. Саве и архиепископ Данило, који је живио за време краља Милутина, Стефана Дечанског и Душана, и који је написао „Родослов“ неколико српских владалаца.

Дела поменутих књижевника јасно сведоче, да је тада српски народ у образованости лепо почео напредовати. Да српски народ није страдао на Косову, показао би јамачно свету, да он и у борби књижевној може имати исто тако вештих бораца, као што је имао славних јунака у борбама са својим непријатељима.

Међу књижевне споменике другога периода треба да се ставе многе црквене књиге, које су где што тада преведене, а где што преписане, састављене службе српским светитељима из тог периода; многе хрисовуље и повеље које су српски владаоци, од Немање почињући, давали разним манастирима, црквама и граду Дубровнику; Душанов законик, који најјасније показује тадашње правно стање српске државе, а овамо долазе и многи натписи на разним стварима, и на зидинама старих зграда које су нешто још и сад читаве, а нешто већ порушене.

Најпосле овде треба напоменути да су српски владаоци од Немањине породице, ковали новце под својим именом и у својим калупима. Новци су били од две врсти „перпер“ и „динар“. Дванајест динара сачињавали су један перпер. Новце ковати, то је било искључиво право владара. Људи, којима је дато да за владара новце кују, морали су становати по градовима, где су под надзором градског старешине били, да неби могли злоупотребљавати дато им сребро и правити лажне новце. Ако би се усудили да станују на другом месту, а не на оном које им је опредељено, били би живи спаљени. На новцима се такође показује, како су међу Србима

била развијена знања и вештине; јер су старији новци грубљи, а новији лепши и вештије израђени били.

У овом се периоду и вештина зидања у Србији највећма развила, и најлепши српски архитектонички споменици из овог су периода. Најлепше су грађевине биле цркве, међу којима се одликовала црква студеничка, жичка, хиландарска, бањска, пећска, дечанска и бистричка св. Арханђела близу Призрена.

ТРЕЋИ ПЕРИОД.

VII. Страдања српског народа.

Од 1367 — 1804. год.

Други период српске историје као што је казато, јест период славе српског народа; напротив трећи је период пун догађаја, који ожалошћавају, јер су јасни знаци тога, како је српски народ у својој снази слабио и падао, и како је најпосле грехом својих старешина, дошао до крајње пропасти. Падање српског народа било је постепено, као што је и мало по мало напредовао, док под Душаном не дође до највеће сјајности. Две стотине година требало је, да српски народ развије своје силе; а неколико је десетина година било довољно, да са своје унутрашње слабости не буде кадар одбити од себе нападања страног непријатеља. Једва

је сто година прошло како је Душан умро, а већ је слава српског народа била погажена. Заиста жалосна и страшна појава у животу српског народа! Страва нас чисто спопада, кад помислимо на ову промену, па за то молимо се Богу, да не допусти, да се са српским народом још једном што овако догоди.

Знајући, како је много страдао српски народ у трећем периоду, треба да се запитамо: шта је био узрок те је тада страдао и пропао?

У новим земљама што их српски владаоци освојише и српским земљама придружише, живише само у северним крајевима Словени, у осталим пак крајевима, били су Албанези, Власи и Грци. Земље у којима Грци живише, биле су на већем ступњу изображења него ли српске, и ако је код њих поквареност била развијена у великој мери. Дуготрајно грчко господство, створило је нове законе и уредбе које су становницима биле прешле већ у крв. Истина да Грци у овим земљама не могоше утврдити свог господства, те су због тога и бивале непрестане буне и немири, али су ипак ти народи у тим земљама нагињали више трулој грчкој држави, надајући се да ће се пре од ње ослободити, него ли од српских владара као нових освајача, који су увађали нове законе и нов ред; те по томе они сматраху српске владаоце не као ослободитеље, него као и друге освајаче, који су само за тим ишли, да своју власт утврде. Још се мора узети у обзир, да су освојене земље биле и простором а и бројем становништва много веће од праве Србије, те српски владари могоше у освојене крајеве послати само наме-

снике, којима је мало било стало до интереса српске државе, него су гледали да себе утврде у власти, па нису ни ишли за тим, да старе установе руше а нове уваћају, него су више ступали као господари тих земаља него ли као царски намесници. Народ у освојеним земљама био је навикнут послушности, па је већини намесника пошло за руком да своју власт утврде, и да их народ сматра као своје господаре. То је био узрок, што српски народ није могао народе у освојеним крајевима претопити у себе. Можда би се ти народи и претопили, да је Душан дуже живио, и после њега да је на српски престо ступио моћан владар. Али је баш противност наступила, те освајања која за време Душанова владања Србију великом и моћном учинише, баш бише разлог те српска држава поче нагло опадати. Докле Душан бијаше жив, силна рука његова држала је у покорности властеле, те ни један не смеде покушати тражити, да буде самосталан господар у својој области. После пак, кад је Душан умро, онда под слабим и кратковидим Урошем обласни намесници, употребише згодну прилику, отпадоше од средине, у којој је била зе све врховна власт, и сваки поче тражити да буде самосталан.

Завист и злоба чинила је, те властели не беху међу собом у пријатељству. Непоштовање и презирање државних власти, раслабило је државне свезе с којих је народ пре био снажан, а грамжење за достојанствима, за првим местима у држави, па најпосле и за самом врховном влашћу, раскомадало је српску државу на више делова. Цар Урош био је истина слаб и невешт владалац, али да су га вла-

стели искрено помагали у државној управи, српска би држава била јака, и српски би народ могао одолети навалама турских чета, које га после покорише. Но Вукашин презре Уроша, и одузе му највишу државну

Краљ Вукашин Мрњачевић.

власт; а Вукашина презреше остала властела, па почеше као и он, независно управљати својим областима. Тада у земљи није било ни једне власти, која би могла бити уважавана, сваки је радио о својој глави; па је стога и пропала српска држава.

Краљ Вукашин.

Од 1367 — 1371. год.

Са Урошевом смрћу са свим се распала српска држава, која се до данас никад више није саставила у једно. Велики властели, који су и до тог времена по својој вољи управљали појединим областима, тад се са свим оделе од других српских земаља, и начине се независни господари својих области.

Вукашин се не хтеде одмах по Урошевој смрти прогласити за владаоца српског, говорећи, да је Урош некуд отишао, па га је нестало, и шиљао је своје људе на све стране да га траже. Страх га је било, да остали велики властели не устану на њега, да освете цара, па се хтео добро спремити за отпор, и утврдити у својој власти.

Кад се дознало да је Уроша нестало, Вукашин се већ био нешто утврдио у власти; али народ постане с Вукашиновом владом незадовољан, особито су се свештеници гнушали убијце царевог. На захтевање Ђорђа Балше војводе зетског и кнеза Лазара Гребљановића управитеља садашње Србије и Срема, патријарх Сава III. сакупи земаљски сабор у Аранђеоском манастиру код Призрена, и позове Вукашина на одговорност за своја дела. Вукашин у место да то учини, дође с војском на сабор, да тим осталу властелу заплаши. Тада патријарх баци на њега проклетство, и разреши народ од послушности. На то управитељи појединих области откажу сваку послушност, и стану сваки у својој области засебно владати, а кнез Лазар уз припомоћ Ладислава вели-

ког, краља угарског, још је и ратовао против Вукашина. У накнаду за ову помоћ, Ладислав заузме Срем и Мачву, и постави у њој хрвата Николу Горјана (Гару) за бана.

Вукашин мало по мало заузме све земље, којима су пређе управљали Урош и мати му царица Јелена; а царицу Јелисавету, жену Урошеву, оправи њеном оцу. Брат му Угљеша овлада Тесалијом. Вукашин, да би се још већма утврдио у власти, тражио је себи пријатела. Своју кћер Милицу уда за кнеза зетског Ђорђа Балшу, а с Николом Алтоманом живио је у пријатељству. Кад је видио, да му нико више не може нахудити, прозове се српским краљем.

Вукашинова је влада за мало трајала. Још су за Душанова живота прелазили по некад Турци из Азије у Јевропу, и помагали Грцима у њиховим ратовима. Треће године Урошеве владе дођу они кришом у Јевропу, освоје Галипоље и ту се утврде, па се отуд почну ширити на све стране. За кратко време заузму Једрене и Пловдив (Филипопоље), и у првом месту подигну столицу турском царству у Јевропи, па се отуд све једнако помицаху напред, освајајући околне земље.

Како је Вукашинов брат деспот Угљеша управљао Тесалијом, био је први на ког Турци нападну. Угљеша и Вукашин опазе грдну опасност, која им прети од Турака, па напрегну све своје силе, да се Турцима јуначки одупру. Турци ударе големом силом (70,000 војске) на Србију, и допру до Косова. Ту се ударе с њима Угљеша и Вукашин, који су такође имали доста војске (30,000) и тако их побију да је много хиљада Турака пало у боју (веле 30,000).

Турци се брзо повуку натраг, а Срби пођу за њима назорице. Гонећи пред собом Турке, дође српска војска до реке Марице, и стане да се одмори код места Чрмена. Срби не надајући се Турцима, нису поставили страже у наоколо, него се безбрижно у свом табору почну одмарати. Турски војвода узме неколико стотина (800) одабраних коњаника, да промотри како се Срби наместише и колика им је

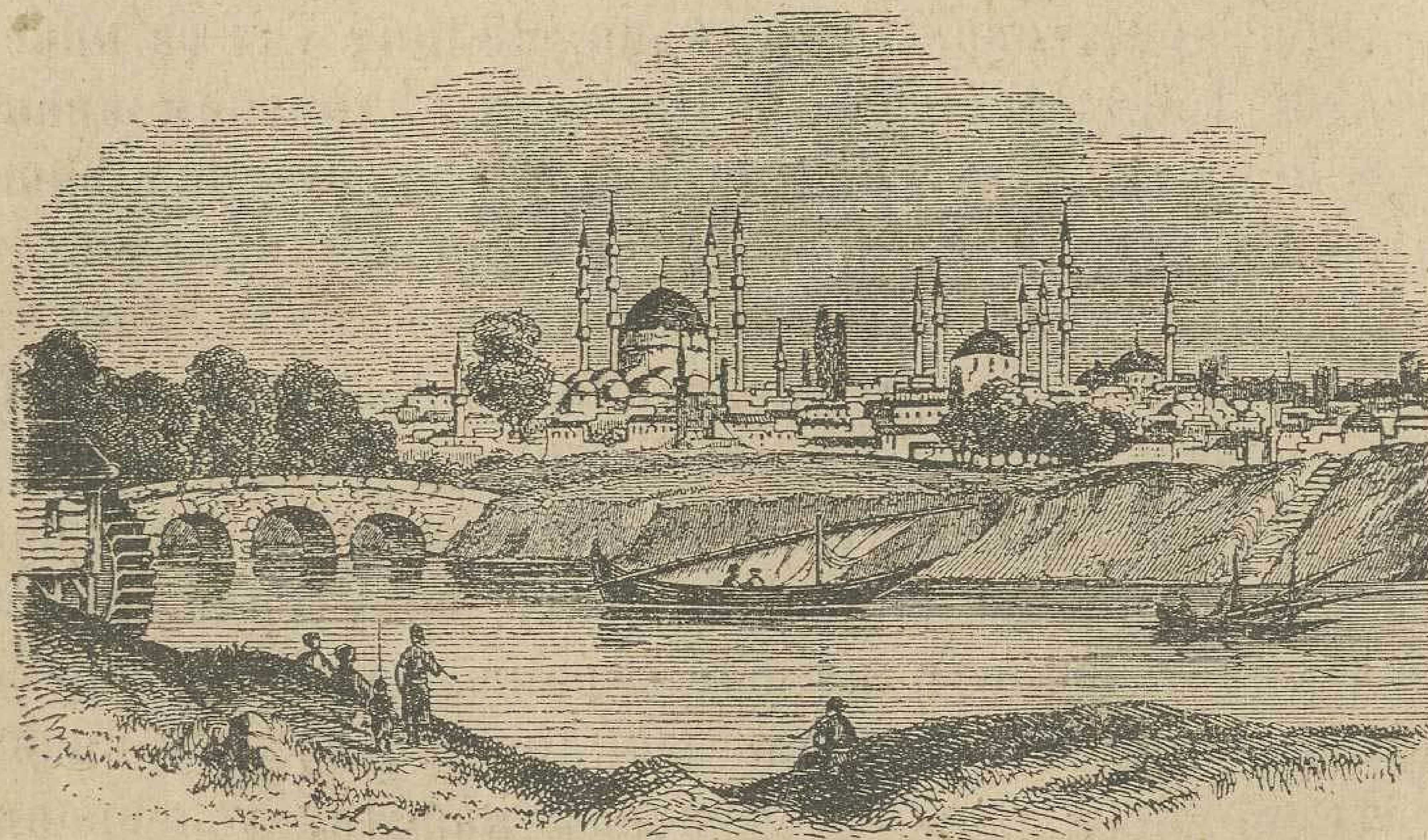

Једрене, прва турска престоница у Јевропи.

сила; нађе Србе у спавању и нереду, па изненада с великом виком и жестином удари на њих, који се боју нису надали. Срби кад видише Турке међу собом, препадну се па нагну бежати. Тада шака турских коњаника посече силне Србе (до 10,000), а многи се подаве у Марици (до 5000) у петак 26. Септембра 1371 год. Срби су тада први пут јаче страдали од Турака, и то је био почетак бедама, које су доцније од њих претрпели. У том боју су

изгинули многи српски властели (изгибоше тада седам властелских породица), а и Вукашинова браћа храбри деспот Угљеша и Гојко удавише се у Марици.

После тога, кад су Срби на Марици код Чрмена страдали од Турака, Вукашин намисли се спасти бегством. Он је био већ подоста умакао

Цар (кнез) Лазар.

па се устави код места Караманлије (данас Хирменли, близу Марице, више Чрмена), и на неком извору хтеде се напити воде. С њим је био сам његов слуга Арсоје (по некима Никола Арсојевић), који му је носио златан буздован. Кад се Вукашин нагнуо на извор да се напије воде, испадне му из недара златан

орао, ког је скинуо са цара Уроша кад га је убио, и ког је о златном ланцу носио о врату. У тај мах потегне Арсоје буздованом по глави, и на место га убије, скине му орла и однесе са собом, па га доцније преда кнезу Лазару, који га за то постави војводом дукађинским.

Краљ Вукашин је знатан човек. Он је показао собом злу крајност новог поретка. Радња његова је нешто ново, чега пре тога није било. Он није имао у себи ни искрености ни оданости; није хтео знати ни за користи које требају постојбини, ни за користи властеоске, с којима су радили властели зетски подижући на престо краљевиће, који су живели у њиховој земљи, или властели српски, који нису давали да им Грци у постојбини овладају; није био ни онима захвалан који су га љубили и потпомагали у његовим себичним намерама. Вукашин је радио само за своју корист а на штету читаве земље. Пређашњи властели су само подизали на престо једнога а другога снимали; а сам сести на престо нико се није усудио. Вукашин се није хтео обзирати на Уроша, него узе сву власт у своје руке, и би први, који диже руку на венчану главу само себе ради. Што је Вукашин ратовао са Турцима, то је само за то, што су земље његове биле прве на које Турци ударише.

После Вукашинове смрти настану у српским земљама велики немири. Српски властели, пријатељи и непријатељи Вукашину, ударе на земље којима је он овладао, и освоје их. Тако кнез Лазар, који тада управљаше Мачвом и Сремом, као царски зет, имајући за жену кнегињу од владалачке лозе Немањића,

држао је себе за престоног наследника, те гледаше одмах да придружи својој области државу Вукашинову, ту узориту земљу, Метохију и Косово, које су лежале у средини појединих српских земаља, и где су нарочито била места: Приштина, Ново Брдо, Прилип и многа друга. То му је истина испало за руком, али их ипак мораде поделити, прво са Балшом, господаром Зете, а друго са (по сестри) зетом Алтоманом, господаром Захумља.

Српске су земље биле раскомадане на више делова, јер осим поменутих властелиа, кнез Владимир је владао у Албанији, а плакидиним земљама Вук Бранковић. На толико делова раскомадан српски народ, није могао бити доста снажан да се сачува од пропасти која га је чекала.

У то време, кад је српски народ толико страдао са своје унутрашње неслоге, и кад је пролевао крв у унутрашњим и спољашњим ратовима, наиђоше на њега и друге несреће: страшан помор и велика глад, која је на две године после Вукашинове смрти била по Мађедонији, Бугарској и српским земљама. Тада је српски народ био у врло злом стању. Гомилама су по путевима лежала мртва телеса и тровала ваздух; па ко се спасао од ватре и мача, био је уморен болештинама, а кога су и болештине поштедиле, умирао је од глади. Страшно је тада изгледала Србија. У унутрашњим ратовима попаљене су биле вароши и села, срушени градови, погажена поља, а људи мучени. Свуда и на све стране била је пустош, страх и ужас. Зверови се тада тако јако у Србији намножише, да су курјаци и сами пси, дању и ноћу људе нападали и давили их. Турци су у

том једнако пљенили околне земље, и у ропство одводили сваког, који није од њих побегао, био млад или стар, било мушко или женско. У српским земљама овладао је тада неред; закони су били погажени, а заповедао је онај који је био силан. Реда није било нигде ни у чему; а народ био пао у велику невољу.

Цар (Кнез) Лазар Гребљановић

Од 1374 — 1389. год.

Кад је Вукашин погинуо, Лазар зауме његове земље, па видећи себе божјом вољом и благословом напредна у своме предузетку, почне размишљати, како би растројено и запуштено српско царство могао опет подићи и обновити.

Српски народ није могао дуго остати у неприликама, у којима се нашао наскоро после Вукашинове смрти. Српској властели, свештенству и народу дотужало је зло стање, у ком је била српска држава, па се за то почеше договарати, да изаберу цара, који ће владати српским земљама. Кнез Лазар позове српску властелу и војводе, да се искупе у престоници Призрену, те да бирају себи поглавара. На тој скупштини би једнодушно и једногласно кнез Лазар изабран за цара, где се 1374 и опаса царским појасом. У почетку своје владе живио је мирно са суседима, али на скоро имаде посла са Николом, Алтомановим сином, који Лазареве земље узе да напада и немило пљени. Цар Лазар увређен његовим упорством, удари на њега с војском, попали и разори му државу, а њега жива ухвати, па га у Ужици ослепи.

Са Угарском живио је у љубави. Али кад се у Угарској после смрти краља Лудвика родише немири о томе ко ће бити краљ, Лазар употреби згодну прилику да земљу своју рашири, па удари на град Београд и поруши га, да се у напредак Мађари не би могли у њему заклањати и бранити; ту добије бановину београдску, земље међу Савом и Дунавом до Драве, и бановину тамишку до реке Тисе. Тако се старао и трудио цар Лазар непрестано, да порати и својој круни да подложи, старе међе славне и моћне царевине Душанове. Може да би државу своју на највиши ступањ и славу опет узнео и повратио био, да није имао баш у роду свом потајног јаког непријатеља, који му у одсудном часу одузе живот и државу поткопа. То беше најстарији зет његов, Вук Бранковић, који се и пре па и за време владања Лазарева непрестано трудио, да метне царску круну на своју главу. Така грешна тежња Вукова, и ако беше потајна, имала је рђавих последица међу слабом, и онако већ частољубивом властелом, с којом Лазар имађаше непрекидно да се бори, за добро и срећу свога народа, да би могао у јачим невољама, које су биле на прагу, јачи отпор дати, и од свога народа уклонити пропаст, која му је претила.

За престони град беше изабрао стару првобитну столицу Призрен, у ком пребиваше са целим својим двором. Српска се царевина под Лазарем простирала од међе Албанске до Драве, и од Приморја на исток до Дунава и Бугарске. У том пределу била је: Херцеговина, један део Босне, Рашка, Србија, Срем и Банат, осим других мањих државица.

Цар Лазар, видећи своју овако састављену и раширену државу, и осећајући се на престолу утврђен и обезбеђен, старао се као добар и ревностан владалац, да отклони и најмању сенку зла, које би народу с временом донело може бити тежих и горих последица; с тога није сметао с ума, да на народу и држави српској лежи тешка клетва, коју још Душан, премда невино беше навукао на се, на сав народ и потомство, због патријаршије. Лазар беше уверен и добро је знао, да је то изашло из грчке зависти; да је Душан имао пуно право, да у онако пространој и големој царевини својој подигне врховну главу српске цркве, да црквену управу у својој држави оцепи са свим од грчке патријаршије у Цариграду, па да српском народу даде српског патријарха, који би у Пећи имао свој престо, и као патријарх српског народа самовласно и с пуиим правом управљао својом црквом.

У тој жељи и намери зовне к себи некога старца, јеромонаха Исаију, да се с њиме посаветује о начину, и на послетку одлучи, да исти старац отиде патријарху српском, Сави IV., па да га позове на договор. По договору пошљу истог калуђера Исаију у Цариград, да од васеленског патријарха изиште опроштај и скидање клетве, како са покојних тако и са јоште живих и свега потомства. Исаија се крене на пут, удари на Свету Гору, узме собом пречасног оца проту Свете Горе и два ученика, Силвестра и Нифона, с њима и Никодима, да им буде тумач, па стиже у Цариград за време владе Јована Палеолога и сина му Манојла, и за време васеленског патријарха Теофана.

У Цариграду их као посланике српског народа примише са великом радошћу и одличним дочеком, па дознавши од њих жеље и молбе српског народа, сазову одмах сабор, те одлуче, да престаје од тог дана она клетва, што беше метнута на Душана, на првога патријарха српског, Јанићија II. и на сав народ, да се тиме прашта свима, како духовним тако и световним чиновницима и свему народу, али с том примедбом, да у напредак српски народ не војује нигда више против Грка. Ту буде призната и одобрена власт српскога патријарха и саборно одлучено, да народ српски бира себи претставника и врховну главу своје цркве неограничено из свог народа, да српски архиепископ, као врховна глава цркве независно управља српском црквом, и да носи име патријарха. Све то би на сабору одлучено, писмено утврђено и српским посланицима предано. За тим посланике опреме с чашћу, па им за боље уверење даду као пратњу два изабрана свештеника, Матију и Мојсију, који кад приспеју у Призрен, сврше прво службу божију, па онда за знак помирења, поднесу донешене извештаје и одлуке саборске, приступе с поверењем најпре преставницима цркве и државе, те учине с њима помирење, а за тим и са свима световним достојницима и осталим народом (1376).

Тако је цар Лазар себе и свој народ опростио клетве и са Грцима ступио у тешње пријатељство. Српска патријаршија, коју Душан подиже и установи а Лазар опрости клетве, призната и одобрена грчким царством и васеленским патријархом, трајала је и владала кроз толике векове. Она је преживила

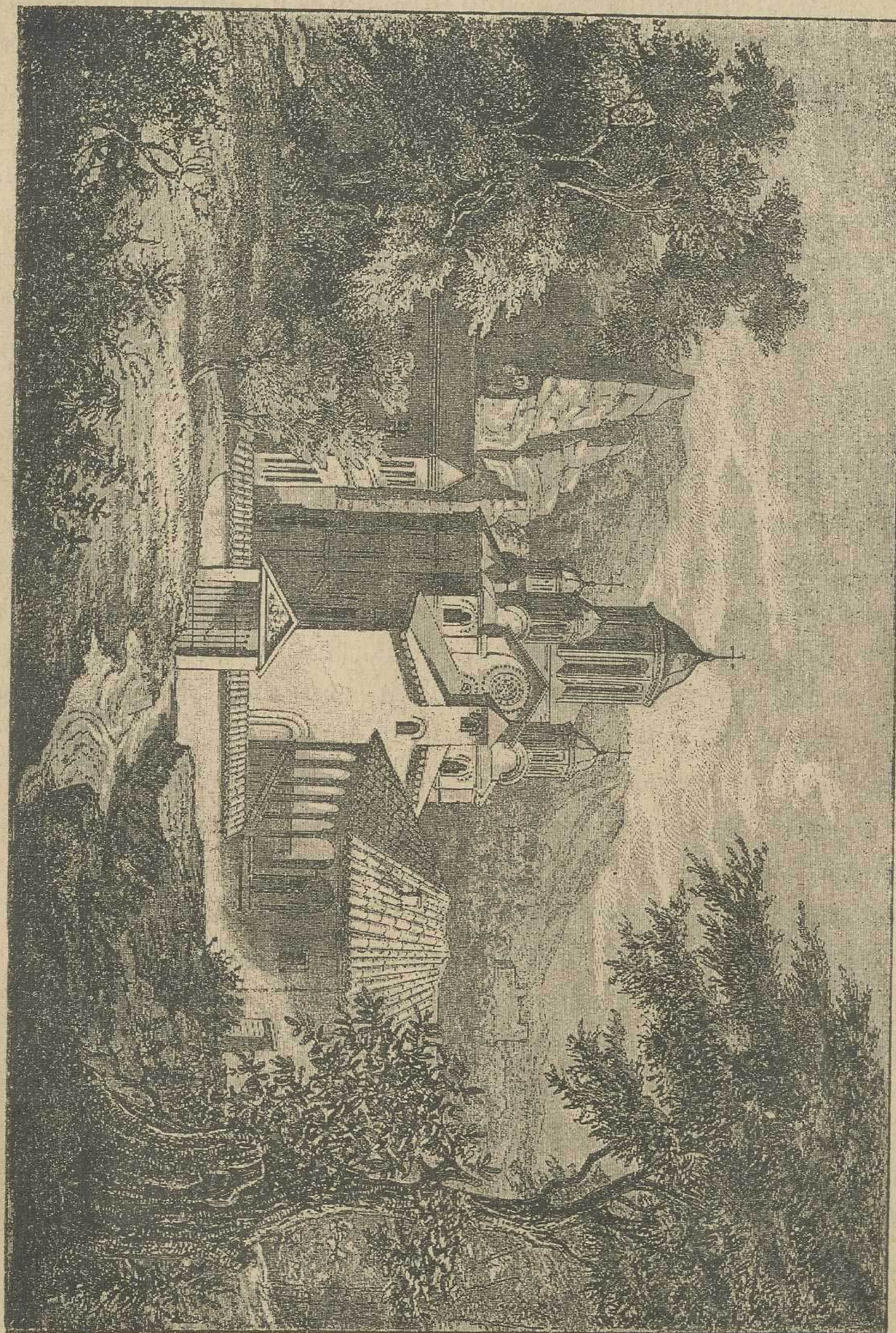

Раваница манастир у Србији.

пропаст српских држава (Србије 1459, Босне 1463.) за читава три века, јер тек године 1765, после свргнућа последњега патријарха пећског Калиника II., родом Грка, Турци, по наговору фанарских владика, дадоше је цариградском патријарху Самуилу под закуп. Из ње са временом поникоше четири самосталне митрополије српске: београдска, цетињска, карловачка и далматинска. Српска митрополија у Сарајеву, и у Старој Србији, и сад су још здружене са цариградском великом црквом.

Међу тим умре патријарх српски Сава IV., а скупљени сабор у патријаршији пећској изабере за патријарха Јефрема, који беше украшен сваком врлином, живећи још од младости пустиничким животом. Јефрем се с почетка опираше, говорећи да није заслужан тако великог чина и достојанства; али сабор му на то одговори: „Кога божији прст показа, тај ваља да буде посвећен.“ Те тако исти пустињик, као прост свештеник, по свима правилима православне цркве би за патријарха изабран и посвећен.

На првој служби божијој, коју је Јефрем као патријарх служио, пред многобројним народом а по вољи и саборском одобрењу све властеле српске, буде цар Лазар, и ако пређе на престолу српске државе беше већ опасан царским пасом, ипак од истог патријарха Јефрема царском круном увенчан, те тако, с највећом и најтоплијом радошћу и славом народа, на престолу српске државе крунисан и зацарен (1377.); али са велике своје смерности и после се само кнезом називао, па с тога је и народу као „кнез Лазар“ познат.

Пошто је цар Лазар државу своју довео у леп

ред и добро стање, пошто је опет подиже на висок ступањ славе, имена и достојанства, остаде му да се брине, како ће народ свој што боље усрећити, и државу своју у стеченој пуној слави и величини очувати и одржати. Он отвори рудокопње, у којима се налазаше много злата и сребра, особито у држави Рашкој. Отуда је врло обогатио себе и свој народ, о чем и сад још сведоче по неки велики и лепи споменици, који иако су данас порушени, ипак показују многи знак красоте и богатства из прошлости.

Поред своје благе воље, велике доброте и љубави к народу свом, беше цар Лазар и побожан; то сведоче многе задужбине и завештања, која, по примеру својих старих, остављаше и он српским манастирима, који у оно доба нису били само богомоље него и школе, библиотеке, просветна средишта, болнице и други благодастни заводи. Манастиру Хиландару поклонио је многа блага, и дао је да се назида један део цркве. Он је у пределу Браничевском подигао велик и леп манастир Раваницу, у славу Спасова дана; у њему је по том лежало Лазарево тело. Отуда се и манастир Врдник у Срему, где су сада кости цара Лазара, зове Раваницом.

Што Срби изабраше кнеза Лазара за цара, још није био мир у земљи повраћен. Марко Краљевић, Вукашинов син, такође је био дошао у Пећ на сабор, јамачно надајући се, да ће можда њега изабрати српска властела себи за владаоца. Кад се у надању превари, оде заједно са својом браћом, Андрејашом и Митрашком у своје земље; али домаћи непријатељи не оставише их дуго на миру, и ако су управљали на велико задовољство својих поданика.

Прво им кнез Лазар отме Ниш, Приштину, Ново Брдо и многа друга места у околини судећи овако: Вукашин је дигао руку на венчану главу само себе ради; а он удара на своје супарнике, као род дому Немањином, да се по праву венча на српски престо.

С друге стане опет, диже се на Вукашиновиће Никола Алтоманов, управитељ јужнога Хума, и он им заузме сву крајину која се граничила са његовом земљом. А с треће стране подигну се и три Балшића: Страшимир, Ђурађ и Балша II., као управитељи Зете, који немоћним Вукашиновићима отргоше Призрен и његову околину.

Вукашиновићи, да би шта год задржали од својих земаља, прибегну Турцима, и својевољно се покоре непријатељу хришћанскоме, коме су морали служити у војсци.

Најстарији брат Марко, држао је као краљ градове: Костур, Охрид и Арго, под заштитом турском, за које је крвнику рода свога морао удварати се. Балшићи омрзну од сад са свим на Марка, и Балша II., његов зет, по ново се дигне на шурака, те згодном приликом отргне од њега и град Костур.

Иванишко, најмлађи Вукашинов син, не хтеде се предати Турцима, него оде у Зету Балшићима, да с њима заједно војује против хришћанског душмана.

Као што је урадио Марко Краљевић, тако ураде и друга нека српска властела, служили су Турке и војевали уз њих. У таким бојевима сви скоро изгину. Ето до чега дођоше српски властели са свога грамжења за влашћу, са своје неслоге, и с тога што нису волили свога завичаја и домовине.

Хтели су да буду своји господари, а да не слушају свога владаоца, па морали су служити Турцима, који их упропастише. Бог их жестоко казнио за њихове грехе.

Марко Краљевић познат је из народних песама као врли јунак, који свуда брани правду, и мејдан

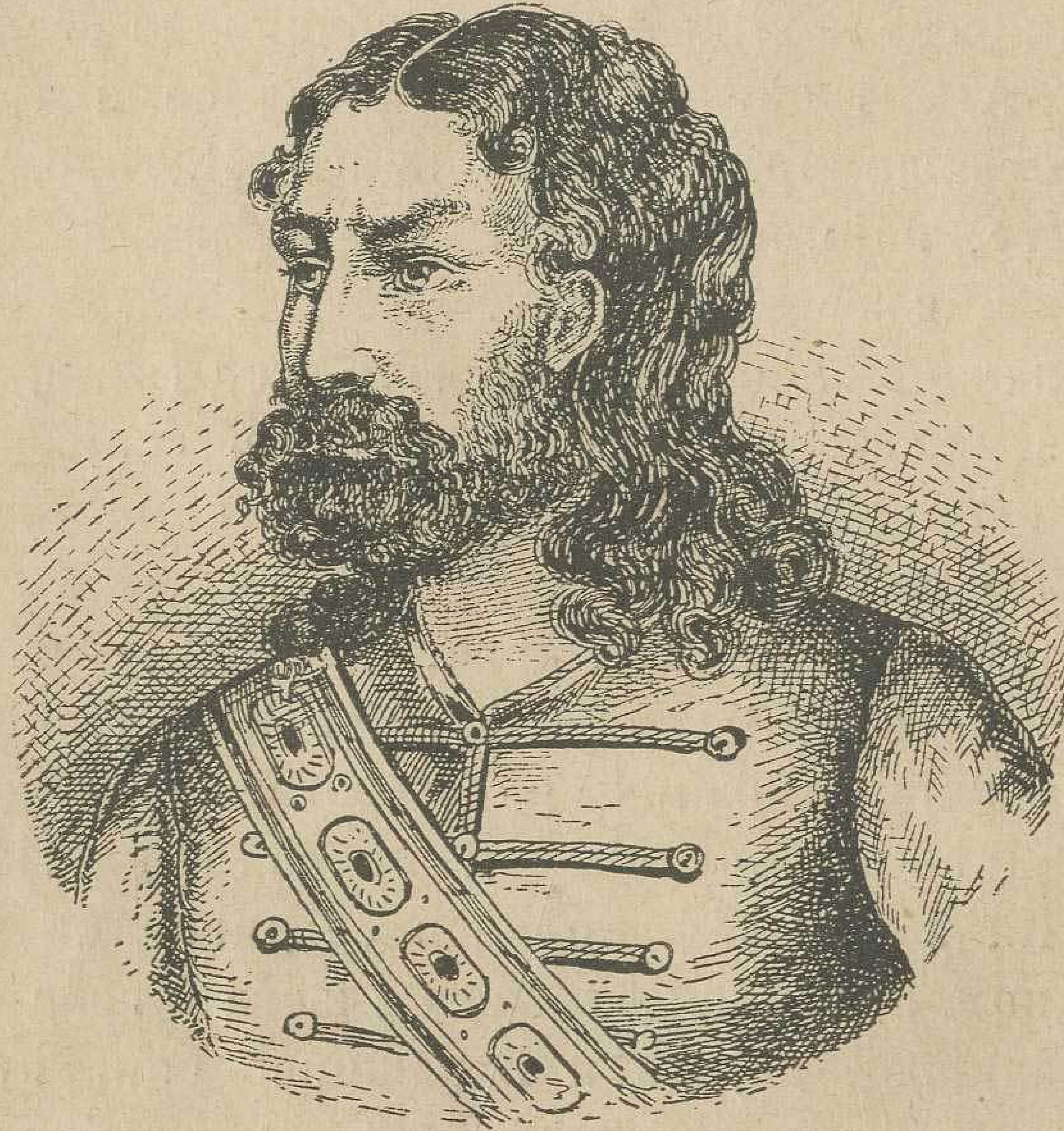

Краљевић Марко.

дели са онима, који чине неправду. О њему има у народу разних приповедака. Али сва та приповедања не слажу се са историјом. Историја га претставља као властелина, који је тежио да метне српску круну на своју главу; па кад му то не пође за руком а он се предаде турском цару Мурату, да

би под његовом заштитом попео се на престо српских владара. Он је погинуо заједно са својом браћом Андрејашом и Митрашком помажући Турке, у боју на Ровинама (1394.), где је влашки војвода Мирче, страшно потукао Турке. Прича се, да је Марко кад је видио докле се дошло са неслогом, дигао руке к небу и молио се Богу, да даде победу хришћанима па ма он први погинуо. Можда би Марко одустао од Турака да на Ровинама није погинуо. Осим Вукашинових синова, предадоше се Турцима још Жаркови синови: Драгаш и Константин, који такође погибоше па Ровинама.

Цар Лазар кад доведе у земљи ред владао је неко време мирно и сретно; и заиста би влада његова, да је дуже потрајала, била од велике користи и благодати за његов нараштај и за потомство; али бијаше кратка. По што је државу своју довео у ред, намести у њој висока достојанства, од којих прво и најодличније беше деспотско, које даде најстаријем зету своме, Вуку Бранковићу. Па тек што је властелу своју по нешто ублажио и сложио, да теже једном општем смеру, народној срећи; и тек што је крму државе своје како ваља предузео и стао управљати, али се већ зачу тужни и тешки глас, да прва суседа, Бугарска, јадна братска земља, силним Турцима притиснута, попаљена и разорена, у невољи цвили; да је Трнов, престони град бугарски, пао; да је Шишман, зет цара Лазара, подјармљени роб Мурата, цара турског.

Не прође дуго, али Мурат скупи силну војску, па сам на челу устрми се од Пловдива управо на српску земљу. Цар Лазар чувши за тај долазак

немилог госта, потражи одмах начина, како би силноме непријатељу стао на пут, да му не попали и не упропасти миле крајеве. Тога ради пошље војводу свога Димитрија с војском у град Самоков, на граници бугарској и српској, да Турцима улазак препречи. Ту искочи прва зађевица између Срба и Турака, јер Мурат чувши да су тај град, у ком већ бијаше нешто Турака, заузели Срби, пошље тамо Бег-Субашу и пашу Саруца са 20,000 војске; али цар Лазар, чим то дозна, пошље одмах и он зета свога Вука, са толико исто војске, који Турцима закрати упадање, избави народ из околних места са целим имањем његовим, те тако, добро свршив задани му посао, врати се сретно цару и тасту свом. Турци, тим поступком разјарени, а славољубивошћу занесени, ударе под управом самога султана Мурата на српски град Ниш, освоје га јуришем, попале и опљене имање и богатство, а народ одведу у робље. Чувши цар Лазар за тако велику несрећу првога му града и кључа од Србије и наговором усаветован, поиште од Мурата мир, обећавши да ће му плаћати данак и давати по хиљаду војника под оружјем. Тако постаде моћни и славни цар Лазар без невоље клетвеник (васал) турскога цара, те помрче лепа и дична слава сјајне државе српске.

Док је цар Лазар уживао жељени мир, те удајући своје кћери прикупљао пријатеље, и зидао народу задужбине, Марко Краљевић није могао живити на миру. Он је потстицавао султана Мурата, да удари на цара Лазара, као неправедна отимача Маркова престола, уздајући се, да ће само тако моћи опет доћи до српског престола. Па кад се

Мурат одважио, те кренуо војску на српску државу, тада је Марко са својим братом Андрејашом, ишао пред турском војском.

Област Вука Бранковића, би прва изложена турском нападању. Њу је Марко, под турском заштитом, на лепу реч целокупну без капи крви опет придобио, јер је Краљевић, потоњи супротни краљ, пређе у њој врло часно и праведно владао.

Цар Лазар сад остављен сам себи, допаде онаке исте тескобе, у каквој се налазио Вукашин пред своју смрт. Суседи му не могоше или не хтедоше помоћи. У суседној Мађарској бијаху у то доба буне и унутрашњи немири, а босански краљ Твртко ковао је опет себезнале планове. Шишман, владар бугарски, беше већ постао турски клетвеник (васал). Једини Балшић, Ђурађ II., Страшимиров син, управитељ зетске области, притече смућеном цару у помоћ, те тако Лазар још у договору са кнезом арбанашким Иваном Кастриотом, у неком теснацу код Плочника на Топлици, близу данашње Куршумлије (Беле Цркве) потуче Турке до ноге, (1387). У том боју одликовао се храбри јунак српски Милош Обилић, кога кнез Лазар за првог војводу постави и даде му своју кћер Вукосаву за жену.

Стари Југ са својим синовима учествовао је у овој борби и као јунаци на гласу, храбро се показаше у тој Лазаревој победи, коју Бранковић славно одржа, борећи се у освету за своју изгубљену област.

Бранковић поста сад тако исто царев доглавник, на двору Лазаревом, као и стари Југ. Али Вук од сад удари са свим противним путем, а не оним, којим је ишао поносити Југ са својим синовима.

Вук, видећи раскомадану и онемоћалу државу српску, угледао се беше на Вукашина. Он је могао убиством до престола доћи — мишљаше Бранковић — моћи ћу и ја издајством. Не хтеде јавно да се дигне на таста, знајући, да се на тај начин тешко постизава смер, него имајући за ту истину живе

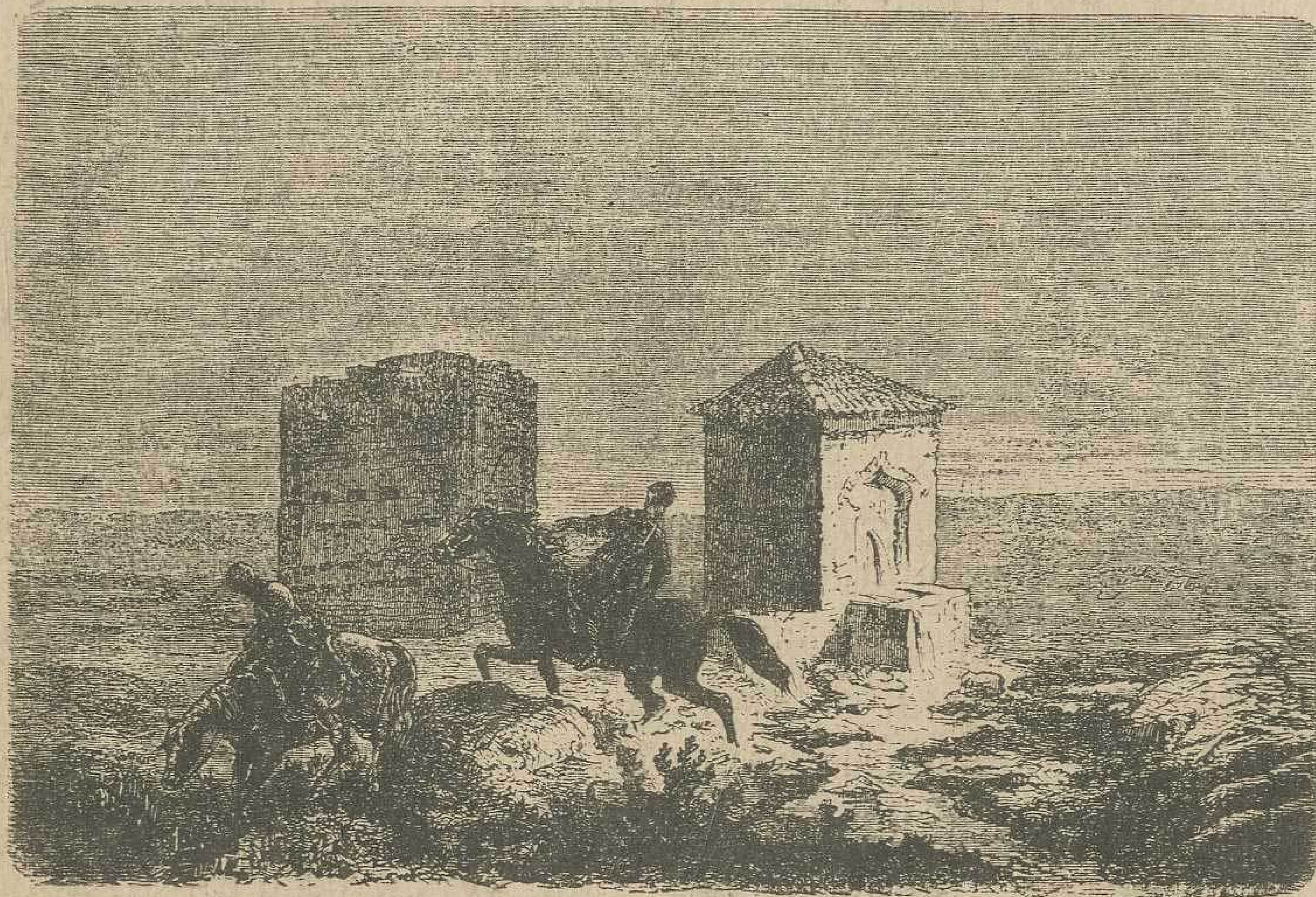

Косово поље.

примере у Марку и Синиши, одлучи да за своју гадну намеру дочека прву згодну прилику.

У исто доба узрује се и земља Караманска у Малој Азији. Ту диже буну на Мурата сам његов зет, Ала-Един. Он задоби за се и свог шурака, најстраријега Муратовића, насљедника Сауџију. И њих двојица увукоше у своје коло и лакоме Грке, па дигоше буну на Мурата.

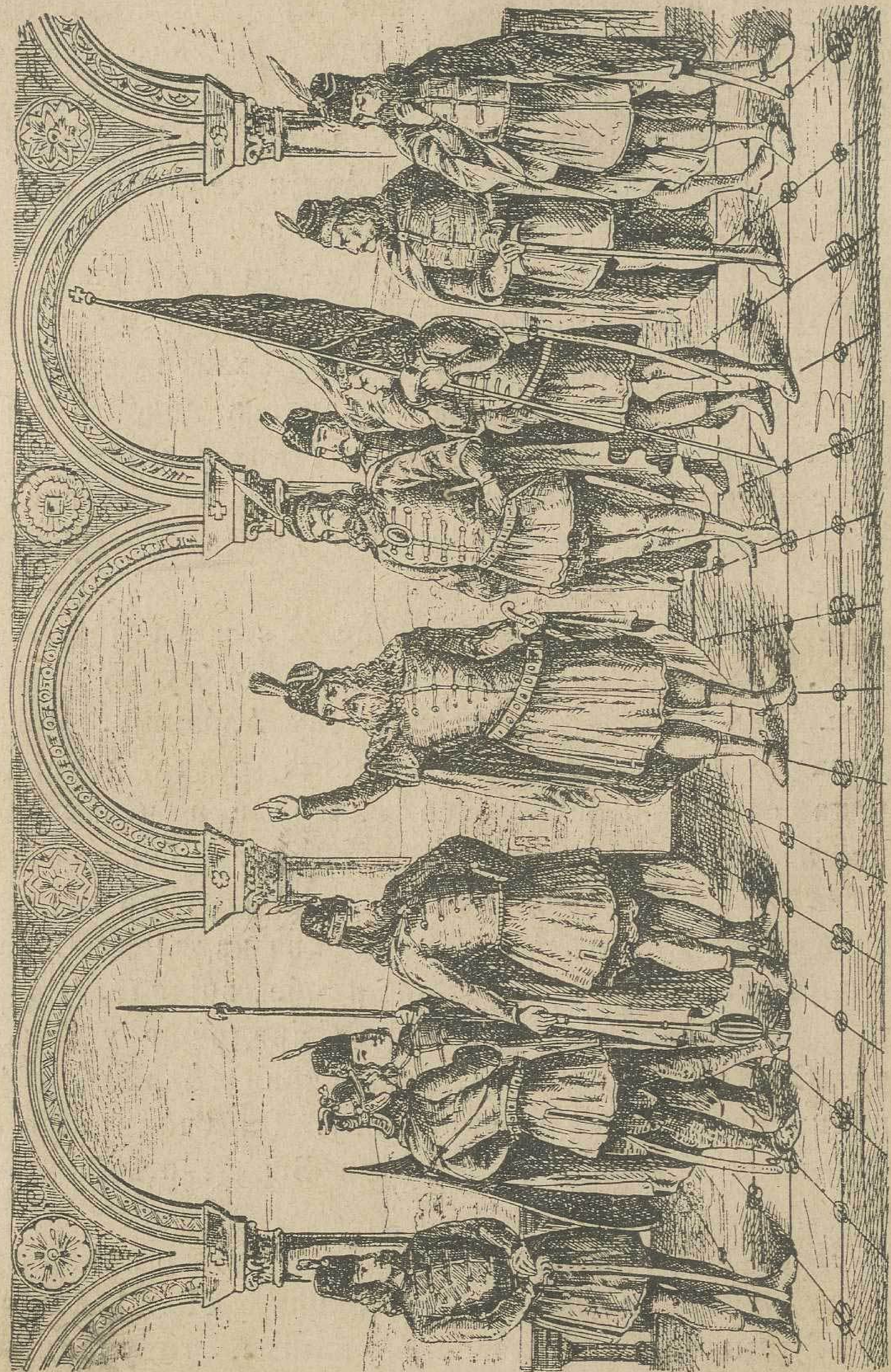

Југ-Богдан са девет Југовића.

Турци и Србима нарушише мир. Марко и Андрија их наговорише на то. Они предводе турску војску на Балшу II. и отимљу изгубљену Албанију.

Мурат је у великој неприлици. У Јевропи је са Србима раскинуо мир. А у Азији се дигла на њ рођена крв, да га збаци са престола.

Лазар је у страви, па не сме да се умеша као заштитник у Балшићеве ствари. Још се не беше доста приправио, да се са Турчином ухвати у коштац.

Мурат иште смело по уговору, и данак и војнике. Лазар му невољно даје и једно и друго. Две тисуће српских јунака, под својим војводом, зачинише Муратову војску. Толико је припадало Мурату Срба за две године дана.

Балша II. предводи Зећане. Уз њега је Иванишко, храбри Вукашиновић, и војвода Ђурађ Хрваћанин. Они присвојише једном сву Албанију. Осам година је трајала борба. Албанија поста донекле српска област и један део слободне и независне Зете и Црне Горе, којима цар Лазар беше само заштитник. Али сад их стиже лоша коб. На Вујоци сукобе се са Турцима. Турска већина надвлада Србе, од којих погибоше и Балша и обе војводе. Срби остадоше без поглавице. Турци продреше у Доњу Зету. Сад се Ђурађ II. Страшимиров, (Балшић IV.) попе на крму Зетско-Црногорску. Он учини мир с Турцима, и остави им Костур и Берат, и већи део земље Албанске.

Исте среће бијаху и она браћа, што помагаху Мурату против његових побуњеника у Малој Азији. Што Турци сами не могоше учинити, то учинише за њих Срби. Срби освоје град Иконију и опседну

град Конију. Ту се покрвише Срби Лазареви и Турци Муратови, и Мурат даде Србе злоставити. Српски војвода поручује громовито Лазару, шта се с њима десило и како стоје са Турцима. Српски војвода не имајући куд, издржи још једну битку против савезника. У том се буна стиша, а Срби озлојеђени врате се својој кући.

За писмо војводино дознало је мало и велико. Дан на дан гласало се оно све даље и даље по српској држави. А кад и српски јунаци стигоше у своју отаџбину, они узрујаше и оптресоше сву Србију својим живим приповедањем.

„Браћо моја, још вас Мурат није надјачао. Ви знате добро, да већина не пресуђује битку, већ јунаштво и чила вештина. И вештији и јуначнији били смо од Турака, где се још без воље — за туђина борисмо. Да Мурату није било Срба, лоша би га коб удесила.“

Таки гласови потресоше и самога цара Лазара. Он оправи гласније на четири стране, четворици хришћанских суседа.

Шишман, Твртко и Балшић IV. пружише братску руку. Само Угарска, заплетена у домаће борбе, обрнула се од свога савеза словенске браће на Балкану.

Сваки Србин се осећаше сада јачи и крепчији, слободнији и одважнији. Сваки је радосно ускликнуо и радосно зажилео, да збаци са себе турски намет. Сваки би радосно поврвео, да Турчину врати жао за срамоту.

Лазар, по жељи народној, отказа Турчину данак, те тако жеља и воља народна доведоше до одсудне битке на пољу Косову.

Чим за то дозна Мурат, брзо скупи голему војску (300,000) пређе реку Струмицу, уђе у Србију и са својом војском падне на поље Косово. Силесија турска прекрила цело Косово (5000 корака широко,

Милош Обилић.

а 20,000 дуго) и преко и уздуж, па и сам Звечански град притискоше, имовину старога Богдана.

Кнез се Лазар препадне, кад дозна за нагли и изненадни долазак цара Мурата. Он такође почне скупљати своју војску, па позове и опет у помоћ

околне владаоце. На позив његов сакупи се на пољу Косову до 100,000 одабране српске војске, у првој половини месеца Јуна 1389. год. Ту је био главом сам кнез Лазар, његов таст стари Југ-Богдан са својих девет красних синова; Војином, Миљком, Марком, Љубдрагом, Радмилом, Стојаном, Веселином, Власкојем и Бошком. Ту је био Вук Бранковић деспот српски; војводе Милош Обилић, Милан Топлица, Иван Косанчић и остале по избор војводе и дични јунаци српски. Балшићи му нехтеше помоћи јер су се надали, да ће после њега сами овладати српским земљама; а Захумци и Приморци са кнезом Радићем закаснише се.

Доспевши Лазар на Косово, подели по обичају војску на троје; а тако исто учинише и његови непријатељи. Десно крило са једно 20,000 војника предаде зету своме Вуку Бранковићу, да се држи противу турскога левог крила, којим заповедаше царевић Јакуб, са субашом Ајне-бегом и Сириџ-пашом, ђенералом пионирским.

На том десном крилу беше и стари Југ-Богдан са својим Југовићима, којега Лазар, као остарелу храбру јуначину, за то постави уз Вука, да би му у свакој прилици био десна рука.

Лево крило остави Лазар босанскоме краљу Тврткy, да се држи противу турскога десног крила, на ком заповедаше царевић Бајазит са старим Јеврем-бегом и Курд-агом.

А сам Лазар, са својим одабраним српским војводама, држаше средину, против султана Мурата и његова министра Хајдера, који се налажаше у зачељу међу јаничарима.

Кнез Лазар се причести и даде причестити сву војску у цркви Самодрежи и очекиваше на Косову да му се сва искупи војска, па да се онда с Турцима јуначки заподене бојак.

Под Грачаницом разапео је Лазар своје царско шаторје. Око богатога стола његова благују слободне српске поглавице. У зачељу седи Лазар, као глава целој српској војсци.

Југовићи запремише оба крила господскога стола Лазарева. Иза Вука Бранковића као иза свога управитеља на десном крилу војске, седе за сто старина Југ-Богдан. Он беше у свој дружини једини јунак, који небројене бојеве преживевши, садашњег непријатеља боље познаваше, него што се и који други могао похвалити. У борби је провео 55 година, које са Грцима које са Турцима. Он познаваше све јунаке турске, с којима се мање више често огледао. Сутра ће по други пут одсудно да се огледа са оном седом јуначином Јеврем-бегом, и са силним везиром Хаир-един пашом, који му пре 27 година освојише област, те га примораше да се склони код цара Лазара.

С предње стране стола Лазарева село је пет другова, пет војвода српских. У средини је Милош Обилић. На лево је бановић Страхиња и до њега војвода Мусић. На десно су оба Милошева побратима, Милан Топлица и Иван Косанчић. Сва петорица стоје са обе стране у закриљу браће Југовића. Осим поменутих, било је још и више, нама непознатих јунака.

Према храброме Милошу седео је његов старији пашеног, Вук Бранковић, баш уз десно царево ко-

лено. Као старији зет и јунак на гласу, држаше под собом десно крило целе српске војске. Као од велике и знатне породице, беше од увек код цара Лазара прибиран и одликован. А данас је уживао његово највеће поверење, који није заслужио у истини, него га је обманом стекао. Вук је у Милошу налазио свога највећега супарника. Још од пре завадише се Милош и Вук. Милош је био први јунак у српској војсци, а Вук је много држао на то, што је био од одличне породице, па је завидио Милошу, што га је народ и војска уважавала. Па као Вук и Милош тако исто живљаху Мара и Вукосава једна према другој. Супротност мужевља није се само огледала на њима, него сад изађе и свету на видик. Лакше паде женској страни започети зађевицу, где ваља прави узрок сакрити и затајати, па под копреном бојак бити. Мара диже руку на Вукосаву са јавним прекором, не штедећи ни самога Милоша; и семе раздора уроди.

Частољубивост, али о туђој штети, и тежња за владом занесоше сувише Вука. Зла савест и нечисто срце вукло га је само средству, па ма на који начин поступао. Није чудо дакле, што је своје намере бацио на невиног Милоша, те стао свог шурака Милоша кнезу Лазару на само облагивати, као да Милош стоји у потајном договору с турским царем Муратом, и да кнезу, тасту своме о глави ради. Лазар томе није веровао, а и кратко време, напаст за вратом и незгодно стање Лазарево не дадоше му, да ствар природније истражује. Вечера поста судиште, а гости бише сведоци невине увреде. Лазар мишљаше, да ће моћи Милоша исцелити јавно

Кнежева вечера уочи Видов-дана.

изобличење на најнежнији начин, са љубазним и великим поверењем; али се у томе врло преварио.

Започне се већање и збор, предлози и договор, кад и како да се нападне на непријатеља. Ветар беше поспешан Србима и ноћ мрачна. Усред одлучивања диже се Лазар па наздрави Милошу: „Теби, Милошу, теби, зете мој, напијам у здравље, и ако си тужен, да ми радиш о издаји рода.“

Тај изненадни прекор дирне Милоша у срце. Он се омишљао да Вук цару на њега потвара баш оно, што сам чинити мисли. Одважно, слободно и хладно поричући, зачу се глас племените душе Милошеве: „Светли царе! Хвала на чаши, али нехвала на твојој здравици. Ја невера нигда нисам био, нит сам био, нит ћу игда бити. Невера ти царе до колена седи. Сутра нам је Видов дан, видићемо: које вера, ко ли је невера.“

Одмах за тим Милош Обилић изађе из кнежева шатора. Српске војводе остадоше под шатором изненада смућене и зачуђене. Милош са своја два верна побратима Миланом Топлицом и Иваном Косанчићем завери се, да с њима још ту исту ноћ иде у турски табор и цара Мурата у сред његове војске убије. Тим је Милош мислио верност своју кнезу засведочити, и Турке можда у забуну довести, па да Србима тим лакше победа за руком испадне.

По српској војсци пукне глас, шта се догодило за кнежевом вечером. Сутра дан је српска војска изгледала Милоша, али њега у војсци не беше. Нико није знао куд је Милош отишао и шта је урадио; сваки је држао, да је истина, што је говорио Вук. Страх и непоуздање у себе овлада српском војском;

сваки се бојао да ће се догодити нешто зло. Сво уздање војске, био је кнез Лазар.

Милош са своја два верна друга Миланом и Иваном још те исте ноћи заиста отиде у турски табор; њих тројица оборе копља у знак предаје, и Турци их пусте под шатор Муратов.

Мурат се доласку Милошевом врло обрадује и пружи Милошу ногу да је по обичају турском пољуби. Милош се сагне и хитро истргне нож, па Мурата распори од учкура па до бела грла. Изишавши из шатора уседне на коња са своја два друга, и упути се кроз Турке управо српској војсци.

Али се Турци побуне и сва сила њихова навали у потеру за тројицом српских витезова. Јунаци се оружаном руком одупру свој сили турској, но Турци их хиљадама са свију страна опколе тако, да се спасти не могоше. После дуге очајничке борбе падне Иван, падне и Милан, најпосле се под Милошем коњ стропошта. По турском приповедању, Милош је још три пут између Турака на свом копљу, као на крилима одскакивао и Турке јатомице тукао, најпосле остави га снага а љуте су га ране обрвале, и њега Турци савладају, скину с њега оклоп и везана доведу под Муратов шатор.

Муратова смрт распали његове на освету више, него да их је сто хиљада пало. Редак је био Турчин, који не мишљаше да Срби знају за смрт Муратову; и већ Турци готови бијаху да ударе на Србе, пре него што би ови на њих насрнули.

Треба прећи реку Грачаницу, да се ступи на онај део Косова, на коме становаху Срби; њега је обухватала Ситница и Грачаница од данашњих Ко-

њевица па до Враголије. А да се дође у прави стан српски, где бијаше средиште и права српска снага, ваља прећи Ситницу.

Турско средиште држао је изнајпре сам главом Мурат, који имађаше уза се Хајдера, вођу стрељачког, који сад после Мурата управљаше сам средином место султана; а два сина, два млада султановића, бијаху два крила турском средишту, обојица подупрти старим искусним јунацима.

Турци се стадоше кретати, Срби су још збуњени и застрашени. Лево крило под султановићем Јакубом почело је прелазити воду. Срби га опремни чекају. Нашло се и неких, који у овај мах световаше Лазару да се преда док има времена, те да мудро поштеди српску крв, али је Лазар добро увиђао, каква му онда предстоји будућност. Лако је могао судити по Нишкоме миру, шта то значи плаћати Турцима данак, то јест пола робовати; а Србин не хтеде и не смеде робовати Турцима, докле год имађаше своју државу, не смеде понизити своју веру пред турским кораном, докле год бијаше самосталан.

Лазар преже на бој. Познавајући добро српску мишицу, он се још беше тврдо уздао у добар успех, ако га и јест невоља гонила са свих страна, па управивши поглед на најближе јунаке, почео је своју последњу царску беседу:

«Браћо моја српска! Је су ли мајке родиле јунаке, који ће данас радо погинути за свога цара, који ће домовину своју да спасу; који ће веру Христову да одбране, који ће данас свој род и пород да истргну из крволочних непријатељских

руку? Је ли још она храброст у вама, којом удивисте до данас толике народе? Куца ли још оно слободно српско срце у вама, за које се бар до данас није родио непријатељ, који би га застрашио? Да ли је боље Србину јунаку срамно робовати, него

Милош пробада Мурата.

ли славно погинути? Па кад и онако једном морамо умрети, што да се страшимо славне смрти? Не ћу да спомињем скадарске јунаке, што силно сатрше непријатеље под великим Доброславом; не ћу да спомињем призренске соколе, што храбро надбише непријатеље код Призрена под старим нашим Немањом.

Зар нема међу вама оних старих Душанових бораца, што поразише непријатеље на Струмици? Ви, који сте се Душанове славе наславили! Ви, који сте под Душаном тринајест бојева над непријатељима славно одржали! Ви, који сте са својим првим царем извојевали свуколику царевину нашу; све од сињега мора до црнога, и од коринатског залива па до воде Драве и Дунава! Па зар данас да се, горем од себе, живи у руке предајете? Три краљевине понизно су приклониле главе вашему јунаштву и сили; толике су се земље смерно покориле мишици вашој; та вас је Рим митио, од вас је дрктао Цариград! А данас, кад нас је наш домаћи непријатељ, раздор и неслога, довео до тога, да се јадни морамо бранити, па још бранити оно, што нам је најдрагоценије: нашу мајку — домовину, нашег оца — царски престо: зар данас све то недостојно да оставимо!? Та сад нам се још цео свет диви, а за неколико часова, зар да постанемо туђи робови? Или мислите, да је цвет Срба угинуо, а ми олош да смо заостали. А зар не знате, да Србин не уме туђину дворити? Па још дворити ономе, којега сте ви надбили још под Вукашином на води Марици, кога и сами презирете, уверивши се, да без ваше помоћи у рату караманском, не би могао освојити ни једнога града! Не видисте ли јадног Турчина шта вреди, кад га оно од пређе дочека Балшић на Топлици код Плочника? Зар ви још да се страшите од множине таких јунака? Зар онај Србин, који је проводио цео век само у славним победама, зар тај не цени себе више, него три овака непријатеља, или је Србину јунаку данас

првина, да он један полази на више непријатеља, као лав на дивље зверове? Ево већ избија час, коме се радују јунаци, а страшивице од њега стрепе!»

Глас народа — «на оружје, на оружје!» — не дочека да Лазар доврши беседу. Речи цареве прођоше као стреле кроз срце и душу старих Душанових бораца. Србима успламти срце за старом славом, за старим победама, снага им се беше сад умногостручила, а тело се већ почело бујно кретати, једва чекајући, да љуто оружје напоје у врелој непријатељској крви.

Већ је прешао био Ситницу султановић Јакуб са Ајне-Бегом и са Сириц-пашом, и на десном српском крилу започео се бој. Србе је на овоме крилу предводио Вук Бранковић, подупрт старином Југ-Богданом са његових девет Југовића.

Јакуб се могао тврдо надати првој победи, уздајући се у издају Вукову. Он је могао мислити, да ће Вук и сам јасно увидити, да што већу услугу буде учинио Турцима, то ће се моћи надати и већој награди. А што се Јакуб спремао за султански престо, то му Вукова помоћ беше превећ потребна, да би навео већу заслугу према своме старијему брату. Али се стари Југ са својим Југовићима распалио данас као никада, те Турци бијаху јуначније дочекани и сместа натраг узбијени. Југовићи им показаше пут преко Ситнице, па онда, прегазивши и саму реку, нагрнуше Турцима у потеру. Остале се војске још не сударише. Али Срби на десноме крилу прелазише међу тим Ситницу.

Сад баш бијаши у намери Твртко српским

левим крилом да удари на Бајазита, те да и он пренесе бој у турски стан, с оне стране реке Ситнице, али се Бајазит у један мах уклони Твртку с видика. Он је пролетио испред турскога средишта мимо вођу Хајдера, па дошавши до Ситнице, помагаше брату своме Јакубу, кога је Југ-Богдан са својих девет Југовића првим јуришем надбио и почео већ ломити лево турско крило. Бајазит дошавши брату у помоћ пренесе борбу на леву страну Ситнице, у српски стан, те је себи с леђа стекао заклон, у Ситницу и Грачаницу.

Права се битка тек сад заподела била. Јакуб и Бајазит, оба турска крила, салетише изнова Југа и Југовиће. Ту се сад разви жесток бој. Југовићи, прешавши Ситницу, боре се сами са Јакубом, једва десет хиљада њихових са близу сто хиљада Турака. Другој половини деснога српског крила под Вуком, не даде Бајазит да пређе Ситницу, него се он сам, прелазећи Ситницу, стањивао у српском стану, и Вука изнемиравао са стране.

Али сад се већ крену и Лазар са својим средиштем и устрми се на Бајазита свом својом снагом. Овај јуриш Лазарев поможе Југовићима донекле. Он даде прилике Вуку, да преброди Ситницу, те да Југовићима, својим одморним редовима, притече у помоћ, јер се бој у први мах не могаше развити на целоме крилу, због незгоде, разливене Грачанице.

У исти мах, кад се Лазар кретао на Бајазита, почео је и Хајдер-паша с турским средиштем прелазити Ситницу, улазећи у котур српски, али сад већ као десно крило Бајазитово; те се ту срете

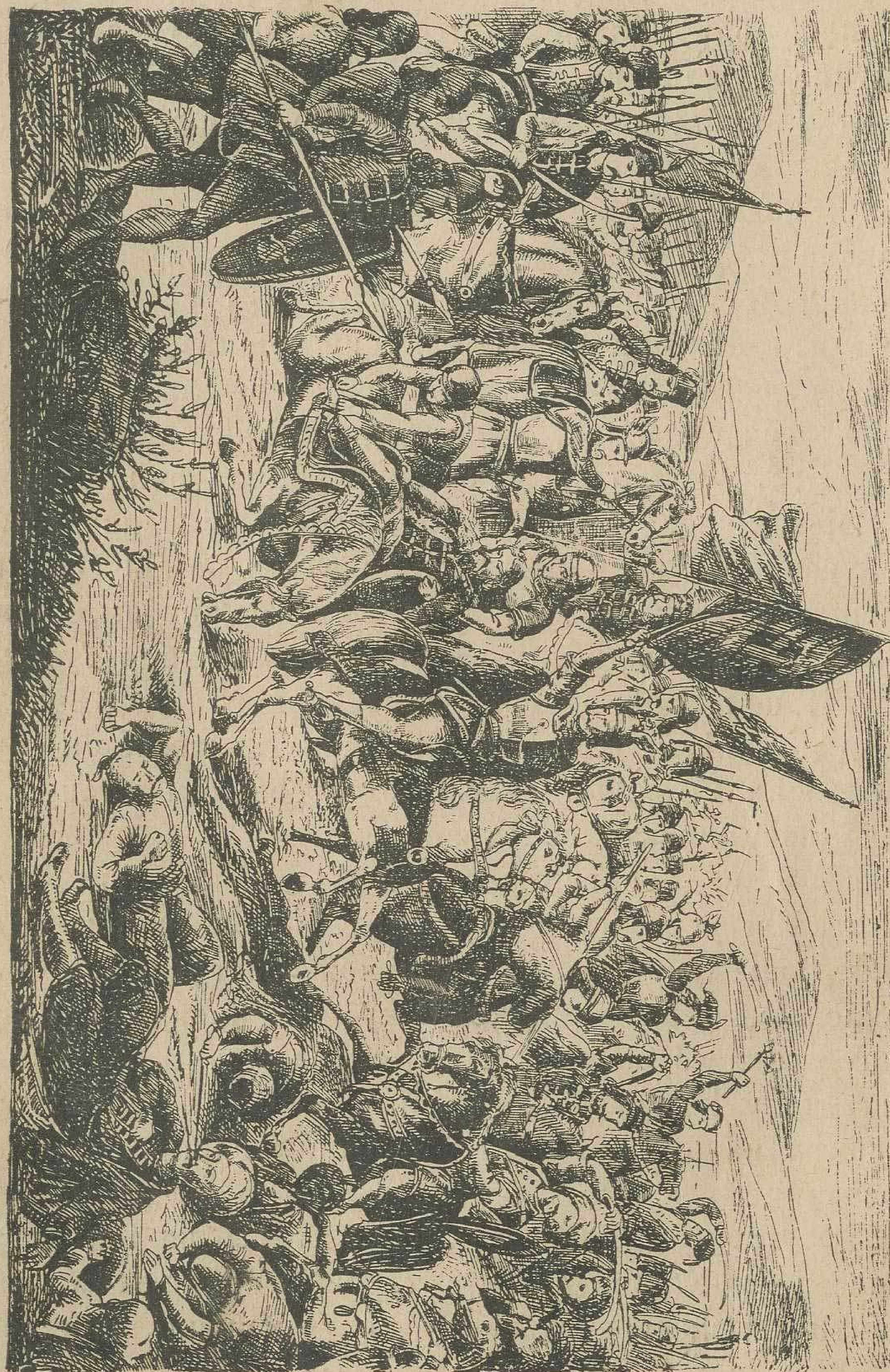

Бој на Косову.

са Србима Бошњацима, које је водио краљ Твртко, и с једним делом Румуна, који је водио војвода Мирче, па се с њима сукоби. Краљ Твртко био је вођа целога крила, а снага му бијаше око двадесет хиљада на сто и више хиљада Турака.

На све стране развијала се крвава борба. Са свих страна дохватише се војске, те се измешаше у сечи и покољу. Пуних пет часова, од ране зоре па до осам часова у јутру, трајала је одсудна битка српског народа са дошљацима Турцима. Крше се копља и нацаци и пернати буздовани, а сабље и мачеви севају у крваво огрезлом Видову дану. По Косову пливају мртва телеса, а још се не зна како ће бој испасти. Вуково ће дело једино да пресуди.

На десном српском крилу ваљало је развити сву снагу, те уморна Јакуба наново кренути на узмицање. Али већ сустадоше остављени Југ и Југовићи, борећи се беспримерно за слободу и за веру своју, а клети Вук, не само што остави Југа и Југовиће, у тренутку најзгоднијем за победу левог турског крила, него изневери и цара и народ. Он замаче за Голеш планину са 12 хиљада одморних бораца, баш кад бијаше најзгодније да помогне роду, те тим се заврши велики догађај, који је пресудио ову страховиту битку с обе стране реке Ситнице.

Овакав поступак Вуков постаде за Србе самртни удар. Он бијаше узрок, што падоше остављени Југ и Југовићи, и што Јакуб доби битку на десном крилу. Он је био узрок, што се Јакубу даде згода и прилика да се са братом Бајазитом удружи, да му братску љубав врати, и да му помогне

на Лазара, као што је Бајазит с почетка помогао њему на Југа и Вука. А кад се једном разнео глас по војсци: «издаде Вук честитога цара», и војска чу шта би с Југом, и како Јакуб задоби победу на десном српском крилу, онда поступак Вуков би довољан узрок, да на тај црни глас војска српска, клонувши готово снагом, клоне и духом, и да Лазар с њоме сустане, салетан од оба турска крила.

Милошево дело тада још не беше познато, али је довољно познато било Вуково, да савлада јуначки дух у Србину.

Већ је и Твртко са својих двадесет хиљада сустао био према силесији, турскоме средишту. Црни глас о Вуку убио беше и његове борце. Он се стаде натраг повлачити, јер већ клонише духом и Срби Бошњаци. Војска српска тек ако би се смела поуздати у храброст и јуначку мишицу слављенога Обилића, да у њој наново оживи пређашњи дух; али за њега нико не знаде, куда се управо део, какве ли се славе достојао.

Међу тим је и сама Лазарева војска почела уступати. Лазар се упирао јуначки, да оживи дух међу својима, излагао се свакој погибији, да би зауставио редове који уступаху; заустављаше навластице чету за четом, али се већ више не дадоше зауставити са свих страна поражени Срби.

Сад настаде велики неред и опште узмицање на све стране међу Србима. Турци продреше већ у околину царску, међу дружину Лазареву; устрелише коња под Лазаром, и цар се изгуби војсци испред очију. Држећи у метежу своме да им је глава погинула, Срби нагну навлаш узмицати. Лазар се укаже на ново војсци, али сад већ бијаше доцкан за какав успех. Неред наступи и у узмицању. Лазар се затекао у првим редовима међу Турцима који наваљиваху, бранећи се са својом јуначком властеоском дружином. Гомилама лежала су племенита телеса око свога последњег цара.

Не имајући већ куда, цар се поче и сам повлачити за својом војском, која му беше већ прилично одмакла. Да не би Турцима пао жив у руке, он удари преким путем, да стигне своју војску. Јаруга, која се пред њим отворила, и коју му је ваљало прескочити — она га је жива прогутала, и Турци га ту сустигоше и заробише.

Ухвативши Турци живог Лазара, одведу га под Муратов шатор, где је Милош у љутим ранама час самртни исчекивао. Ту дозна Лазар, шта је Милош урадио, и покаје се што је клетвенику и издајици Вуку поверовао, а Милоша увредио. На самрти својој опрости се Лазар са Милошем и благослови га, а издајицу Вука прокуне.

Мурат још није био издануо, кад су Турци Лазара заробили. Он бијаше још толико при себи, да је могао заповест издати, да се Лазар и Милош погубе, а мало за тим и сам у најжешћим мукама издане од ране, коју му је Милошева рука задала.

Тако је освануло бојно поље Косово, тако је скончала српска слава, српска господштина, тако се затрло српско царско име, и сломи сила српском народу.

Тако се сврши тужна Косовска битка на Видов дан 15. јуна 1389. године.

За успомену на битку Косовску имамо ми Срби најжалосније, ал уједно и најкрасније народне песме, у којима и данас после пет стотина година спомињемо дивне косовске јунаке, који тога дана

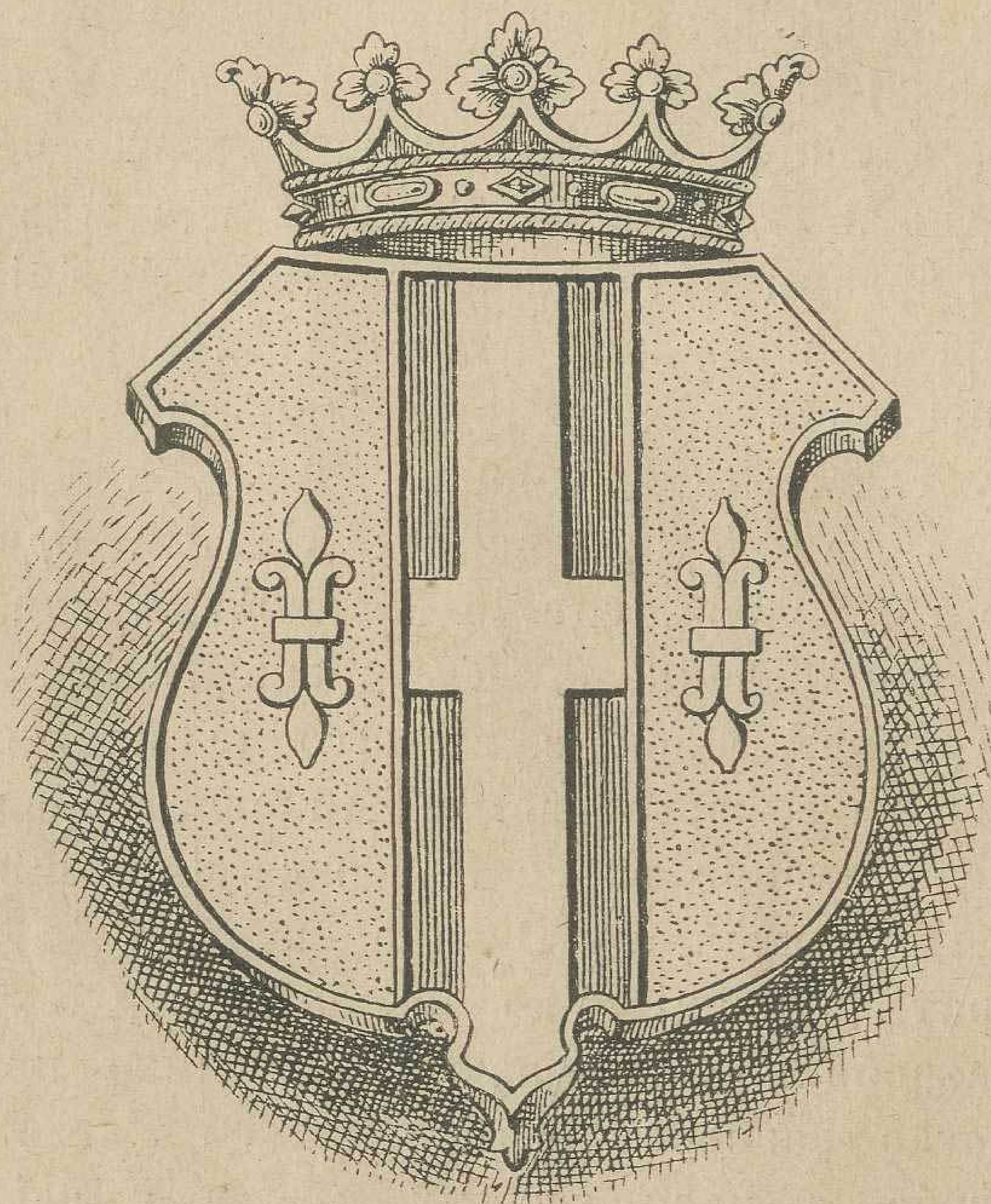

Грб цара Лазара.

пролише крвцу своју на бојноме пољу бранећи своју домовину, свету веру и драгу слободу.

Тело кнеза Лазара сахране Срби у митрополитској цркви у Приштини, а после неколико година пренесу са великом свечаношћу у његову задужбину, цркву Раваницу. Отуда у време сеобе српске у

Угарску год. 1686. пренесу калуђери Раваничани тело кнеза Лазара најпре у Сентандрију код Будима, а после у сремски манастир Врдник, који се прозове Раваница. Ту у храму Спасовог Вазнесења с десне стране пред олтаром чува се и данас цело-

Цар Лазар и његова породица.

купно тело последњег цара српског. Њега је света православна црква признала за божија светитеља, и слави га сваке године 15. јуна.

Лазар, изабрани цар српски, био је господског рода, од велике властеле, постојбином из града Прилепца. Отац му се звао Прибац Грбљановић, и био је велики чиновник у двору цара Душана.

Лазар, још као младић био је примљен у двор цара Душана, где је имао врло лепу прилику да се изобрази како ваља у државном и војничком знању; које си је и прибавио у толикој мери, да га је Душан и придворне службе удостојио, и рођаку му своју, кнегињу Милицу, за жену дао.

Кнегиња Милица била је рођака Душанова, јер и она беше од Немањиног рода и племена, и то праунука Немање првог. Отац Миличин звао се управо Вратко, али је у народу познат под различним именима: Југ, Богдан, Љутица.

Лазар, ожењен кнегињом, а поред тога, ради вештине и политчког знања, отправљао је за време цара Душана прва достојанства у српској држави, а због велике храбрости и војничког духа постави га Душан поглавицом војске, коју је послао против Стефана Котромановића, бана босанског (1347). Ту је Лазар окушао први пут своју војничку славу, а народу своме дао је лепу наду. Том приликом доби од Душана, као деспот, у управу трећину отете Босне (Мачву и данашњи Срем).

Цар Лазар је у најбољој слози и љубави живио са својом супругом царицом Милицом. Он је имао с Милицом три сина: Стефана, Вука и Лазара и пет кћери: Мару, Деспину, Јелену, Вукосаву и Милеву.

Најстарија, Мара, беше удата за Вука Бранковића, и била је с њиме сретна и задовољна, живећи у слави и великолепности, док није Вук из властољубивости издао таста Турчину, за које га је зло дело доцније стигла правда божија. Друга, Деспина, беше пошла за Шишмана, бугарског владаоца. Трећа, Јелена, беше најпре за Ђурђем Страшимировићем Балшићем, па се после његове смрти преудала за Сандаља, војводу Хумског. Вукосава пође за најславнијег и најхрабријег, сваким врлинама украшеног војводу, Милоша Обилића, који је у двору цара Лазара одрастао, па ради особите доброте и ваљаности и саму цареву кћер добио за жену. Најмлађа пак, Милева, остала је после оца још девојком, и била је најхуђе среће. Бајазит, султан турски, као победилац, зажели да му Милева буде жена, те да тим може бити његови наследници добију нека потраживања на српски престо. Његова жеља вољом или невољом, би испуњена.

Кнегиња Милица и кнез Стефан.

Од 1389—1045. год.

По смрти Муратовој постане турски цар Бајазит, који свога брата Јакуба удави, да сам дође на царски престо. Он са Србима учини мир; неке земље даде Вуку Бранковићу у награду за издајство, а друге, које су од старина биле српске, остави кнегињи Милици и њезиним синовима. У једно са Србима и то уговори, да га у свим његовим ратовима помажу својом војском, да му плаћају годишњи данак, и заиште да му Милица своју најмлађу кћер Милеву даде за жену. Милица у таким тешким околностима, да би силног непријатеља колико толико утишала и ублажила, те тиме спасла државу од горег јада и невоље, жртвова и своју кћер и даде му је за жену. Том приликом морадоше Срби допустити, да се у Крушевцу подиже

турска џамија. Тако се Турци умире и војску из Србије одведу.

Од то доба се Срби мораше борити, и своју крв проливати за Турке, и њихове користи. Бајазит

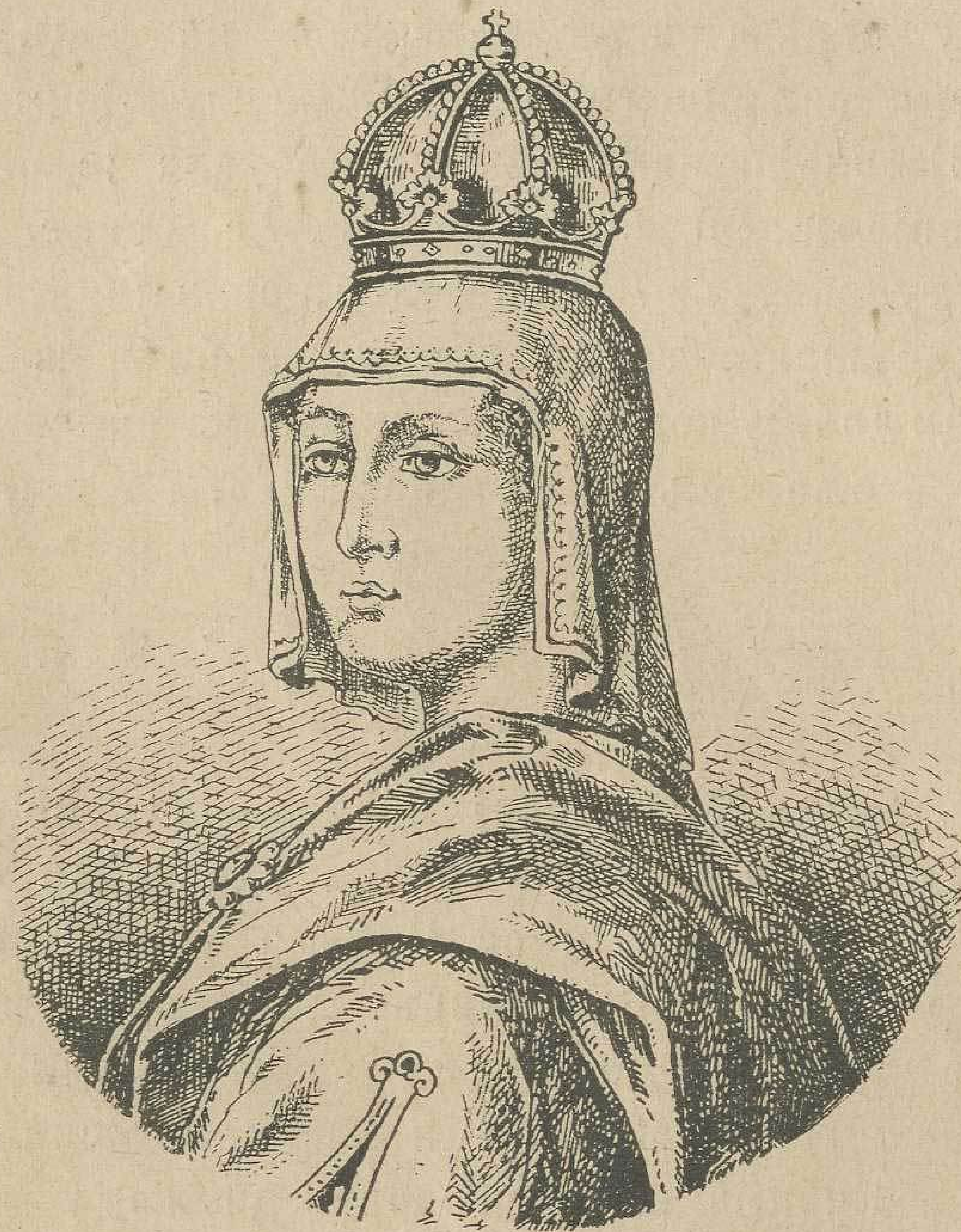

Кнегиња Милица.

је ратовао на скоро са Бугарима, Власима па најпосле и са Мађарима, и у свим тим ратовима, Срби морадоше помагати Турке.

Док су ти ратови турски са различним непријатељима трајали, Вук Бранковић је више пута упадао у земље, којима је владала кнегиња Милица;

па је неке и отео. Милица се потужи Бајазиту на Вука да јој чини пакости, а Бајазит одузме неке земље од Вука и преда их Милици.

Вуку не би по вољи што му Бајазит одузе земље, па поче по ново узнемиравати земље Милице. Турци сад и сами видише да је Вук опасан по живот кнегиње Милице, а тако исто и по живот њеног сина Стефана, па да би било мира у земљи, постараше се они сами, те Вука отроваше (6. Октобра 1398).

Милица беше жена мудра и разборита духа, па поред свега напрезања не могаше државу своју да окрене на добро. Јер неслога и раздор, који се под владом Лазаревом притајао, букну сада најјачим пламеном да српску државу на све стране растргне и поцепа.

Милица не могаше то дуго гледати. Велика брига и старост истроши мало по мало њезину слабу снагу тако, да још за живота зажели, да се опрости големога метежа и раздора, па да у миру јадну будућност свога народа посматра и оплакује. У тој јединој жељи узе на себе калуђерски чин и назове се у њему Јевђенија (око год. 1395.). Управу над свим земљама остави свом сину Стефану, али опет задржи неки уплив у државним делима.

На неколико година после Вукове смрти, заплете се Бајазит у рат с Тамерланом (Тимуром) татарским царем. Бајазит нападајући често на грчке земље, натера грчког цара Манојла, да тражи помоћи код страних народа. Он позове у помоћ Тамерлана, који скупи велику војску, и опљени турске земље у Азији. Кад то дозна Бајазит, и сам се

спреми за рат па пође на Тамерлана. Бајазит је уза се имао и 10.000 Срба копљаника на коњма, а са Србима су били Стефан и Вук синови кнеза Лазара, и нећаци њихови Гргур и Ђурђе, синови Вука Бранковића.

Војске се ударише у Азији код места Ангоре (7. Августа 1402). Бој је био врло жесток, и за кратко време било је бојно поље покривено лешинама погинулих војника. Срби су се борили као лавови. Нападнувши Татаре највећом жестином, пробише њихове редове, и начинише у татарској војсци велики покољ. Но при свој српској храбрости, Тамерлан разби Бајазита и њега са харемом у ком је и султаница Милева била зароби. Приповеда се, да је Тамерлан Бајазита метнуо у гвозден кавез, па да је за време ручка морао да купи мрвице што падаху са стола; Милева пак, да је у исто доба при столу морала да служи. То се Бајазиту на брзо досади, па о гвожђе од кавеза разби себи главу, те тако најжалосније сконча.

Кнез Стефан добије од Тамерлана допуштење, да се са српском војском и са својом сестром Милевом може повратити у Србију.

После ангорског боја, Срби прокрчише себи пут до Брусе. Стефан, који је управљао Србима, узме са собом најстаријег Бајазитовог сина Мусулмана (Сулејмана), и с њиме, својим братом Вуком, и нећаком Ђурђем дође у Цариград, где их цар Манојло лепо дочека, угости, Стефана назове деспотом, а нећака му Ђурђа затвори. Из Цариграда дође Стефан на некој грчкој лађи свом зету Балши, који га допрати до Рашке.

Тек што Стефан дође у своје земље, одмах му се ваљало спремати на рат. Ђурђе Бранковић, његов нећак, ослободивши се некако цариградског затвора, побегне из Цариграда, и оде Турцима (Муси, другом Бајазитовом сину, који је у Јевропи владао), добије од њих помоћ и дигне се на своје ујаке Стефана и Вука, желећи овладати њиховим земљама. Стефан се с братом Вуком спреми за рат, и изађе на сусрет Ђурђу. Војске се ударе код неког града близу цркве Грачанице, и после жестоке борбе одржи Ђурђе с Турцима победу. Стефан и ако је био побеђен, знао је опет мудро удесити, те Ђурђа ограничи тако, да му је за ужитак његов и његове матере Маре остављен тек неки део очине области. Тако су Срби трошили своју снагу нешто у бојевима за Турке, а нешто у својим унутрашњим раздорима.

Држава српска би растргана и деспоту Стефану ваљало је добро да пази, како на спољашњег тако и на унутрашњег непријатеља.

Кратко време после тога престави се кнегиња Милица (11. Новембра 1405). Она је провела последње дане свога живота у задужбини својој, манастиру Љубостињи.

Деспот Стефан (високи).

Од 1405—1427. год.

Српски је народ неколико година био на миру од оно доба, како је Ђурђе Бранковић помоћу Турака добио неке српске земље, да њима управља.

Кад је умрла кнегиња Милица, оста Стефан сам, и назва се самодржавним деспотом српским.

По што је узнемирене и славе жедне духове мало утишао, владао је неко време на миру, и то

Деспот Стефан високи.

драгоцено време употреби на поправку и усређење своје државе, која је била растргана спољашњим и унутрашњим ратовима.

Дубровчанима је потврдио права (2. Децембра

1405.) која су имали од цара Душана и кнеза Лазара. Пропутовао је сву своју земљу, чинећи милостиње. Знајући, како је за трговину и земаљску обрану врло важно место Београд, утврди му градске бедеме, дуже се времена у њему задржи, сазида више красних дворова, цркву св. Николи, и уз цркву велику болницу, коју добро опреми и постави лекара, да болне безплатно лечи. Осим тога, он је у својој земљи подигао лепе цркве, од којих се особитом лепотом, богатством и украсом одликоваше она Свете Тројице на реци Ресави и дивни манастир Манасија, у ком се и данас поји слава божија. Путујућ по земљи, давао је милостињу сиротињи; а добро увиђајући, од колике је штете била српском народу неслога, праштао је свима, који га негда увредише, и повраћао баштине (земље онима, који их изгубише с неверства свога, или својих старих). Он је напрезао све своје силе, да учини народу што више добра.

Паклена злоба, отимање око власти, непоштовање државног добра и неслога, ови давнашњи греси српске властеле, не дадоше Стефану, да на миру продужи своја дела, која су смерала на добро свему српском народу.

Непрође неко време, а рођени брат Стефанов, Вук, диже се да освоји половину српске државе. У тој црној намери заједно са Бранковићима, који су и онако били противници Стефанови, оде рођени син цара Лазара, па заиште у Турака помоћ. Турци то једва дочекају. Њима је било повољно, што се Срби сами међу собом кољу, те им олакшавали посао, да их доцније са свим потру. Два пута је

једно за другим упадао Вук с Бранковићима и Турцима у Стефанове земље, па пљенећи их натера брата, да му уступи половину државе, од Дунава до Новог Пазара, да њоме сам за себе влада и управља (1409).

Није прошла ни година дана, а Срби опет морадоше се спремати на рат. Синови султана Бајазита, Муса и Сулејман, завадише се међу собом око престола, те са оружјем у руци пођоше један на другога. На Мусиној страни били су Турци у Јевропи, Власи, Бугари, а уз Сулејмана пристану Турци у Азији и грчки цар Манојло. Стефан деспот, Вук са најмлађим братом Лазарем, и са нећацима својима, синовима Вука Бранковића, беху сви испрва на страни Мусиној; али у очи битке, на позив грчког цара Манојла и Сулејмана, Вук и Лазар одступе од Мусе, па пређу на Сулејманову страну У том боју буде Муса побеђен, али се сретно спасе. После тог боја Стефан оде у Цариград, а браћа му се хтедоше повратити у Србију, али их некако Мусини људи ухвате, па их у Пловдиву за учињено издајство мачем погубе (6. Јуна 1410 год.). Стефан се сретно из Цариграда преко Влашке врати у отаџбину, а Муса наскоро ухвати у Једрени пијана Сулејмана, и удави га 1411. год.

Муса удавивши свога брата Сулејмана, као самовласни султан, подиже се сад са свом силом на Грке што су помагали његовом брату Сулејману, а и на деспота Стефана, што је ишао у Цариград, јер је држао да се он тада договорио са Грцима, да заједнички војују на Турке. У исто доба подиже се и Ђурађ, син Вука Бранковића, да поврати власт

свога оца, па заиште од Турака помоћи. Две године једно за другим (Јануара 1412. и Априла 1413.) улазио је у Муса са великом војском у Србију, под изговором, да натера Стефана, да Ђурђу да земље очине.

Стефан у тој тешкој невољи поиште помоћи у западних суседа, Мађара и Бошњака, те тако с нешто војске пође на сусрет. Видећи да се неће моћи у пољу удупрети големој сили турској, баци у градове јаке посаде, а са осталом се војском повуче дубље у своје земље. Муса је хтео освојити Ново Брдо (1412), но то му не испаде за руком, јер су се Срби храбро бранили, али он за то опет Србима почини грдне штете, попали многа места, опљени народ, разбије деспотову војску и разруши Крушевац, Сталаћ и друге градове; много Срба посече, а многе одведе са собом, и истурчи. Ти истурчени млади Срби, постадоше доцније најстрашнија и најхрабрија турска војска.

Кад је Ђурађ Бранковић видио, шта Турци учинише по Србији, одбегне од њих и дође у Солун, па измиривши се са својим ујаком деспотом Стефаном, дође у Србију да се с њим заједнички стара, како ће народ избавити од зала која му Турци починише.

Грци после Сулејманове смрти подигну на Мусу, Оркана, Сулејманова сина (1411 — 1413 год.); али га Муса ухвати и одмах удави. После тога, Грци наговоре најмлађег сина Бајазитова Мухамеда да устане на Мусу, обећавајући му своју помоћ. Мухамед послуша Грке, дође у Цариград, утврди с Грцима пријатељство, а уједно се удружи и с деспотом Стефаном.

Мухамед, помаган од Грка и Срба, којима управљаше Ђурађ Бранковић, из ненада удари с више страна на Мусу, разбије му војску (у Бугарској на реци Искри 10. Јулија 1414), њега самог ухвати и одмах удави; па заузме владу над свим Турцима. Захвалан Србима на помоћи, коју му дадоше, уступи

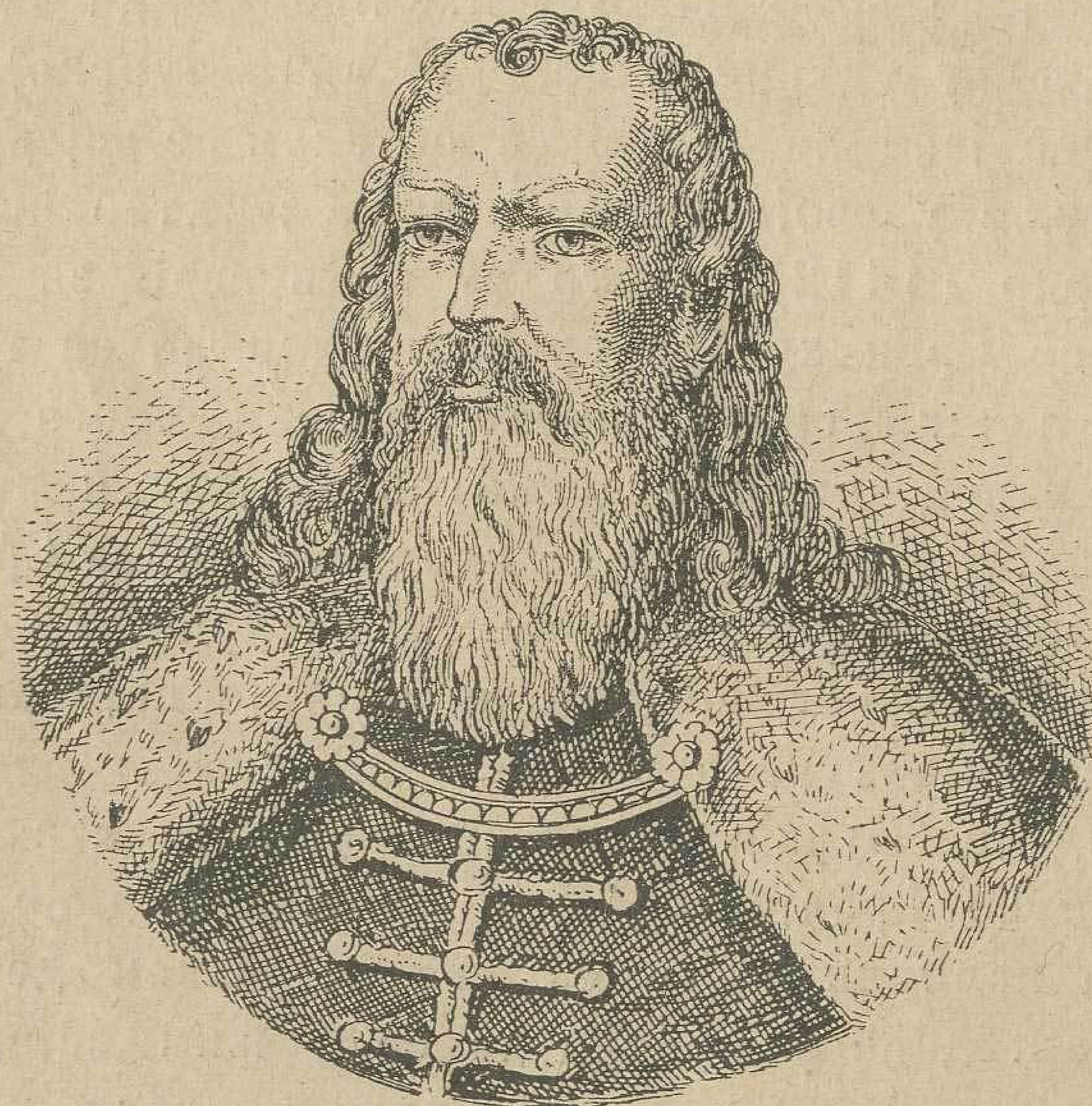

Деспот Ђурађ Смедеревац (Бранковић).

Ђурђу Бранковићу неке своје земље; а кад му дођоше посланици из Србије, Влашке, Бугарске и других земаља да га поздраве, што је задобио престо, обећа им, да ће на миру са свима живити.

После тих ратова, Стефан је са Мухамедом живио у добром пријатељству, и било му је мо-

гуће да мирно управља државом, на корист свога народа. Али га снага стаде издавати, истрошена многим напастима и болом, и он, осетивши своју слабост, а и да болови његове обичне болести, костобоље, све јачи наступају, науми да преда

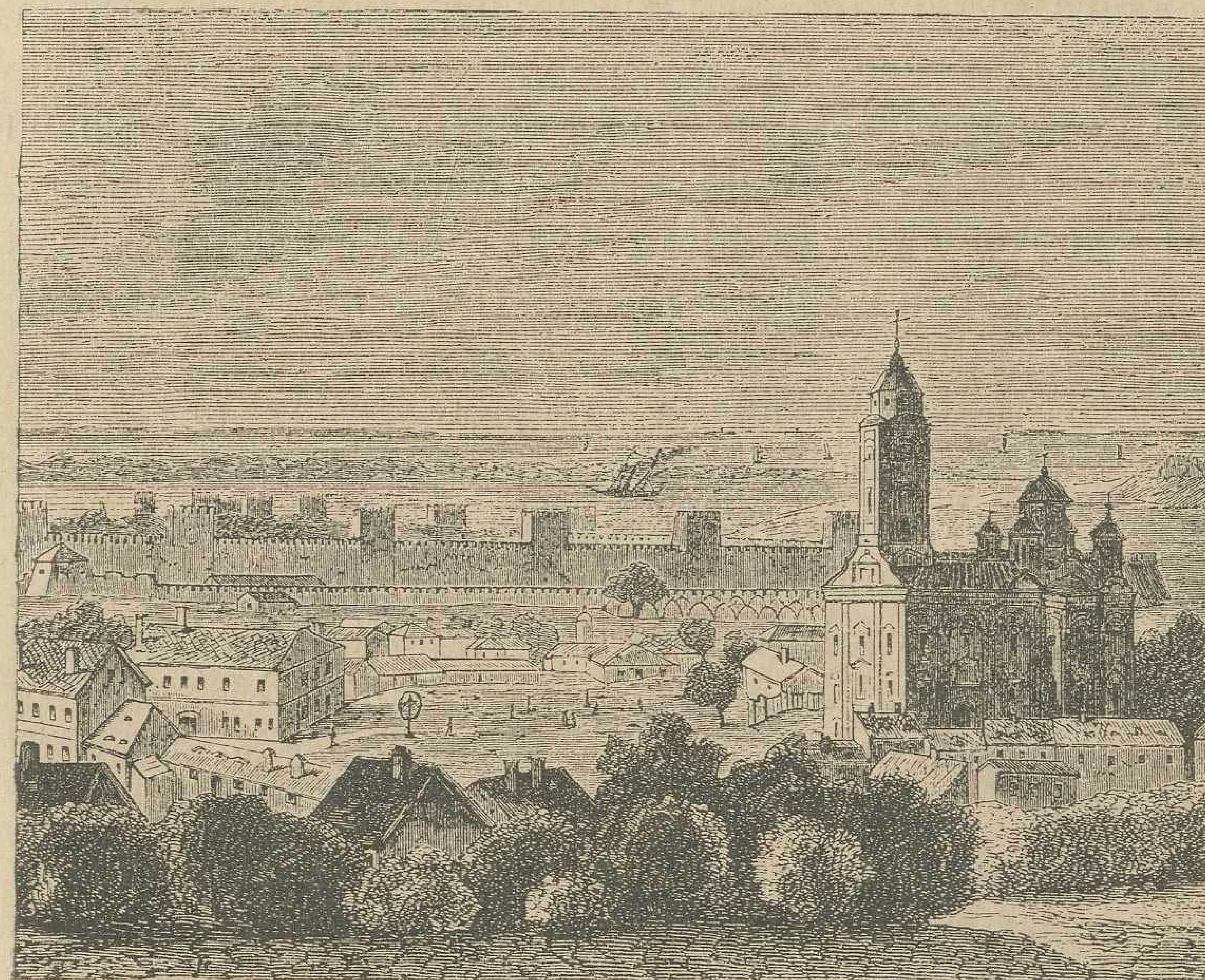

Град Смедерево.

владу своје државе, не имајући порода, своме нећаку Ђурђу Бранковићу, с којим се у то доба беше већ помирио. У тој намери зовне к себи Ђурђа, па му преда владу над свом државом.

Ст фан се још једном уплео у домаће турске немире. После смрти султана Мухамеда (умро је Јуна

1422. год.) хтедоше оба његова сина Мурат и Мустафа, да овладају турским царством, па за то се браћа завадише, и с оружјем један на другог пођоше. Ово је била врло удесна прилика, да се Срби ослободе од Турака, и задобију своју изгубљену самосталност, јер тада није било међу Србима неслоге, а Турци су многим унутрашњим ротовима јако били ослабили. Али се деспот Стефан заклео био султану Мухамеду, да ће бити пријатељ његовим синовима, па није хтео погазити своју заклетву; пристане уз старијега Мухамедова сина Мурата. Мурат победи свог брата Мустафу, који у боју и погине.

Стефан је живио у добром пријатељству са султаном Муратом II., коме је помогао да задобије владу над Турцима. Последњих година своје владе јако оболи, и по кратком боловању, на годину дана после смрти своје сестре Маре, пресели се у вечност, у очи св. Илије у суботу 1427.

Ожењен беше Јеленом, кћерју Кантакузеновом, али није имао деце с њоме, а тако исто ни један од млађе браће његове, те се тако угаси племе цара Лазара већ у првоме подмлатку.

Стефан деспот је био човек благе нарави, али опет за то храбар; био је побожан, мудар и поштен, који своју реч свето држи, па за то ни Турцима није невере чинио, него се држао погодбе с њима, макар да се у метежима турским, не један пут од њих могао са свим отети.

Деспот Ђурађ Смедеревац (Бранковић).

Од 1427 — 1456. год.

После смрти високог Стефана преузе владати српским земљама његов нећак Ђурађ Бранковић, кога је још за живота поставио себи за наследника. Како је у великим незгодама српски народ био, кад је Ђурађ преузео владу, за то се он старао, да се народу умили добрим делима.

Одмах у почетку своје владе потврди Дубровчанима права (1428), која су одавно имали у српским земљама.

Не прође ни година дана, како је Ђурђе почео владати, а већ му се требало борити с великим незгодама. Голубачки војвода Јеремија одметне се од њега (1428), потурчи се и преда Турцима, који опљачкају Браничево. Тек што се мало смирише Срби а Ђурђе доби поруку од султана Мурата II., који се, умиривши земље у Азији, вратио у Јевропу, да није задовољан са обреченим данком, да има право на Србију као унук Бајазита, коме жена беше кћи Лазарева, јер Стефан не остави од себе порода. Ђурђе то ни ти је хтео ни ти је могао учинити, а Мурат II. у два рата опусти Србију, освоји Крушевац, на бојећи се рата са угарским краљем Жигмундом врати се натраг. Ђурађ обећа да ће Турцима плаћати данак, само од њих да буде на миру. После одласка Муратове војске из Србије, сазида на дунавској обали ниже Београда град Смедерово као столицу деспотску (1430) и отуд се прозове Ђурђе Смедеревац.

Турска је сила из дана у дан све већма расла, и околни су народи све више били мучени од тур-

ског беснила. Тада је Ђурађ већ видио, да од Србије нема ништа, па се брже боље постара приправити себи уточиште у Угарској, давши Београд у промену за неколико градова у Срему, Банату, Бачкој и Угарској, и признат буде за велможу угарског. Ти градови били су: Сланкамен, Сланик (Szolnok), Бечеј, Славиково (Totság), Келпа, Кулпин, Вилагош, Мункач, Токај, Даљ, Регец, Средиште (Szerdahely), Сатмар, Бисермјен (Böszermeny), Четвртково (Csötörtekhely), Доброцен, Ђур, Тиски Варшањ, и једна кућа у Будиму. Том приликом прешло је много Срба, који населише ова добра. У исто време своју кћер Катарину уда за грофа Улриха Цељског, старајући се тиме, да код западних владалаца стече себи пријатеља.

Године 1435. прогласи се Ђурђе деспотом и венча се венцем, који му посла грчки цар Јован Палеолог. До то се доба звао само господар од Србије.

Није прошло много времена, па се видило, како је деспот Ђурађ погодио, шта ће се догодити. Мурат II. по наговору свог паше Исак-бега, упадне са војском у Србију, и освоји нека места (1435). Ђурђе би принуђен потражити мира у Мурата, који на то пристане, те заиште и Ђурђеву кћер Мару за жену. Деспот није могао на то не пристати, преда кћер своју Муратовим посланицима, који по њу дођоше, уједно се обећа плаћати Турцима данак.

Ако је Ђурађ и скупо купио од Турака овај мир, опет за то не остаде дуго од њих на миру. За освету, што се Ђурађ договарао са угарским

краљем да нападну на Турке, султан Мурат II. удари на Србију. Ђурађ напуни своје градове војском, а у Смедереву остави своју жену Јерину и два старија сина Гргура и Стефана; а са најмлађим сином Лазарем оде да потражи помоћи, најпре у Угарску,

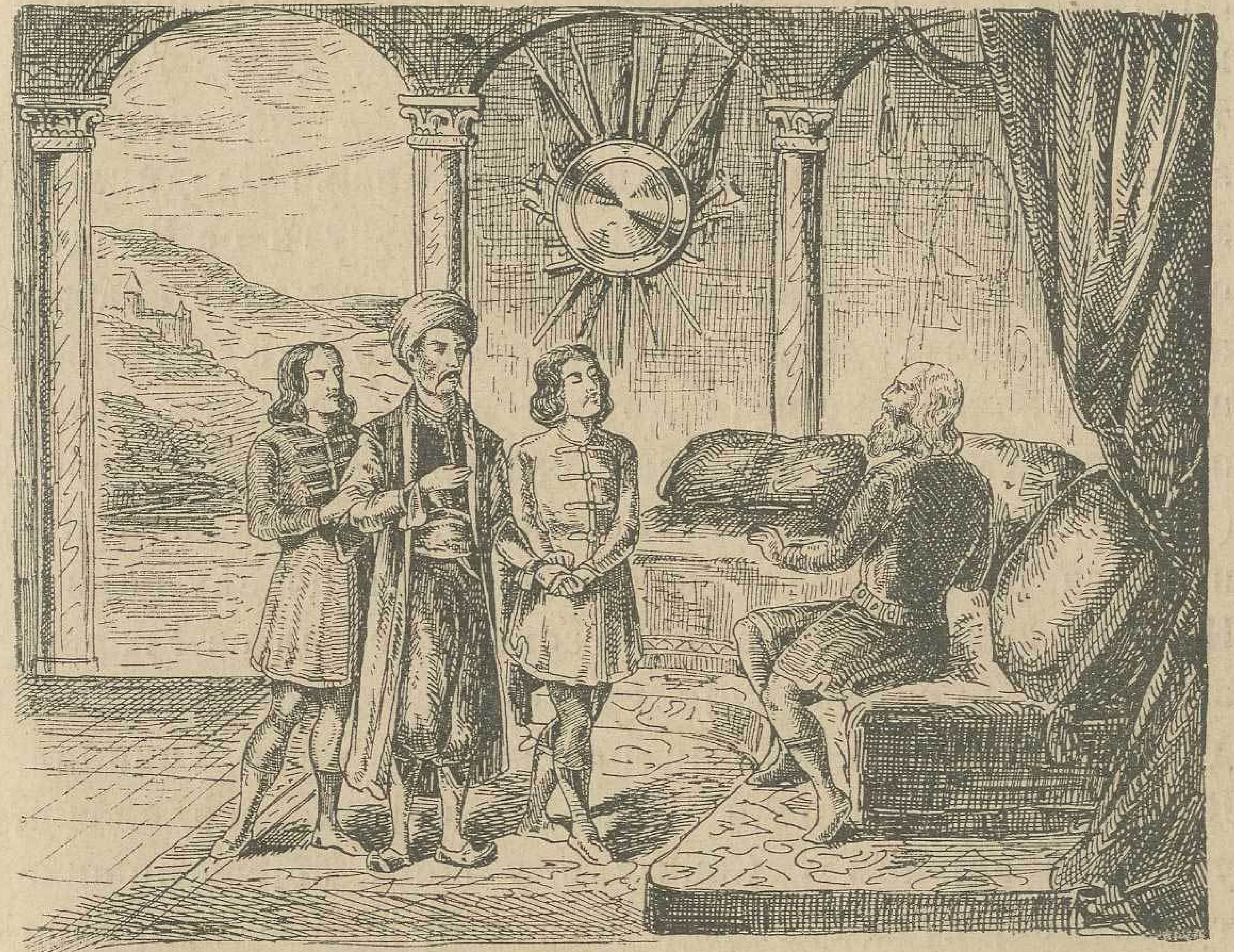

Повратак Ђурђевих синова из ропства.

а отуд у Дубровник. Угарски краљ Алберт дигне на Турке војску; али поболевши врати се натраг. Док је Ђурађ био у Угарској молећи Алберта за помоћ, Турци освојише Смедерево; други им се градови предадоше. Турци освојивши Смедерево заробе Јерину и обадва сина Ђурђева, Гргура и Стефана, којима Мурат II. даде очи ископати (1441), па

их одведе собом; а Јерину пусти. Кад Ђурђа снађе овака несрећа, поче очајавати па се потуцаше по приморским градовима. Дошавши у Дубровник, остави за сачување силно злато и сребро, и много златних и сребрних ствари, па нареди да после смрти његове припадне жени Јерини и синовима. За тим умре краљ Алберт, а Угарска се расцепи на партаје, од којих је једна желила, да се Албертова удовица уда за Ђурђева сина — јамачно Лазара, — а друга изабере пољског краља Владислава за краља. Ђурађ дознавши за то, упути се Владиславу и замоли га за помоћ. Деспотове молбе снажно потпомагаше ердељски војвода Јанко Хуњад (Сибињанин Јанко), који је до то доба неколико пута победио Турке. Владислав сазове земаљски сабор (1443), где Ђурађ свечано обећа, да ће дати новаца за рат, а да ће и сам дигнути повећу војску. На том земаљском сабору уговори се, да се Угарска зарати с Турцима, који су већ неколико пута упадали у Угарску. Што је речено, то се и учинило. Владислав, Ђурађ и Хуњади војвода ердељски, уђоше с војском у Србију и у шест бојева побише турску војску 1443. год. Мурат II. је био принуђен молити за мир, те обрече да неће прелазити преко Дунава, и врати све српске градове, а за себе устави само Бугарску. Тада са земљом бише враћена Ђурђу оба ослепљена сина. Рат против Турака морадоше прекинути, јер није било доста хране за војску. Краљ Владислав из побожности, да захвали богу на задобивеној победи над Турцима, кад дође кући, ушао је бос у цркву, која је била украшена од Турака освојеним заставама, и

сликама најзнатнијих јунака из тих бојева. Међу осталима била је и слика деспота Ђурђа метнута у цркву.

Мир што га углавише с Турцима није дуго трајао. Ђурађ кад се врати у Србију да прими од Турака градове, угарска властела би наговорена од посланика римског папе кардинала Јулијана, да прекине уговор са султаном и заклетву да погазе. Јован Хуњади и Пољаци противише се томе, а деспот Ђурађ ништа није ни знао о томе; те већина оста заузета за рат против Турака. Угарска војска уђе у Бугарску, и код Варне побије се с Турцима; али буде тако страшно разбијена, да је у боју и сам краљ Владислав погинуо. (10. Децембра 1444. год.) Ђурађ није био у том боју; али је са својом војском био на опрезу, да га не снађе каква беда.

Кад Владислав погибе на Варни, постадоше у Угарској опет немири због тога, ко ће бити краљ. Немачки цар Фридрик тражио је, да Угарска призна за краља, Албертово посмрче Владислава; па је за то деспот Ђурађ и писао Фридрику (1445), да Владислава признаје за угарског краља. Угарска властела не хтеде одмах признати Владислава за свога краља, него изабере Јована Хуњадија за земаљског управитеља, да управља Угарском, док Владислав одрасте.

Јован Хуњади се љутио на Ђурђа, што и он не дође на Варну да се бије с Турцима, па му за то одузме градове, што их деспот имађаше у Угарској. С тога Ђурађ ни на четири године доцније не пристане уз угарску војску, кад је Јован Хуњади

доведе на поље Косово, да освети Владислава и спере срамоту због погибије на Варни. Јована и том приликом не послужи срећа; Турци му сатру војску (у зиму 1448), а он једва жив побегне. У бежању ухвате га деспотови људи, који га доведу деспоту, ту утврде уговор и измире се. Деспот доби своје градове у Угарској, а Јован обећа, да ће му се син Матија оженити Јелисаветом, унуком деспотовом од његове кћери Катарине, која је удата била за грофа Улриха Цељског. Ђурђе пусти Јована, и угарска се властела обвеже, да ће уговор испунити, а старији син Јованов, Владислав, дође Ђурђу да буде таоц. Поступање то Ђурђево са Јанком ували га у велико зло међу две ватре. Султан му се освети што је пустио Јанка опустошивши Србију по граници, а Јанко, наговорен од римског папе, погази заклетву с којом је потврдио уговор с Ђурђем, и узе му све земље и градове у Угарској, а и по Србији начини му доста штете, док се најпосле не измирише (1451). Исте године умре и цар Мурат II., а после њега поста султан син му Мухамед II.

Деспот Ђурађ оставши две године на миру од Турака, тражио је помоћи и себи и свом народу. Међу тим се код Турака и у Угарској догодише знатне промене. Угарска властела настане, те им цар Фридрик, изда њиховога краља Владислава, посмрче Албертово (у почетку 1453); а Мухамед II. скупивши велику војску, опседне Цариград, и освоји га (26. Маја 1453). Турци начине по Цариграду велики покољ, па порушивши варош, униште књиге и многе друге споменике од старе грчке образо-

ваности, и претворе поносити Цариград у престолно место турских султана. Тада прерушише и дивну цркву св. Софију украшену свима красотама из нутра и споља у џамију. Њу је сазидао грчки цар Јустинијан (538. год.), а има 250 аршина у дужину,

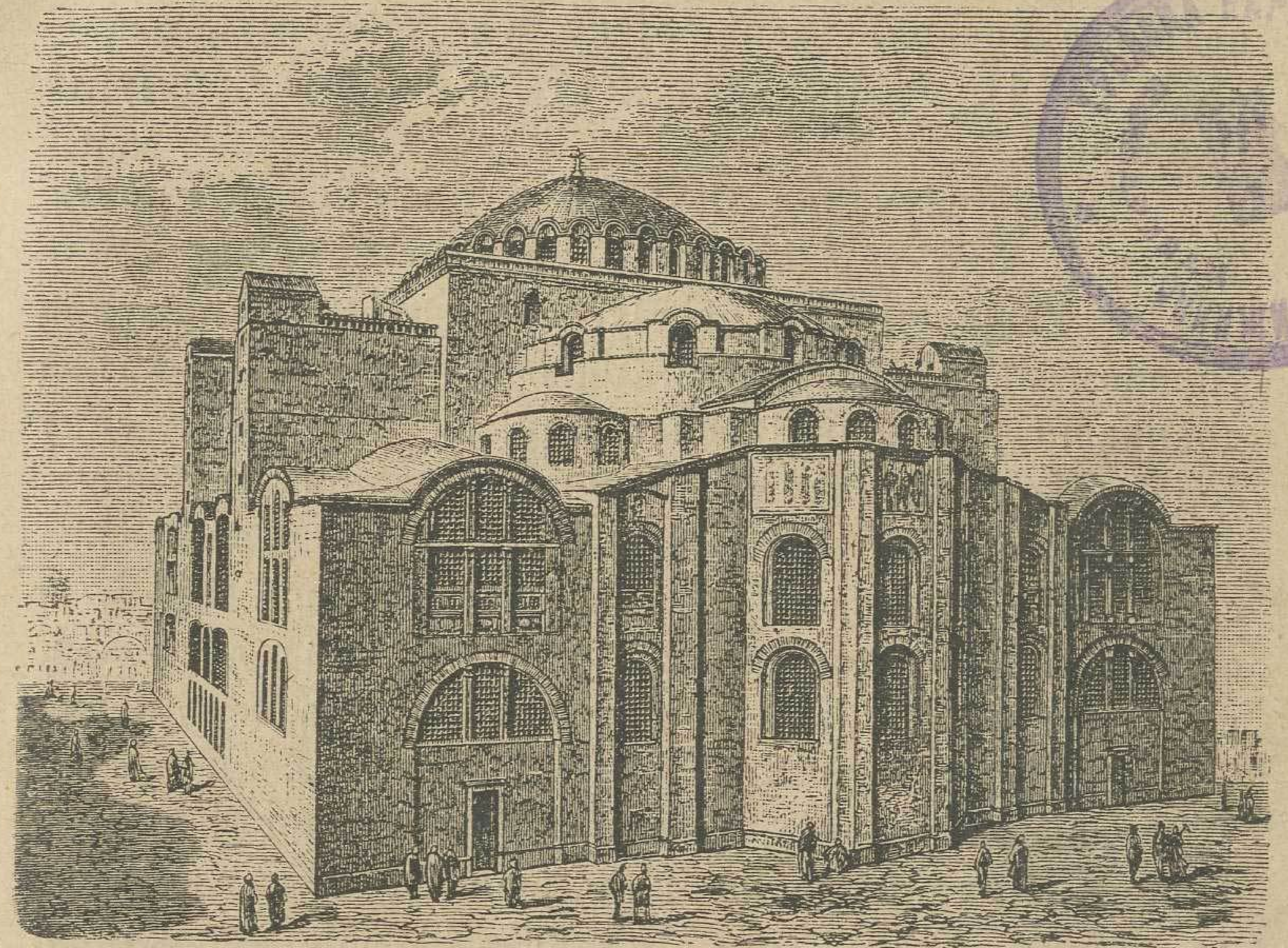

Св. Софија у Цариграду пре турског освојења.

228 у ширину, а главно кубе иде у вис 169 аршина (1 аршин = 0·7112 метар).

Мухамед II. кад се попео на султански престо, као и отац му, објави одмах Ђурђу, да има право на Србију, јер му је отац имао за жену Мару. Рат у Азији спречи султана да завојишти на Србију, те милостиво прими поздрав Ђурђев.

Мухамед II. освојивши Цариград понео се, па науми ударити и на друге околне хришћанске земље. Српска држава би прва изложена нападајма турске силе. Мухамед II. најпре заиште, да му Ђурађ плаћа већи данак (12,000 дуката), а одмах за тим, понови своја потраживања на Србију; па и не чекајући деспотова одговора, дигне војску, уђе у Србију (у пролеће 1454), освоји нека места и опљени Србију до Смедерева.

Кад је Мухамед II. ушао и пљенио по Србији, Ђурађ је био у Угарској и тражио помоћи.

У Угарској му обећају, и крене се војска под управом Јанка Хуњадија, деспоту у помоћ. Мухамед дознавши да непријатељи иду на њ, врати се у Једрене оставивши само Ферисбега на Крушевцу. Ту нађоше непријатељи Феризбега и разбише га страшно. Мухамед II. се на ново диже на Србију и освоји Ново Брдо, где су били мајдани од сребра, из којих је Ђурађ добијао много благо. Деспот Ђурађ оде у Ђур у Угарску на земаљски сабор, да наговори угарску властелу да му помогну против Турака. Помоћи добио није, јер од њега искаше, да прими римску веру, на које Ђурађ никако не хте пристати. Ђурађ остављен сам себи, би принуђен Мухамеда молити за мир, обећавши му учинити све што од њега иште (1455.).

Мухамед II. киван на Јанка Хуњадија што му је сатро војску код Крушевца, скупи голему војску и (у лето 1456) упути се Београду да га освоји, говорећи да ће га он од Мађара отети за две недеље дана. На глас да је султан са великом војском опсео Београд, препадне се сва Угарска.

Јанко Хуњади са калуђером Јованом Капистранским, скупи на брзо војску и похита Београду у помоћ. Бог је био хришћанима у помоћи, и Јанко Хуњади разбије под Београдом султанову војску (21. Јула 1456), која је бежала кроз Србију, па се није зауставила до Софије.

Јанко Хуњади хтео је после ове победе наставити рат с Турцима; али јевропски владаоци не дадоше му никакве помоћи. У том се и он разболи од куге и умре у Земуну (11. Августа 1456), а за њим скоро упокоји се и његов друг у рату, калуђер Јован (26. Октобра 1456), кога су сахранили у Илоку, и кога је римска црква признала за свеца.

Кад су се Турци и Мађари били око Београда, деспот Ђурађ је седио на миру у Смедереву, не помажући ни једној страни. Ни он није дуго преживио Јанка Хуњадија. У некој зађевици с Јанковим рођацима (Силађијама) допаде деспот рана (изгуби два преста) од којих се разболи, и умре после дугог свога живота (живио је 90 година) 24. Децембра 1457. Не зна се управу где му је тело сахрањено.

Деспот Ђурађ је владао Србијом свега 30 година. Он је био знатан владалац свога времена. Озбиљно се старао, да сачува народу оно мало слободе, што му је после Косовске битке остало. Највећма је у своме животу народу грешио, што је често устајао на свога ујака деспота Стефана, докле га овај не постави себи за наследника. За све време своје владе претрпио је многа зла и довијао се свакојако, да отклони од себе и своје

државе велику опасност. Он је био човек одлично научен и мудар. У православној је вери био тако тврд, да ни у највећој својој невољи, није хтео од ње отступити. Ђурађ је имао три сина: Гргура, Стефана, Лазара, и две кћери: Катарину, удату за грофом Улрихом Цељским, и Мару султаницу цара Мурата.

Деспот Лазар Бранковић.

Од 1456—1458. год.

По смрти деспота Ђурђа, преузе владати српским народом најмлађи му син Лазар, који се још за живота очина називао деспотом, помажући му у државној управи. Одмах у почетку своје владе постара се да живи у миру са Турцима, па за то обећа султану Мухамеду II. (Јануара 1457), да ће му годишње много већи данак (20,000 дуката) плаћати, него што му је његов отац Ђурађ плаћао, те тако остане од Турака на миру.

Султану је Мухамеду II. немило било, што је онако грдно страдао под Београдом, па за то још те исте године пошље свога везира Мехмеда с великом војском, да промотри како стоје хришћани. Везир уђе с војском у Србију и Босну освоји и попали нека места, допре до Далмације, па је своје чете слао до под сам Београд. Што је Лазар утврдио с Мухамедом II. мир, мање је тада страдао, него што би иначе страдао био од велике турске силе.

У том се изметне нека распра међу Лазаром и мајком му Јерином, која је хтела да српским земљама влада њен најстарији син Гргур, који је био ослепљен. Кад дозна за то Лазар, дозове матер к

себи у Рудник, где су му била и браћа Гугур и Стефан и сестра Мара, угости их, али том приликом отрује своју матер. Гугур и Мара побегну султану Мухамеду II., и заиште од њега помоћи против Лазара; но Лазар је био у пријатељству са султаном, те тако оста од њега на миру. Српски се народ клонио својој крајњој пропасти; син се није страшио отровати своју мајку. Лазар, старајући се о томе, како би у невољи нашао на страни помоћи против Турака, препоручи себе и Србију у милост римском папи, начинивши га својим насљедником. Наскоро за тим (Децембера 1458.) умре Лазар не оставивши по себи мушког порода.

Гргур, Лазарев брат, не добивши од султана помоћи против свог брата Лазара, оде у манастир Хиландар, где се покалуђери, добивши име Герман. Умро је Октобра 1459 год. Са својом женом Тодором, ћерком Матије Кантакузена, добио је сина Змај деспота Вука, који се са свога јунаштва јако прославио.

После смрти деспота Лазара врло је кратко време трајала још слободна српска држава. Док је био деспот Лазар у животу он се довијао свакојако, да остане на миру од Турака; но чим умре, настану у српској земљи немири, с којих са свим пропаде српска држава.

Одмах после Лазареве смрти преузе владати српским народом његова жена Јелена, кћи грчког деспота Томе Палеолога и сестра руске царице Софије, која је гледала, да добије за пријатеља Матију, угарског краља. Срби, или што се бојаше Турака, или што не хтеше да над њима жена влада,

поставе себи за старешину Михаила Абоговића, брата турскога великог везира потурчењака Махмута, да с Јеленом, и девером јој Стефаном, заједно влада српским народом. Јелени је то било противно, дозове к себи Михаила да га угости па га тада ухвати, веже, и пошље краљу Матији. Кад дозна турски везир Махмут, шта се догоди с његовим братом, уђе с војском у Србију, освоји и опљачка многа места и градове, удари на Срем, попали Митровицу (Септембра 1458), па се тада врати натраг.

Јелена у томе уда своју старију кћер Марију за кнеза Стефана Томашевића, сина босанског краља, па га позове да овлада Србијом. Кнез Стефан дође у Србију, истера Јеленина девера Стефана, и почне управљати српским народом. Но његова је влада била за мало, јер чим дозна турски цар, шта бива у Србији, скупи велику војску, поплави њоме сву земљу, а Срби га сами пусте у Смедерево, где ухвати Јелену, којој после допусти, да може са својима двема кћерима, Јерином и Милицом, слободно ићи куд хоће. Јелена је умрла као калуђерица 7. Новембра 1474.

Турци заузму сву земљу, и много хиљада српске деце одведу у ропство, која се после у Турској о султановом трошку отхране и постану први љути турски јаничари (од јени-чари, нов добитак), што су јаде наносили хришћанским народима. Тако је Србија изгубила сву своју слободу 1459. год. и Турци од ње начине пашалуке.

VIII. Даље судбине српског народа под деспотима у Угарској.

Од 1459—1527 год.

Кад Турци са свим овладају Србијом, и тако

униште јој државни живот, српски се народ раздели на двоје. Неки Срби остану на свом завичају; а други, не могући савити свој врат у турски јарам, пређу Дунав и Саву и настане се у опустелим земљама, које су биле под угарским краљевима, и у тим земљама наставе под својим деспотима рат, против Турака, чувајући тако бар нешто своје старе самосталности. Од то доба проливали су Срби своју крв у многим бојевима, врло ретко кад у своју корист, но по највише у туђу; и од то се доба започну грдне патње српског народа, који је са своје неслоге и себичности својих старешина до тога дошао, да су му силе у непрестаним борбама и вечитом трвењу, с дана у дан без престанка слабиле и трошиле се.

Деспот Стефан Бранковић.

Од 1459—1466 год.

Стефан, средњи син деспота Ђурђа Смедеревца, побегне из Србије, пређе у Угарску и ту се назове деспот Србима, који се иселише из Србије. Турци овладавши свом Србијом, почну често нападати и на суседне угарске земље: Бачку, Банат и Срем, где су највише живили Срби. Отуда се отвори рат међу Турцима и Угарском, и у том рату угарски краљ Матија био је тако срећан, да је Србију очистио од Турака. Деспот пређе у Србију, да преузме владу, али одмах друге године нагрну Турци на Србију, и Стефан побегне у Албанију, где се ожени Ангелином, кћерју албанског кнеза. После неколико година кад Турци освојише Албанију побегне у Италију, где и умре (Октобра 1476.). Света

црква признала га је за божијег светитеља, и слави га 9. Октобра. Његово су тело доцније (1485.) пренели у Срем, куда је дошла и његова удовица Ангелина

Змај Вук Бранковић, деспот српски.

са синовима Ђорђем и Јованом, који су доцније били српски деспоти.

Змај десйош Вук Бранковић.

Од 1471—1485 год.

Кад је деспот Стефан прешао у Србију, а отуд

после отишао у Албанију, Срби у Угарској остадоше неко време без свог народног поглавара. Међу њима је био најстарији син Гугура Бранковића, Вук, кога је султан Мухамед II. послао у Угарску (1465), да утврди мир с краљем Матијом Корвином. Вук је собом

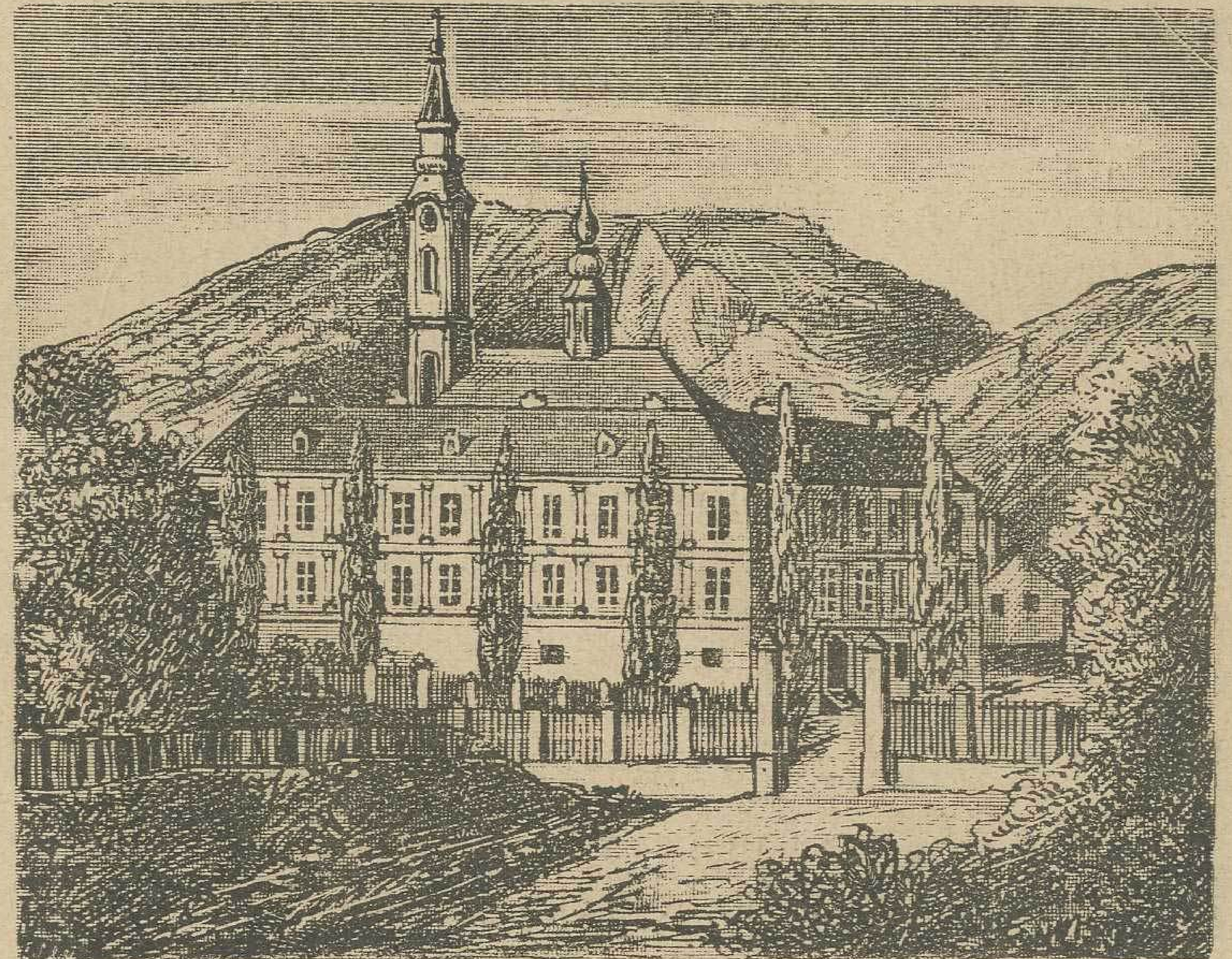

Манастир Гргетег у Срему.

повео свог рођака кнеза Павла, браћу Јакшиће, и друге знатне Србе и доста народа, па намисли и не враћати се више у Србију, нити трпити турско господарство. Сви су се ти Срби храбро борили уз угарску војску против Турака, па за то краљ Матија призна Вука за српског деспота (1471.) и обдари

неким земљама. Вукова је престоница била Сланкамен у Срему. Он је сазидао манастир Гргетег у Фрушкој гори.

Осим Змај деспота Вука, биле су одличне српске војводе кнез Павао (Мађари га зову Кињижи) и браћа Јакшићи. Они су често ударали на Турке, и чинили им пакости; побили су у Ердељу Турке (1480.), а једном су (1481.) упали у Србију продрли до Крушевца, и многе Србе (50,000) превели са собом у Угарску. Ради услуга, што су Срби чинили Угарској, добише они од угарских краљева и угарског земаљског сабора многа и знатна права. Деспот Вук умре 1485. год. не оставивши по себи порода. Са његове особите храбрости и хитрости назвали су га «Змајем». За заслуге што их Срби учинише угарском краљу буду опроштени од десетине, коју донде плаћаху католичком свештенству.

Деспоти и деспотице из Бранковића породице.

Од 1486—1526 год.

По смрти Змај деспота Вука, по вољи угарског краља Матије, постане српски деспот Ђорђе, син у Италији умрлога деспота Стефана. Он је са својом мајком Ангелином, млађим братом Јованом оне године дошао у Срем, кад је умро Змај деспот Вук. Ђорђе је деспотску власт делио са својом мајком Ангелином. У Купинику близу Саве подигне своју столицу. Но он је само кратко време био деспот, јер кад у свој град Купиник пренесе мошти свог оца Стефана, покалуђери се, а деспотску власт остави на свом млађем брату Јовану. У калуђерству Ђорђе добије

име Максим, и доцније постане митрополит. Деспот Јован јуначки се држао неко време у Купинику, бранећи Срем од Турака (1491.), али најпосле морао је уступити много већој турској сили, и пресели се у Беркасово, које је од краља Матије добио у залогу за дванаест хиљада дуката.

Подижући у Срему манастире са својом мајком и својим братом, и прилажући црквама, умро је 1502. год. Света га црква, с његових добрих дела, поштује као светитеља и слави 10. Децембра.

Деспот је Јован са својом мајком Ангелином, и братом калуђером Максимом подигао у Срему манастире Опово и Крушедол, које је богато обдарио. Света црква све њих признаје за божије угоднике, и слави св. Максима 18. Јануара; а св. мајку Ангелину 20. Јулија.

После смрти деспота Јована, деспотску власт преузме његова жена деспотица Јелена. Али како су Турци све жешће нападали на Срем и друге околне земље пустошећи и палећи, није била доста снажна, да управља српским народом; па за то дозове к себи захумског кнеза Стефана Штиљановића, који је био род деспоту Јовану. Стефан дође у Срем на овај позив, прими се управе над српским народом, и буде признат од угарског краља за деспота. Он становаше у Моровићу и храбро се борио с Турцима. Но кад они насрнуше с већом силом, Стефан их не могне задржати, па за то остави Срем, и с многим народом оде у Барању (1505.), где од угарског краља добије град Шиклуш. На неколико година за тим Стефан умре (4. Октобра 1515.). И њега поштује света црква као божијег угодника; његово тело лежи

у сремском манастиру Шишатовцу, а слави се сваке године 4. Октобра.

После смрти деспота Стефана Штиљановића Срби остану без поглавара. Деспотица Јелена, Јованова удовица, бавила се у Кунинику више година,

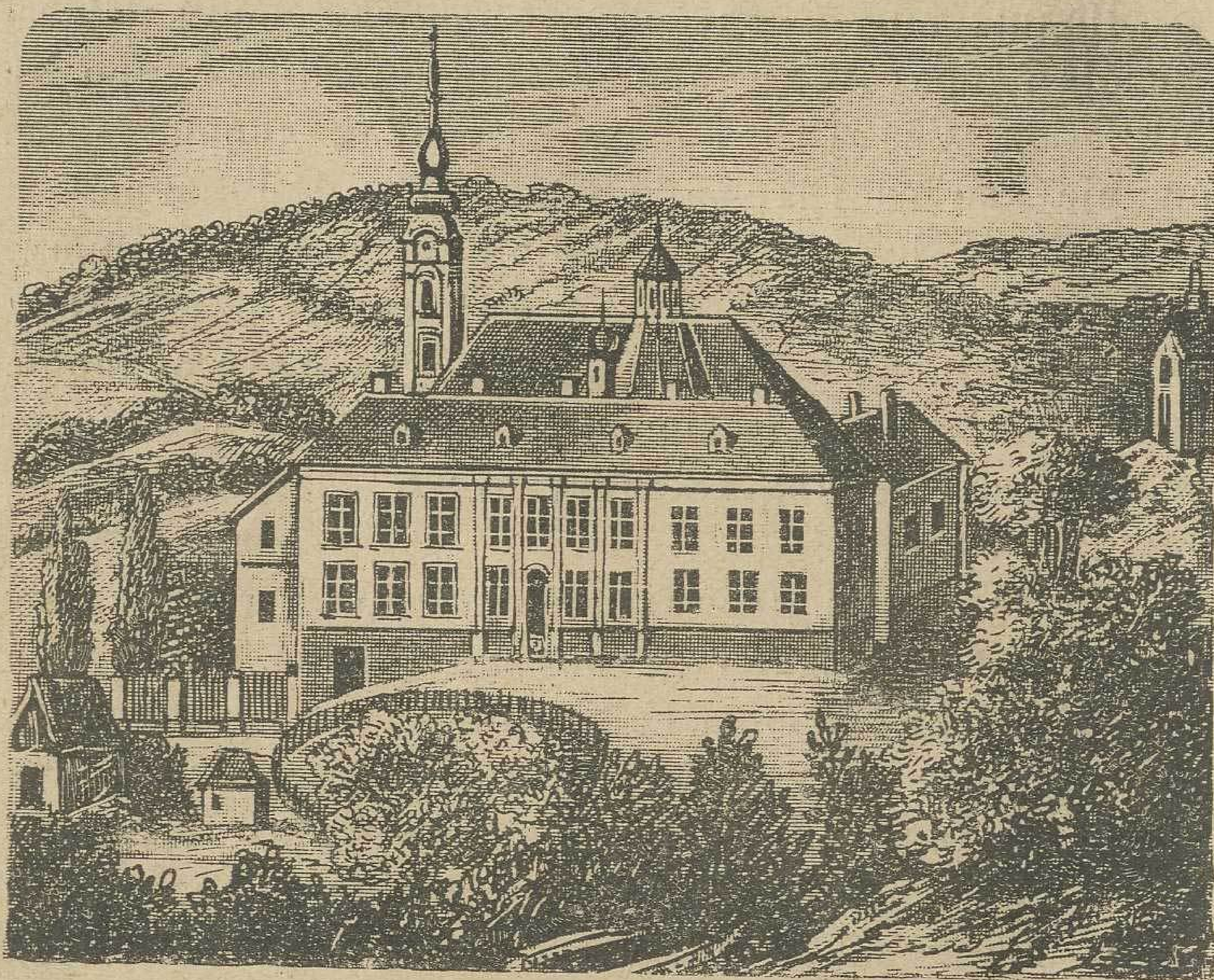

Манастир Шишатовац у Срему.

али није имала у својим рукама никакве власти. У том настану црни и жалосни дани, како за Угарску тако и за српски народ, што је у Угарској живио. По смрти султана Селима (1520.), постане турски цар његов син Сулејман, који скупи војску, удари на Београд и освоји га (28. Аугуста 1521), а после

намести на Сави мост, пређе у Срем и оплени га, разоривши Купиник, Сланкамен, Ириг, Беркасово, Митровицу и друга места. Деспотица се Јелена склони најпре у Вилагошвар к свом брату Јакшићу, а после оде у Хрватску, где и умре.

Кад цар Сулејман освоји Београд, поплаши се Угарска и њена властела, оставивши се раздора, почну се спремати, да се одупру Турцима, ако би напали на Угарску. У том су из српских земаља без престанка прелазили многи одлични Срби у Угарску, тражећи заштите против зулума Турског. Године 1522. на позив краља Лудовика II. пређе кнез Павле Бакић са петеро своје браће. За Бакићем дођу Рада Божић, Петар Монастирлија и други одлични Срби, знатни јунаци и војводе, који су Угарској чинили велику услугу. Сви ови нови дошљаци водили су уза се велики број породица и све саме храбре људе, који су били борци, придобивени за хришћанску ствар.

На послетку је дошло време, те се јамачно знало, да ће бити боја међу Угарском и Турцима. Угарски краљ Лудовик II. постави тада Србима за деспота Стефана Берислава (1526.), желећи тиме побудити Србе, да се жешће бију с Турцима.

Но тада је све већ било касно. Султан Сулејман, с големом војском (300,000), уђе у Угарску, отме у Срему град Варадин, и допре до мухачког поља. Неслогом и унутрашњим раздорима ослабљена угарска властела, скупили су малену војску (26,000 људи) на Турке. У крвавом боју (29. Аугуста 1526.), разбију Турци угарску војску, и тада погине и сам млади краљ Лудовик II. који, бегајући испред Турака

удави се у некој бари. Срби учествоваше у мухачком боју; многи од њих, међу другима Рада Божић, осташе на разбојишту. Мухачко поље постаде тада Мађарима оно, што је Србима Косово; јер на мухачком пољу изгубише цвет своје властеле и многе одабране своје јунаке. Султан после мухачке битке опљени Угарску до Пеште и Острогона; па се врати у своје царство.

Цар Јован Црни.

Од 1526—1527. год.

Како краљ Лудовик II. није имао порода, Угарска оста после његове смрти без краља. Неки су хтели, да буде краљ Јован Запоља, војвода од Сибиња (Ердеља), а други опет да постане угарски краљ аустријски кнез Фердинанд. Земља се тако расцепи на двоје; у народу се роде немири, с којих на послетку грдно пострада Угарска. Неслога је и тада уродила обилато својим обичним родом; она донесе на земљу и народ: погибију и пропаст.

Овај Јован Запоља, кога су неки угарски властели хтели за краља, био је родом Бошњак из села Запоље.

И Срби се тада за неко време расцепише на двоје: неки пристану уз Запољу а други уз Фердинанда. У први мах буду сви поглавитији Срби уз Запољу, а доцније скоро сви од њега одустану.

Управо кад је угарска војска страдала на мухачком пољу, дође из Ердеља међу Србе неки особити човек (као што неки мисле Влах), ког Срби прозову цар Јован, а Мађари му дадоше придевак црни, ради

његове црне масти. Срби се гомилама почеше скупљати око њега, поштујући га као неког чудотворног човека и божијег пророка.

Запоља спремајући се да заузме краљевски престо, па дознавши за цара Јована, позове га да му дође, и да уз њега пристане. Цар Јован оде Запољи у Токај, и обећа се бити уз њега, а против Фердинанда. Запоља оде из Токаја у Стојни Београд, сазове земаљски сабор, и крунише се за угарског краља. На његовом крунисању био је и Павле Бакић, и људи цара Јована.

Кад се Запоља крунисао, цар Јован по Запољиној вољи уђе у Бачку, растера пљачкаше Турке, освоји сву земљу, па је раздели међу Србе. Кад су Мађари хтели да се поврате у Бачку на своја добра, он их није пустио, говорећи да је он од Турака отео ту земљу. Удари после на Суботицу и освоји је од Валентина Терека, заузме варош Чому, и потуче неку војску од Мађара (коју је на њега дигао Чакија), па толики страх зада Мађарима, да су га се више бојали, него самог Запоље, кога је цар Јован уверавао, да му је веран. Цар је Јован имао тада под собом 12,000 војске, а око себе имао је 600 одабраних војника, које назове јаничарима.

У том од Запоље одустане Павле Бакић, кога Фердинанд пошље с лепим даровима, и још лепшим обећањима цару Јовану, да одустане од Запоље, и да пређе на његову страну. Цар Јован пристане на то, и од то доба остао је веран краљевој ствари.

Запоља супарник Фердинандов, који имађаше у власти Ердељ по милости Турака, чим дозна, да су се српске чете здружиле са аустријским двором,

пошље свог војводу Петра Перењију на челу румунске и сикулске војске, да удари на цара Јована. Перењија стигне цара Јована близу Сегедина, али буде потучен. Остатци се његове војске скупе у Темишвару и приумноже новим четама. Емерик Цибак владика варадски, који замени Перењију побије се на ново, па у тај мах одржи победу. Цар Јован, који буде рањен, огледа да нападне на Сегедин, али буде одбијен па по други пут смртно рањен од неког мађара из потаје. Онако рањена однесу га његови људи у село Торњош, за које мишљаху да је сигурно, а то кад дозна Запољин војвода Валентин Терек, скупи нешто оружаних људи нападне на њ, па убивши га одсече му главу и пошље је у Будим (1526). Са смрћу цара Јована изгубише Срби своје народне политичне старешине у Угарској.

Остатке војске цара Јована сабере Фрањо Реваија, војвода Фердинандов, кому је за руком пошло, да задобије дунавске бродове за Фердинандову ствар. Срби се укрцавши у лаке лађице (шајке), пређу Дунав под управом Јована Фикерешија, па претрпивши приличне губитке, прођу кроз сметње, којима Запоља беше покрио Дунав између Пеште и Будима па докуче то, да се саједине са аустријским војскама, које су биле смештене код Коморана. Фердинанд им богато обдари посланике и даде им државну баштину Селиште на реки Вагу. Смелост, коју показаше Срби овом приликом, учини, да се склопи особита чета мађарских војника, и назове се шајкашима.

Кад погибе цар Јован, Срби остану без свога народног поглавара, и од то доба борили су се за

туђе користи, обично под туђим именом и војводама, а без икаквога добра за себе.

Одмах после смрти цара Јована, почне Фердинанд жешће нападати на Запољу. Срби су једнако били

Ђурађ Бранковић III., деспот српски.

расцепљени на двоје, највише их је пристало било уз Фердинанда, но многи осташе и уз Запољу. Рада Божић велики јунак, који у први мах световаше Запољу, да иде на Беч, нехте се доцније борити с Фердинандовом војском; која с тога побије Запољу,

од ког је још пређе одустао био и Павле Бакић, који погине 1532. год., стекавиш себи спомен својим јунаштвом.

Запоља се није могао одржати против Фердинанда, па за то заиште помоћи од Турака, и тиме им да прилику, да уђу са својим војскама у Угарску, где освоје многа места и градове, у којима се настане. Том приликом дођу Турци до самог Беча, на кога су (од. 27 Септ. до 14. Октобра 1529) без успеха нападали. Овом приликом се одликовао Павле Бакић. Познавајући његове врлине бијаше му поверено да одбрани пролаз на Дунаву. Он је имао 200 коњаника самих Срба, које је издржавао о свом трошку. Њему изађе за руком, да изненада нападне на Турке те их разбије. Заробљеници, које похвата, јаве му шта су Турци наредили ради јуришања, те се Аустријанци могоше користити овим гласовима доста зарана, да сузбију турску војску.

За живота Запољина Турци су се претварали, као да се за њега боре; но кад он умре (1541.), они освоје Будим (1542.), а за тим многа друга места и градове, и постану господари од веће половине угарских земаља. Кад освоје Банат (1552.), столица православног митрополита пренесе се у Ердељ.

Срби се до то доба разиђу по Срему, Барањи, Бачкој, Банату, Ердељу, Влашкој и Угарској. У свима бојевима борили су се храбро уз Фердинанда, и у тима без престанка борбама с Турцима тако их је много изгинуло, да су њихове чете с дана у дан постајале мање и мање.

Заслуге које су Срби стекли у Угарској борећи се уз Фердинанда и његове потомке против Турака

и других непријатеља, призна царска влада, и ради тих заслуга добију Срби настањени око Вараждина и Карлштата (горњег Карловца) разна права, утврђена повластицама, које Србима дадоше немачки цареви, а угарски краљеви (Фердинанд I., Рудолф II., Фердинанд II.); а доцније (1630.) добију и свој земаљски устав, који су потврдили цареви Фердинанд III. и Леополд I.

За то Срби нису жалили живота у стварима немачким и угарским. Прославише се већма него они, за које војеваше. Имена Змаја Вука, Митра Јакшића, кнеза Павла Бранковића, Павла Бакића и многих других, обасуше се с турским ратовима вечном славом, заједно с именима хрватских бранича: Шубића, Берислава, Зрињскога, Алапића и других.

Али сва права, која је Србима обећао и дао царски двор, не могоше Србе сачувати од различних гонења и насиља.

Највећма је болило Србе, што су их гонили због њихове православне вере. Најпре су у Ердељу почели гонити православне хришћане, а после и у другим крајевима. Ердељске војводе; Гаврило Бетлен, Ђорђе Ракоција I., и Ђорђе Ракоција II., на силу хтели су Србе покалвинити; па су стога гонили православне хришћане и њихове митрополите. Ердељски војвода Апафија дао је истина, по настојавању митрополита Саве Бранковића II., неке повластице (1656—1675.) ердељским православним хришћанима; али те привилегије доцније погажене су; Саву баце у тавницу, које се тек пред своју смрт ослободи († 1680.).

Као што су у Ердељу православне хришћане

гонили Калвини, тако су у Славонији, Хрватској и Угарској, због вере гонили Србе римски епископи. Срби су тада имали своје владике у манастиру Марчи, Печују, Пакрацу, Мухачу и у Бачкој. Римске владике, помагане од царске владе, хтели су Србе поунијатити. И ако су римски епископи и свештеници много настојавали, и аустријска влада желила, да се Срби поунијате; они ипак чим сазнаше те потајне намере, најжешће су им се одупрли, и остали верни православној вери.

Док су Срби тако гоњени били ради своје православне вере, продужавао се у Угарској рат, који на аустријску владу дигоше незадовољни угарски властели. Имре Текелија, уставши на цара Леополда, позове у помоћ султана Мухамеда IV., који пошље у Угарску, с големом војском (200,000) великог везира Кара-Мустафу, који се упути управо на Беч (1683.), желећи га освојити. Бечу притече у помоћ пољски краљ Јован Собијески, и у друштву са аустријском војском, разбије и отера Турке од Беча (12. Септембра 1683.). Рат се с Турцима и даље настави с добром срећом. Аустријска војска помагана од Срба, Хрвата и верне цару угарске властеле, надбије Турке у многим бојевима, и освоји од њих многа места, а најпосле Београд (1688). За три године дана (1686—1688) освоји аустријска војска Славонију и Ердељ, и очисти од Турака скоро сву Угарску; па после пређе у Србију, Босну и Бугарску; и у Србији осим Београда освоји Смедерево, Пожаревац и многа друга места (1688).

Сеоба Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем.

Десйош Ђурађ Бранковић III.

Од 1664 — 1711 год.

Што је аустријска војска у многим бојевима надбила Турке и задобила од њих млоге земље, то је имало важних посљедица за српски народ. Победе Немаца над Турцима беше узрок, те се Срби у много већем броју него икада пре, иселише из својих седишта, оставивши своју отачбину, и преселише у земље, којима је управљала аустријска влада. Срби су ради великих зала, оставили своју стару постојбину, у надању, да ће се натраг вратити у бољим приликама, али су их и у новој постојбини чекала многа зла и многе беде.

У исто време кад се много хиљада Срба иселише у аустријске земље, живили су два знатна Србина: Ђурађ Бранковић и Арсеније Чарнојевић.

Ђурађ Бранковић, потомак владалачке породице Бранковића, рођен је у Јенопољу (1645), а одрастао код свог брата Саве, који је био православни митрополит у Ердељу (1656—1680), где се Ђурађ зарана упозна с ердељским војводом Михаилом Апафијем, коме се јако допадне, те га још као младића, пошље у друштву с неким Мађаром да носи султану данак (1663). Одмах друге године за тим умре ердељски посланик код султана у Цариграду, и Апафија постави за свога посланика на двору султановом младога Ђурђа (1664.). Тада српски патријарх Максим у Цариграду дозна, да је цар Леополд намеран узети у своје закриље све хришћанске народе, који живе под Турцима, и да се у Једрену налази ердељски посланик, који је од породице Бранковићеве. Патријарх Максим дође у Једрене, састане се с Ђурђем, и у цркви га свечано помаже за деспота српскоме народу, старајући се тако, да народ има главу, кад настану за њега тешке прилике.

У том се утврди с Турцима мир, који је трајао више године, па се за то ништа није радило, да се хришћани у Турској ослободе од Турака. После неког времена зарати цар Леополд на Турке (1684.) и рат потраје неколико година. Он намери тада дигнути на Турке хришћанске народе у Турској, а особито Влахе и Србе. Цар Леополд начини Ђурђа Бранковића бароном (1683.) договори се с њиме (1687.), шта треба радити, да се Турци надбију, начини га после грофом (10. Сепмембра 1688), и спомену га у својој дипломи као деспота над српским народом.

Деспот се Ђурађ писмено договори с тадашњим српским патријархом Арсенијем Чарнојевићем, да дигну српски народ на Турке, и да га иселе у земље које су биле под Аустријом. Кад аустријска војска освоји Ниш, Видин и друга места у Бугарској, деспот Ђурађ дође у Кладово где је тада боравио војвода аустријске војске кнез Лудвик Баденски, да се с њиме договори, како да се диже српски народ на оружје и сеобу. Но у царском стану снађе деспота зло коме се није надао; јер га војвода Лудвик, по добивеној заповести из Беча, ухвати и под стражом пошље најпре у Оршаву а после у Сибињ (Октобра 1688.), откуда га преместе у Беч (1690.), а из Беча, после више година, у чешки град Јегар (1703), где у затвору неиспитан и несуђен умре (19. Септембра 1711.) у 66 години

свога живота, а 22 године свога затвора. С његовом смрћу нестаје у српској историји спомена о српском деспоту.

Ни данас се јамачно не зна, за што је царска

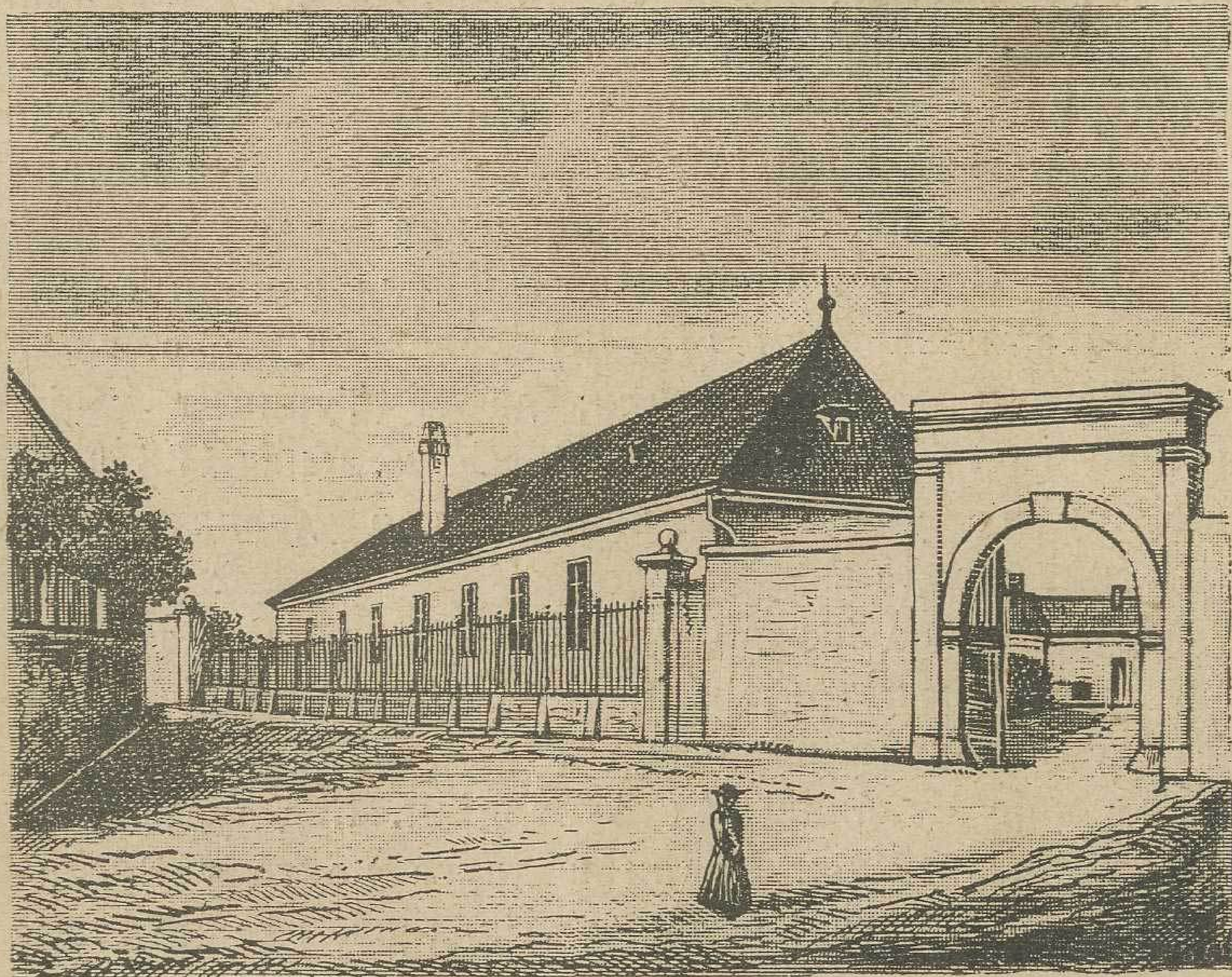

Владичин двор у Св. Андреји (споља).

влада дала затворити деспота Ђурђа. Он се и сам из свога затвора (1690—1691), и српски народ (1690., 1691., 1692., 1693., 1698.), па и сам руски цар Петар велики, молио царску владу, да га пусти слободна. Но на све молбе царска је влада или одговарала, да деспотова ствар није извиђена, или да он није управо ништа крив, него државне користи

захтевају, да буде затворен. Царска се влада бојала, да је Ђурађ не изневери, или је хтела стати му на пут, да не може снажније бранити права српскога народа.

Владичин двор у Св. Андреји (из нутра).

IX. Сеоба Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем.

Што је деспот Ђурађ био затворен, то није спречило, да се српски народ не исели из старе постојбине у аустријске земље. Патријарх пећки, Арсеније III. договорао се пређе о тој сеоби с деспотом Ђурђем, а после с царским ђенералом Пи-

коломинијом, који је Нишом управљао; па није смео одустати од својих намера, јер да су дознали Турци, за његове договоре, страдао би био грдно, и он и српски народ. Цар Леополд позове свечано српски народ (6. Априла 1690.) и патријарха, да се пресели у његове земље, обећавајући Србима различна и велика права, и дајући им надање, да ће се скорим моћи повратити у своју постојбину, кад се српске земље, помоћу царске војске, ослободе од Турака. Ово се надање српскоме народу не испуни до данас. Патријарх је до то доба спремао Србе за ову сеобу, па за то Срби на царев позив, са 37,000 породица пређу Дунав и Саву, и настане се у Срему, Бачкој, Банату и Славонији око Осека, па све дуж дунавске обале до самог Будима, и около њега у неколиким местима (у варошици Св. Андреји и селима: Помазу, Калазу, Чобанцу и Руднику сада Збегу).

Кад се Срби преселише у аустријске земље, патријарх се Арсеније настани у Св. Андреји близу Будима, и ту подигне своје дворе, па после оде у Беч, да настане код царског двора, да се пусти из затвора деспот Ђурађ, а уједно да се боље разјасне и потврде права, која је Леополд обећао српскоме народу. Царска је влада била готова поновити своја обећања, и цар Леополд изда српском народу привилегије (21. Аугуста 1690., 1691. год., и 1695.), потврђујући му разна права, која никад не добише живота, ма да су те повластице и доцније цареви потврђивали.

Царско писмо од 21. Августа 1690. гласи: „Ми Леополдо I. и т. д. обећавамо свима народима у Албанији, Србији, Мезији, Бугарској, Силистрији,

Илирској, Маћедонији, Расији и свима који су под мађарском круном и областима које се још имају покорити, да они осим слободне вероисповести и целини њиних права и слободе, могу слободно и војводу бирати, а биће слободни и од сваког терета и пореза, изузимајући права краљевска и државна што су била пре турског освојења. Само у нужди и то за ваше спасење и одбрану припомагаћете нам добровољним прирезом да би могли издржати војску, одбранити наше области и савладати ратне терете. Па пошто савладамо турски јарам учинићемо све и сва по вашој жељи, и свакоме ћемо дати своја права, слободу и правду и све споменике наше милости, наклоности, благости и очинске заштите. Још обећавамо свима и свакоме слободну сопственост и имање покретно и непокретно, које заузму од Турака у својим границама. Радите дакле у име божије за своју веру, спасење, за стару слободу и безбедност; дођите без зазора у нашу земљу, не остављајте опет своје куће и њиве, понудите браћу своју да и они пођу за вама, не пропуштајте прилику коју даде бог и мени и вама, и која можда неће више доћи, ако сте ради да радите за добро својих синова и своје драге постојбине.“

Српски народ настанивши се у земљама, које су биле под Аустријом, одмах замоли цара Леополда, да се пусти из затвора деспот Ђурађ, или барем да се извиди је ли, и шта је скривио; а и донде, док се извиди деспотова ствар, да им се допусти, да изберу себи, место њега под-војводу, који ће их у боју водити; а уз ово су молили

царску владу и за друге неке ствари. Цар Леополд одговори Србима на њихову молбу, да деспотова ствар још није извиђена, па да га за то не може пустити из затвора; али им допусти, да изберу себи под-војводу. Срби учине што им је допуштено, и изберу Коморанца Јована Монастирлију за

Монастирлија под-војвода српски.

свога под-војводу, ког после цар постави заповедником све српске војске (1691.).

Рат с Турцима се настави и после тога, како се Срби иселише из свог старог завичаја, и они су се храбро борили под својим под-војводом у разним бојевима. Турци су у том заузели српске земље (1692.), којима је недавно овладала била

аустријска војска и рат се премести у земље, које су биле под аустријском владом. У боју код Сланкамена било је српске војске 10,000 (6400 пешака, а остало коњаници), која се тако храбро борила да је од Турака отела много барјака и турских тугова (34 већа и мања барјака и 11 тугова), што је Монастирлија дао на дар главном војводи царске војске Лудвику кнезу Баденском; а на две године доцније (1694.), кад Турци опседну Варадин, Срби отму од Турака 22 лађе с ратном опремом и побију доста Турака, па тим натерају турску војску да прекине опсаду. Неколико година после тога ратовања кад царски војвода принц Евђен Савојески потуче Турке код Сенте 11. Септ. 1697, утврди се мир с Турцима у Карловцима 14. Јануара 1699.

Но ни после тога мира не могоше Срби одпочинути од ратна труда. Цар се Леополд зарати с француским краљем Лудвиком XIV. за насљедство шпанскога престола. Тада је у Угарској било доста незадовољних људи, што царска влада није довољно поштовала Угарској права; па стога настану немири у Ердељу и Угарској. Кнез Франц Ракоција и гроф Берчињија дођу из Пољске у Угарску, побуне Мађаре у Ердељу и Угарској, и за кратко време у овим земљама букне грађански рат, претећи великом опасношћу царској породици.

У тим спољашњим и унутрашњим ратовима, Срби су учинили велике услуге царском двору, борећи се храбро уз царску војску. Кнез Ракоција добро је знао, какве услуге чинише и чине Срби царевој војсци, па се постара, да их одврати од цара и задобије за себе. Он пише патријарху Арсенију

(Септембра 1704.), да пристане уз Мађаре, опомињући га, да је царска влада толико пута погазила своја обећања, а уједно му да тврду веру, да ће Србима дати сва права, која им је цар некада обећавао. Срби и ако су били увређени од царске владе, одбију понуду Ракоцијеву, и жестоко се борише уз цареву војску бранећи од побуњеника Дунав, од Осека до Будима, бијући се код Печуја, Шиклуша и на другим местима. Пре него се ти ратови сврше, умре цар Леополд (1705.).

Рат се настави неколико година и после тога, и Срби су се у многим бојевима храбро борили против царских непријатеља. У том умре у Бечу патријарх Арсеније Чарнојевић (24. Октобра 1707. Његово мртво тело донешено је у Срем, у манастир Крушедол), а мало пре њега умре и српски под-војвода Монастирлија, (8. Јулија 1707.). После њихове смрти не добише Срби више ни патријарха ни под-војводу; премда је цар Јосиф I. одмах треће године своје владе (7. Августа 1708.) потврдио Србима права, која им је дао његов отац Леополд. Што је Ракоци Србе опомињао, да царска влада не држи своја обећања, то се брзо испунило. На четири године за тим, умре у затвору деспот Ђурађ Бранковић, и цар Јосиф I. (1711.), а за њим постане цар син његов Карло VI.; који одмах у почетку своје владе потврди српске повластице (1713.).

На неколико година Ракоцине буне отвори се рат с Турцима, и тад царска војска буде тако сретна, те освоји Темишвар с Банатом (1716.), а друге године (1717) освоји Београд, Србију до Мораве и од Влашке велики део земље (северински Банат).

Султан Ахмед III. замоли цара за мир, који буде утврђен у Пожаревцу (Јулија 1718) на 24 године. Цар Карло доби тада Београд, и Србију до Мораве. У свим овим бојевима Срби су се храбро борили уз војску цара аустријског.

Још се није навршило време, на које је био утврђен мир с Турцима, а већ цар Карло морао је изнова на њих заратити, што су у сред мира (1736.) напали на земље руске царице Ане, с којом је цар Карло био пријатељ. Карлова војска заузме у први мах Ниш и Ужице, али их не могне задржати, него их уступи опет Турцима.

Тада је био српски патријарх у Пећи Арсеније IV. Јовановић Шакабент. Кад је царска војска дубље продрла у српски народ, намисли патријарх са српским народом иселити се испод турске власти; па се препоручи царској милости. Већ се био покренуо народ да се сели; али царска се војска повуче натраг, а Турци осете, шта су Срби намерни учинити, ударе на њих и многе исеку. Једва је тешком муком избегао сам патријарх (1737.), који се до смрти кајао, што је с његове несмотрености страдао силни народ. Он после постане српски митрополит (1741.), задржавши до своје смрти (1748) титулу патријарха. С патријархом Арсенијем прешао је у аустријске земље и Атанасије Рашковић, са 1500 оружаних људи, и био је доцније пуковник (обрштар) српској војсци.

Столица Митрополита била је најпре пренешена у Београд, а кад Турци узеше Београд, у Сремске Карловце (1739.).

После смрти Карла преузме владу његова кћи

Марија Терезија, на коју устану многи непријатељи. Она се не уплаши од њих, него се поузда у верност својих народа, а особито Маџара, Хрвата и Срба и позове их у помоћ (1741.). Сви ти народи устану листом на оружје, да бране царицу против непријатеља. У војсци, коју је дала Угарска и Хрватска Марији Терезији, било је много хиљада Срба (преко 14,000), који су се храбро борили против царичиних непријатеља у свима ратовима, који су трајали више година (до 1748).

Срби употребивши ове неприлике у којима се царица налазила, пошљу изасланике у Беч, да потраже од царског двора, да се признаду народне повластице. Маџари радише за то, да се Србима повластице не припознају, али неприлике у којима се царски двор налазио, примораше да припозна повластице.

На неколико година за тим, заплете се опет Марија Терезија у рат с пруским краљем Фридриком II. великим (1756); па и тај рат потраје више година. Срби су се и тада храбро борили уз царску војску у свим бојевима и проливали своју крв на далеким разбојиштима у корист царског двора.

И ако су биле велике заслуге српског народа за царски аустријски двор, и ако су се Срби старали да се покажу достојни оних права, која су им обећана; они су увек у аустријској царевини били као нека пасторчад; њихова права нису извршивана, премда су их цареви један за другим потврђивали; они су били гоњени због православне вере. Та су гонења бивала често тим жешћа, што

се по некад нашло у народу издајица, који су помагали српским непријатељима, да у народу постигну своје опаке намере.

Што су Срби на правди бога били гоњени и вређани ради вере, они су се често бунили и дизали на оружје, да се одбране од напасти, и да сачувају своју православну веру. Царска је влада, с римским свештенством и угарском властелом, од срца желила, да се Срби поунијате, па је све употребљавала, да се то учини, жестоко помажући римско свештенство у његовим намерама. Но Срби, верни својој православној цркви, не дадоше се завести на странпутицу. Римско свештенство нађе згодно сретсво у владици Juговићу, који по њиховом наговору оде у Рим и призна власт папину, па кад се врати, хтеде унију силом наметнути народу. После њега нађоше римски свештеници Рафаила Марковића, који пође трагом Југовића, те поче силом народ нагонити да се поунијати. Народ се озловољи и побуни, те царска влада мораде уклонити Марковића, и у Марчи постави владику источне вере.

Не прође дуго, а влада нареди да се у Марчи постави унијатски владика. Срби се на то побуне; али на добре речи царског ђенерала, који обећа да се неће народ силити да прими унију побуна се утиша. Али кад та обећања остану напразно, настану нове буне. Године 1737. српски се народ по ново побуни и протера унијатског владику, који побеже у Загреб.

Тако је стање српског народа било у Хрватској, Славонији и војничкој крајини.

Боље стање српског народа није било ни у

Мађарској. И тамо прогонише Србе због вере, и приморавају их силом да приме унију. Велики притисак и злостављење народа изазове устанак у Великом Вараду. На чело покрета стави се капетан Пера Сегединац, који је био капетан у бачкој крајини. Он са још неколико другова предводише српски народ, који је захтевао да се лати оружја, па да с оружјем у руци спражи своја погажена права. За кратко време скупи се у бекешкој жупанији 7000 људи. Док се Срби договараху и спремаху да ударе на Арад, изненада их Мађари нападну и потуку. Похватане вође набију на точак, а многе баце у тавницу.

Те побуне српског народа не умекшаше владу, него учинише, те су Срби још већма бивали гоњени. Тавнице су биле пуне Срба, њихов се јаук чуо на све стране, многи бише погубљени, а многи помреше у тавницама од боја и глади; а све то чинише Србима, што су били православни. Царске су власти (ђенерал Петаци) немилице тукле српске свештенике, што су децу српских православних родитеља крстили по правилима православне цркве, и на силу одузимале од Срба манастире, па давале унијатима. Ето, шта су нашли Срби у новој постојбини, кад су избегли од Турака, да под хришћанском владом живе на миру! Они су били мучени од Немаца и Мађара, као и од Турака, нити се може казати, које су муке биле веће. Стога устану Срби још једном на оружје: сва Хрватска, Славонија, Срем и голема бихарска жупанија била је спремна да се бране од напасти (1755.). Али та се побуна утиша без већих последица за Србе.

Нешто за то, што су Срби под царском владом много гоњени били за своју веру, а нешто опет, што је царска влада настојавањем Мађара укинула потиску и поморишку границу и почела одузимати оружје, многи Срби (15,000) који се хтедоше ослободити трпљених мука, иселише се из аустријских земаља, на позив руске царице Јелисавете у Русију, где се на југо-западу међу Кијевом и Оцаковом настанише, и ту земљу назваше „Нова Србија.“

Бечки двор није био у стању зауставити сеобу. Први одељак од више хиљада глава, крене се на пут у Русију под заповестима капетана Хрвата и Текелије (1751). Ови први дошљаци буду уређени онако, како су били и у угарској крајини; од њих се састави једна пуковнија хусара и једна редовних пандура. Две године доцније (1753) пођу за њима нове гомиле исељеника, којима су управљали Прерадовић и Шевић.

Срби и ако су многом проливеном крвљу стекли себи у Угарској нову постојбину, волише све прегорити него ли погазити своју веру, и трпити даља насиља и угњетавања.

Српски народ што се исели, за спомен земљи, у којој угледа новог света, даде селима што заснова, имена оних села која оставише. Тако посташе места: Ковин, Панчево, Чанад, Каменица, Вуковар, Сланкамен, Сента, Бечеј, Сомбор, Фелдварац и т. д.

Срби се у Русији доста дуго одржаше, али пошто се руска народност утврди око њих, они мало по мало изгубе свој језик и народност и претопе се у Русе.

Кад аустријска влада види, да се Срби гомилама селе у Русију, намисли поћи другим правцем. Царица Марија Терезија изда још исте године (1751). кад се Срби иселише у Русију, указ, којим обећа, да се Срби неће више гонити да се унијате, и да ће Срби из Потисја и Поморишја у банатској граници добити земље где ће се моћи населити, па и даље живити као граничари.

Год. 1753. настану опет гонења српског народа. Римско свештенство, знајући да ће добити помоћи од владе, поче на ново силити српски народ да прими унију. Царски ђенерал Петација узе на силу од Срба манастир Марчу, истера из њега калуђере, који побегоше у Лепавину, па га преда унијатским свештеницима, који га за тим задрже. А кад изађе наредба да крајишки војници морају примити одело редовне војске, преврши незадовољство, те с народ побуни.

Устанак се диже 1755. год., па поче се врло брзо ширити. Граничари у Крижевцу први дадоше знак устанку, и исекоше 9 официра што покушаше да поврате ред. Усташке чете које су бројале око 20,000 људи, изаберу за старешину обрштара Кенђела. Бечки двор изасла поверенике да народ умире; али њима народ запрети смрти, и једног од њих доиста и убије, а тако исто и два Хрвата, који су били непријатељи сељацима. Хрватска госпоштина позове Мађаре у помоћ и та се побуна утиша. То су била последња већа гонења српског народа.

Срби истина нису ни после добили права што им је цар Леополд I. обећао дати; али се аустријска влада за то постарала, да бар у неки ред доведе српске послове.

Срби су свагда тежили за тим, да имају своје власти и своје старешине, као што им је обећано кад су дошли у аустријске земље. Царица Марија Терезија састави у Осеку српску комисију, не имајући ни једног јединог српског члана (1752), која се после састави с придворним одбором за српске ствари, који је у Бечу подигнут, а за српске ствари изда царска влада најпре регуламенат (Regulamentum 1770), а доцније укине придворни одбор и српске ствари даде угарској канцеларији (1777), а за тим изда деклараторијум (Declaratorium Illiricum 1776), којим разјасни права, која су остављена српском народу.

Срби су се за све то време храбро борили уз аустријску војску у свим ратовима, које је аустријски цар имао, и у царску војску често су Срби сами давали више војске, него неколико других области заједно. Царски су ђенерали навалице намештали Србе на местима где је била највећа опасност, и волили су да погине сто Срба, него ли један војник од другог ког народа.

Лепша се будућност поче указивати Србима за владе цара Јосифа II., који поштујући све вероисповести, изда закон, којим забрани гонити људе ради вере. Још се лепша срећа поче јављати Србима под владом праведнога цара Леополда II., који одмах, чим преузе владу, поче се показивати пријатељем српском народу; па за то позва православне владике на угарски земаљски сабор (1790), установи за српске ствари дворску канцеларију (1791), и допусти, да се Срби скупе, па да се у своме сабору саветују о својим пословима. (Тај сабор је био сазван

у Темишвару месеца Септембра 1790, а продужио се и 1791. год.).

Док се цар Леополд II. тако старао о Србима, текао је рат, који се још под царем Јосифом II. с Турцима започео (1788). Аустријска војска буде сретна, освоји Београд (Септембра 1789), продре дубље у Србију, и позове опет Србе да се дигну на Турке. Срби радо послушају и тада на тај позив, пристану уз аустријску војску, и као добровољци (фрајкорци), храбро су се борили против Турака, и од Срба тада неки посташе царски официри. Срби су тај рат назвали „кочина крајина“. Рат се зло сврши (1790). Турци (Свиштовским миром, који је утврђен 23. Јула 1790), задобише Београд и Србију; али обећаше, да неће чинити Србима никаква зла, што се борише уз аустријску војску.

Од то се доба поче опет српска судбина на горе окретати. Угарски сабор, не желећи дати српском народу никакве самосталности, постави закон (1791), по ком Србима дадоше права, која су у Угарској имали и остали људи, и обећаше способне Србе наместити у земаљска звања. С тога нови цар Фрањо I. укине српску дворску канцеларију (1792), а управу са српским делима преда угарској канцеларији, која је истима управљала до најновијих времена.

Кад Турци после утврђеног с царем Леополдом II. мира, заузму Србију, били су са српским народом благи и милостиви, и показивали су, да збиља мисле одржати задату реч. Али на скоро постану у Турској немири, који се простру и по Србији. Зулумћари Турци (Даије) овладају београдским градом и Србијом, и стану силно угњетавати српски народ.

X. Срби у Црној Гори (Зети).

Зета под управом Балшића.

Од 1360 — 1422. год.

Одмах после смрти силног цара Душана, поче се распадати велика српска држава. Душанов син, млади цар Урош, није био доста снажан, да у свези и јединству одржи земље, које му је отац састављене у једну државу оставио. Поједини обласни управитељи, опазивши Урошеву слабост, и да њиме овлађује лукави Вукашин, одметну се од њега, и сами по својој вољи, самостално почну управљати својим областима. Цар је Урош само по имену био господар над Србима; а у истини српска се држава још за његова живота, и особито последњих година његове владе, распала била на неколико делова.

Међу областима, које од то доба посташе земље за себе, била је и Зета (садања Црна Гора била је у Зети), где је за Урошево доба владао Балша I., који око 1360. год. умре, оставивши након себе синове: Страшимира, Ђурђа и Балшу, који су сви заједно владали од оца наслеђеним земљама, које су после нешто и умножили.

У немирима, који су настали у српским земљама по смрти цара Уроша, а особито после смрти краља Вукашина, Балшићи заузму доста Вукашинових земаља дуж арбанског приморја (Авлону, Јанину и т. д.), а неколико година доцније (1376) добију и неки део земаља, које су биле ужичког жупана Николе Алтомана.

Балшићи су најпре лепо живили с краљем Вукашином, чију ћерку Милицу имао је Ђурђе Балшић за жену; а после и с кнезом Лазаром, чијом се ћерком Деспом, удовицом бугарског краља Шишмана, оженио био Ђурђе, син Страшимиров; али су они

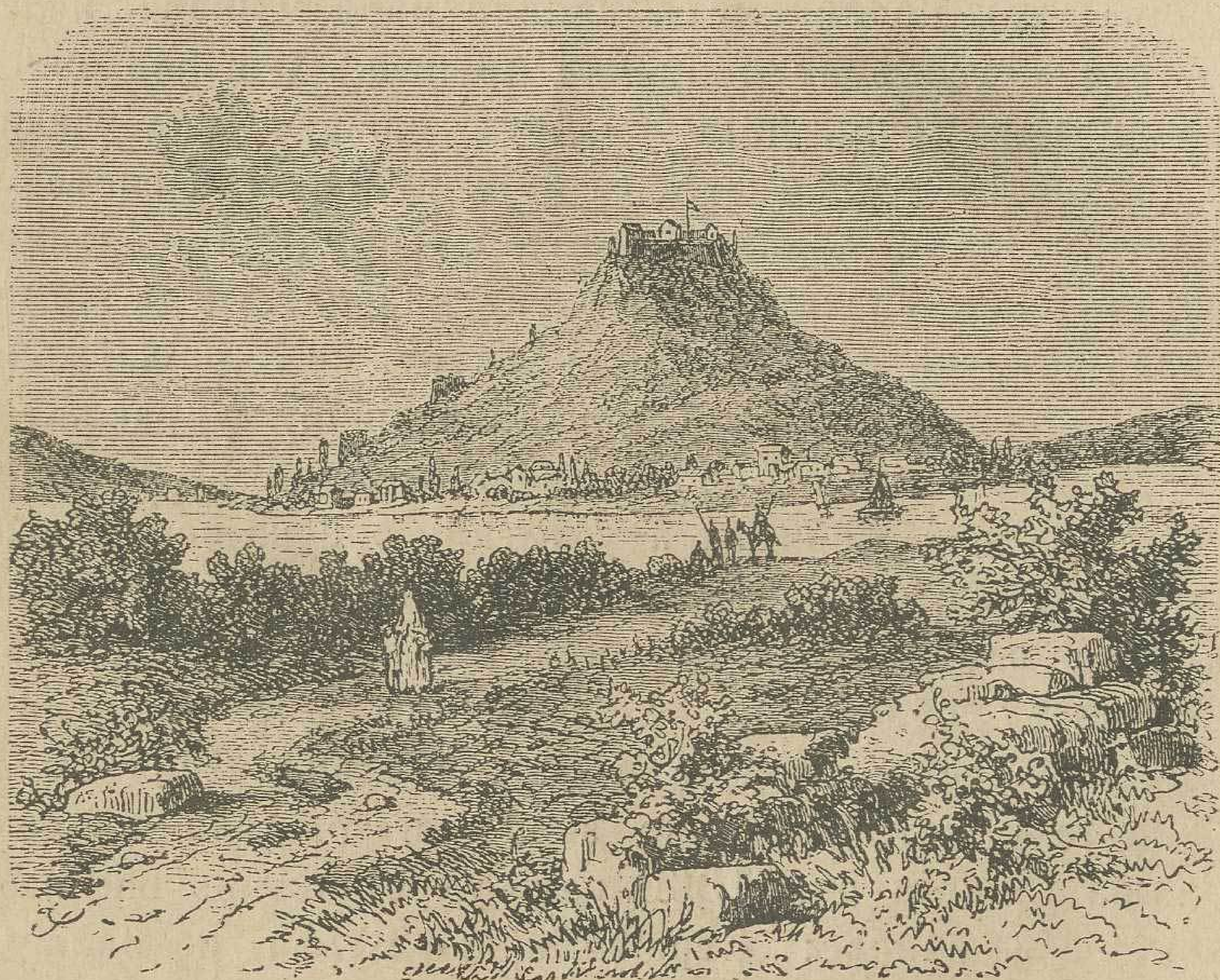

Жабљак град у Црној Гори.

од њих обојице били независни. Страшимир умре 1373. год., оставивши након себе сина Ђурђа. Ђурђе Балшић умре 1379. год.; а најмлађи Балшин син, Балша Балшић, погине у боју с Турцима 1385. год; те тако од Балшиног рода оста у животу само Страшимиров син Ђурађ II., који поче самостално управљати Зетом.

За владе овог Ђурђа II. Страшимировића, Турци се све већма почну приближавати српским границама. Они нападну и на Ђурђеве земље и приморају га, да им уступи неке области и градове (Костур и Берат), а наскоро за тим ударе и на други

Иван Црнојевић господар од Зете

крај српских земаља, којима је владао кнез Лазар. Срби су у први мах били сретни па разбију Турке; али султан Мурат, на две године за тим, с великом војском паде на Косово, разбије српску војску под кнезом Лазаром, и подкопа темељ српском самосталном животу. У боју на Косову није био Ђурађ II.

са Зеђанима, јер су одоцнили, и на путу идући на Косово, чују за несрећу која је Србе снашла.

После косовске битке настајало је све горе време за српски народ. Ђурађ II. Страшимировић још исте године, кад је била косовска битка, изгуби градове Драч и Љеш, који, бојећи се Турака предадоше се Млечићима; а на неколико година за тим, сам Ђурађ уступи свој престолни град Скадар Млечићима, добивши од њих у замену градић Дривост, и на годину по хиљаду дуката.

По смрти Ђурђевој (1405) заузме владу над Зетом његов син Балша III., који се више пута доста сретно борио с Млечићима, и од њих преотео градове и земљу, што су они били притисли.

Млечићи искаше помоћи од Турака против Балше, али се они тиме не помогоше, него су се морали с Балшош мирити (1421). Наскоро за тим умре Балша III., не оставивши по себи мушког порода.

Зета под управом деспота Стефана и владалаца од лозе Црнојевића.

Од 1422 — 1499. год.

После смрти Балше III. преузе владати Зетом српски деспот Стефан, син кнеза Лазара. Кад је Балша полазио у Србију Стефану, оставио је по себи у Црној Гори свог ђакона Стефана Црнојевића, који после смрти деспота Стефана (1327), а по вољи народа, постане господар од Црне Горе. Он се у друштву с Кастриотом много пута сретно борио с Турцима, назидао град Жабљак, и утврдио је своју власт над Црном Гором.

По смрти Стефана Црнојевића постане господар у Зети његов старији син Иван (1471), који је у Жабљаку имао своју столицу, много се пута борио с Турцима, и бранио садању Црну Гору против турских нападаја. Иван је знатан владалац зетски, својски се старао о слободи свог народа, и много је урадио, те се у Црногорцима развило јунаштво, којим се и данас одликују. Стешњен од Турака, а остављен од својих савезника Млечића, разори град Жабљак (1482), и повуче се у црногорска брда. бранећи отуд слободу свога народа. Иван је сазидао градић Обод, и манастир на Цетињу, куда је преместио из острва Врањине митрополита Висариона, поставивши га за митрополита зетског.

После Иванове смрти (1490), преузме владу над Црном Гором његов старији син Ђурађ. Стефан или Станиша, Ђурђев брат, а Иванов млађи син, завидећи Ђурђу, оде Турцима (Бајазиту II.) и заиште од њих помоћи, да овлада Црном Гором. Са Станишом било је још неколико Црногораца, који су пристали уз њега противу Ђурђа. Гадна завист и себичност угњезди се и у сиромашну Црну Гору. Онај, који би требао да се свом снагом упне, да земљу спасе од турских нападаја, Станиша син владаочев, сам иде Турцима, желећи њиховом помоћу сломити слободу својој отачбини. Турци радо дочекају Станишу, потурче га и назову Скендербег; даду му у помоћ војске, с којом се крене на Црну Гору. Али га срећа не послужи, јер га брат Ђурађ разбије, и отера од црногорских граница. Црногорци том приликом заробе неке од Скендербегових (Станишиних) пратилаца, што су се били потур-

чили, и одведу их натраг у Црну Гору, где су се настанили, задржавши веру мухамедову. Станиша је умро у једном арбанашком селу; његових потомака, који се зову Бушатлије, име још и данас.

Ђурађ је знатан с тога, што је у Млетцима набавио слова и справе за штампање књига, па је

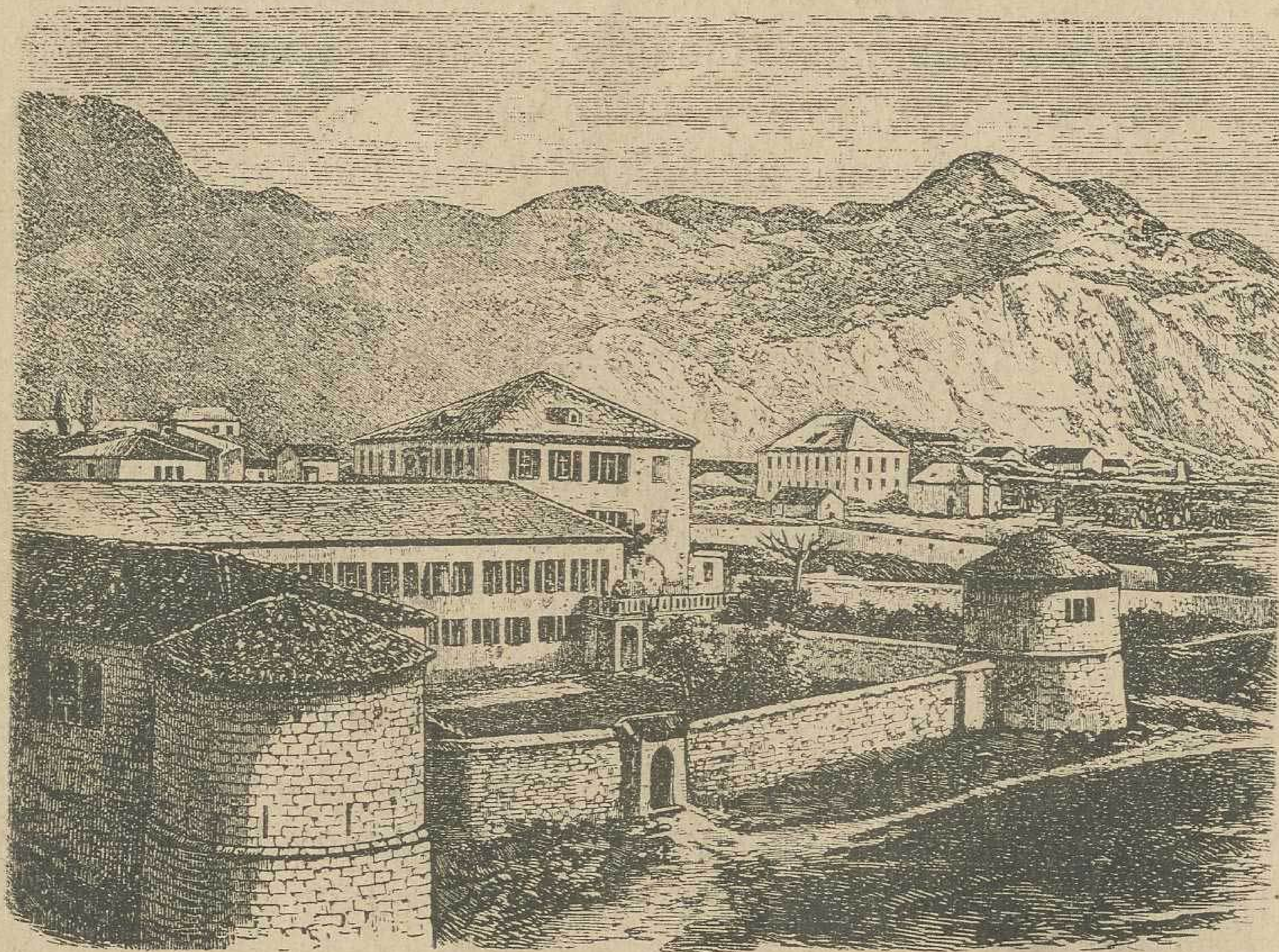

Цетиње престолница у Црној Гори.

на Цетињу подигао штампарију, где су се штампале многе црквене књиге.

Пошто је Ђурађ још неколико година после тога владао Црном Гором, год. 1499. остави владу, и преда господарство над Црном Гором тадашњем митрополиту Герману, па оставивши за свагда своју

домовину, оде са женом и децом у Италију где и умре. Његова породица изумре 1660. год. у Млетцима.

Црна Гора под митрополитима од различних породица.

Од 1499—1697. год.

Кад је у Угарској погинуо цар Јован, Срби

Митрополит Данило.

изгубе сваку самосталност на све стране, и само је била једина Црна Гора, где се држала српска слобода и самосталност.

По одласку Ђурђа Црнојевића у Млетке, преузеше владати Црном Гором митрополити, саста-

вивши тако уједно светску и црквену власт. Под првим митрополитима, који су владали Црном Гором, била је та земља мирна од Турака, који су тада на другим странама тражили и нашли себи доста посла. Прошло је пуних сто година, да Турци нису јако нападали на Црну Гору, а и Црногорци су мировали, те не тражиме зађевице са Турцима. За то дуго мирно време, умножише се у Црној Гори потурчењаци, и народ у неким крајевима би наведен, да преврне вером и да се приљуби Риму; али се наскоро досети злу, и по настојавању црногорских митрополита прими по ново православну веру.

Почетком 17. века започну се нове борбе међу Црногорцима и Турцима, који су од 1604. године више пута настојавали, да овладају Црном Гором. Но жеља им се не испуни, јер их Црногорци узбише од својих граница.

При крају 17. века распали се жестоки рат међу Турцима и Аустријом. Турци допру до Беча, али ту им буде војска сатрвена (1683) и морадоше се вратити натраг. Млечићи, који су и сами пређе од Турака велику штету претрпели, науме послужити се удесним приликама, те у договору с Аустријом и Пољском, зарате на Турке, па позову и Црногорце у помоћ. Они пристану на то и дигну се на оружје, те се више година храбро борише уз Млечиће против Турака. Скадарски паша Сулејман, дигне најпосле (1690.) велику војску, и пође на Црну Гору. У тој борби били су му на руци Црногорци потурчењаци, и он, помоћу њих, допре са својом војском до брда Вртијељке. Још пре битке Црногорце остави млетачка војска, те тако би суђено

њима самим да се одупру силесији турској. После жестоког крвавог боја Турци продру на Цетиње, раскопају манастир што га је подигао Иво Црнојевић, и по кратком времену врате се натраг, оставивши мали градић Обод у рукама Црногораца потурчењака. У то време би отрован (1687) и црногорски митрополит Висарион, те тако остану Црногорци за неко кратко време расути без свог поглавара. Истом 1692. год. постане митрополитом и господарем Црне Горе Сава Очинић, који је свега владао три године.

До тога доба Црногорци потурчењаци не само да нису имали првенства над другим Црногорцима, него им нису били ни равни, нити се зна да је ко од потурчењака сеоски поглавар био. Но како задобише у своје руке Обод, они се осиле и задобију на неко време првенство над другим Црногорцима.

Црна Гора под митрополитима породице Петровића до митрополита Петра I.
Од 1697—1782. год.

Кад је на измаку 17. века црногорски митрополит постао Данило од породице Петровића, у Црној Гори били су се осилили Турци потурчењаци, помагани од Турака из Херцеговине и Арнаутске. Данило намисли очистити земљу од потурчењака, па за то, кад се ослободи турског сужањства, до ког је допао кад је ишао у Зету, да освешта неку нову цркву, још се већма утврди у својој намери, па рече својим православним Црногорцима, да им неће бити поглавар, ако земљу не очисте од неверије (потурчењака).

Православни Црногорци, који су и сами увидили, како им многа зла чине потурчењаци, приме Данилов савет, ударе изненада (24. Децембра 1702) на по-

Митрополит Петар I. Петровић Његуш.

турчењаке, па многе побију, а друге растерају или приморају, да се поврате у хришћанство. Тако се Црна Гора очисти од потурчењака, и постане опет

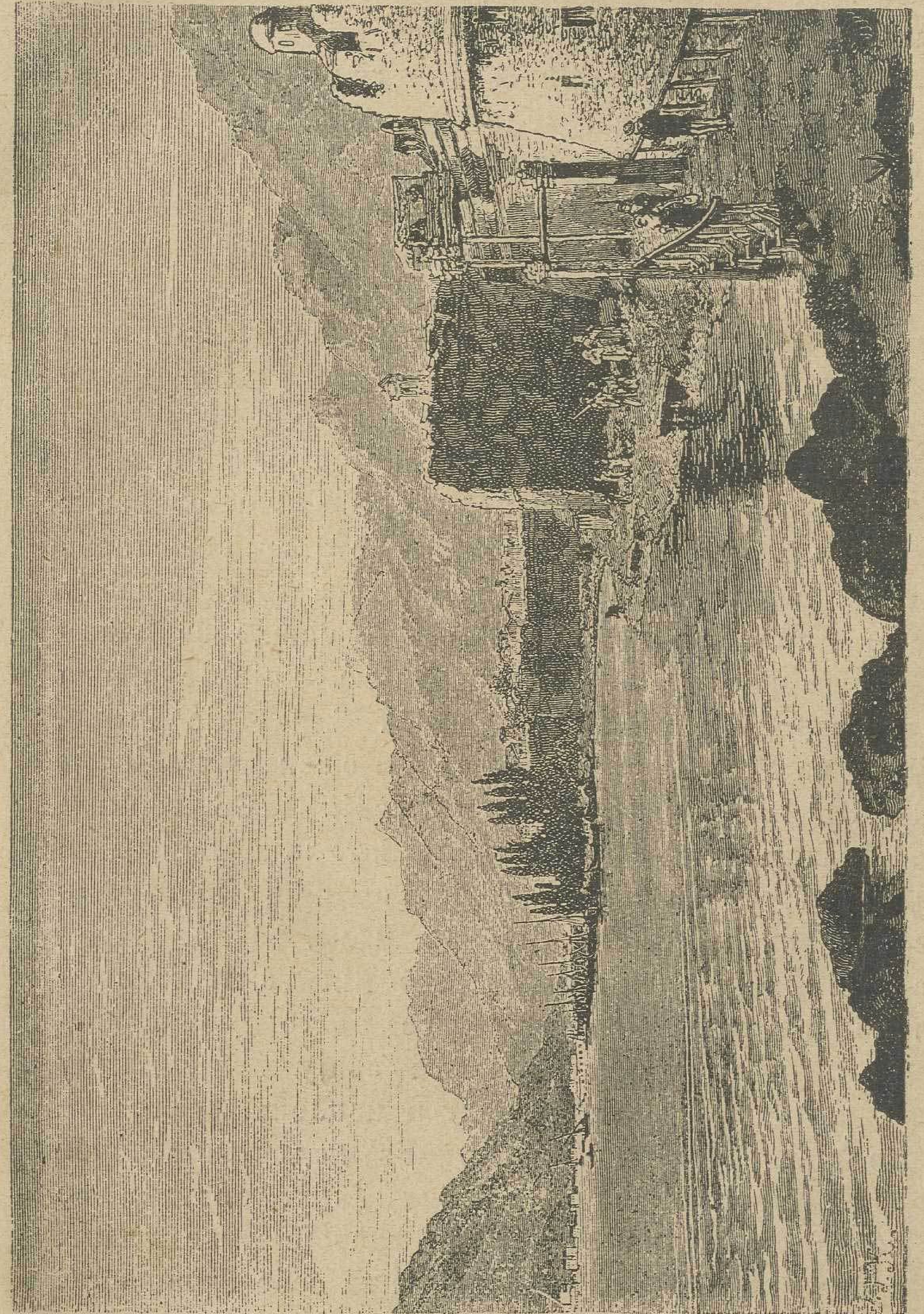
Бока Которска.

као и пре, храбри бранилац и заштитник слободе и хришћанства.

Данило је путовао 1715. год. у Русију, да замоли у цара Петра великога помоћ и заштиту, које му бијаше дозвољено. За његове владе борили су се више пута Црногорци храбро и сретно с Турцима. Он је умро 1735. год,

После смрти митрополита Данила, постане црногорски митрополит Сава, човек слаб и невешт; па за то за његове владе није се скоро ништа знатно у Црној Гори догодило, осим омањих бојева, који се по готову нису ни прекидали у Црној Гори.

Још за живота Савина буде за црногорског митрополита посвећен Василије (1750), који се старао о добру земље и народа, па је тога ради ишао у Русију да добије помоћи. Њему је пошло за руком да утиша раздор међу поглаварима, који је много штете народу наносио. Године 1756. разбије Турке, који су на Црну Гору били ударили с великом војском (80,000). Василије је умро у Русији 1766. године.

Кратко време после смрти Василија, појави се год. 1767. у јесен у бокељском приморју неки чудноват човек по имену Шћепан Мали, за ког народ поверује да је руски цар Петар III., те му поклони велико поверење. Као што су се до то доба Црногорци научили у Русији имати своју пријатељицу и заштитницу, дођу Шћепану и поклоне му се; те од то доба добије велики уплив код црногорског народа. Преселивши се у Црну Гору, постара се да заведе у земљи ред, узме у своје руке власт, па правдом и строгошћу задобије за себе Црногорце.

Наскоро се и по околини ван Црне Горе про-

чује за њега, и Турци се уплаше, те се стану за бој спремати, бојећи се да их Шћепан из ненада не нападне. Сам султан Мустафа III. намисли завојштити на Црну Гору. Да би што пре савладао Црну Гору, скупи велику војску, па удари са три стране на Црногорце (Аугуста 1768.) После дуже жестоке борбе Црногорци надбију Турке, и потисну их од својих граница.

После неког времена зарати Русија на Турску. Црногорци као и увек, тако и сад, на позив руске царице Катарине II., пристану уз Русију и почну ударати на Турке.

Неколико година после овог рата, неки грк, убије (1774) из потаје Шћепана Малог, који је у Црној Гори оставио иза себе леп спомен.

Исте године, кад је у Црној Гори погинуо Шћепан Мали, помире се Руси с Турцима, али о Црногорцима ништа не уговоре и оставе их онако, као што су и пре били.

На неколико година после Шћепана Малог умре и митрополит Сава (1782), а место њега постане у Црној Гори владалац и митрополит његов синовац Петар.

Митрополит Петар I.

Од 1782—1830. год.

Кад је умро митрополит Сава, његов синовац Петар још није био завладичен, него га тек на две године за тим завладичи карловачки митрополит Мојсило Путник. Нови митрополит Петар старајући се о добру свог народа, смишљао је где би могао наћи сретства, да своме народу помогне, па мислећи,

да ће наћи помоћи, крене се на далеки пут у Петроград. Но ту зло прође; јер не само што не могне доћи до царице Катарине II.; него за врло

Митрополит Петар II. Петровић Његуш.

кратко време морао је оставити Петроград, и отићи из Русије (1784.).

Док се митрополит Петар бавио на путу, Махмуд-паша удари на Црну Гору (1785.), поpsоби је, и врати се после натраг. Говорило се, да је било

издаје у томе, што Турци продреше у срце Црној Гори. Кад дозна то митрополит Петар, похита у своју домовину, и кад тамо дође (1786.), јако се ожалости, јер сву земљу нађе у раздору, окаљану братском крвљу, која је потекла с међу собне неслоге. Митрополит колико је могао настане, да умири завађена братства, па му то најпосле, с тешком муком и пође за руком; а тиме постави опет тврди темељ народној слободи.

Није прошло много времена, а Турци се заратише с Русијом и Аустријом. Обе ове државе послаше своје људе у Црну Гору, позивајући народ, да се дигне на Турке (1788.). Од аустријске стране послат је у Црну Гору мајор Вукасовић, који се свокојако старао, да дигне на Турке не само Црногорце, него и Брђане, па и друге хришћане, што су били под Турцима. Митрополит Петар, примивши од Русије панагију и позив, да се дигне на Турке, послуша тај позив, устане на Турке, и много их узнемири, те не могоше послати сву војску против Русије и Аустрије. После неколико година измире се с Турцима Руси и Аустрија (1791.), не уговоривши за Црну Гору ништа; те тако осташе Црногорци, као и пре што су били, непријатељи Турцима. Скадарски везир Махмуд-паша, два пут је ударао на Црну Гору (1796.). Први пут изгуби силну војску, а други пут је и сам погинуо у боју с Црногоцима.

Кад су у Јеврописи били многи ратови с Французима, ни малена Црна Гора не би поштеђена од тих ратова. Француска војска под Наполеоном, уништивши млетачку републику, уступи Аустрији Боку Которску, где су Млечићи владали. Но кад Аустри-

јанци не заузеше одмах уступљену им земљу, нађу се Бокељи у некој неприлици, и по савету митрополита Петра, уреде своје домаће власти, а њега изаберу за свог покровитеља (1797).

Од тога доба имао је митрополит Петар много договора с Русима, Аустријанцима, Французима и Енглезима.

Као савезник руски храбро се борио са својим Црногорцима против Француза (од 1806—1813), и ма да је од руског двора претрпео неке неприлике (1803. хтеде синод руски да збаци Петра с митрополитства, али се сва Црна Гора томе жестоко одупре, бранећи своја права), опет је уважавао руско пријатељство, па је за то Русији за љубав, без пушке предао Аустрији Боку (1814.), за коју су Црногорци много своје крви пролили.

У исто време, кад се започињао рат у Боци међу Црногорцима и Французима (1806.), и Срби у Србији храбро су се борили за своју слободу. Да је било среће, тад су се могли Срби у Србији и у Црној Гори, уједно саставити, да буду јачи према општем непријатељу Турчину. Срби су се и договарали с митрополитом Петром о томе, али Црна Гора била је тада у невољи, и у таквим неприликама, да није могла ничим помоћи Србе у Србији. Тад зачети договор између Србије и Црне Горе наставио се и доцније за владе кнеза Милоша.

Кад митрополит Петар преда, по вољи руске владе Боку Аустријанцима, склони се опет у Црну Гору, где је овладао био раздор међу племенима, која су се међу собом крвила. Митрополит једва стиша крваве свађе, које су нешто само онда престајале, кад је земља била у опасности, јер се тад сви Црногорци — пријатељи и непријатељи — у томе сложе, да треба пре свега од својих граница одбити општег душманина; и том су слогом Црногорци били јаки. Год. 1820. удари босански везир. Џелалудин на Црну Гору да покори херцеговачка племена; Дробљаке, Морачу и Ровца, тада Бјелопавлићи прискоче у помоћ Херцеговцима, те са свим разбију турску војску у Морачи. Од то су доба Турци дуже време зазирали од Црне Горе.

То је био последњи рат, коју су имали Црногорци с Турцима за владе Петра I.; који се после све до своје смрти на миру управљао Црном Гором. Он умре 6. Октобра 1830. год. кад му је било 81 година, оставивши по себи врло леп спомен у Црној Гори, којом је скоро по века владао.

Митрополит Петар II.

Од 1830—1851. год.

По смрти митрополита Петра I. постане, по његовој вољи, господар у Црној Гори, синовац му Раде Томов, (рођен 1. Новембра 1813) назван у калуђерству Петар, ком је тада било 17 година. Он се завладичи у Петрограду (на Преображење 1833.) с великом свечаношћу.

Владици Петру II. пође једва за руком, да изгна из Црне Горе гувернатора, и тиме уништи у Црној Гори гувернарство, које је имало у својој руци светску власт. Владика Петар II. по што уништи гувернарство, намисли да ослаби и уништи и власт племенских главара. Ово је била жеља још Петра I.

усљед чега је позвао Ивановића из Русије (Србин родом из Подгорице, који је живио у Москви) да дође у Црну Гору, да му помогне уредити сенат. У томе га застане смрт. Али његов насљедник

Данило I. кнез Црне Горе.

Петар II. продужи то започето дело; и установи на Цетињу први црногорски сенат од 12 лица. Поред сената уреди и мањи суд тако звану: гвардију од 150 људи из свих племена.

Владика Петар II. није био сретан, да рашири границе Црне Горе, при свем том што је имао неколико бојева с Турцима; него на против Турци освоје Врањину и Лесандру, црногорска острва у скадарском језеру год. 1843.

Влада владике Петра II. знатна је по томе, што се под њим утврдила слога међу Црногорцима, и што као песник, заузима врло одлично место у српској књижевности, и он је последњи митрополит као владалац у Црној Гори. Умро је 19 Октобра 1851. год.

Црна Гора под кнезовима.

Кнез Данило I.

Од 1851 — 1860. год.

Владика Петар II. остави по себи за насљедника и господара у Црној Гори, свог синовца Данила, одредивши уједно, да буде и митрополит у земљи. Данило се тад бавио на наукама, па по стричевој смрти дошавши у Црну Гору, преузме у своје руке владу, но изјави, да се не мисли калуђерити, него да је вољан, као кнез од Црне Горе владати својом државом. Русија пристане уз његову жељу, призна га за кнеза, и тако он укине обичај, да господари од Црне Горе буду митрополити, који су за више од три и по века владали Црном Гором.

Турској влади би не право што се Данило назва кнезом, те нешто то а нешто и црногорске заједвице око Жабљака, изазову турску владу, те пошаље Омер пашу с војском на Црну Гору месеца Децембра 1852. год.

Кнез је Данило јуначки бранио Црну Гору све, док су се Русија и Аустрија заједнички заузеле код турске владе и вратиле Омер пашу с војском из Црне Горе месеца Фебруара 1853. год.

Кнез Данило је живо око тога настојавао, да се обиљеже границе између Црне Горе и Турске, јер Турска никако не признаваше независност Црне Горе. За тај посао се највише обраћао Русији и Француској.

Настојавањем тих двијух сила, Турци пристану да се обиљеже границе. При одређивању граница изроди се спор око Грахова. У том препирању чије је Грахово, турска влада намисли, да заузме Грахово с војском и тим прекине спор. За то пошље 8000 војника под Хусеин- и Кадри-пашом 21. Априла 1858. год. на Грахово. Кнез Данило пошље под војводом Мирком 5000 Црногораца на сусрет Турцима. Дне 1. Маја 1858. дође до битке, и Црногорци разбију и готово сву турску војску исеку. После ове сјајне победе настојавањем јевропских сила, обиљеже се границе и Црна Гора добије Грахово.

Влада кнеза Данила трајала је 9 година. Дне 1. Аугуста 1860. год. бавећи се у Котору, рани га пушком неки Црногорац из потаје, желећи му се за нешто осветити.

После Данила признаше Црногорци за свог кнеза Николу, његовог синовца.

XI. Историја Босне, Херцеговине и Дубровника.

Од 686 — 1463 год.

Кад се Срби у половини 7. века населише у земљама грчког царства између Хрвата и Бугара,

заузеше и Босну, која се протезала између реке: Саве, Дрине, Неретве и Врбаса. Босна је тада била српска жупа, којом су управљали жупани. Доцније се жупани назову бани, и већ се у половини 10. века спомиње, да се бан Селимир (или Желимир) хтео одцепити од свог господара Тешимира, па да је с тога изгубио своје достојанство (940. год).

У почетку 12. века (1120) даде рашки жупан и кнез српски Бела Урош, Босну у мираз својој кћери Јелени, удатој за угарског краља Белу II. слепог, и од то доба све до Немање (1159) Босна оста под угарским краљевима, који се од времена Беле слепог почну звати краљеви Далмације, Хрватске и Раме или Босне.

Око год. 1168. бан наста знаменити Кулин, који је владао Босном у оно време, кад је српским земљама управљао велики жупан Немања и чију је врховну власт Кулин над собом признао. За Кулинове владе осилише се у Босни Богумили или Патарени; он је сам потпомагао ту јерес, прем да се издавао за римокатолика, бојећи се суседа Вукана хумског. Год. 1197. подвргавши се Угарској, поче слободније радити за ту јерес, али за то га тужи Вукан римском папи. Наредбе папине, угарског краља и сабора, који се тога ради сабра 1203. год., помогоше изнајпре; али кад се Вукан помири с братом Стефаном Немањићем, а у Угарској букнуше немири, јерес узе мах, и особито ојача за насљедника Кулинова Нинослава. Од сретних времена Кулиновића, оста у народу прича.

После смрти бана Кулина 1204. год. поста бан Нипослав. Патаренство је силно било за Нинослава,

Битка на Грахову.

који је угледајући се на Кулина околишио према католицизму и за невољу издавао се за добра римокатолика. Истом год. 1245. расрдивши се Бела IV. на Нинослава за његову јерес и за то што је помагао Спљећанима, кад су били у рату с Трогиранима, посла на њега војску с Котроманом, који га надвлада и учини се владалац босански.

Око год. 1254. бан босански и мачвански поста Растислав Михаиловић, кнез галички и војвода славонски, зет Беле IV. Након себе остави год 1263. два сина: Михаила и Белу, од којих доби први Босну а други Мачву. Год. 1271. Бела брат Стефана угарског краља, звао се војвода Мачве и Босне. За њим дођоше брат му Стефан а после, Ладислав III. Год. 1286. Босну доби српски краљ Мулутин у мираз са женом Јелисаветом, кћерју Стефана V. Како је Милутин дволично и лажно обрицао да ће се са свом Србијом обратити у римокатоличку веру и изагнати из Босне Патарене, тим је више пута навлачно на се гњев са запада и с тога је год. 1292. Босном управљао Павле Шубић Бребирски, а после опет (1305. год.) Милутин, те му се држава у то доба простирала до Думна. Али се Павао и после тога једнако писао бан босански, а син му се Младен још за живота очина звао други босански бан.

Год. 1318. узе Младен Босну Милутину. А угарски краљ Карло Роберт збаци Младена па постави за бана босанског Стефана Котромановића. Стефан постави први темељ потоњему краљевству босанском. Знајући да је државе сва сила у вери и у народности и да римокатолици свагда тежише к Угарској

и западу, Стефан држаше страну Патаренима, који с православнима бијаху основа босанској народности. Само наваљивање и љубав Карла угарског намерише Стефана те призна да је римокатолик и допусти да му поданици мењају веру. Стефан је помагао Лудовику у ратовима његовим по Далмацији; али се у раду његовом већ показивало да је рад бити самосталан, а снага му је расла непрестано.

У то доба владао је Србијом силни цар Душан, који запроси у бана Стефана кћер Јелисавету за свога сина Уроша и с њом Хум у мираз, па кад му је бан не даде, изродише се ратови, у којима Душан освоји Хум и већи део Босне. Православно свештенство одмах поче истискивати из тих земаља римокатолицизам, и око тога настојаваше све до смрти Душанове.

Бан Стефан умре 1353. год., спремајући свадбу својој кћери Јелисавети с Лудвиком краљем угарским, а место њега постане у Босни бан његов синовац Твртко (1353—1376), а кад умре цар Душан, и он притисне многе српске земље, па кад се са смрћу цара Уроша угаси Немањића лоза у мушком колену, Твртко, по смрти краља Вукашина, ослањајући се на то, што је по женској крви био род Немањићима, прозове се краљ не само од Босне, него и од Србије, и крунише се год. 1375. у манастиру Милешеву као краљ Стефан Твртко I. Он је умро год. 1391. Отац му је био Владислав Котромановић, чија је мати била Јелисавета, кћи српског краља Драгутина.

По Твртковој смрти постане у Босни краљ Стефан Дабиша, братучед краља Твртка. Због унутрашњих немира, и због опасности, која му је пре-

тила од Турака, утврди свезу с Угарском, и призна над собом врховну власт угарског краља. После петогодишње владе (1391—1396) умре. За Дабишине владе напредоваше римокатолицизам у Босни. Твртко је још на годину дана пред своју смрт допустио архибискупу спљетском да узима десетак од светских људи и свештиника. За време Дабише помагаше ширењу римокатолицизма пријатељство с Угарском, пропаст српске државе и страх турски, који је нагонио надати се помоћи само са запада.

После Дабише није било законита наследника. Твртко Твртковић огласи да њему припада босански престо, и да би се боље одржао стаде се с Турцима договарати. Али га властели не хтеше, што је био незаконит син пређашњег краља, него изабраше Остоју Христића.

Остоја је био син Павла Христића од племена Јаблановића. То је племе имало многе земље у Травунији, а пријатељ му је био Сандаљ Вуковић у Хуму. Остоја да би се боље утврдио, удружи се с Владиславом краљем од Напуља, супарником Жигмонда краља угарског. Али обојица заборавише на Жигмонда, незнајући да је Жигмунд 1394. год. по уговору с Дабишом био признан не само за врховног заповедника Босне, него и за законитога наследника Дабише. Жигмонд одбивши турског цара Бајазита I., које дође близу Босне 1398. год., узе северну Босну и над новим банством постави војводу Хрвоја, родом из Хрватске, који се одомаћио у Босни ва време Дабишино.

Жигмонд учинивши Хрвоја војводом над угарском Босном, хтео је ослабити оба супарника, што

га не признаваху за врховног владаоца; али Хрвоје гледајући своју корист, пристане уз јачега Остоју који му даде град Лијевно са жупом.

После различних догађаја, Остоја умре (око 1418), а Твртко најпре побеђен и заробљен од Жигмонда угарског краља. би повраћен у Босну за краља с погодбом, да призна над собом врховну власт угарског краља. Но ма да је Остоја умро, Твртко није могао овладати, јер завлада син му Стефан Остојић, и тек кад овај умре (око 1420), Твртко овлада свом Босном и почне на миру управљати и старати се о народном добру. Он умре 1433. год.

По Твртковој смрти босански властели, помагани од Јанка Хуњадија, изаберу себи за краља Тому Остојића Христића, који свечано пређе у римску веру, па тиме задобије пријатељство римског папе и угарског краља, који га признаше за краља од Босне. За његове владе Стефан Косача измоли (1444) у немачког цара Фридриха, да га начини херцегом, и да му даде сва права, што имају у Немачкој херцези. Од то доба Косачина земља прозва се Херцеговина. Тома је прешао у латинску веру само за то, да се одржи на престолу и умили папи, па је с тога и прогонио све оне, који нису били римске вере; али тиме дође код народа у омразу, погине од незаконитог сина Стефана, и рођеног брата Радивоја (1459.). После његове смрти поста у Босни краљ његов поменути незаконити син Стефан Томашевић, који се такође постара, да га и папа и угарски краљ признаду за краља од Босне. Турци, који су се још пре његове владе утврдили на granици Босне, почну се спремати да овладају овом

земљом. Султан Мухамед, разумевши да му Стефан одказује данак (25,000 дуката годишње), скупи велику војску (150,000 самих коњаника), уђе у Босну, освоји градове, ухвати Стефана и погуби га под Белајем 30. Јунија 1463. год. Тако пропаде краљевина босанска. Многа се босанска богата властела потурчи. Први су били Соколовићи и Златаровићи, који год. 1465. ударише темељ садашњем Сарајеву.

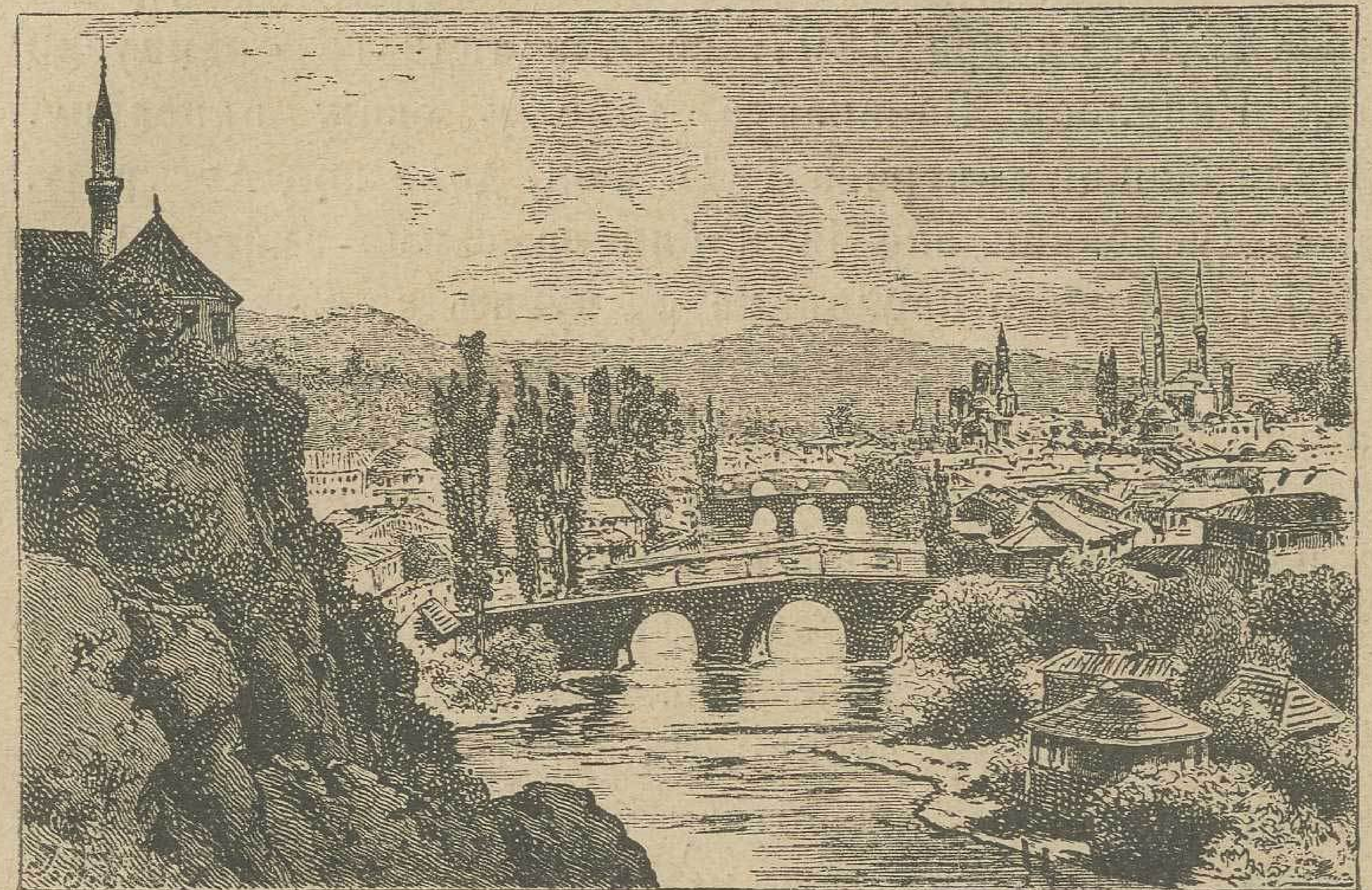

Сарајево.

Док је храбри Ђурађ Кастриота, прозвани Скендербег, син Ивана Кастриоте, у Арбанашкој владао, дотле Турци нису могли ову земљу сасвим освојити, али по смрти његовој освоје Турци и ову земљу, и потурче многе Арбанасе.

Херцеговина се под својим херцегом још неко време држала и Турцима отпор давала, па онда и њу Турци покоре. На сто година доцније, свирепи

потурица Синан-паша опусти Призрен, сву Стару Србију и Херцеговину, а тело светог Саве српског просветитеља, даде из манастира Милешева у Београд пренети и на Врачару спалити. (1595. год.) Срби морадоше дрва приносити и ватру потпаљивати, на којој је горело светог Саве тело.

Споменути нам ваља још и Дубровник, град у Далмацији на Јадранском мору, који се као трговачка република, имајући своје сопствене бродове, одржао до 14. Децембера 1807. год., а тада га француски цар Наполеон Бонапарта узме у своју царевину. После бечког конгреса 1814. год. дође под Аустрију.

Дубровник ако је и био са свим самосталан у својој радњи и пословима с другим државама, ипак је нешто стајао најпре под Византијом, после под Млетцима, Угарском и најпосле под Турском.

У уговорима са српским земљама био је једнак с њима, свуда је био поштован и веровало му се колико ради силе и богатства, толико и за то, што се није мешао у туђе послове. Знатни изгнаници налазише у њему заклон. Владаоци и њихови властели даваше му на оставу благо своје. Бити грађанин дубровачки, држало се за знатну ствар.

Као трговачка општина, Дубровник се клонио рата. Главно му је у свима спољашњим пословима било, да је у миру са свима и да се не меша у туђе послове. Како би нов владалац настао, Дубровник би одмах с њим учинио уговор, у коме би измолио себи нова права и олакшице, или потврду старих.

Главни су чланци у његовим уговорима: да је с уговорником до века у миру и пријатељству, да помажу један другоме, да му је слободно трговати,

да трговци имају обрану, да царина буде мања или барем да се држи само стара, да има право закупљивати со, да се право суди и т. д.

Дубровник је извозио из Србије сирову робу и метале, а увозио урађену робу, у којој су златне и сребрне ствари особито биле богате и лепе. Дубровчани могоше слободно ходити по српским земљама; стајаше под обраном самих владалаца, и добијали су накнаду за свако зло, које би им се учинило. Пред рат остављао им се рок да се могу вратити. Али су дужни били плаћати законите данке и царине.

Рат је почињао Дубровник тек у крајњој неволи, и гледао свагда да га што пре сврши.

Имајући врло мало земље, старао се да је добије од суседних господара, тајно је радећи и по мало насељавајући је, или је јавно купујући. Кад би земљу купио, онда би плаћао данак испрва краљевима и царевима српским, а после краљевима босанским.

У особитим писмима је било уређено, како ће се судити између Дубровчана и Срба. Ту дубровачко и српско право много придадоше једно другом.

Кад се Турци утврдише у Јевропи и узеше нешто Србије, дохватише се и дубровачких земаља, али не покорише Дубровника који се знаде погодити и с њима. Али опет осетише руку победитељеву. Турци узимаше од Дубровчана данак много већи од пређашњег српског дохотка, и премда дадоше трговцима његовим право да слободно тргују по њиховим земљама, опет се незвани стадоше мешати у послове које општина имаше с последњим представницима српских владалачких домова и с мана-

19*

стирима, на које пренесоше део српскога дохотка пређашњи православни владаоци. Турци разграђиваше што Дубровчани градише без њихова допуштења.

Дубровник је постао из зидина старог града Епидавра, кога су Грци сазидали, а после га Рим-

Ђурађ Кастриота. (Скендербег).

љани освојише, и уведоше своју управу и своје законе. Год. 656. кад га Арапи разорише, становници се разбегну, те се многи повуку у шумовит и каменит предео ближе мору. Ту настанивши се, основаше Дубровник. У почетку би слабо настањен; али немири, који трајаше по Далмацији и околним

Спалење св. Саве на Врачару.

земљама, принудише многе да се из појединих приморских вароша иселе и настане у Дубровнику.

Око године 890., кад је бугарски владар Борис Србију заузео и опустошио, многи Срби а међу њима и тадашњи требињски жупан са многим богатим породицама, оставише свој завичај и потражише заштите код Дубровчана. Славенским насељеницима рашири се Дубровник, а ради боље обране подигодше бедеме. Требињски жупан из захвалности што су га примили, сазида у Дубровнику цркву у спомен св. мученику Стефану.

Жупан се после дужег времена врати натраг, а многи од српских породица осташе за навек у Дубровнику.

Тежња дубровачких владика, да потчине својој власти све римокатоличке цркве које су биле по Босној и Србији, изазове непријатељство између Дубровника и босанског бана Бориса. Али обе се стране измире. Но после кад владика дубровачки Андрија, потпомаган од римског папе и дубровачког сената, поче строжије захтевати од римског свештенства у Босној и Србији, да његову власт припозна, и да мора долазити на синоде римокатоличке цркве; а још више, кад се католици и неки властели почеше селити у Дубровник, озловољи босанског бана Бориса, те овај опустоши дубровачке земље. Год. 1169. хтеде се по ново дићи на Дубровник, али га Дубровчани надбију код Требиња. Исте године постане босански бан Кулин, с којим Дубровчани начине уговор, да могу слободно трговати по његовој земљи, и он им дозволи да могу међу брдом Јакотином и Оловом сазидати градић (мали Дубровник).

Год. 1171. кад се грчки цар Манојло заратио са Мађарима и Млечанима и отео им Далмацију, помагаше га у том рату Дубровчани, и одбише нападај Млечана на Дубровник.

Год. 1184. заплету се у рат са српским жупаном Немањом. Немања не могавши им много нашкодити, начини с њима уговор, да ће у будуће живити у миру и дозволи, да дубровачки трговци могу слободно трговати по српским земљама, али да морају плаћати годишњи данак. Дубровчани се обећају, да ће српским трговцима дозволити да могу трговати у Дубровнику; да неће потпомагати непријатеља Немањиних, и да ће српске поданике пред судом сматрати као и своје.

Пријатељство с Немањом и баном Кулином подиже им знатно трговину.

Год. 1203. изродише се у Дубровнику немири. Дамјан Јуда, управитељ града, не хтеде се по закону на крају године оставити власти, изговарајући се да су прилике врло опасне, и кад нестане опасности по град, да ће се оставити власти. То изазове незадовољство код племића, и неки његов рођак оде у Млетке и заиште помоћи, обећавајући да ће припознати млетачко господство. Млечани му даду помоћи, одузму Дамјану Јуди власт и баце га у затвор, а Дубровчани припознаду господство млетачко, које је трајало све до 1358. год.

Кад се Млечани са Мађарима заратише, Дубровчани употребише прилику да се ослободе господства млетачког, те пошљу посланике мађарском краљу и замоле заштиту и дозволу, да могу по угарским земљама слободно трговати, обећавши плаћати го-

дишњи данак. Годину дана за тим, морадоше и Млечани направити мир са мађарским краљем Лудвиком I. Млечани морадоше уступити мађарском краљу Далмацију са Дубровником. Дубровник је остао под заштитом угарских краљева све до 1526. год.

Кад су Турци сатрли Мађаре на мухачком пољу и освојили Будим, Дубровчани закупе царину од

Дубровник, град у Далмацији.

Будима и израде, да им турски цар Сулејман потврди права, да могу по Угарској слободно трговати. Осим тога замоле, да их турски цар прими у заштиту. Мађарском краљу Фердинанду I. не би по вољи, што се Дубровчани опријатељише са турским царем, те им поче чинити пакости и забрани им, да по његовој земљи несмеју трговати. Уједно наговори и шпан-

ског краља, да забрани Дубровчанима по његовој земљи трговати. Те забране нанесоше Дубровчанима много штете. Најпосле пошљу посланике са богатим даровима немачком цару Карлу V. молећи га, да се он заузме за њих код Фердинанда I. Посретством Карла V. измирише се обе стране. Дубровчани су и даље били под заштитом турском због трговине, и ако су им чиниле остале хришћанске државе доста штете.

Год. 1667. задеси Дубровник грдна несрећа. Земљотрес а у исти мах и пожар, поруши град, упропасти многе породице и уништи многе знатне споменике. После те несреће, не могаше се Дубровник више подићи до пређашње своје силе, славе и богатства. Можда би се и опет узвисио, да га Французи 1807. год. не заузеше, а после бечког конгреса да не подпаде под Аустрију, и тиме изгубио своју самосталност.

Дубровник је био република и с почетка је владао дух римски. Али кад дођоше Словени и измешаше се са римским становницима, овлада и дух и језик словенски. Племићи по староме остадоше најјача дружина и имадоше у својим рукама градску владу. Главни делови у општинској влади били су: управитељ, мало веће и велико веће.

Вера је била римокатоличка, које су се Дубровчани тврдо држали и нису никако допуштали, да се православна вера шири.

У трећем периоду је била српска црква у врло жалосном стању. Српска је држава, као оно болесник у сувој болести, мало по мало губила своју снагу,

док најпосле није са свим пропала. Са слабљењем српске државе, тавнила је сјајност негдашњој слави, у којој се под Немањићима налазила православна црква у Србији.

Велика су била зла и невоље, које је поднео српски народ у трећем периоду, па је тада и српска црква много пропатила; али душманска сила, која је срушила српску државу, није могла утаманити свету цркву. Варвари овладали су српском земљом, разорили градове и свете храмове, попалили и утаманили села и вароши, растурили српску војску, и стотине хиљада Срба одвели у сужањство; али нису могли из српских срдаца ишчупати свету православну веру, и уздање у милостивог бога.

У прво време трећега периода оста православна црква у својој пређашњој сјајности. Под кнезом Лазарем српски су архијереји највећма старали се, да се учини крај злом стању, у ком је била српска држава; а кнез је Лазар, највише по вољи српских архијереја, постао српски владалац. Он је након себе оставио више лепих задужбина. Сазидао је дивну Раваницу, обдаривши је царски својим властитим имањем. За владе кнеза Лазара дигнуто је проклетство, које је цариградски патријарх под царем Душаном бацио био на српски народ.

Српска је црква још и за времена деспота Стефана високог задржала своју сјајност. Турци су били удаљени од српских граница, нити је српски народ осећао над собом њихово господарство. Истом под деспотом Ђурђем Бранковићем Смедеревцем, започеше страдања православне цркве, и увећавала су се с дана на дан, док је на послетку не снађоше највеће беде, као што су снашле и српски државни живот.

Кад се ломило, хоће ли Турци са свим овладати Србијом, деспотица Јелена, удовица деспота Лазара, променила је веру, надајући се, да ће од западних владалаца, по препоруци римског папе, добити помоћи, да од Турака спасе себе и своју државу. Већ је папин посланик дошао у Смедерево, да преузме у папино име владу над Србијом; али кад то дознаду Срби, омрзну на Јелену, предаду Смедерево Турцима, радије и њима служећи, него ли папином посланику или Јелени, која је оставила своју веру и примила римску.

Од тога времена настале су најгоре прилике за српску православну цркву, која од Турака угњетавана, морала се борити са мухамеданством, и са распростирањем римске цркве. Турци овладавши Србијом, заузму сва црквена добра и сву црквену земљу, коју црквама дадоше српски владаоци и други побожни Срби; те тако црква осиромаши са свим, и изгуби своју спољашњу сјајност.

Осим зла, што је српска црква трпела од Турака, било је још веће зло, што се тада почеше многи Срби турчити. Најпре се неки од властеле потурче, да би задржали своја добра и своју стару власт, а за властелом пођу многи и од народа, видећи, како је добро онима, што се потурчише. Највише се истурчило српског народа у Босни, јер су се особито Срби римске вере лако турчили. Ти потурчењаци, постану доцније Србима хришћанима, жешћи непријатељи него ли Турци. Тако се српски народ, раздељен до тада у црквеним делима на двоје (на православну и римску веру), расцепи на троје.

Ликови Срба Потурчењака.

Као што су се Турци, по смрти Вукашиновој, све већма ширили по источним и јужним крајевима српске државе, тако се и српска државна снага, па и сама православна црква, помицала све већма на север к Дунаву и Сави, а после и преко тих река. Већ су кнез Лазар Раваницу, а његов син деспот високи Стуфан Манасију и друге манастире па северу своје државе зидали.

Срби су се после косовског боја у више прилика селили у угарске земље, али од свију сеоба најзнатнија је за српску цркву велика сеоба српског народа под патријархом Арсенијем III. Чарнојевићем, који се са неколико владика, и много хиљада српских породица (37,000), на позив цара Леополда I. 1690. год. исели у угарске земље.

Од то је доба српски народ у црквеним делима био подељен на две самосталне црквене власти. Срби, који се иселише у аустријске земље, имали су своје митрополите; а они, који су остали под Турцима, имали су своје патријархе све до 1766. год. кад су Турци, по наговору грчких владика, српску патријаршију дали у закуп цариградском патријарху Самуилу. Последњи српски патријарх (на реду 35.) био је Хаџи-Калиник.

Српска православна црква, раздељена у две царевине, није била нигде дуго на миру, него изложена великим гоневима, морала се борити у Аустрији с римском црквом, а у турском царству с мухамеданством и другим незгодама.

У Аустрији је хтела државна влада, да приволи српски народ, да се поунијати, па је с тога српски народ поднео доста муке. Царске су власти гониле

српске свештенике, кад су вршили своје црквене дужности; и на супрот правима добивеним од царева, били су Срби и у својој цркви угњетавани. Тек на измаку трећег периода, престаше већа гонења, која су до онда Срби претрпели ради своје вере.

У турским земљама српска је црква осим Турака много пропатила од грчких владика, који су заузели архијерејске столице, па много пута жешће гонили српски народ, него и сами Турци, Грчке су владике биле обично људи, који нису волили српски народ, него гледали своје користи; па с тога су и чинили народу често грдна зла. Српски народ, лишен својих светских поглавара, изгубио је тада и своје црквене пастире, и био је с тога у врло жалосном стању.

И у књижевном животу српског народа, у трећем периоду српске историје, опажају се такође различне промене, који су корак по корак ишле са незгодним променама у животу државном и црквеном.

Како књижевни живот не може напредовати, где нема реда, где влада разузданост, где је народ угњетен, и где се он из свију сила мора напрезати, да одржи и спасе само свој физични живот; па за то у трећем периоду српске историје није било могуће, да се у српском пароду развије већи књижевни рад; јер тада српски народ није имао, па није ни могао имати, ни прилике, ни времена, ни воље, да се постара о својој образованости и своме књижевном животу.

Но при свим незгодама, у којима се налазио српски народ после смрти цара Уроша, и особито после несрећне косовске битке, има и из тога времена лепе и скупоцене спомене тадашњег живота свог. Српски калуђер Исаија, који је живио за владе цара

Уроша и краља Вукашина, описао је српску пропаст на Марици под краљем Вукашином (1371. год.). После косовске битке калуђерица Јефимија, кћи цезара Воихне, а жена деспота Угљеше, брата Вукашинова, оставила нам је лепе књижевне споменике у своја два натписа, које је изредном вештином извезла на покрову кнеза Лазара, и на завеси, која је на дверима цркве хиландарске у Св. Гори.

За књижевност српску у трећем периоду српске историје, знатан је био даље деспот Стефан високи. Он је по себи оставио леп спомен својим књижевним радом. Писао је о разним стварима и превео је „многа писанија“ као што вели српски летописац, с грчког језика на српски. Живот деспота Стефана високог, описао је Константин Философ, споменувши уједно том приликом, и где које важније догађаје од тога времена.

За владе деспота Стефана високог, био је знатан српски књижевник Григорије Цамблак. Он је рођен у Бугарској, и био је калуђер у Св. Гори, после игуман у Дечанима, доцније игуман у неком манастиру (Пандократора) у Молдавији, а најпосле је постао кијевски митрополит (1414—1416), и умро је у Кијеву 1419. год. Он је био врло учен човек и јако поштован у земљи, где је живио. Оставио је по себи многа књижевна дела црквенога садржаја; а у српској је књижевности с тога знатан, што је написао живот српског краља Стефана Дечанског.

По смрти деспота Стефана високог, долазила је српска држава све у горе прилике. Турци су је много пута пленили и освајали, порушили су многе градове, и одвели хиљаде Срба у ропство. При таким

незгодама и хрђавим приликама, књижевна се радња није могла развити у српском народу.

Но и при том невољном стању, српску је књижевност обогатио својим делом човек, коме је намењено било, да управља делима српског народа. Деспот Ђурађ Бранковић III., док је био у Чешкој затворен (1703—1711.). написао је пространу историју српског народа. То је дело знатан извор за српску историју, и штета што није до сад штампано, него се чува у карловачкој патријаршкој архиви.

Кад су настала најгора времена за Србе, и кад су они понајвише страдали од Турака. допрла је до српског народа вештина штампања књига. Прве су књиге црквене, штампали за српски народ у Млетцима (1495.) Црнојевићи, а после тога браћа Вуковићи (војвода Божидар и Вићентије) јако прионуше, да се наштампају црквене књиге за православне Србе, и њиховом духу имамо захвалити, што је у самом почетку XVI. века вештином штампања, сачувано народној нашој књижевности велико благо. Мало доцније биле су подигнуте српске штампарије у Црној Гори (на Цетињу), у Далмацији (у приморском Београду) и Србији (ког Мркишне цркве испод брда Црне Горе).

Кад се Срби под патријархом Арсенијем III. Чарнојевићем иселише у аустријске земље, српску су књижевност подржавали исељени Срби, јер је под Турцима тада овладала суровост и незнање. Исељени Срби живећи у већем додиру с осталим напреднијим народима, имаше више прилике нечему научити се, па по томе и неговати свој књижевни живот. На свршетку трећег периода, започеше Срби више

радити на својој књижевности; али нов и јачи полет добила је српска књижевност тек у четвртом периоду.

Као што су Срби у трећем периоду у свачему били назадњи, тако су тада у вештини зидања заостали иза другог периода. Истина, манастири Раваница и Манасија, јесу лепи спомени тадашње вештине зидања у Србији; али су то уједно и последњи знатнији божији храмови, које подигоше Срби. Турским је варварством упропашћено много светих храмова, а није се ни један знатан подигао.

Срби селећи се у аустријске земље, почеше себи градити цркве у својој новој отачбини; али се оне у вештини зидања, не могу никако упоредити са светим храмовима, које подигоше Срби у Србији у другом периоду. Православна црква у Ковину близу Пеште, ја мачно је најстарија (у XV. је веку постојала). Манастир Крушедол у Фрушкој Гори и други неки манастири, били су подигнути у време деспотице Ангелине и њених синова: деспота Ђурђа и Јована; а други манастири по Фрушкој, Бачкој, Банату, Славонији, Хрватској, Далмацији и Угарској, сазидани су нешто пре, а нешто после деспотице Ангелине.

ЧЕТВРТИ ПЕРИОД.

Ослобођење Србије од Турака; нов живот српског народа.

Од 1804—1860. год.

После великих беда, које је српски народ претрпио у трећем периоду своје историје, настаје време

новог лепшег живота. Људи, до јуче робови, сложно усташе на ноге јуначке, и напрезањем својих последњих сила, браниш свој живот, па се на послетку ослободише ропства, које је трајало неколико векова. Чинило се, као да је настало било време, да се затре српски народ, како су биле велике патње, које Срби подносише од својих непријатеља. У својој највећој невољи уздаше се Срби у бога, који благослови њихове труде, па се ослободише свих мука, и задобише слободу.

У четвртом периоду има много догађаја, којима се Срби поносити могу. У њему видимо, како сињи робови устају на оружје, и за кратко време, постају врли јунаци. Земља, која је пре кукала у ланцима тешкога ропства, пева и весели се, накићена дичним уресом драге слободе. Из пећина излазе свештеници и калуђери, па с поносом улазе у свете храмове, да захвале богу на његовој милости. Место турских ханова подижу се школе, да се уз слободу и светли зраци божанствене просвете рашире и распу по народу. Свуда се опажа нов живот, свуда се виде почетци лепше будућности.

Али уз многа добра, има и у овом периоду грдних зала с којих нам се срце жалошћу стеже. Истом се поче жестока борба са силним непријатељем за народну слободу; а већ обузима неке власнике гадна себичност, с које народ изнова страда. Неслога расте међу поглавицама, и доноси народу своје обичне опаке плодове: слобост и пропаст. Још се и не ослободисмо добро, а са своје неслоге морамо да савијемо врат у тешки јарам. Срби се опростише својих непријатеља, добише своје

власти и Србина поглавара; па опет почеше у земљи немири, и просу се по народу неслога; гадна себичност и тада је сметала, те се већма развити не могосмо. Отимање око власти, ревење на страну, и неко унутрашње незадовољство, јесу особине нашег народног живота у Србији у овом периоду. Заиста ко би нас од неслоге, зависти, злобе и отимања око власти могао одучити, а навикнути, да искреније волимо свој народ, и да своје користи потчињавамо општем добру, да се не цепамо, да закон поштујемо, као светињу, тај би нам учинио највеће добро. Школа и црква једина су места, где би се, може бити, могло наћи лека нашим споменутим болестима.

Наш је народ у овај мах раздељен на више делова. Неки Срби (у Србији и Црној Гори) уживају потпуну самосталност; неки су под аустријском владом, а неки под турском. Није могуће, да људи прозру у будућност народну, али је дужност свакоме народу, да се стара, да се снажи; па је с тога потребно, да се и у српском народу подхрањују братске свезе, које све Србе спајавају у једну целину. Особито је краљевина Србија позвана да постане средина умноме делању српског народа, који ће онда истом заузети међу јевропским народима достојно место, кад уз своју физичну снагу и умно делање јаче него до сад развије.

XII. Устанак Срба на Дахије и борба с Турцима под Кара-Ђорђем.

Од Фебруара 1804. до Септембра 1813. год.

Кад је аустријска влада после свиштовског мира (23. Јула 1789.) предала Турцима натраг заузету

Србију и Београд, уговори с њима, да турска влада опрости свима Србима, својим поданицима, који су у прошлом рату пристали били уз аустријску владу, и војевали на Турке. Турска влада хтеде да тврдо одржи задату реч. Она за београдског пашу пошаље Беђир-пашу са ферманом, у ком би јаничарима заповеђено, да оставе Београд и београдски пашалук. Уједно упути Беђир-пашу турска влада, да буде са Србима благ и да одржи ред у земљи.

Беђир-паша озбиљно настане да испуни, што му је било заповеђено, па прими врло лепо српске посланике, који дођоше у Ниш да га поздраве, и обећа им, да ће их штитити од зулума јаничарског. Српски се посланици радосни врате од Беђира у Србију, и приповеде народу шта су чули и видили.

Беђир и ако је хтео да испуни заповести, што му их даде турска влада, кад га посла у Србију, не могаше то учинити, јер му је сметао у том силни Дели-Ахмет, јаничарски ага, који је живио у Ћуприји. Па кад њега најпре даде из потаје убити прогласи царски ферман, да јаничари морају оставити Србију и Београд.

Кад јаничари по заповести султановој оставише Србију, настаде за кратко време леп ред.

Али Беђир-паша не оста дуго у Србији. Српски непријатељи учинише, те га турска влада премести на друго место, а у Београд пошље доброга Хаџи-Мустафа-пашу (Мустај-паша), ког су Срби назвали својом мајком. Хаџи-Мустафа био је Србима, још и од Беђира бољи. Он се договарао са српским кметовима и кнезовима о свима народним пословима, није дао Турцима да дирају рају, него је Србе пазио као и Турке.

У то доба био је у Видину Пазван-Оглу, јаничарски ага, који је устао против султана. Из Србије прогнати јаничари оду к њему, и ступе у његову војску, тражећи од њега да им он помогне, да дођу опет до власти у Србији. И он доиста поче узнемиравити границе пашалука београдског. Хаџи-Мустафа позове Србе у помоћ, и ови надбију Турке и отерају их од граница. Султан не могавши Пазван-Огла свладати, јер му не дадоше јаничари у Цариграду, би приморан с њиме правити примирје. Пазван-Оглу доби Видин, а јаничарима би дозвољено да се могу повратити у Србију и ту населити. Јаничари једва дочекају да се могу натраг вратити, те се наместе у Београду, као да занате раде, и не захтеваху од паше, да им се поврате одузете земље. Али кад се неки од јаничара докопају самог града Београда почеше мутити, како ће да дођу до пређашње своје силе.

У Свилеуви у шабачком округу, живио је кнез Ранко. Кад се пореза раздељивала, јаничарски ага Бего Новљанин захтеваше од Ранка повишицу, а кад му не хтеде дати, убије га. Хаџи-Мустафа дознавши за то, пошље чету од 600 људи, да Бегу Новљанина ухвате и да га казне; али Бего побегне у Босну. Јаничарима би то не право, што паша хтеде казнити Бегу, те наговорише Пазван-Огла да узнемирује границе београдског пашалука. Мустај-паша се донекле сам бранио, а кад виде да неће моћи Пазван-Огли досадити, заиште помоћи од Срба. Срби скоче на оружје, и пођу на Пазван-Огла у друштву с Турцима, које је Мустафа-паша под својим сином Дервиш-бегом послао на одметнике. Када је Мустај-

паша остао без војске, јаничари стари зулумћари улуче ту прилику те овладају градом, а Хаџи-Мустафу удаве. Дервиш-бег распусти српску војску, а са својим људима оде из Србије. Зулумћари заузму за тим сву Србију (управо београдски пашалук), и јаве турској влади, да су за то убили Мустафу, што је држао са рајом и што је зло управљао са Београдом, па заишту да им влада пошаље новог пашу. Слаба турска влада не могући им нахудити, чинила се као да одобрава што су урадили, и пошље Хасан-агу да буде паша у Београду.

Међу зулумћарима беху најсилнија ова четворица: Мула Јусуф, Аганлија, Фочић Мехмед-ага и Кучук-Алија, који су се звали Даије. Даије лепо дочекаше пашу, али сву власт задржаше за себе, а паши дадоше само толико, да им не може шкодити. Србију разделе на четири дела, свуда поставише своје људе (кабадије и субаше с оружаним четама), ударише на народ веће намете, отму земље и сташе немилице угњетавати српски народ, не штедећи ни самих Турака, који нису били од њихова друштва.

У београдском округу хтеде Асам-бег стари чиновник, устати против Даија, те се поче договарати са својим пријатељима, спахијама и Србима како да протерају Даије и да се ослободе од зулума. Али Даије дознаду за то, те многе поубијају, и настане већи притисак и веће зло него што пре беше.

И Срби и Турци тужише се султану на зулуме што чине Даије, а влада припрети Даијама војском у којој не ће бити Турци него људи страни, што не ће жалити Даија. Кад Даије разумеше за ове претње, намисле противити се и самом султану.

Држећи да султан мисли српски народ наоружати и послати против њих, науме, да се не би морали бојати српског народа, посећи све одличније и у народу познате Србе, који би могли народ на оружје дићи. У самом почетку 1804. год. почну Даије убијати српске кнезове и друге одличне људе. Они убише мудрога Алексу Ненадовића, јуначког Илију Бирчанина, Чарапића и друге знатне Србе.

Кад се у народу разнесе глас, да Турци убијају народне старешине, овлада страх по свој Србији. По селима осташе само старци, бабе и деца; а младе, девојке, младићи и снажни људи одбегоше у гору и планине, да се заклоне од турског беснила.

Чим Даије почеше убијати српске кнезове, одмах увидише да је зло урађено, па намисле утишати народ, обећавајући Србима, да ће у напредак бити боље. Но ко ће веровати Турцима зулумћарима? Међу Србима оста још врсних људи, који су били кадри да предводе народ у борби, која се заметну с Турцима на живот и смрт. Многи Срби одоше с турскога залума у хајдуке, и посташе Турцима заклети непријатељи, а народу заклон од турског беснила. Ови су хајдуци заметак доцнијој српској војсци. Многи главнији Срби договоре се, да се народ диже на оружје, јер се под Турцима више живити не може. Најпре се у Шумадији састану три поглавице народне: Ђорђе Петровић (од Турака назван Кара-Ђорђе), Јанко Катић и Васо Чарапић.

Кара-Ђорђе се родио 21. Децембра 1762. год. у селу Вишевцима крагујевачког округа у Србији. Отац му се звао Петар, а мати Мара. Кад му умре отац, мати му се уда за неког сељака Петронија,

који се пресели у Тополу, камо и Ђорђе оде. Он је био човек богат, а бавио се трговањем свиња. Једном приликом кад је скупљао покуповане свиње, да их

Ђорђе Петровић. (Кара-Ђорђе).

прегна у Аустрију, хтедоше га Турци ухватити. Видећи каква му опасност прети, поубија Турке и мораде са свом породицом и још неколико пријатеља у

Аустрију да се склони. Кад је дошао близу реке Саве, очу му Петроније не хтеде ићи преко, него напротив хтеде Турцима да поткаже прелазак Ђорђев. Ђорђе да би спасао породицу од очевидне пропасти, даде убити очуа. Кад је прешао у Аустрију, настани се у манастиру Крушедолу у Срему, где је био неко време шумар. После ступи у аустријску војску, и због храбрости је био одликован. Кад је Аустрија у друштву са Русијом заратила на Турску, онда и Кара-Ђорђе се фрајкорцима пређе у Србију, дижући народ на оружје против Турака. После свиштовског мира, Кара-Ђорђе пређе натраг у Аустрију. А кад постаде у Београду заповедник Мустафа-паша, врати се Ђорђе са породицом натраг у Србију, и настани се у Тополи, где је имао земљу и кућу.

Катић је био буљукбаша у рату против Пазван-Огле, он је био мудар, добар говорник и храбар.

К њима се придружише и хајдуци: Главаш, Вељко и многи други.

Одмах после тога договора, удари једна хајдучка чета на село Сибницу у београдском округу, где се родише Катић и Чарапић. Запали субашин стан, опљени и поубија Турке, а Србе, који су били кадри ојевати поведу собом, те и остали народ позове на оружје, да се брани и даље од Турака.

Чим се прочуло шта ради Кара-Ђорђе по Шумадији, почеше се Срби дизати и по другим крајевима. Јаков Ненадовић, поп Лука Лазаревић и на гласу хајдук Курчија, позову народ на оружје с ону страну Колубаре.

У исто доба букне устанак и с ону страну Мораве, где је највише радио да се народ диже на

оружје Пера Тодоровић Добринац. Није прошло много времена, а сва Србија уста на оружје; и Срби до јуче робови, ослободише се Турака, који се скриваше из села најпре у паланке и вароши, а после у утврђена места и градове. У свима округима више Турци из села протерани; тако поче устанак српски, и у једном маху је била сва земља, свих дванајест нахија, сва села и паланке у рукама оних, које је требало уништити.

Народне старешине видише, да ако мисле борити се против Турака са успехом, морају си изабрати старешину, који ће читавим устанком управљати. У тој намери се у очи 4. Фебруара 1804. год. скупе у орашачкој планини и после дужег договора изберу Ђорђа Петровића (Кара-Ђорђа или Црног Ђорђа) за поглавара. Кара-Ђорђе се после дужег премишљања прими тога, да буде Србима старешина, закуне се, да Србе неће изневерити, а и Срби му се закуну, да ће га слушати храбро се с Турцима борити, и бити верни њему и народу. И тако се одпоче љута и крвава борба под Кара-Ђорђем за ослобођене српског народа.

Кад Даије видише, да се сва Србија узрујала и да је народ листом устао на оружје, забринуше се, па хтедоше утишати народ. Али је све већ било касно. Крв је потекла. Српски је народ осећао своју снагу, па се није могао приволити, да савије врат у нов јарам, и да се преда Турцима на веру. Најпре пробаше Фочић а после њега београдски митрополит Леонтије, који је био Србима мрзак као и Турчин, договараху се са Србима и обећаваху, да ће бити бољи ред само да се умире. То све би без

успеха, и Срби им одговоре, да дотле нема мира док Даије не издаду.

Борба се настави, и за месец дана, осим градова и неких утврђених места, сва је земља била у српским рукама. У том се и Даије почеше старати да добију помоћи са стране. Даија Кучук-Алија упути се у Арнаутлук, да скупи повећу чету Турака; али једва допре до Крагујевца, одкуд је од српске војске морао бежати у Јагодину, где се договори с Гушанац-Алијом, који под собом имаћаше јаку чету од хиљаду момака, да уз Даије војује. Срби ударе на Јагодину па је освоје, разбију Турке и многе поубијају.

Срби охрабрени, науме ударити и на саме градове. Шумадинска војска пође на Београд. Пред Шапцем с оне стране Колубаре утврди се Јаков Ненадовић, а с ону страну Мораве војвода Миленко пред Пожаревцем, ког су Даије у брзини утврдили. Србима, који су се утврдили пред Шапцем запрети опасност од босанских Турака. Алибег Видаић похита у помоћ потиштеним Даијама са 1000 момака; али га Срби дочекаше код Свилеуве и сасвим потуку, те се мораде не израдећи ништа, повратити натраг у Босну.

Шапцу у помоћ са хиљаду момака пође кабадахија Нониша, који је био у Босни, да обиђе своју породицу. Јаков Ненадовић видећи опасност која му прети, пошље 200 људи под управом хајдука Курчије у манастир Чокешине да ту Турке дочека. Но они се побоје турске силе па се хтедоше повући у гору. Али по наговору Јакова, који им обећа да ће још послати помоћи повуку се из манастира на једно брдо. Турци их опколе и жестока се борба

разви, која је од јутра до ноћи трајала. Србима најпосле неста џебане, а Турци то осете, те учине жесток јуриш, и све потуку. Јаков Ненадовић док је стигао са обећаном помоћи, битка је већ била решена. Турци и ако су овде задобили, не могоше због силних губитака Шапцу у помоћ, него се морадоше вратити натраг у Босну. Док се Јаков вратио натраг

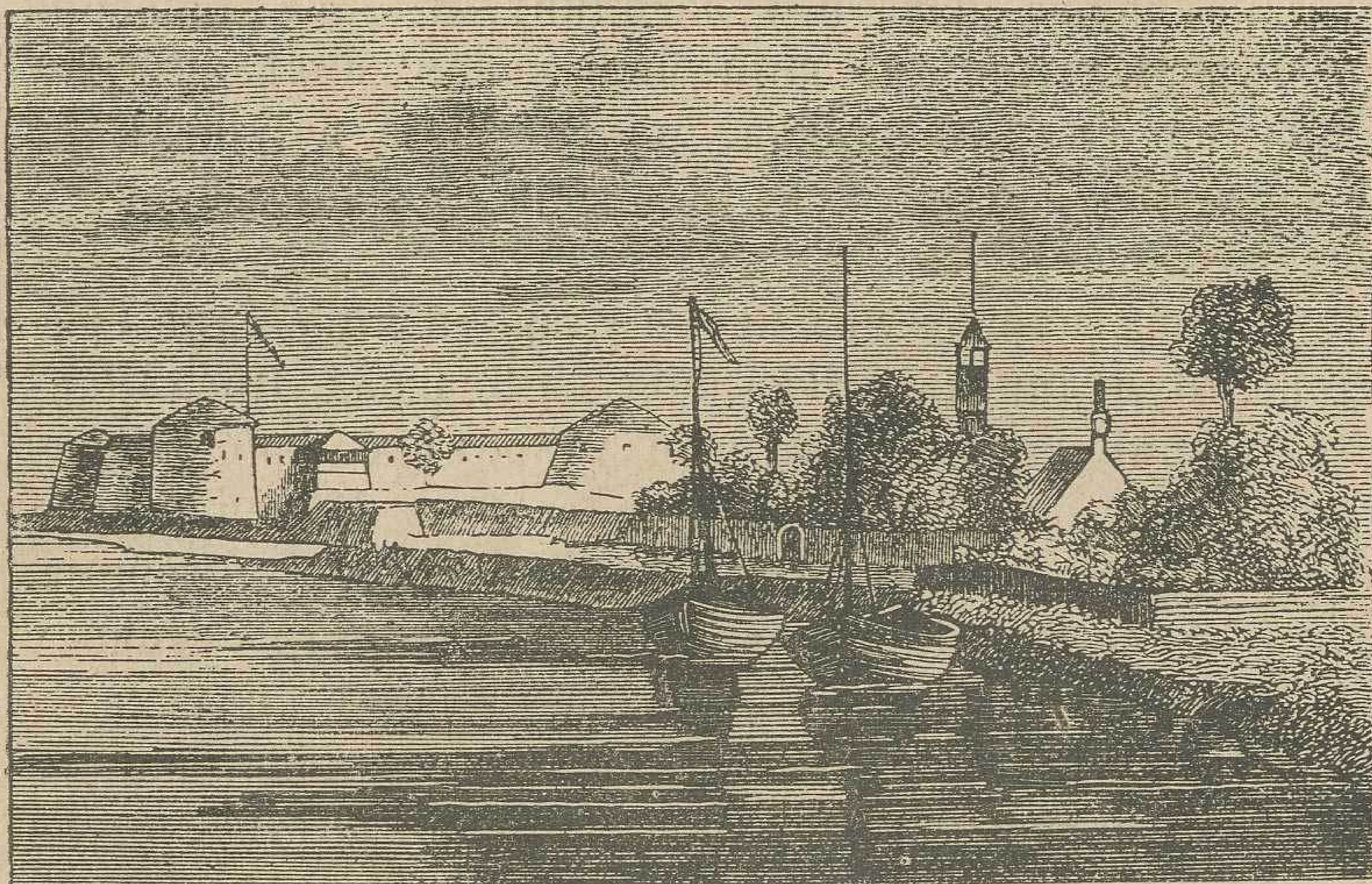

Шабац, град у Србији.

Шапцу од Чокешине, Турци шабачки се предаду његовом сину проти Алекси Ненадовићу. (Априла 1804. год.).

Кара-Ђорђе оставивши пред Београдом војске, да пази на Турке да не би из града изашли, пође са Јаковом Ненадовићем у помоћ војводи Миленку, који је био пред Пожаревцем. Турци видећи, да се не могу дуго држати предаду се, овде Срби задобију

много турских коња и богатог оружја. Турке у Смедереву затворе у град, и забране им излазити у народ.

Најпосле са свом својом војском тесно опседну Београд, где су биле Даије.

Кад султан дозна шта је у Србији, заповеди босанском везиру Бећиру, да уђе с војском у Србију, и да помогне Србима разбити Даије. Влада турска је тада знала за све зулуме, које у Србији починише Даије, јер је у Цариграду било много Турака, који су из Београда избегли од даиског зулума. Бећир по овој заповести уђе у Србију, и намести се на Врачару, до Кара-Ђорђа, који је управљао београдском опсадом.

До то доба Даије неколико пута покушаше, или се измирити са Србима или се кроз њихову војску провући; али се Срби не хтеше мирити, док не добију главе од Даија, а добро су пазили, да их Даије не преваре, и не побегну из града. Кад у граду затворене Даије видише, да је и босански везир дошао Србима у помоћ, препадну се. Гушанац Алија поручи им из потаје, да беже куда знају, јер ће их његови људи изневерити. Тако се Даије нађоше у невољи; седну у повећи чамац, па побегну Дунавом са својим благом у град Адакале. Но ни ту не осташе на миру, јер се Срби не хтедоше разилазити, док су Даије у животу, бојећи се, да ће им влада турска као и пре дозволити, да се могу натраг повратити. Бећир с тога заповеди Реџепу, који је граду Адакалу заповедао, да изда Даије Србима. Реџеп учини што му је заповеђено; Срби добију главе од Даија, и пошљу их у град Бећиру (у лето 1804. год.).

Бећир се надао, да ће се Срби одмах умирити,

чим добију од Даија главе, па је за то захтевао, да се они разиђу кућама, говорећи им, да се сад више немају чега бојати. Но Срби не могоше на то пристати, јер је у Србији било још доста даиских присталица Турака; а у Београду је владао Гушанац са својим крџалијама. Кара-Ђорђе је хтео, да се с Беђиром утврди неки мир, па му је за то и писао, да ће га затворити у Београду, ако за шест дана не пристане на мир.

Срби су се свакојако старали, да сачувају добра, која су са минулих неколико месеци стекли. Они одреде посланике; проту Алексу Ненадовића, Јована Протића и Петра Чардаклију у Русију (Аугуста 1804.), да моле руски двор за помоћ и покровитељство; а чим је у Београд стигао нови Сулејман-паша, почеше настајавати, да се и с Турцима утврди мир; па најпосле и приволе Беђира, да се с њима измири. У јесен бише послани у Цариград, посланици српски (Септембра 1804.), да моле турску владу, да потврди овај с Беђиром утврђени мир. Но узалуд се стараше Срби, до приволе турску владу, да им даде нека права. Одмах по доласку спрских посланика у Цариград, пошље султан Беђиру фермап, којим заповеда Србима, да се разилазе својим кућама; а он ће дати Србима права, која за добро нађе.

Чим дознаду Срби за владин одговор, одмах се почну спремати за даљи рат, јер су видили, да није далеко време, кад ће се морати борити и са самом султановом војском. Они се не хтеше одмах показати да су противни султановим заповестима. Кара-Ђорђе распусти половину своје војске, да се одмори и спреми за пролеће, а око Београда остави

само неколико хиљада људи, да мотре на Турке и да чувају, да Гушанац не чини из града народу никакве пакости.

Тако прође прво лето српског ратовања с Турцима, па наступи и зима. Сву су зиму стрепили Срби, да Турци на њих не ударе, али осташе на миру. У почетку 1805. год. (у Фебруару) поврате се из Русије српски посланица и донесу глас, да Срби пошаљу своје посланике у Цариград, да кажу турској влади шта желе; а руски ће двор потпомоћи њихове молбе. Кара-Ђорђе сазове скупштину о Ђурђеву дне (1805.) у Остружници, где се изберу посланици за Цариград, и нареди, шта даље да се ради. На тој скупштини били су Турци из Београда и посланици кнезова од Влашке и Молдавске.

Срби су тада од турске владе искали: 1) Да се одреди, да султану одсеком плаћају данак; 2) Да у земљи сами собом управљају; 3) Да у градовима буде уз турску војску и српске војске 4) Да им турска влада плати два милиона ратпих трошкова.

Како је било тада у Србији још више места, где се Турци утврдише па чинише народу пакости; за то кад отиду српски посланици у Цариград; Кара-Ђорђе настане да очисти Србију од Турака. Управу над војском око Београда повери Катићу, а сам с Чарапићем оде на Карановац; а друге војводе (Јаков, Милан Обреновић и архимандрит Милентије) отиду к Ужици. У сред лета изиђу Турци из Карановца и оставе га Србима, који га попале, а на скоро за тим се предаду и ужички Турци, давши Србима доста новаца и хатова (50,000 гроша и 80 хатова). У исто време опколе Срби градић Соко, да им не

би могли Турци отуда досађивати; и тако осим Београда овладаше свом земљом (до Аугуста 1805.).

Ужица.

Што се Срби дигоше на оружје против Дахија, то је у први мах било по вољи турској влади, јер

већ ни сам султан није могао владати Турцима зулумћарима. Срби су се надали, да ће султан лепо дочекати српске посланике и испунити народне жеље, тим радије, што су знали, да ће и руски двор настати код турске владе, да се испуне српске жеље.

Но Срби се преварише у свом надању. Влада је била истина рада, да сатре Турке зулумћаре, али није хтела дати Србима никаква права, па није послушала ни савете руског двора, него српске посланике стави под стражу, а Афису-паши у Нишу заповеди, да скупи војску, уђе у Србију и узме оружје од српског народа.

Кад Срби чују, шта је влада турска наредила, спреме се, да се од Турака бране. Они пусте, да Афис-паша уђе с војском у Србију и не хтедоше први на њега нападати; него неки део своје војске сместе у два шанца на десној обали Мораве (између Ћуприје и Параћина;) тим шанчевима заповедали су Петар Добрњац и Миленко са 2500 момака и једним топом, а главна је војска била под Кара-Ђорђем на левој обали исте реке (око Јагодине). Афис уђе у Србију, с великом војском и удари на српске шанчеве, па му пође за руком после жестоког боја, да отме мањи шанац, где су Срби имали и један гвозден топ. Ноћ прекине даљу борбу, и обе се војске умире, да се одморе. У тај мах пуче у турској војсци глас, да иде Кара-Ђорђе на њих с много топова и војске (20.000). Турци онако уморни, тако се поплаше од тог гласа, да оставе шанац што су од Срба отели, па нагну бежати, најпре к Параћину, а кад спазе, да их Кара-Ђорђе гони, не зауставе се до самог Ниша. Срби тако одрже победу над Афисом, охрабре се и почну се спремати, на даљу борбу с Турцима.

Афис је мислио да ће Србе лако умирити и покупити од њих оружје, па је, полазећи у Србију, понео са собом много кола црвених капица, конопаца и дрвених бритвица, да веже српске поглавице, а народу да даде место фесова црвене капице, а место оружја дрвене бритвице. Он је напрасно умро после свога повратка у Ниш од једа и срамоте, што је онако грдно прошао у Србији.

Ако је већ и наступила била зима, Срби се опет не могоше смирити. Војвода Вулетић, богато обучен и добро оружан дође у Смедерево; а Турци не могући гледати да Србин иде оружан, намисле да га убију па то и учине. Срби да освете војводу ударе на Смедерево, освоје га и утврде (Октобра 1805). Ужички Турци и Гушанац Алија у Београду почеше се такође комешати, те и стих страна ваљало је Србима бити на опрезу. Срби, који су чували шабачки град, напију се о св. Николи; а то кад спазе шабачки Турци, ударе из пенада на њих, освоје град а Србе по граду поубијају (1805.). Тако Шабац са српске немарности опет дође у турске руке, и Срби имаше доста посла, и мораше доста крви пролити докле га опет узеше.

Султан се јако разљути на Србе, кад сазна да је Афис-паша од Срба страдао, па заповеди босанском везиру Бећиру и Ибраиму скадарском паши, да с великим војскама ударе на Србију, те да рају казне што се дигла на султана. Срби дознаше зарана за владине заповести, па за то Кара-Ђорђе сазове народну скупштину у Смедерево, где се нареди, да свом српском војском управља Кара-Ђорђе, да се од народа покупи порез, и да се чине припреме за даљи

рат. Срби се и тада једнако чаркаше с Турцима, чуваше од њих своје границе, освојише нека места и подигоше на левој обали Бугар-Мораве јак шанац, који назваше Делиград. Београд и Шабац Срби су држали опкољене.

Врло је добро било што су се Срби спремили за већи рат, јер већ од пролећа (1806), почеше Турци наваљивати на Србију с већим војскама. Најпре стари капетан Видаић, некада пријатељ Србима, удари на Србију из Босне (око Ђурђева дна 1806), али од Срба јако страда на салашком пољу, где га Стојан Чупић надбије. Доцније у лето упадоше Турци с више страна у Србију. Ибраим паша скупи много војске (до 40,000 људи) и упадне у Србију од Мораве; а од Босне покрене се војска Бећира везира у више великих чета. Срби у више бојева надбију тада Турке, и тако се опросте опасности. Од тадашњих битака најзнатнија је битка била на Мишару, не далеко од Шапца. Турцима је поглавар био Кулин капетан, који је имао много војске (до 30,000); а Србима Кара-Ђорђе. Турци заиште од Кара-Ђорђа да им преда оружје, а он им поручи да дођу, да га однесу. Пред Илијин дан почеше Турци ударати на ушанчене Србе; а на св. Илију намисле освојити српски шанац. Кара-Ђорђе вешто разреди своју војску, јуначки дочека Турке, збуни их ватром из топова и пушака, па онда излети из шанца, и јуриши на њих онако забуњене. Ту Срби јако побију Турке и одрже мејдан. С победом на Мишару задоби Кара-Ђорђе и српски народ лепу славу, јер ту Срби с малом силом (8000), надбише трипут већу турску војску.

Но и после битке на Мишару, Срби не остану на миру. Ибраим-паша удари по други пут на Србију, а

и Бошњаци пређу Дрину; но Срби и једне и друге узбију. Кад Ибраим види, да не може нахудити Србима, поручи Кара-Ђорђу, да се мире. Кара-Ђорђе пристане на ту понуду и тако се међу Србима и Турцима утврди примирје на шест недеља, па се за то време престане од боја дуж целе српске границе.

Чим је било утврђено примирје с Турцима, Кара-Ђорђе сазове у Смедерево, народну скупштину, где се нареди да се опет пошљу посланици у Цариград, да гледају да с турском владом утврде мир. И тада су Срби у главноме искали оно исто, што и пре, а то је било, да сами собом у земљи управљају. Турска влада је била нешто у неповољним приликама, па најпре лепо прими српске посланике; али за неколико недеља преврне лист, и одбаци сва српска захтевања.

Кад разуме Кара-Ђорђе, да се турска влада не ће да мири са Србима, настане да овлада Шапцем и Београдом. Он скупи повећу војску, па јаче опколи обадва града. Гушанца позове на предају, јављајући му, да је надбио Ибраима; но Гушанац одговори, да се диви његовим победама, али му града не ће дати, него ће га бранити до последњег човека. Кара-Ђорђе се стане тада спремати, да најжешће нападне на град.

Међу крџалијама, који су бранили град Београд, бејаше неки Албанез православне вере по имену Кондра, који је у почетку много допринео за обрану Београда. Кад се борба после развила између Хришћана и Турака пређе Србима са још неколико својих другова. Он се понуди, да ће једним одважним делом припомоћи, да се Београд без великих губитака освоји. У друштву са Србином Мирком, и још других пет људи провуче се у зору између турских стража у

Битка на Мишару.

варош, па се упути капији. Турци познавајући га не слутише никаквој опасности, пустише га мирно. Кад је дошао до капије поубија стражу, и разбије капију. Како су Турци славили барјам, то нису ни пазили на пуцњаву. Кад је капију разрушио, Милоје упадне са војском у варош. У тој забуни, пређе и Кара-Ђорђе шанчеве и отвори се жесток бој. У овом је боју погинуо Чарапић, који је упао са својом војском код Стамбул-Капије. До 10 сати пре подне била је варош освојена; а турска се војска повуче у град. То је било лицем на св. Андрију. После неколико недеља, кад Срби пресекоше довоз хране, приморају Гушанца да излази са својом војском из града (18. Децембра 1806.).

Ни после одлазка Гушанчева не могоше Срби одмах да заузму град, у који се био затворио Сулејман-паша с београдским Турцима и са 200 јаничара. Но он се није могао дуго држати у граду, јер није имао ни хране ни много људи. Срби опколивши још тешње Београд и Шабац натераше оба града да им се предаду. Најпре се преда Шабац, а наскоро за тим и Београд (23. Фебруара 1807.), где се Срби жестоко осветише Турцима, што су их тако дуго под градом мучили.

Чим дознаду Срби, да се турска влада не мисли мирити, настану најживље да се добро спреме, да дочекају Турке; па да би се боље утврдили, пошљу (Јануара 1807.) своје посланике у Влашку, руском главном ђенералу Прозоровском, молећи га, да заједнички ударају на Турке. Прозоровски прими српску понуду, и обећа Србима послати свог ђенерала, да би били тако једнако у договору сњим. Од тога су

доба Срби једнако били у договору с Русима, који су их доцније кад су настале за Србију тешке прилике доста снажно помагали.

Кад султан Селим дозна да се Срби договарају с Русима, заповеди својим пашама, (Ибраиму, Моли и Михалу) да ударе на Србију, да бар с те стране буде миран. Али док су се Турци спремали да уђу у Србију, Срби скупише своју војску, и кад освојише Београд и Шабац пређу Дрину, упадну у Босну и опколе нека места. Срби Бошњаци гомилама су прискакивали у помоћ српској војсци, и да су тада Срби боље спремни били за даљи рат, могли су освојити велики део Босне. Но онако неспремни бише нагнани вратити се у Србију, и чувати Дрину од Турака.

Мисли се, да су тада Турке помагали Французи, и да су турским топовима францускс топџије управљале.

У исто време борили су се Срби с Турцима и на другим странама. Поменуте три паше ударе на Србију (у пролеће 1807.), али их Миленко узбије, а после и сами Турци престану од ратовања, за то, што у Цариграду насташе велики немири. У лето исте године (у Јулију 1807), освоје Срби Ужицу, и тако постану господари све своје отачбине.

У боју код Ужице први пут се одликовао покојни кнез Милош Обреновић. Он је тада управљао српском војском место свог брата Милана, и био је рањен у прса.

Док су још трајали ови омањи бојеви с Турцима, појави се у српском народу одважан јунак Хајдук-Вељко Петровић, који добивши од српског сената барјак и допуштење да може скупити чету јунака. У

Подгорици задобије од Турака лепа оружја, добрих хаљина и доста новаца; и за кратко време очисти од Турака сав црноречки крај, својој чети постави бимбаше, буљубаше и барјактаре. Од задобивених новаца пошље доста (зобницу сребрних новаца) народној каси. Кад дознаше Турци, шта уради Вељко са својом

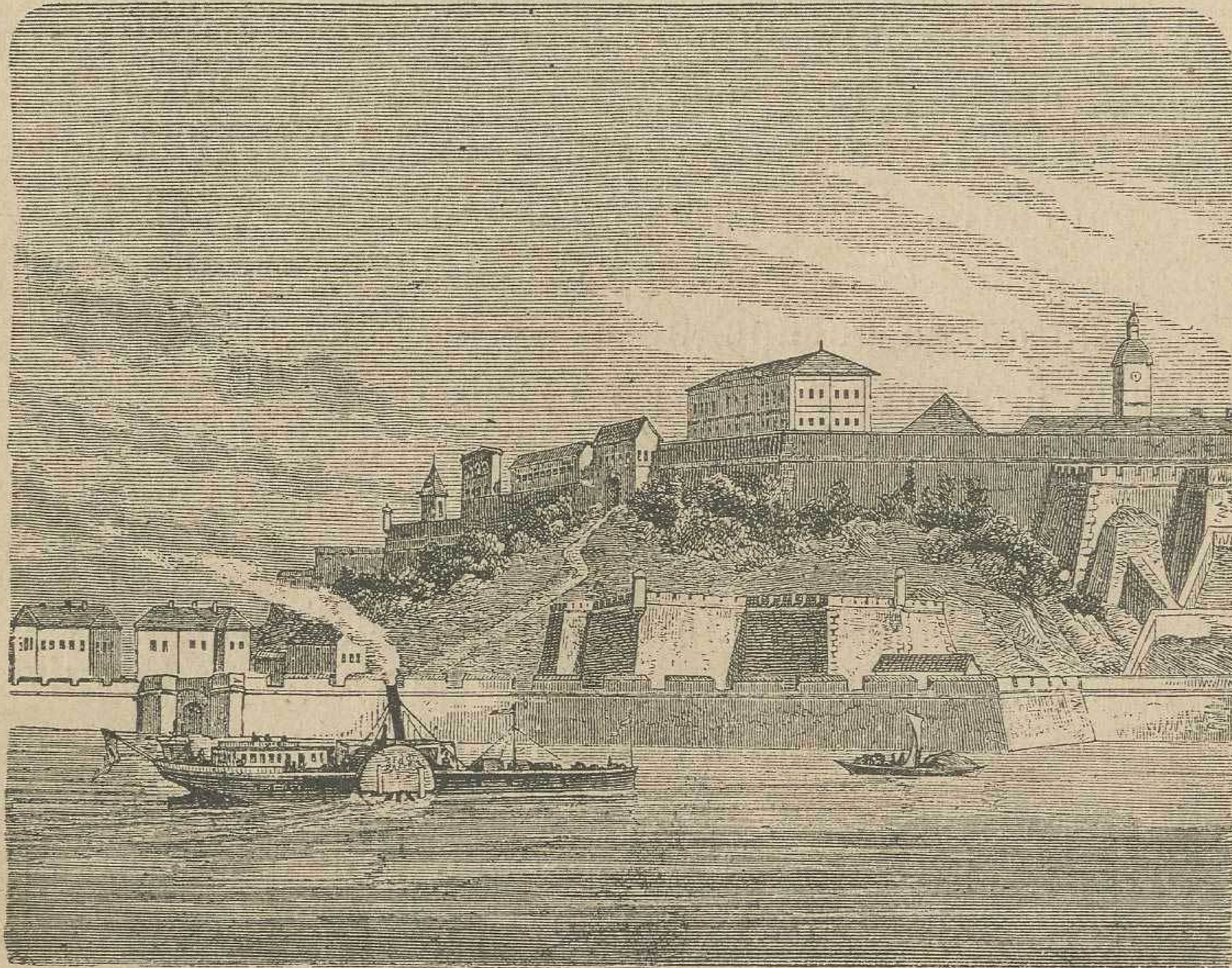

Београд (град) у Србији.

маленом четом, скупе војску и намисле ударити на њега. Али Вељко сазна њихову намеру, и кад су се Турци на последњем конаку одмарали, изненада ноћу удари на њих, па просувши ватру, повиче турски: „бежите Турци, разби нас Вељко.“ Турци онако буновни збуне се и нагну бежати, те их Вељко много поубија, и задобије од њих леп шићар.

Пред јесен (у Аугусту 1807.) утврдише Руси с с Турцима примирје и Турци се обећаше, да ће и Србе оставити на миру, који је трајао годину и по дана (све до пролећа 1809.).

Хајдук Вељко.

Што су Срби били на миру од Турака годину и по дана, томе су били узрок немири у Цариграду, где за кратко време два султана изгубише живот. За све то време Срби су се спремали за бој и чували

границе од Турака; али су се у исто време међу собом јако гложили и тиме слабили народну снагу. Кад се у Цариграду утврди неки поредак, наставе се преговори о миру међу Русима и Турцима (у Фебруару 1809.). Руси хтедоше задржати Влашку и Молдавску и захтеваху, да Турци даду Србији самосталност; али Турци научени од Енглеза, не хтедоше на то пристати. Тако се прекидоше преговори о миру, и знало се јамачно, да ће скорим Руси на Турке завојштити.

Чим се у Србији сазна, да ће бити рата, почну Срби скупљати војску, па како се за време мира нешто опоравише, намисле прећи своје границе, и пустити се у земље, које су биле под Турцима, а у којима живи српски народ. Руски конзул обећао је Србима, да ће у Србију прећи нешто руске војске, да заједнички са Србима војује на Турке.

Срби разделе своју војску на више делова; па намисле ударити на Турке, који нису били спремни за бој. Једна војска под управом кнеза Симе, који је био место рањеног Јакова Ненадовића, би одређена, да прелази Дрину и да и де у Босну; друга да иде на Стару Србију па да допре до Црне Горе; а трећа и највећа, да удари на Ниш. Осим тога су гдекоје војводе имале своје особите чете, којима су по својој памети и по нужди управљале.

Тек што се мало спремише Срби, почну прелазити преко својих граница у Босну и Стару Србију. Обе су војске биле сретне. У Босни Срби опколе Бељину, Јању, Сребрницу и Вишеград, надбију Турке у мањим бојевима, и пусте се дубље у земљу, да дигну народ на оружје. Бошњаци су радо пристајали

свуда уза своју браћу, где год је допирала српска војска. У Старој Србији такође напредовали су Срби. Кара-Ђорђе прешавши планине, што растављају Србију од Старе Србије, сукоби се с Турцима код Суводола где их после жестоког боја надбије. У овом се боју особито показао Вуле Илић из Смедерева, који је лукавством довео неред у Турској војсци. Кара-Ђорђе надбивши Турке настави пут даље, удари јуришем на Сјеницу и разори је, па допре до црногорских племена Васојевића и Дробњака, и опседне Нови-Пазар и Пријепоље.

Док су Срби овако лепо напредовали у Босни и Старој Србији, лоше је било с војском, која је одређена била, да иде на Ниш. Милоје Петровић, кога је Кара-Ђорђе поставио за главног војводу овој војсци, био је слаб и невешт војвода, па за то није био кадар што урадити. Он је био Кара-Ђорђу пријатељ, па се за то није слагао с људма, која су били Кара-Ђорђеви противници. Неким војводама било је неправо, што је за главног војводу нишкој војски постављен Милоје, па га за то не хтеше слушати. Тако се нешто с Карађорђеве погрешке, а више са себичне зависти српских војвода, распе по српској војсци раздор, који умало што није угасио истом запаљену свећицу српске слободе.

Кад су се Срби највећма радовали што напредују у Босни и Старој Србији, дођу им из постојбине црни гласови. Руси не могавши због велике воде прећи Дунав, не могоше завојштити на Турке, него су седили у Влашкој и спремали се за рат. Нишки везир скупи велику војску (80,000 људи), па намисли да умири Србе пре, него што се с Русима зарати. Он

уђе од Ниша у Србију и удари (18. Маја 1809.) на српски шанац на Каменици, где је било 3000 Срба, којима је управљао храбри ресавски кнез Стеван Синђелић. Неколико су дана узалуд јуришали Турци на шанац, не могући га освојити. Синђелић се надао, да ће му Милоје притећи у помоћ са својом војском;

Бој код Суводола.

али се Милоје не мицаше с места, јер је мрзио на Синђелића што је био пријатељ Петру Добрњцу, који је био Кара-Ђорђу противник. На послетку се испуне српски шанчеви мртвим Турцима, преко којих је турска војска ускакивала у шанац и у коштац се хватала са Србима. Синђелић видећи да се не може спасти, па да не би жив или мртав пао Турцима у

руке, запали у шанцу барут, који разнесе њега, све Србе и Турке, који се у шанцу десише. С невештине и пакости Милојеве, и због непослушности других српских војвода, изгубе Срби шанац на Каменици, и ту јако пострадају. Од глава оних Срба што су код Каменице изгинули, саграде доцније Турци кулу, да

Јунаштво Стевана Синђелића.

буде тужни споменик српског јунаштва и српске неслоге. Ћеле-Кула је четврт сата далеко од Ниша, на путу што води у Пирот и Цариград подигнута. Кула је на четир ћошка и висока је 15 стопа; две су стране куле по 13′ 4″, а друге две по 13′ широке. На свакој страни има 17 редова, а у сваком реду 56 лубања, свега има 952 лубање које су између цигаља узидане.

Кад ветар дува, чују се из шупљих лубања тужни звуци, који путника и потомке погинулих опомињу, како се славно за слободу и отачбнну гине, и да и они уче постојбину љубити и свој живот за њу жртвовати.

Кула стоји још и данас, и српска кр. влада оставила је кулу неповређену, да народу служи као знак турског свирепства.

После тог несретног боја на Каменици, Турци се упуте дубље у Србију. Милоје се поплаши њихове силе, па напусти своје многе шанчеве, и у њима доста топова и ратне опреме, и повуче се Делиграду; а Петар Добрњац са својом војском ходе Гургусовцу. Србија је била тада у врло великој опасности; Турци су имали преко сто хиљада војске, којом су хтели покорити Србију.

Кара-Ђорђе под Новим Пазаром чује за то, па одмах са својом војском похити натраг, да гледа како би зауставио Турке. Сими Марковићу поручи да се одмах врати из Босне у Србију; а и Миленку пише, да се остави опсаде Кладова, него да заједно с Русима, који су дошли у Србију (2000 људи) похита Морави где је била највећа опасност. Чим је стигао у Србију, поче дизати народ на оружје, скупљати нову војску. Учинио је наредбе да се зауставе Турци, и гледао је да у својој власти задржи Ћуприју и Делиград. Но при свем његовом напрезању, Турци су продирали све даље и даље. Делиград, Гургусовац падне у турске руке. Хајдук Вељко који је био у Бањи не могаше одолети Турцима. Турци овладају свом десном обалом Мораве све до Пожаревца. Срби су тада тако зло стајали, да се руски конзул (Родофиникин) бојао остати у Србији, него пређе у Аустрију; а за њим пређе Петар Добрњац и још неколико српских трговаца. Народ се био скрио нешто у Шумадију, а нешто у друге планине. Страх је био обузео сву земљу. Срби учинише све што је могуће препрече Турцима даље продирање у земљу. На доњој Морави утврде се Младен Миловановић, кнез Сима и Вујца; Кара-Ђорђе утврди брег Липар код Јагодине.

Турци се већ спремаху да пређу на леву обалу Мораве, и тешко би их Срби могли задржати, да у тој највећој неприлици по Србе, Руси не пређоше из Влашке Дунав, и почеше освајати по Бугарској градове (Августа 1809.) На тај глас тргне велики везир сву своју војску из Србије, да иде на Русе; а у Србији остави Гушанца са 12,000 војске. Кад Срби то сазнаду, ударе на Гушанца и разбију га, па за тим отиду на Турке Бошњаке, који су опсели били Лозницу и жестеко је неколико дана били из топова. Срби и ту надбију Турке и претерају их преко Дрине. Срби опет заузеше своја стара места, а понегде се помакоше и нешто даље.

У том наступи и зима, и престане се од даљег ратовања.

Кад се престало од ратовања с Турцима, Кара-Ђорђе о Божићу (1809.) сазове народну скупштину у Београд, да се на скупштини нареди, шта и како да се даље ради. На ту скупштину дођу многе народне старешине, што су биле Кара-Ђорђеви противници, који су нешто завидили Кара-Ђорђу за власт, а нешто га корили што је Младену и Милоју дао велику власт. Председник у сенату био је тада Младен, ког су кри-

вили за несрећу, која је Србе снашла у минулом рату. Старешине су хтеле да се из савета уклони Младен и друге његове и Кара-Ђорђеве присталице. Јаков је Ненадовић још пре скупштине под Лозницом започео с Кара-Ђорђем кавгу, пребацујући му, да он одбија од Србије руску помоћ. Могло се напред видити, да ће на скупштини међу старешинама, бити жестоких речи.

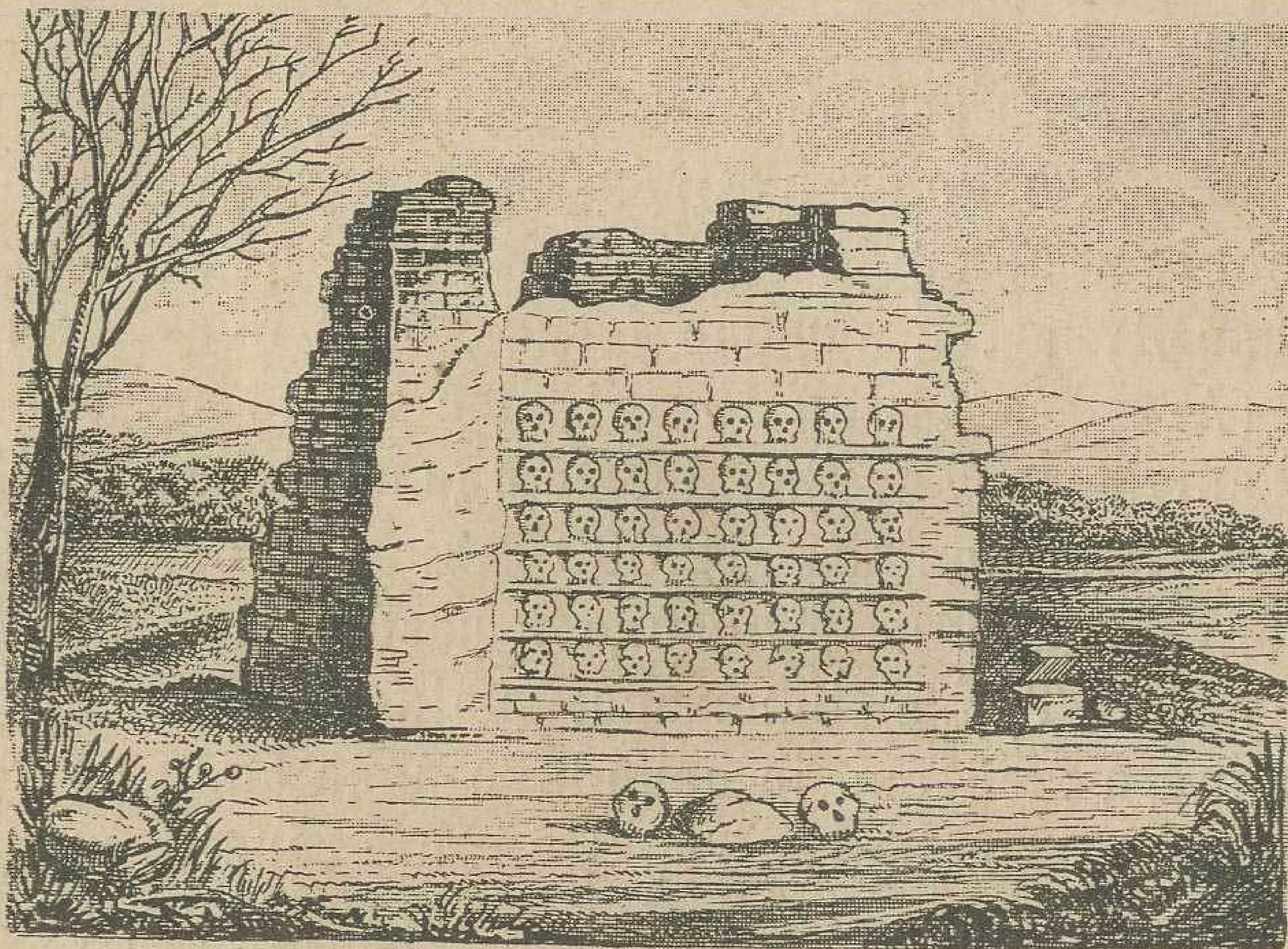

Ћеле-Кула.

Јаков Ненадовић дође у Београд на скупштину са 600 својих оружаних људи; а и друге старешине поведу своје момке. Београд је био пун војника, и изгледао је као неки војнички стан. Кад поче у скупштини говоро народним пословима, оружане су чете ишле улицама, и из гласа викале: „Хоћемо цара“ (руског Александра). То је било по наредби Кара-Ђорђевих противника, и њему у пркос. С приватне злобе заборавише народне старешине земаљско

добро, и место да поправе што је било зло у народној влади, они су гледали да је оборе.

Јаков Ненадовић на скупштини жестоко устане на Младена, који је Милоја препоручио Кара-Ђорђу за главног војводу нишкој војсци, и стане га кривити, да је он узрок што су Срби у прошлом рату од Турака страдали. На жестоке Јаковљеве речи није се могао ни сам Кара-Ђорђе бранити, него рече Јакову: „е добро, кад је он (Младен) покварио, а ти седи на његово место, па поправи“. Тако место Младена постане Јаков Ненадовић председник у сенату, из кога осим Младена изађу и неки саветници (Милоје Југовић) Кара-Ђорђеве присталице.

На истој скупштини одреди се, да се пошљу српски посланици главном руском ђенералу у Влашку, да га моле за помоћ. За посланике бише одређени људи, за које се знало, да су Кара-Ђорђеви противници. Уз ове посланике пристану и они Срби, који су се још од пре у руском стану у Влашкој налазили. Сви су код руског ђенерала о томе радили, да се они одрже у својој власти, а Кара-Ђорђева власт да се ограничи. Миленко, који је такође био одређен за посланика, нехтеде ни ићи у Влашку, него место себе пошаље свог секретара; а сам отиде у Пореч, откаже Кара-Ђорђу покорност и устане на њега. Кара-Ђорђе је имао доста и снаге и вештине, да ову Миленкову побуну утиша; а Миленку опрости његову погрешку.

Петар Добрњац, који је био жесток Кара-Ђорђев противник, оде сам као изасланик српског народа у руски стан у Влашку, где је потстицао Русе против Кара-Ђорђа, а Србима јави да помоћи од Руса неће добити, док главног вођу и сав сенат не промену. Па

и онда кад су српски посланици дошли у руски стан није одустао од своје намере; али му све то није ништа помогло.

У оваком раздору и узајамном трвењу, настане и лето (1810). Руска војска у Влашкој добије новог ђенерала Каменског, који намисли нападати на Турке. Дознавши да су српске старешине у неслози, којој је видио узроке, намисли приближити се Србима и Кара-Ђорђи. Он изда на српски народ проглас (30. Маја 1810.), назове Србе руском браћом по вери и крви, позове их на оружје, опомене их да буду сложни, обећа им послати у помоћ своје војске, а Кара-Ђорђа у прогласу назове „врховним србским вождом“. Кара-Ђорђе буде врло задовољан овим прогласом; а негови противници, кад не могоше код Руса ништа учинити, покорише се његовој власти.

Наскоро после тог прогласа пређе нешто руске војске Дунав, уђе у Србију, састане се са српском војском, па одмах започне рат с Турцима. Срби и Руси у друштву освоје од Турака Неготин и Брзу Паланку, а опседну Кладово.

У том су се и Турци спремили за бој. Куршид-паша, који је постао велики везир, удари с великом војском (30.000) од Ниша на Србију; опколи Делиград, освоји српски шанац на Јасици и упути се Крагујевцу, палећи и убијаћи свуда куда је стизао. Кара-Ђорђе није имао доста војске да га задржи, него мораде још војске прикупљати и народ на оружје позивати. Срби дознавши, како Турци продиру у земљу, па тамо пале и убијају, почеше остављати војску и шанчеве, па одлазити својим кућама, да спасавају своје жене и децу. У тој невољи пише Кара-Ђорђе Добрњцу, који

је управљао војском уз коју су били и Руси, да се остави опсаде Кладова, па да му похита у помоћ, не би ли задржали Турке. „Нашто нам Кладово и Крајина, ако овде изгубимо“, говораше Кара-Ђорђе.

Добрњац послуша Кара-Ђорђа, па са својом војском, Русима (3000) и Хајдук Вељком дође у помоћ Кара-Ђорђу. На варваринском пољу ударе се Срби и Руси с Турцима, који су их жестоко напали, али буду узбијени. Турци изгубе седам барјака, и после кратког времена мораше се повратити натраг.

У исто време удари голема турска сила (40,000) од Босне на Србију и опколи Лозницу, па је стане жестоко бити из топова. Дванајест дана трајала је борба без престанка, и тешко би се могао Антоније Богичевић дуже држати, да му Кара-Ђорђе са Русима, својом восјком и са народом из Крагујевца, Смедерева, Гроцке и Београда не стиже у помоћ. Од Шапца дође Лука Лазаревић, а из Ваљева Јаков Ненадовић са својом војском. Ноћу 23. Септембра дођу под Лозницу, и по сата далеко од турског стана подигну шанац. Турци видећи да су дошли међу две ватре, ударе зором на Србе, али се морадоше од вароши повући натраг на Дрину. Другог дана дође до одлучне битке. Турци бише лоше среће, буду потучени и морадоше побећи преко Дрине, а Срби их гонише и у саму Босну. Турци Бошњаци су после утврдили са Србима мир, наредивши, да Дрина буде граница међу Србијом и Босном.

После боја код Лознице поврате се Руси натраг, освојивши уз пут од Турака нека места. Наскоро се преда и Кладово Србима, који помакоше своју војску ближе Нишу, и опет заузеше своја стара места. Како је већ била настала зима, утврди се примирје међу

Русима, Србима и Турцима (Децембера 1810.), и престане се од даљег ратовања.

Тако се и ова (1810) година сретно сврши за Србе, који су осим пређашњег београдског пашалука, где је народ најпре устао на Турке, заузели места и

Младен Миловановић, председник сената.

земље од свих околних пашалука. Срби су тада постали господари над лепим комадом земље, и камо срећа да их није отимање око власти и пакосна злоба расцепила и ослабила, те би били могли освојене земље задржати за себе и одбранити од Турака.

Кад се међу народним старешинама са себичних тежња заметне раздор и неслога, онда ретко кад бива што добро по народ, јер се тада непрестаним трвењем губе народне силе, па тако народ слаби и долази до пропасти.

Јаков Ненадовић, војвода Ваљевски.

У Србији је међу старешинама једнако трајао раздор, који се одавна заметну; а који се притајивао само онда, кад је народ био у већој опасности, а чим је опасност престајала, раздор се понављао и чинио је народу многа зла.

Што су се неке старешине противиле Кара-Ђорђу, била су два узрока. Било је више старешина, која су у почетку радили, те се народ по различним крајевима дигао на оружје; па с тога су они држали, да су равни Кара-Ђорђу, и тешко им је било слушати га. Сваки је хтео, да буде за себе господар; сваки је дерао на своју страну. Ако су и знали да им је потребан старешина, ако желе напредовати у započетом тешком послу, опет за то нису могли себе завладати, и своју себичност потчинити општем добру. То је био један узрок раздору међу Кара-Ђорђем и старешинама. А други је узрок био, што се Кара-Ђорђе често поверавао људима давајући им велику власт, који нису били ваљани за места, која су заузимали.

Гдекоје старешине, што су биле противне Кара-Ђорђу, радиле су против њега код Руса, желећи га код њих довести у омразу. Они су хтели, да руском помоћу најпре ограниче Кара-Ђорђеву власт, а после да му са свим узму из руку старешинство над народом. Тада су већ пошле народне старешине хрђавим путем, јер су из себичних тежња сметале народном поглавару у државној управи.

Таки је био раздор и неслога међу српским старешинама у очи народне скупштине, која је сазвана у Београд. Неки Кара-Ђорђеви противници радили су, да доведу са собом у Београд нешто Руске војске, надајући се, да ће тада лако моћи на скупштини савладати Кара-Ђорђа; па за то и не дођоше на време на скупштину, чекајући, док се у Београд крене руска војска. Друге пак старешине, такође Кара-Ђорђеви противници, нису се хтели сами одупирати на скупштини Кара-Ђорђевој власти. Уз противнике Кара-Ђорђеве придружио се и Хајдух-Вељко, који је са седамдесет момака дошао у Београд.

Кара-Ђорђе нешто мало пред скупштину, сазна тајне намере својих противника од Луке Лазаревића и Миленковог писара Лазара Војновића. Па да би се што боље утврдио у својој власти, он у скупштини предложи, а ова одобри, да се сва земља раздели на мање војводе, које ће слушати заповести од самог Кара-Ђорђа. Тим се учини, те се мање војводе изједначе с већима, а од пређашњих великих војвода узме се гдекоји крајеви, па се поделе међу мање војводе. Осим тога би постављен велики суд, који ће судити у свима парницама. Земаљска се управа раздели на шест министарства, а сви министри у скупу посташе земаљски савет, у коме је председавао сам Кара-Ђорђе. Скупштина се закуне, да ће бити верна Кара-Ђорђу, а уједно нареди да се из земље прогнају, сви, који би се овоме противили.

Кад је скупштина то урадила, нису на скупштини биле неке најглавније старешине, на кад дођоше у Београд хтедоше у први мах да кваре, што је скупштина закључила; али се брзо уверише, да је већ доцкан. Јаков, Миленко, и Добрњац, Кара-Ђорђеви најжешћи непријатељи посташе министри. Јаков се прими своје дужности; а Миленко и Добрњац нехтедоше се примити министарства, па за то као противници скупштинским наредбама буду прогнани из Србије. Обадвојица оду у Русију. Српски народ изгуби у њима две ваљане војводе. Ето шта бива, кад се човек у јавним пословима занесе за себичним жељама.

Док су у Србији били ови унутрашњи немири, трајао је без престанка рат међу Русима и Турцима; но Срби су за то време били на миру. У лето (1811.) натерају Руси турског везира (Ахмет-пашу) да положи оружје, и да се мири с Русима. Тада се Турци и са Србима хтедоше мирити, па то поруче Кара-Ђорђу, а он им одговори, да се сам с њима не може мирити него ће пристати на оно, што два цара (турски и руски) за Србију нареде и утврде. Руси увериле српске посланике (у пролеће 1812), да ће се старати, да се у уговору о миру и за српски народ што нареди. Србе је Куршид-паша нудио миром на овај уговор. Да Срби сами собом управљају, турској влади одсеком да плаћају данак, а турска влада ће признати Кара-Ђорђа за главу српском народу. Турцима Бошњацима ће бити слободно пролазити преко Србије к Дунаву на Русе. За ово последње не могоше Срби пристати на мир с Турцима.

У пролеће (16. Маја 1812) утврдише Руси с Турцима мир у Букурешту; па желећи одржати Србима задату реч, уговорише с турском владом, да султан опрости Србима, што су се дигли на њега; да турска војска заузме градове и паланке; да Турци не чине Србима никаква зла, него да их остави, да сами собом управљају.

Наскоро за тим Турци се раскају, што су пристали на мир с Русима; за то не хтедоше учинити Србима оно, што у Букурешту уговорише. Турци су хтели заузети све градове и шанчеве српске, и од Срба покупити све оружје. Србима би то немило, па с тога намисле започети с Турцима преговоре не би ли се како с њима погодили. Али Турци нису хтели ни за

што знати, него су хтели да им се Срби покоре, па у Србији да буде онако исто, као што је било пре него што се народ дигао на оружје (1804).

Кад се Кара-Ђорђе виде на невољи, сазове скупштину о Божићу (1812), где се искупе многе старешине. Сви се сложе у томе, да се Турцима не покоре, него ако се не узмогну на леп начин измирити, да се и даље од њих бране. Србе су међу тим из Русије саветовали, да буду мирни, да не драже Турке и да им не даду повода, да покваре букурешки мир. Русија је тада била заплетена у тежак рат с француским царем Наполеоном, па је морала гледати да с Турцима буде на миру, па с тога није ни могла од Турака захтевати да испуне српске захтеве, као што је било уговорено. Срби после тих порука још једном покушају мирити се с Турцима. У пролеће (месеца Маја) 1813. год. пошљу Срби посланике Турцима, да с њима утврде мир на овакав уговор: Срби да задрже своје мало оружје; да се Турци, осим царске војске не могу у Србију враћати.

Ово је било најмање, што су Срби могли захтевати. Но Турцима је и то било много, па нехтеше пристати на српска захтевања. Кад се српски посланици вратише у Србију, знало се, да ће се наскоро започети борба међу Србима и Турцима.

Кад се видило да ће се заметнути жестока борба са Турцима на свима границама Србије, почеше се Срби спремати за борбу. Кара-Ђорђе нареди, да се сва утврђена места дуж влашке и аустријске границе, добро утврде и снабдеју са доста хране. Где није било шанчева, а мислило се да би Турци могли лако туда продрети, нареди се да подигну шанчеви.

У Јагодини је 9. Априла држан војени савет, и начињен тајни план, како ће се против Турака војевати. Ради бољег, лакшег и бржег кретања војске, беху наименована четир главна заповедника, којима су биле потчињене све остале мање војводе.

Кара-Ђорђе 21. Јунија изда проглас на народ, у ком позове Србе на „народну свету војну“; а преко митрополита Леонтија нареди, да свештеници и калуђери по свима црквама и манастирима држе бденија, и Богу да се моле, да српско оружје одржи победу над Турцима. Даље би наређено архимандриту Мелентију, да пропутује границе и да народ храбри на борбу против непријатеља.

На позив Кара-Ђорђев, похита сваки Србин који је био за оружје дорастао, да брани домовину, и скупи се око 53,000 војника. Ту сву војску распореди Кара-Ђорђе на четири дела. На Делиграду под управом војводе Младена Миловановића постави 18,000 људи. На Дрини под главном управом кнеза Симе Марковића 16,500 војника, који ће бранити Србију од Турака Бошњака. У Крајини постави Хајдук-Вељка са 7000 војника. Код Карановца би постављен Антоније Плакић са 10,500 људи; а Кара-Ђорђе у Тополи задржи као резерву 1500 људи. Остала војска би смештена по градовима, шанчевима и другим местима.

Турци су скупили велику војску (пет пута већу од српске) и науме ударити на Србију са три стране: од Ниша на Бању и Делиград, од Босне на Лозницу и Лешницу и од Видина на Неготин.

У сред лета (Јулија 1813.) почеше се Турци прикучивати српским границама. Први се приближи Али-паша од од Ниша са војском од 60,000 војника. Он

поручи Кара-Ђорђу, да је пошао на српску границу, да дозна хоће ли Срби да буду раја, да предаду оружје, градове и да поруше подигнуте шанчеве. Овaку исту поруку добије Кара-Ђорђе и од босанског везира Дренделије, који је прикупио на Дрини 130,000 људи. Од Видина се креташе видински Барјам-паша са 60,000 Турака. А под Нишем био је турски табор, под управом великог везира Рушид-паше.

Прво дође до боја на Дрини. Турци нанадну на Србе 15. Јулија, али буду у првих мах задржани. Одмах за тим удари видинска војска на Хајдук-Вељка (18. Јулија), који се после малог сукоба, са својом војском испред турске силесије повуче у Неготин и ту затвори. Турци опколе Вељка у Неготину. Вељко је 15 дана излетао и борио се са непријатељем; али Турци непрестано се приближаваше опкопима, обарајући кулу за кулом и тиме лише Србе заштите. Кад му је нестало ђулади за топове, он по Неготину покупи сав калај и гвожђе, и тим је пунио топове, а кад му је и тога нестало, пунио је топове талирима и с њима је тукао Турке. Сва његова напрезања буду узалудна. Узаман је тражио помоћи од Младена, захтевао џебане од савета и љутио се на немарност њихову. Помоћ му не дође, јер му се није могла послати, свуда је била навала турска. Џебана му се пошље из Београда; али је било већ касно. Једном кад је прегледао своју војску, угледа га турски топџија и нанишани на њега, па га ђулетом из топа преполови, те је једва могао около стојећима изрећи: „држ-те се“. Момци Вељкови доне су траве и покрију га да га војска не види. У вече брат му Милутин сахрани га код цркве. Војска не видећи Вељка дозна

да је погинуо, па поче викати да се више не може држати у Неготину, него да се бежи куд се зна. Пети дан после Вељкове смрти Срби под управом Вељковог брата Милутина крадом изађу из Неготина, ког Турци заједно са топовима што их Срби оставише заузму. Милутин се повуче у поречке планине, и заузме путеве да препречи даљем продирању Турака у земљу.

Турци пођу уз Тимок, а и на шајкама пошљу војске уз Дунав Кладову, ког је Живко Костантиновић са мало војске бранио. Турци ударе са сува и са воде на Кладово, и кад избацише неколико топовских метака, Живко остави град и побегне ноћу са својом војском. Турци освојивши Кладово, крену се даље водом и сувим острву Поречу, које је Хаџи-Никола Михајловић Сарајевац бранио. У дну острва Пореча био је начињен шанац, на ком су били намештени топови, да бију турске лађе које доплове уз Дунав. Но по несрећи једне магловите ноћи, превуку се кроз помрчину турске лађе уз Дунав, избаце војску на суво и тиме Хаџи-Нику отсеку од вароши. Хаџи-Никола видећи се у невољи, на позивање Реџепово преда се са 70 добровољаца Турцима. Турци њега и његове момке посеку. Одатле оде један део турске војске у сусрет великом везиру к Делиграду; а други део војске на лађама уз Дунав управ ушћу Мораве.

Хајдук-Вељкова смрт, губитак Неготина, Кладова и Пореча, јесу почетци великим несрећама, које су у 1813. год. постигле српски народ. Губитком тих места, заузеше Турци све источне крајеве до ушћа Мораве.

Оваке исте несреће снађоше Србе и на западној граници. Турци наместивши мост на Дрини, пређу

у Србију и опколе Лешњицу, где се Јанко Стојичевић са 600 људи ушанчио. Турци навале на Србе, али им Срби дадоше јуначки отпор. Срби бише у великој невољи, а помоћи не добише ни од куд. Турци их позваше на предају, но они уздајући се у скору помоћ одбију понуду. Истом после три недеље, пошто се љуто борише са Турцима, по наговору зворничког грчког владике предаду се под условом: да предаду Турцима оружје, и да их Турци пропусте слободне. Турци не одрже задану реч, него их као робове у ланцима оковане пошљу у Цариград, одкуда се после само њих 70 врати натраг.

Турци освојивши Лешњицу ударе свом силом на Лозницу, где се војвода Молер ушанчно са 800 људи и 6 топова. Турци опколише их са свих страна тако, да ни воде не могоше добити. Турци, видивши Србе у невољи, пошљу владику зворничког, да наговори Србе да се предаду. Турци захтеваху да Срби положе оружје; да морају отићи у Сребрницу, а одатле куда их даље пошљу. Срби не могоше на та турска захтевања пристати, него одлуче да се и даље боре, па ако је могуће да се ноћу кроз Турке пробију. Молер напише писмо својом крвљу у место мастила, у ком је искао од српских старешина помоћи, јављајући им у каквој се невољи налази. Кад прођоше три дана, и одговора не добише никаква, одлуче да се ноћу пробију кроз Турке. Једне ноћи, кад је била јака киша и ветар, употребе ту згодну прилику, те се кроз Турке провуку. Кад Турци у јутро опазе да Срба у шанцу нема, ударе за њима у потеру, и многе сустигну и поубијају. Од 800 људи који су били у шанцу, осталоје око 200 у животу.

Кад су Турци освојили Лешњицу и Лозницу крену се са свом силом према Шапцу. Прво ударе на Србе у Дубљу, где после жестоке борбе Срби морадоше се повући Равњу, где је био подигнут јак шанац. Овде се отворила жестока борба, која је трајала 17 дана и ноћи. Срби најпосле немогући одолети жестоким турским нападајима бише принуђени оставити шанац и повући се натраг.

У српском шанцу на Равњу биле су српске војводе: Милош Обреновић, Стојан Чупић, прота Ненадовић и Сима Катић. Српске војводе на Равњу искаше једнако помоћи од кнеза Симе, али се он свему чинио невешт.

Кад Турци разбију Србе на Равњу и готово сву Мачву до Поцерине притисну, упуте се са свом силом Шапцу, ког је Лука Лазаревић са војводом Симом Ненадовићем јако утврдио. Но кнез Сима одступајући, остави у Китогу под управом проте Смиљанића нешто војске, да Турцима препречи пут, те се Турци не усудише да нагло пођу на Шабац, него се зауставе пред Китогом очекивајући осталу војску, па да сви скупа кроз непроходну шуму Китог продру.

За све то време Кара-Ђорђе је лежао болестан у Тополи. Кад је разумео, да је босански везир заузео Лозницу, Лешњицу, Равањ и упутио се Шапцу, дође у Шабац и заповеди да се сва војска прикупља око Шапца. Кад је наредио све што је било нужно за обрану, оде у Београд.

У исто доба добије Кара-Ђорђе и од Младена Миловановића извештај, да је битку изгубио и да се повлачи с војском натраг к Ражњу и Параћину. Младен није био послушао Кара-Ђорђева савета, да напусти шанчеве, па да се с војском повуче у планине, него сву своју војску растури по шанчевима, па кад је видио, колика је турска сила, напусти све шанчеве, и повуче се на леву обалу Мораве. Тако Турци готово без капи крви, освоје сав крај Србије с десне стране Мораве, дођу до њезима ушћа, и ту се стану укопавати.

Кара-Ђорђе оде у српски стан на Мораву, да удеси што је потребно за обрану, па се одмах други дан врати у Београд (19. Септембра.) Тада је последњи пут видио српску војску, с којом је толико пута побеђивао Турке, и себи и своме народу стекао славу. Одмах по његовом одласку ударе Турци на Србе и побију се с њима. Из Шапца 20. Септембра, стигне глас, да се Срби налазе у најнеповољнијем стању, и војводе искаше од савета у Београду помоћи. У исто време кад се у савету саветоваше, како да се пошље помоћ граду Шапцу, стигне жалостан глас, да су Турци прешли на леву обалу Мораве и принудили Вула Илића да се повуче натраг. Српске војводе и не упустише се у бој са Турцима, него видећи колика је сила турска, побацају топове и џебану у Мораву и спремише се да беже. На жалосне вести које стизаху са свих страна, остави Кара-Ђорђе Србију, у друштву са руским конзулом Недобом, митрополитом Леонтијем и другим војводама (у јутро 21. Септембра 1813. год.). Тада потавне Кара-Ђорђева слава, и помрча сунце српској слободи.

Чланови српског савета, кад видише да се Кара-Ђорђе неће вратити, и да су Турци већ до Смедерева дошли, оставе Београд и пређу са својим породицама у Земун.

Главни заповедник моравске војске, војвода Младен Миловановић, кад су Турци прешли на леву обалу Мораве и кад се војска српска, што беше по управом Вула Илића разиђе, похита у Београд да се споразуме са саветом. Али кад стиже (22. Септембра) у Београд не нађе никога. Не нашавши никог у Београду, врати се натраг на Мораву, и распусти остатак војске, да бега куд ко зна. Он пак са још неколико Срба пређе на аустријску страну.

Турци кад пређоше Мораву и не нађоше никаквог отпора упуте се Смедереву и Београду, које градове без капи крви заузму.

Кад српске војводе у српском стану под Шапцем дознаду, да је Кара-Ђорђе с неким главним војводама (Јаковом Ненадовићем, Младеном Миловановићем и другима) прешао у Аустрију и Београд пуст остао, одреде војводу Милоша Обреновића и буљубашу Петра Јокића Тополца да похитају са 2000 коњаника, да Београд пре Турака заузму (незнајући да су Турци већ Београд заузели) а они даће свом војском брже похитати, па да се даље сами бране од Турака. Но тек што се Милош крене на пут, а већ стиже тужан глас, да су Турци ушли у Смедерево и Београд. На тај глас и српска војска код Шапца прсне на све стране, остави војводе и свак похита кући да жену и децу спасе од Турака. Војводе остављене од војске, потраже и они у бегству спаса, те пређу у Аустрију.

Још је само у Делиграду било нешто војске, (до 3000 људи под Вуицом Вулићевићем), која се још 40 дана храбро одупирала Турцима. Но кад се дознало, шта се догоди на Морави и Дрини, и та војска изађе из својих шанчева, пробије се кроз Турке, и

растури се на све стране; а војводе остављене, пређу на аустријску страну.

Тако би сломљена српска сила не турским јунаштвом, него с неслоге, зависти и нехатости српских војвода. Без великих бојева, и без многог проливања

Српске породице прелазе у Аустрију.

крви, би прекинута борба, којом Срби за девет година извојеваше и бранише своју слободу. Они падоше, и то не са чашћу. Турци посташе опет господари над Србијом. Да бог да, да нам и овај пад, ово друго Косово, буде наука за у напредак!

Кад главне српске војводе пребегоше у Аустрију, и српска војска прсну на све стране и не пуштајући

се у бој с Турцима, заузе српски непријатељ мало по мало сву земљу, и у првој јарости по свом обичају, учини народу многа зла. Сва села беху попаљена, све што се не спасе би посечено или у робље одведено. Многи Срби изгибоше тада; неки се подаве у Сави и Дунаву, желећи пребећи за својим војводама у Аустрију, а друге погубише Турци. Вароши и села осташе без народа, јер што је света у земљи остало, скрило се у планине.

Аустријске су власти примале к себи Србе, али им не чинише никаква добра. Турци су тражили од Аустрије, да им изда српске војводе, а особито Кара-Ђорђа, обећавајући много новаца за његову главу. Но Аустрија не хтеде то учинити, него нареди да се Кара-Ђорђе и остале војводе, удаље од српских граница и преместе у разна места као: Марбург, Грац, Петаву и т. д. Кара-Ђорђа пошљу под стражом у Грац, где је пробавио дуже време у затвору. Заузимањем руског цара Александра I. би дозвољено Кара-Ђорђу и другим војводама да могу ићи у Русију. Кара-Ђорђе се са породицом и осталим војводама крене у Русију 17. Септембра 1814. и настани се у Бесарабији у вароши Хотину. Цар руски одреди њему и осталима новчану помоћ, док се год буду задржавали у Русији. Кара-Ђорђе је добијао годишње 1000, Младен и Јаков по 500, а остале војводе по 400 а где који и по 300 царских дуката.

Кад Турци заузму сву земљу, и попусте од прве жестине, хтедоше умирити Србе, и у земљи завести неки ред. Куршид-паша изда оштру заповест, да Турци ни пошто не дирају у Србе, јер им је цар све опростио, па позове и српски народ, да се враћа својим кућама,

где ће живити на миру. На ове Куршидове речи почеше се по мало прикупљати Срби, и повраћати на своја огњишта. Куршид је желио, да се земља што пре умири, па се старао, да приволи и ког знатнијег старешину да му се покори.

Од свих старешина, који су после Кара-Ђорђева одласка и народне пропасти остали били у земљи, најзнатнији је био Милош Обреновић, један од главних војвода под Кара-Ђорђем. Он се није могао растати од свога завичаја, и кад га је Јаков Ненадовић у Забрежју наговарао да пређу у Аустрију, да не гине лудо кад је све пропало, одговорио му је: „идем својој кући, и у онај народ; па што буде народу, нека буде и мени.“

Милош је у први мах мислио, да се утврди у Ужици, па да се одупре Турцима, и да покуша, не би ли се могло што на пролеће започети. Но Турци овладаше већ свом земљом, и за то се Милош преда Али-Аги-Серчесми, који је са много Срба и Турака делија (2000) ишао по земљи и умиривао народ. Серчесма узе од Милоша само сабљу, а остало му оружје поврати, с њиме се побратими, и начини га главним кнезом рудничким. Кад се прочуло, да се и Милош покорио Турцима, народ се охрабри, и преда Турцима, тако, да за кратко време сва земља буде умирена. Милош је ишао Серчесми на руку, да земљу умири.

Како су Турци са Србима у први мах били благи, помислише Срби да ће добро бити, и надали су се, да ће бити и боље. Наскоро се Срби преварише у своме надању. Куршид-паша оде из Србије, а за њим и његов Ћаја-паша, а београдски паша постане Сулејман Скопљак-паша, који се са Србима више пута борио, и

ког су Срби у неколико прилика надбили. И он истина у први мах хтеде земљу да умири; али чим је видио, да је народ миран, а он окрену други лист. Српска страдања на ново започеше.

Сулејман-паша пре свега хтео је да се осигура, да Срби опет не устану на оружје. Он разреди по свој земљи своју војску, коју је народ морао издржавати, постави по земљи муселине, који су народ глобили, и заповеди, да се купи од народа оружје. Приликом купљена оружја, Турци почине народу грдна зла. Најпосле намисли оправљати београдски град, и том приликом су Срби кулучили о својој храни. Тада од куге и турског зла изгину многи Срби. Од народа почеше Турци отимати, коње, оружје, одело, накит и све остало што је од икакве вредности било. Многи Срби усљед тог турског насиља, тражише склоништа у збеговима, те оружани луташе по шумама и гудурама чувајући свој живот, а неки почеше народ позивати на устанак.

У том се Хаџи-Продан, један од мањих војвода под Кара-Ђорђем, одметне од Турака (у јесен 1814). Овај Хаџи-Продан био је родом из Сјенице. Кад је српски народ устао против Турака, он дође са своја два брата у Србију, где се борио за слободу српску. После кад је Кара-Ђорђе продро дубље у Турску и освојио Сјеницу, постави Хаџи-Продана за Сјеничког кнеза.

Срби гоњени и злостављени од Турака, пристану уз Продана и почеше се скупљати у Небош планини. Хаџи-Продан позове и Милоша, да се придружи устанку и да дигне рудничку нахију на оружје. Али како је већ било доцне у јесен, а народ за рат неспре-

ман, и од Турака заплашен, Милош не пристане у буну, него посаветује Продана, да се окани буне и да народ не уваљује у већу несрећу. Милош видећи да још није дошло време за устанак, и да би народ спасао од несреће настојавао је да се устанак утиша, а и

Хаџи-Продан војвода.

сам јави у Београд Сулејману, шта Продан ради, уверавајући га, да се не боји ништа, јер ће се народ брзо умирити. Милош после с Турцима заједно настане, да се буна утиша, али је захтевао да се опрости свима, који су уз Продана пристали, што Турци (сулејманов Ћаја-паша) и обећају. Чим се чуло

у народу, да Милош није уз буну, почеше се разилазити оружане чете, и за кратко време би повраћен у земљи мир.

Хаџи Продан видећи да од устанка нема ништа, са својом браћом и још неколико момака да не би Турцима у руке пао, пројури кроз планине и дође до Остружнице у велико Дубоко, па се на чуну превезе у Срем, а за тим оде у Русију у варош Хотин.

Као што су Турци више пута газили своју реч, тако су и сада учинили. Ћаја-паша похвата многе главније Србе, по Јагодини, Чачку и другим местима где се народ узбунио, па их повеже у ланце и као робље доведе у Београд. Ћаја-паша позове и Милоша да с њиме иде у Београд. Но Милош осети да је Ћаја-паша наумио Милоша задржати у Београду за то, да би Турцима лакше било похватати што више бољих Срба, па за то изговарајући се да одавно није био код куће, пусти га Ћаја-паша да иде кући, признавајући му услуге што је утишао народ.

Ћаја-паша кад је оковане Србе довео у Београд, преда их београдском везиру Сулејман-паши, који их одма побаца у тавницу, а после их лицем на св. Саву 14. Јануара 1815. год., изведе из тавнице, па неке даде поубијати и њиховим главама окити градске бедеме; а друге опет, заповеди да се живи на коље набију. Но и после овог мучења, довлачили су Турци одабраније Србе у Београд, и ту их секли или на коље живе набијали.

Кад се већ била Проданова буна са свим утишала, Сулејман-паша заповеди, да се опет купи оружје од народа. Турци су се били уверили, да ратоборни дух у народу још није клонуо, а како је било

још људи од утицаја, који су могли лако устанак покренути, науми да и те људе похвата и поубија, као год што су и Дахије почеле биле радити. Турци по заповести Сулејман-паше изађу у народ, те стану са највећим зулумом истраживати од народа оружје. Муке и страдања која српски народ тада мораде поднети, не могу се сва изказати. Било је случајева да су живе људе набијали на коље па их припицали ватри; а жене батинали. Но све је те муке и невоље српски народ волио поднети, него ли издати оружје.

Беснило турско, принуди многе главне људе, да оставе своје куће и породице, па се скрију у гудуре, кршеве, пећине и планине. Дању су чамили у својим склоништима, а ноћу ишао је пријатељ пријатељу, а сродник сроднику, те се договараху да опет устану на Турке, па макар сви до једног изгинули. Ови људи стајали су у свези са народом, и нађоше код народа вољу и жељу да се са Турцима боре.

Сулејман-паша дозна да се нешто комеша и кува; па концем Јануара 1815. године, позове у Београд све српске кнезове, припрети им да народ не буне, и пошље их кућама, да што пре покупе и донесу му од народа харач. Уједно им рече, да ће они својим главама платити, ако се и најмања побуна у њиховим нахијама догоди. С осталим кнезовима дошао је тада и Милош Обреновић, који се такође хтеде повратити својој кући, али га Сулејман задржи код себе, бојећи се, да народ не узбуни против Турака.

Док је Милош био у Београду код Сулејман-паше, скупи се до 60 одабраних људи у селу Рудовцима (Фебруара 1815.) и ту се договоре, да се народ тајно спрема на оружје; а цветне недеље устану сви листом

на Турке. Том приликом одреде двојицу да оду у Срем и да јаве и оним Србима, који су пребегли у Аустрију, да се спремају, и кад чују да је народ устао на Турке, да и они сви дођу у Србију.

И ако је састанак у селу Рудовцима био тајан, ипак је Сулејман-паша дознао да су се Срби договарали, да се народ диже на оружје. Да би се осигурао, намисли све главније Србе по земљи потаманити, па за то заповеди кнезовима, да му од сваке нахије по 600 људи у Београд пошљу, под видом да праве шанац око Београда, и то заповеди да морају доћи све они, који су били: топџије ,капетани, добошари, војводе, подвојводе и т. д. А посаду београдску појача са 2000 Бошњака. Уједно заповеди да се од народа покупи оружје. Турци, верне слуге свога господара, зађу по народу и почеше чинити насиље и Србе убијати. Милош, ког је Сулејман-паша код себе задржао, виде да је и он у највећој опасности, па по ново поиште се од Сулејмана да му дозволи, да може отићи кући, да своје послове посвршује па ће опет натраг доћи, но Сулејман га не пусти. Сулејман у исто време пошље 40 Турака у смедеревску нахију, у село Селовац, да ухвате војводу Станоју Главаша. Турци опколе кућу и позову Станоју да се преда. Станоје у место да се преда, он поче из куће пуцати и убије десет Турака; а кад Турци запале кућу он рањен истрчи из куће, па убивши још једног Турчина, падне мртав. Турци му одсеку главу и донесу Сулејману у Београд, а овај је натакне на колац пред својим двором за углед. Тада су у Београд дошли и српски кнезови који су донели харач, па кад видише главу војводе Главаша, који ништа није скривио, поплаше се, па се измоле од

Турски зулуми по Србији.

везира да их пусти кући. Војвода Милош Обреновић опет искаше од везира да га пусти кући, али овој му не допусти. На срећу Милошеву и српског народа, Сулејманов Ћаја-паша, имаћаше нешто српског робља (до 150 душа), које му Милош откупи, захтевајући да га пусти кући, да набави за робље потребан новац. Ћаја-паша с почетка не хтеде Милоша пустити, него рече Милошу да по новце пошље свога Димитрију. Мулош му одговори, да без њега то не може бити никако, него да он сам мора ићи кући и новац набавити. Ћаја-паша се најпосле склони и измоли у Сулејмана, те се Милошу допусти, да може ићи кући. Чим Милош за то дозна, опреми робље из Београда, па се рано зором и сам крене на пут.

Тек што Милош измакне из Београда, а Сулејман се већ покаје, што га од себе пусти, па пошље за њим татарина, да га врати. Но Милош се не хтеде враћати, већ поручи паши, да се зажелио своје породице, а паша ако има шта нек му пише, он ће урадити шта му заповеди.

XIII. Устанак Срба на Турке под Милошем Обреновићем.

Од 1815. до 1817. год.

Кад се Милош поврати својој кући, одмах се почне разговарати са својим пријатељима и знанцима, да се више под Турцима не може живити, а они га наговараху да диже народ на оружје, и да му буде старешина.

Милош је и сам одавна премишљао, да ће требати крај учинити злом стању, у ком се налазаше тада српски народ. Он одмах друге године (у пролеће 1814.) Кара-Ђорђева одласка из Србије, пошље руском двору писмену молбу, да се помогне српском народу, а доцније је с другим старешинама, дао власт проти Ненадовићу, да у име свих српских старешина може тражити и искати помоћи за српски народ, код страних дворова. Бавећи се међу Турцима, с дана на дан све је већма увиђао, да није далеко време кад ће се морати устати на Турке; па како од великих дворова није добијао никаквих повољних гласова, увери се, да се српски народ мора уздати сам у себе, ако жели, да се опрости зала, која је трпио.

Но ако је Милош и премишљао о рату с Турцима, опет није за то заборављао, да је то врло мучан посао. Својим пријатељима и народним старешинама говорио је, како су мучне прилике дићи се на Турке, да је грехота ваљивати народ у већу несрећу. Но његови пријатељи и старешине српске, после свега разговора најпосле осташе на том, да се више под Турцима живити не може. Кад Милош види, да су његови пријатељи, народне старешине, а и сам народ из свег срца заузет, да се крене устанак на Турке, он и сам на то пристане. На Лазареву Суботу 10. Априла дође Милош са осталим пријатељима и народним старешинама у Таково, где се многи свет тог дана, у очи празника Цвети скупљао. Сутра дан лицем на Цвети 11. Априла 1815. год. кад је народ изашао из цркве Милош се попе на један камен и јави народу да и он пристаје на устанак против Турака. Народ га призна за свога старешину и закуне му се, да ће га слушати. Милош се наскоро за тим обуче у своје војводско одело, изнесе свој војводски барјак, и ушавши у дружину рече: „ево вам мене, а ево вам и рата с Турцима“.

Устанак у Такову.

Чим се чуло да је Милош устао на Турке, поче се српски народ кретати на све стране, и за кратко се време распростре покрет по свој Србији. Милош је разаслао људе и писма на све стране, и позивао народ да се диже на Турке. На брзу руку што се могло набавио је барута, олова и оружја, и што је скупио мало војске одмах у први мах, распореди је како је где било нужно. Преузевши таки велики задатак, да извојује српском народу слободу, и да удари темељ српској држави, старао се дању и ноћу да би му велико подузеће било напредно.

Милош Обреновић родио се 7. Марта 1780. год. у сиромашном сеоцету Добрињу окружја Ужичког, а у кући сиромашног сељака. Мати његова Вишња два пута се удаваше. Први пут за некога Обрена у Брусницу, а други пут по смрти Обреновој, за Тодора Михајловића у Добриње, и ту роди: Милоша, Јована и Јефрема.

Кад се Срби 1804. год. против Дахија дигоше, поглаваром нахије Рудничке, Пожешке и Ужичке био је брат Милошев. Он као човек тихе и доста благе нарави, није много марио за ратном славом, за то је место себе слао Милоша на војску. Овај је то најволио и у јунииштву није уступао ни Чупићу ни Хајдук-Вељку. Због тога он на скоро постане војнички поглавица, и један од најбољих војвода српских. Као такав показао се 1807. год. на Ужици, кад су Срби шанац узимали на јуриш. Ту је од Турака тако страшно рањен био, да су га сви већ били ожалили; куршум га је ударио више леве сисе а изашао кроз плеће, од чега је Милош више недеља лежао. У боју пак на Кукутници показао је још веће јунаштво, где је тешких рана и сам љути Сулејман-паша Скопљанин допао.

Али страшни и одсудни часови тек сада наступише, да се јунаштво Милошево позна.

Турци у Београду осетише да се народ узнемирио, па за то везир обзнани у Београду да сваки правоверни мухамеданац буде готов, и на опрезу. Милоша позове везир у Београд, но он му одговори да је болестан и да има да посвршава своје послове, па кад доведе све у ред да ће доћи у Београд.

Прво устаде на Турке Арсеније Лома из Драгома Рудничке нахије. Он у Јасеници побије и растера арачлије Турке, а порезни новац, који су од народа били покупили отме. Одатле се крене у Рудник, опколи Турке који су се ушанчили, и присили их после дводневног боја на предају.

Сулејман-паша, пошље свога Ћаја-пашу са 13,000 људи на побуњене Србе. Ћаја-паша поведе уза се осим Турака и доста Срба (из београдског округа), мислећи, да ће се тако лакше приволити и остали народ, да одустане од Милоша. Доспевши до Рудника, палио је и пљачко свуда, куда је стизао, чиме се јако престраши народ. Најпосле се настани у Чачку. Но тада стигне и Милош са ваљевском војском и два топа и ушанчи се на Љубићу. Турци на уморне Србе нападну, али не израдивши ништа, морадоше се повући натраг са великим губитком. Срби ради бољег утврђења, те исте ноћи подигну по више Чачка још један шанац, наместе обадва топа, и као заповедника поставе Танасију Рајића. Те исте ноћи и Турци пошљу нешто војске у Драгачево, да народ мири, и да држи отворен пут у Сјеницу и Нови Пазар. Срби дознавши за то, пошљу нешто војске под управом Аврама Лукића у потеру за Турцима. Срби стигавши Турке, разбију

их и мало се који од Турака спасе. Срби задобију том приликом, доста оружја, џебане и одела.

У исто доба стигне и кнез Јован Добрача са Гружанима, и њега Милош одреди на шанац ниже Рајића поред Мораве. Милош видећи да ће му бити мало војске, пође да прикупи још људи колико му је могуће. Турци дознавши да је Милош отишао по помоћ, ударе на Србе пре него што би помоћ стигла, потуку их, отму топове и неке похватају. Овом се приликом одликовао Танасија Рајић. Кад је војска српска прсла на све стране, остане он сам у шанцу бранећи топове, где и погину. И Турци не прођоше олако, многи је од њих погинуо, па међу осталима и сам Ћаја-паша.

Милош чувши за несрећу што је Србе снашла, појури брже, са нешто војске што је скупио, Чачку, да војску што се распрштала прибере, па да на Турке нападне. И Милош прибравши расуте Србе, утврди се по ново у шанцу на Љубићу.

Турци и ако су 4. Маја Србе разбили, многе потукли и оба им топа отели, поплаше се кад видише да се Срби скупљају и за бој спремају, па намисле спаса си тражити у бежању, па не могавши у Београд кроз Србију, одлуче да побегну преко Драгачева у Босну и Арнаутску.

Срби дознавши да су Турци оставили Чачак, па се упутили преко Драгачева и планине Јелице, натисну се за њима у потеру, и стигну их у селу Ортарима. Милош опколи Турке са свих страна, па нареди да се одмах напада на Турке. Први нападај би учињен и Турци видећи да немогу одољети, оставе све што имадоше па нагну бежати. Срби гонише и тукоше цео дан Турке, и који Србин нигда Турчина убио није, тај

дан га је могао убити. Срби том приликом задобију преко тридесет шатора, а толико исто и турских барјака, много коња, оружја, одела, хране, кола, оба своја топа, заробе много Турака, но већим делом их посеку.

Арсеније Лома, војвода.

Оваку исту победу над Турцима задоби Милош и на Палежу, где је пола Турака погинуло код Колубаре. И овде задобише Срби, оружја, хаљина и један топ.

После те велике погибије турске, упути се Милош у ужичку и соколску нахију, народ дигне на оружје,

Ужицу опколи, стера Турке у град па подигне шанац, те су Турци тако држани у шкрупи, и несмедоше изилазити из града у народ да харају. А кад је стеснио Турке у Ужици, оде Карановцу па и њега опколи тако, да Турци из Карановца не могоше никуд. Милош кад је народ од Турака овде осигурао, крене се са осталом

Танасија Рајић брани топове.

војском преко Крагујевца у Баточину, где се 500 Турака ушанчило. Кад их са свих страна опколи, позове их на предају, који се други дан без боја Милошу предаду. Милош поруши шанац, и крене Пожаревцу, где су се Турци јако укопали да се од Срба бране.

Милош дође под Пожаревац, где се више од 3000 Турака у шест шанчева ушанчило. Србима се

ваљало овде жестоко борити. Но како војска удари на први шанац, поче мало узмицати. Али охрабрена Милошем, који је напослетку запетим пиштољем и припретио: „који удари на турски шанац, онај истина, може и умрети, а може и остати (јер сви неће изгинути); али који уступи натраг, онај ће јамачно од мене умрети“. Турци после жестоког боја изгубише у два дана пет шанчева и у шестом се морадоше предати. Срби пустише Турке са ситним оружјем да оду у Ћуприју. Срби задобише у Пожаревцу много разних ствари, па и један топ.

За време боја код Пожаревца, смедеревски Срби под Павком Сараоцем ударе на смедеревске Турке, освоје варош и приморају Турке да се повуку у град. Срби подигну код Смедерева шанац, а заплењивши сва турска говеда. Турци стешњени са свих страна нађу се у великој невољи, па замоле Србе да им допусте, да могу послати своје изасланике у Пожаревац, да тамо мир са Милошем уговоре. Срби им то дозволе. Турци кад дођоше Милошу, молише га да их ослободи опсаде, да им дозволи да могу ићи у варош да си купују што им треба; а они обећају се Милошу да ће бити мирни. Милош пристане на понуду турску, и они се врате задовољни натраг.

Међу тим стигну гласови, да се силна турска војска са три стране према Србији креће; од Босне под управом везира Рушид-паше, од Албаније и Новог Пазара под Адем-пашом и од Ниша под Марашли Али-пашом. Милош се прво крене против Адем-паше да га примора да се врати натраг, и да присили Турке у Карановцу на предају. Турци у Карановцу буду приморани на предају. Они уговоре с Милошем да их с

оружјем пропусти да могу отићи у Арнаутлук. Милош их пропусти, и по њима пошље Адем-паши леп дар с поздравом, да он као његов добар пријатељ на Србе не напада, који су устали да се бране од својих злотвора. Адем-паша одговори писмом Милошу, да он не мисли у српски народ дирати и захвали му на послатом дару.

Од Карановца потегне Милош Дрини, јер се Куршид-паша упутио био с великом војском на Србију. Један део његове војске под никшићким пашом Али-Марашом уђе у Мачву, и укопа се на Дубљу. Милош у своме путу скупи нешто нове војске, па дође под турски шанац на Дубљу (13. Јулија 1815.) Овде Милош задоби славну победу над Турцима. „Овде не ћемо браћо,“ говораше Милош војсци својој, „да ударамо на Турке ноћу као до јако, од којих се само бранисмо. Сад хоћемо да учинимо на њих јуриш у сред подне, да не би ни један измакао“. Милош како је стиго, настане да се на шанац удара. И доиста, јуришем страшним и неочекиваним одпоче битка. Српски јатагани нигде се више не иступише, као овде на Дубљу; али опет дванајстина Турака утекоше испод српског ножа, што је на некој и начин далеко боље, него да се реч Милошева у свему одржала, зашто су онима преко Дрине имали чуда да казују о јунаштву дотле гажене српске раје.

Зла је срећа постигпула овде Али-пашу Мараша, који с нешто Турака паде жив Србима у руке.

Истерани из шанца, прснули су Турци куд који по трњу и лугу; а за њима и паша без капе и обуће утекне кроз дим под један храст и ту се шћућуњи да чека сутон. Али не остаде за дуго на миру. Неки Јово

Чираковић наиђе на њега случајно, и продере се на пашу: „Предај се бре! Ол погибе сад.“ На што паша му одговори: „Не удри, предајем се, а паша сам! Него ме живога поведи Милошу аманет ти божији, пак ћеш од њега имати добар бакшиш“. Јован преко запете пушке отме од паше сабљу, коју је једино, од оружја на себи имао, ухвати пашу за браду, и одведе у своје друштво рекавиши: „Та се Туркешања издаје за пашу“; — а одатле га сви одведу Милошу. Срби овом приликом задобију леп шићар, и ухвате осим тога 83 Турчина.

Милош и овом приликом био је према Турцима благ и милостив. Место да заробљене Турке — по њиховом обичају — на коље набије, он их пусти да могу побећи у Шабац; а пашу охрабри, позове га у свој шатор и рече му, да га прима као свога госта. Откупи паши капу, поклони му један ћурак и једнога коња (јер је под пашом коњ погинуо) и испрати пашу до близу Дрине. Милош рече паши при растанку, да се Срби нису дигли на султана, него на своје злотворе и Скопљак-пашу, који им крв памуком пије. А паша се Милошу искрено исповеди: „Нисам ја“, вели, „знао какав је овај народ, не бих је ни сламке дигао на њ. Сад ја видим колико је он храбар, сложан и снажан. А да то и цар у Стамболу знаде, боље би он Србе пазио колико и један у свему свому царству народ и рају. И то ће бити ако бог да, само ти господару и кнеже Милоше гледај, да се ни пошто у ваше послове који краљ са стране не умеша, те да тиме упропастиш себе и свој образ и ову ваљану фукару српску; него, како ти цара за скут и цар ће тебе под свој скут, па се не бој ни кога. Београдски ће везир, као и који му драго

други, према теби слуга бити“. Милош му се захвали на том савету и рече му да гледа, да наговори Куршида да се мири са Србима. Мараш то обећа Милошу, и одржао је своју реч. Тако се престало од ратовања, а започеше се преговори, међу Србима и Турцима.

Истина, овим се војевањем није освојило све оно, што је под Кара-Ђорђем отето било. Но то, што је онда тек кроз девет година ратовања и помоћу руске војске више задобивено, Милош задржа за посао чисто своје политичке вештине. Пречи је сада посао био, настати (али опет путем мирних договора) да се задржи она силна војска турска, која под Куршид-пашом на Дрини стајаше и она, која са Марашли-пашом у Јагодини бијаше.

Обе ове паше осећаху такође особиту потребу, да се са Србима на леп начин изравнају. Милош је то одмах дочуо и једва је чекао, да га паше на договор позову.

Кад је Али-паша Мараш стигао у босански стан Куршиду везиру, приповеди му све, шта је од Милоша разумео и почне га наговарати, да не иде с војском у Србију, него да гледа да се како год с Милошем мирно изравна. Куршид-паша радо пристане на то, и позове к себи преко Дрине Милоша на договор, а у исти мах Милошу и његов побратим Дели-паша Серчесма пише, да дође да се не боји ништа. На та уверавања оде Милош у турски стан. Остале српске старешине одговараше га од тога, говорећи му, да не иде губити главе.

Редовна памет, не би ово никад одобрити могла; и то би јој дало за право свако искуство, које зна, како је у Турчина вера на колену. Осим тога, зна се,

да иза Милоша није било тада никакве а камо ли уредне владе, те да би човек у том бар погледу могао рачуњати на неку безбедност. Напротив свак живи могао је знати, Турци још најбоље, да је тада требало само Милоша погубити, па онда ући у Србију на сва врата. То је све Милошу добро познато било, али општа ствар захтевала је да он међу Турке оде, па како било. Гласу овом сам се Милош покори и на веру онога Серчесме, коме је пре овог устанка, положио оружје и реч дао да ће миран остати, оде Турцима на састанак.

Милош поведе уза се кнеза Матију Ранковића Тополца, Михаила Оташевића, кнеза Аврама Лукића, свога Димитрију, а осим тога поведе уза се још стотину коњаника. Везир је међу тим послао у Лешњицу Милошевог побратима и пријатеља Серчесму да га доведе к њему.

Како је Милош стигао у турски стан, везир га зовне к себи. и захтеваше од Милоша да Срби предаду оружје, и да се ослоне на њега, а он ће већ код цара израдити све што треба да се раји олакша. Милош не могаше пристати на то, да Срби положе оружје, изговарајући се, да он није ни од чијег оружја господар, и да он незна да ли ће народ на то пристати, него да га пусти да оде и да народ запита дали је вољан на то пристати, по за то би било нужно примирје на један месец дана. Везир пристане да се учини примирје на двадесет и један дан, али Милош да остане код њега, па може писмо написати и по кнезовима послати, да народ преда оружје. Ту је био Серчесма, ту и онај Мараш-Али-паша кога је Милош на Дубљу онако великодушно примио, али покрај свега тога, Милош је опет добро осетио величину опасности

у коју је запао био. Па кад Турци неки почеше Милошу претити, он им без страха одговори: „Ми дођосмо, овамо к вами на веру и у вашим смо рукама, можете учинити од нас, шта хоћете, можете нас и погубити; али ће те тиме и себи начинити посла; биће ко ће нас осветити.“ На те Милошеве речи увери га Дели-паша, да се ничега не боји, док је њега и његових до пет стотина делија, а и Куршид рече, да не ће погазити дату реч, па пусти Милоша, да се врати у Србију, не свршивши с њиме ништа.

У каквој је опасности био Милош најбоље се види из пријателске опомене самога Серчесме, који му, пошто га из стана турског испрати каза: „Нисам Милоше хтео да погазим вере, коју сам ти задао био. Ето те сад опет враћам жива и здрава, али од јако тешко теби ако ми паднеш шака! Никад више не иди у наш стан, да те ко зове. И ја да те зовнем, немој ни мени веровати. Па сад с богом, и нек ти је бог у помоћи, тек никако и никада не заборављај што ти је побратим саветовао.“

У том се прикучи Србији и друга велика војска под румелиским Марашли-Али-пашом, и допре до Ћуприје. Неки Турци од те војске пустише се са Србима у преговоре, и питали су их, зашто су се дигли на оружје, и против кога. Срби им одговорише, да се народ дигао на оружје натеран зулумом, да се од зулумћара брани, и изказаше све невоље и пакости што им Турци починише; а они да су верна раја царева и да се на цара нису дигли. Турци су умиривали Србе уверавајући их, да то више неће бити, да је везиру Марашли Али-паши, цар дао ферман да он то извиди, и свакoг кривог казни.

После неколико дана дође и сам везир у Ћуприју, па позове Србе да му кажу за што су се дигли. Срби пошљу њему посланике, који искажу све зулуме што су трпили од Сулејмана Скопљак-паше. Везир саслушавши их покаже им ферман од цара, којим је опуномоћен од самог цара да зулум уклони и зулумћаре затре. Он захтеваше од Србаља да се царској вољи покоре, и за знак покорности да пропусте Ћехаја-бега са 8000 војске у Београд, па ће цар све опростити, а зулумћаре казнити. Осим тога да направе једну жалбу, и да у њој наведу сва зла и пакости што су морали трпити, а он да ће настојавати да им се жеље испуне.

Везир позове к себи Милоша на договор и пошље му своје бројанице, за знак, да му не ће ништа бити. Милош оде на то к њему, и искаже му сва зла, која је народ трпио од Скопљака, и рече му, да би се он радо мирио, кад би султан испунио неке српске жеље.

Марашлија пажљиво саслуша, шта говори Милош, пристане на српске жеље, па се подјемчи, да ће султан те жеље српског народа испунити, Милош пропусти Марашлију са 8000 турске војске у Београд као што је Марашлија захтевао, и намоли га, да одмах пише Куршид-паши, да не прелази Дрину, и да у Србе не дира, јер се с њима по царевој вољи, утврдио мир.

Чим је Марашлија дошао у Београд он нареди све како је са Милошем уговорио. Марашлија поче искати од Милоша да народ преда оружје, но кад му Милош одговори, да он од народног оружја није господар и да ће то тешко ићи, везир га испрати овако: „Слушајте ви само султана, а за оружје, посите ако хоћете и топове за појасом“. Милош том приликом умоли Марашлију, да он остане у Београду као царски везир.

Кад је био мир углављен, Марашлија по свима градовима и окружним варошима Србије постави турске муселиме, и у споразуму са Милошем, дода им по једног кнеза Србина, без кога муселим не могаше сам Србима судити. На захтев Милошев, Марашлија одобри, те се у Београду установи народна канцеларија од 12 кнезова, да суди Србима за веће кривицн, па кога нађу да је за смрт. да га предаду паши да се погуби.

Паша и кнезови да одређују колико ће се плаћати данка, а кнезови да данак разрезују, од народа покупе, и преко српске канцеларије предају. Спахијама би дозвољено у години дана само један пут у своја села излазити, и морали су своје приходе за три дана покупити. Ђумруци и скеле по Србији да остану у српским рукама. Срби морају као и до сада издржавати везирску војску у Београду.

Али то је било само за време уређено. Милош је хтео да углављени мир са Марашлијом утврди и ферманом царским. За то је Милош одмах после преговора с Марашлијом, послао своје посланике у Цариград, који су искали од турске владе она права, која су некада Срби под Кара-Ђорђем тражили. Руси су такође почели опомињати турску владу, да испуне уговоре, и посланик руски питаше владу турску, какав рат Турци имају са Србијом, кад је то против уговора букурешког. Турцима противно би, што су Срби тражили, али их нису смели са свим одбити, него их упуте у Београд на Марашлију, коме нису дали никакву власт, да што уради.

У том се поче међу неким старешинама опет појављивати раздор, и неке старешине хтедоше, да буду Милошу равне. Марашлија хтеде од Срба поку-

пити оружје. Петар Молер, један од поглавитијих људи другог устанка почне Марашлију подговарати, да би се могло покупити оружје од народа, само кад би то Милош хтео. Молер је био глава народној канцеларији у Београду, где је имао доста прилике, да се удвори Турцима. О скупштини некој (у Београду 1815.) увреди Молер Милоша, и с те увреде изгуби живот. Тако паде прва жртва поновљеног раздора међу старешинама. Наскоро у путу убије неко владику Мелентија Никшића, који беше почео чинити народу већа зла, него што су пређе чинили и сами Турци.

У то се време поче јављати међу хришћанима у турскоме царству покрет. Саставило се друштво Схеретиста, које је хтело, да се сви хришћански народи ослободе од Турака. Неке поглавице тога друштва хтедоше и Србију да уплету у ту велику побуну, па да се из Србије рашири покрет на све стране. И сам Кара-Ђорђе, који је до то доба живио у Хотину у Бесарабији, био је умешан у то друштво; па за то кришом без пасоша дође у Србију, и смести се у Смедереву код свог кума Вујице Вулићевића, смедеревског кнеза. Набрзо сазна Милош и Марашлија, да је Кара-Ђорђе у Смедереву. Марашлија попрети Србима са 50,000 војске, ако му не донесу главу од Кара-Ђорђа; те тако неки Вујичин момак убије првог српског врховног вођу у спавању (13. Јулија 1817.).

Тако зло погибе славни јунак првог српског устанка на Турке! Камо срећа да Кара-Ђорђе није никако одлазио из свога народа, него да је или у народу погинуо, бранећи се до последњег човека од Турака; или кад га је већ зла срећа извела из Србије, да се није више ни повраћао натраг. Смрт је Кара-

Ђорђева један више жалосни догађај, који је записан у српској историји црним словима.

XIV. Србија под својим кнезовима.

Кнез Милош Обреновић I.

Од 1817—1830. год.

Исте године кад је Кара-Ђорђе погинуо, пред саму зиму (месеца Новембра 1817.) сазове Милош Обреновић народну скупштину у Београд, и обавести народ о свему, шта је до тога доба урађено за народну слободу. Скупштина га свечано постави за свога врховног кнеза и нареди, да та власт остане у његовој породици. Сви, који су били на скупштини, положе заклетву, да ће бити верни своме кнезу Милошу и свој његовој породици.

Што је скупштина поставила Милоша за врховног кнеза, то је било врло добро, јер се тим утврди државни живот српског народа. Милош је пређе био као неки турски званичник, који је за то имао власт, што му је дадоше турске паше. Сад је пак постао глава народу, па је за то имао сву власт у својим рукама, што је то била воља целога народа.

Кад Милош поста врховни кнез, одмах се постара да уреди у земљи разне власти. Он постави људе по нахијама и варошима, да народом управљају; начини уза се, као неки савет, од својих бољих људи; постави судове, а највишу власт у свему задржи у својим рукама. Столицу своју премести у Крагујевац као у средину земље, и нареди, да се подижу на све стране цркве, а гдешто и школе.

Но колико се старао Милош, да одржи у земљи

мир а народу права, што је Милош највише желио, није све то било доста, јер турска влада још никако није хтела пристати, да призна Србима права и слободу што су уживали. Марашлија-паша је више пута наговешћавао кнезу Милошу, да покупи од народа оружја; али кнез Милош се знао увек изговорити.

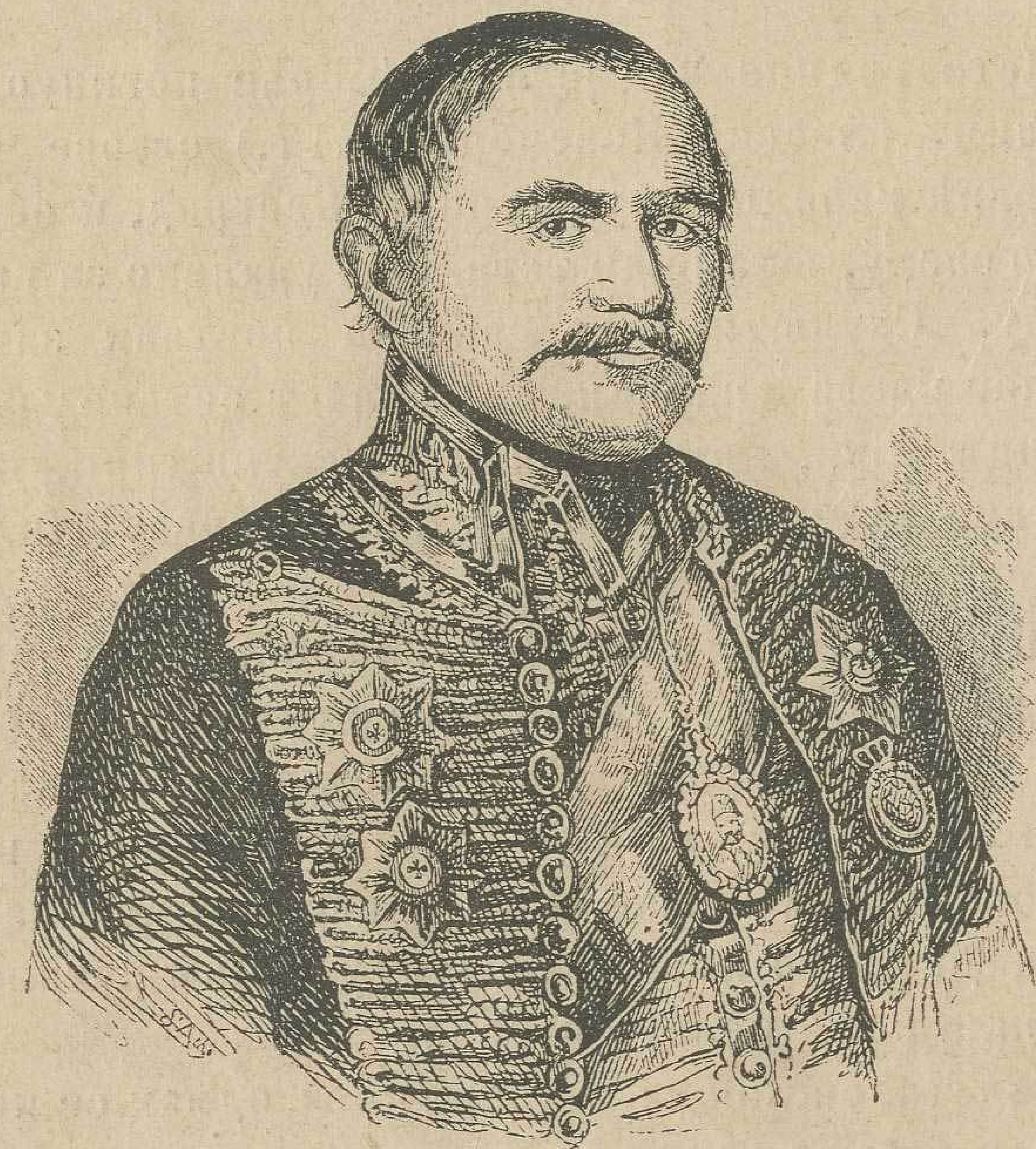

Милош Обреновић I., кнез српски.

Он нити је хтео нити је могао на то пристати. Међу Србима и Турцима био је на тај начин мир, али међу њима није било љубави ни пријатељства.

Већ је било прошло неколико година, како су се Срби престали борити с Турцима, а у турском царству започеше се разни немири појављивати (1820.). Хришћански се народи почеше спремати да се дигну на Турке да дођу до слободе, а и Руси почеше тражити, да Турци испуне букурешки уговор. У тима незгодним приликама, пошље турска влада у Србију свог комесара Оџа-Ђана са султанским ферманом, којим је хтела потврдити Србима нека права. Султан је тим ферманом признао, истана Милоша за врховног српског кнеза, али Срби не буду задовољни тим ферманом, па га за то и не приме, него заиште да им се даду већа права. Кад је то видио Оџа-Ђан, расрди се, оде натраг у Цариград, и понесе са собом царски ферман.

Кад је Оџа-Ђан дошао у Србију, београдски паша позове кнеза Мизола, да дође у Београд, да прими царски ферман. Кнез Милош скупи око себе подоста најодличнијих Срба и крене се Београду. Но паша га није хтео с толиким људима пустити у град, те се тако султански ферман прочита у Топчидеру. Србима су ферманом ова главнија права давана: 1) Султан потврђује Милоша за врховног кнеза; 2) Срби одсеком плаћају султану данак, а предају га паши; 3) муселима по нахијама неће бити; 4) Срби су турска раја и дају храну турској војсци, што је у Србији и што ће кроз Србију пролазити; 5) Срби неће више тражити од турске владе никаквих права.

У турским земљама постајали су све већи и већи немири, па за то турска влада рада бијаше, да се са свим измири са Србима, да бар од њих буде на миру. По жељи турске владе пошље кнез Милош посланике у Цариград, да уговоре с Турцима мир. Турска се влада најпре покаже, да је рада учинити шта Срби желе; али је за то опет оклевала, јер јој се чинило да Срби много ишту.

Међутим се Грци дигну на оружје против Турака (1821.). Турци помисливши, да су и Срби у договору са Грцима и у устанак помешани, затворе српске посланике у Цариграду. Кад дозна за то кнез Милош, он одузме од посланика дату им власт, да могу у његово и народно име уговарати с Турцима; а код турске владе и руског двора настане, да се српски посланици пусте из затвора

За време док су ти преговори трајали, посташе у Србији неки немири, које подигоше најпре Марко Абдулић и Стефан Добрњац; а после Милоје Ђак. Ове су немире и побуне Турци подизали и подржавали, а особито Али-паша, који је био на гласу као велики сплеткаш. Зна се да је овај Али-паша побунио неког учитеља у Београду, који је дигао буну и у прокламацији својој казао: „Ко донесе Милошеву главу, добиће 50,000 дуката на годину; за Јованову и Јефремову главу по 20,000 дуката, а за Симе Паштрмца, кнеза Василија Поповића и кнеза Вучића по 5000 дуката. Све ове побуне утиша кнез Милош и учини, те не бише земљи и народу од веће штете.

У том се ствари у турској све већма заплетаху. Руски цар Никола (постао је оне године, кад је у Србији утишана Ђакова буна) жешће настане код турске владе, да се прегледи букурешки уговор о миру. Турци се побоје, да се не зарате с Русима, па пристану на руске жеље, прегледају заједно с Русима букурешки уговор (у Акерману 25. Септембра 1827.) и тада нешто пространије разложе права, која ће турска влада дати Србима. Турци се обвежу, да ће у договору са Србима за осамнајест месеци уредити српске ствари.

Чим кнез Милош дозна за овај договор међу Русима и Турцима сазове народну скупштину (месеца Јануара 1828.) и јави јој шта је урађено. Скупштини изнова буде потврђен кнез Милош за врховног кнеза српском народу, и сви се скупштинари (преко 800 људи), у име целог српског народа по ново закуну, да ће бити верни кнезу Милошу.

Кнез је Милош одмах после скупштине послао у Цариград посланике, да се договарају с Турцима, како да се уреде српске ствари. Турци и тада, као обично почеше оклевати, па како се мало за тим завадише с Русима, Енглезима и Французима, побоје се, да се и Срби не дигну на оружје, за то задрже српске посланике за таоце. Русија се изнова зарати с Турцима (1828.) и руска војска освоји Влашку, Молдавску и многе градове у Бугарској и Азији, па се поче приближавати самом Цариграду. Турци се уплаше, и султан заиште у цара Николе мира који се и утврди међу њима у Једрени (1829). Тада се нареди, да турска влада призна права српскоме народу; и султан наскоро после једренског мира потврди Србима права, основана на букурешком уговору, а разјашњена акерманском конвенцијом.

Кад све то дознаде кнез Милош, сазове народну скупштину, даде прочитати царски ферман, јави скупштини да српски народ треба да буде захвалан руском цару Николи, што су му потврђена права, па онда рече: „Сад кад смо у име божије живот и народну срећу обезбедили, ја сам рад одступити од старешинства; па изаберите за кнеза, кога знате, да би за то био најбољи“. Народ је пливао у радости, што су му испуњене давнашње жеље, па преклињаше кнеза

Милоша, да задржи и даље највишу власт у својим рикама, а уједно нареди да се моли и султан, да потврди Милоша за кнеза. Није прошла ни година дана, а султан изда и други свој хатишериф, којим, по договору са Србима и са знањем руског двора, простирано искаже права, која ће српски народ имати, и испуни давнашње народне жеље. Овим хатишерифом призна султан Милоша Обреновића за кнеза српском народу, и нареди, да кнежевско достојанство остане у његовој породици. Тај је хатишериф прочитан Србима 1830. год. на св. Андрију, па за то Србија тај дан од то доба слави, као свој народни празник.

Ово су главнија права, која су тада дата српском народу: 1) Султан признаје Милоша за српског кнеза и даје му насљедство на то достојанство; 2) Срби имају у својој земљи слободу богослужења; 3) независну унутрашњу управу; 4) слободу трговати; 5) Србији је повраћено шест нахија, којима су Срби владали под Кара-Ђорђем; 6) Укинути су разни терети у Србији, а одређено је, да се султану отсеком плаћа годишњи данак.

И ако је била дозвољена Србима слобода богослужења и слобода вере, Срби су опет с доста муке смели подићи звона на београдској саборској цркви; јер је паша свом збиљом своје власти претио, да ће одмах како чује звоно, пуцати на цркву. Не марећи ништа за то, Милош је заповедио да се звона одмах дижу, а паша да би се могао на звоно навикнути, наредио је даље, да му се тога дана у сва звона задуго удара, па опет паша није могао одржати своју реч да ће пуцати.

Чим је турска влада признала и потврдила права

српском народу, настане се, да сва та права ступе у живот. Кнез Милош одмах заведе редовну војску, и почне подизати школе и цркве; а да би у томе напредовао, постара се, те Србима постави за архијереје Србе место Грка.

Као што се Турци обично тешко накане, да што ураде, тако су и гдекоја српска права још једнако била не извршена. У Србији још једнако било је доста насељених Турака, и већ је подуже времена прошло, како је издат султански хатишериф; а околне паше, што су заповедале земљом, која је по султанском хатишерифу припала Србији, никако не хтеше ту земљу предати кнезу Милошу, који често опомињаше турску владу да учини на што се обвезала. Кад кнез Милош виде, да Турци не слушају његове опомене, скупи војску, уђе у округе, који треба да припадну Србији, и заузме их на силу (1833.), па јави турској влади и покровитељици Србије Русији, шта је урадио. Обе оне одреде после своје људе, који дођу у Србију па од места до места назначе границе међу Србијом и Турском.

Кнез је Милош тада имао у земљи велику и управо сву власт у својим рукама. Што је год хтео, то је могао тада урадити. Неки знатнији људи световали су га, да раздели Србију на спахилуке, а сам да притисне сва државна добра. Кнез Милош одбије те савете, јер није хтео да изнова баци народ у спахијске окове.

У том се увукоше у земаљску управу зла, која су с дана на дан постајала народу све већма досадна. А то с тога, што у земљи није било закона, а што је закона и било, ти се нису вршили. Где нема закона,

ту по готову не може бити ни добра, јер ту нема права ни слободе, па по томе нема ни напретка. За то, да се ова оскудица попуни, кнез Милош заповеди неким људима, да напишу законе, који оне исте године на скупштини (у јесен 1830.), буду обзнањени, кад је и султански хатишериф био прочитан. Но, ако се и поставише у земљи закони, зла су за то и даље трајала, јер закони остадоше само на хартији, а нису никако у живот ступили.

С тога, што су се у земљи газили закони, и што државне слуге нису имале својих одређених права, почеше се немири у народу дизати и ширити. Једном, кад је кнез Милош био у Пожаревцу, (о Божићу 1834.) неке старешине (Милета Радојковић, Аврам Петронијевић и Милосав Ресавац) скупе доста народа и дођу у Крагујевац иштући, да се даду земљи закони. Кнежеви људи лепо предусретоше ове незадовољнике и усаветоваше их, да се разилазе кућама; а кнез да ће дати законе, које траже. Кад се кнез Милош повратио из Пожаревца у Крагујевац, млађи његов син Михаило, изиђе пред њега и умоли га, да опрости свима, који су у ту буну били помешани. Кнез Милош учини што га је син молио, и чим дође у Крагујевац, одмах нареди, да се пише устав, који идуће године на народној скупштини буде обзнањен (1835.).

Срби се обрадују томе уставу, јер су се њиме укинули зла, која су била у земаљској управи. Али Русија и турска влада не буду тим задовољне, те за то кнез Милош не допусти, да се уставу даде живот. Позван од султана Махмуда, оде кнез Милош у Цариград, (у лето 1835.) а кад се отуда натраг врати, остави у земљи и државној управи ред, који је и пре био.

Што у земљи није било писаних закона, то је био узрок, те се почело по народу сејати незадовољство; па за то турска влада у договору с Русијом, изда 1838. год. устав, одредивши, како треба земљом управљати. Што је турска влада одредила земљи устав, тим је она повредила главно право српском народу, ком је од пређе дато право, да може сам уређивати своје послове.

Кад Србија доби тај устав, свак се праведно надао, да ће бити у земљи мир. Но баш то, чим се мислило, да ће се у народу завести и утврдити мир, даде повода свакам немирима, који бише узрок, те кнез Милош не оста дуго на влади, него се одрече кнежевског престола на корист свога сина Милана, и 1. Јунија 1839. године остави Србију, којој је стекао државни живот, и опрости се с народом, ког је у бојевима за слободу предводио и ком је отворио и прокрчио пут лепшој и сјајнијој будућности.

Кнез је Милош после свога одласка из Србије, живио најпре у Влашкој на својим спајилуцима, а после се задржавао у Русији и у Бечу.

Кнез Милан Обреновић II.

Од 1. до 26. Јунија 1839. год.

Пошто кнез Милош остави државну владу, постави се за време нова влада. По султановим хатишерифу, по уставу, а и по оставци кнеза Милоша припадала је највиша државна власт старијем Милошевом сину Милану, који буде проглашен за српског кнеза. Но како је кнез Милан био смртно болестан, постави се „наместничество књажевског достојанства“ (5. Јунија 1839.), па су њих три наместника,

међу њима и брат кнеза Милоша Јефрем, владали и управљати место кнеза државним пословима. Кнез Милан умре 26. дан после одласка кнеза Милоша из Србије. Он није под својим именом издао ни једну уредбу, а ни знао није, да је српски кнез.

Кнезу је Милану било 20 година кад се преселио у вечност. Он је знао, да је кнез Милош отишао из земље, али му није казивано шта је управо у ствари, него му је говорено да је отишао неким послом, па да је њега до повратка оставио за свога наместника.

Намесништво кнежевског достојанства.

Од 5. Јунија 1839. до 5. Марта 1840. год.

Намесници кнежевог достојанства задржаше своју власт и после смрти кнеза Милана. Међу њима се наскоро заметнуше распре, које се почеше и даље распростирати.

По султановом хатишерифу, и другим законима, по смрти кнеза Милана припадала је влада над земљом млађем Милошевом сину Михаилу. Неки веле, да су неке старешине, већ тада радиле, да се неко други а не кнез Михаило подигне на српски престо. Но како је народ одан био породици кнеза Милоша, и како није било никаквих узрока, за што да се одустане од младог кнез Милошевог сина, старешине се сложе да се за српског кнеза прогласи Михаило.

У земљи је тада већ било овладало зло. Закона није ни пре било, а тада почеше напуштати и сама народна права, која су крвљу стечена била. То се напуштање у томе показало, што турска влада потврди кнеза Михаила, не као наследног, већ као изабраног кнеза Србији. Турска је влада рада била томе, што су Срби били несложни, јер јој је то ишло у рачун.

Кнез Михаило Обреновић III.

Од 5. Марта 1840 до 21. Августа 1842 год.

Кнез је Михаило био у Влашкој код свог оца кнеза Милоша, кад му стиже глас, да му је умро брат Милан, и да су старешине њега изабрале за српског кнеза. Милош није хтео одмах пустити свога сина, да иде у Србију, јер је знао да има тамо непријатеља; али кад му султан пошље свој ферман на кнежевско достојанство, кнез Михаило објави својом прокламацијом српскоме народу да се прима владе; али се не упути одмах у Србију, него оде у Цариград, да по султановој жељи изиђе пред њега.

Кнез Михаило задовољан буде султановим дочеком; али кад се врати у Србију, разуме, да је турска влада наредила, да му неке старешине буду тајни саветници, које ће имати слушати у свима државним пословима. Кнез Михаило не могне на то пристати, и од то се доба поче сејати по народу немир.

Што је кнез Михаило добио наредбу турске владе о тајним саветницима, која је противна народним правима, и шта су неки у земљи сејали немире, па дизали тужбе код султана то су били узроци, што је турска влада нашла повода уплетати се у домаће српске послове. Овим поступцима турска је влада показила, како је рада била, да се укину права, која је Србија задобила.

Кнез Михаило и ако је био млад, опет за то науми бранити и неповређена чувати народна права. Он одбије наредбе турске владе о тајним саветницима, и настојавао је, да се султан не меша у унутрашње српске послове.

У том се између чланова кнежеве владе и неких старешина заметне неслога. Од старешина пређе неслога и раздор и у народ, док се најпосле не претвори у јавно противљење влади, и у прави грађански рат.

Са срдачном жалошћу пишемо ове редове. Догађаји, које у кратко спомињемо, јаснији су докази, да су и у најновије време остале на нами наше старе погрешке; и да нас тужно Косово није очистило од прадедског греха — неслоге.

Следство неслози међу старешинама и томе, што се неке старешине противише људма, који тада беху на влади, било је то, да је кнез Михаило, не желећи, да се пролије крв и да букне у пуном пламену унутрашњи рат у српском народу, оставио Србију и прешао у Земун 22. Августа 1842. год.

Кнез је Михаило владао Србијом само две године и по; али и за то кратко време учинила је Србија велики напредак. Може се рећи, да се од времена прве владе кнеза Михаила почиње нови свестнији живот српског народа. За његове владе постави се темељ многом добру, од ког је српски народ тек доцније почео брати корисне родове. Особито је то знатно за његову владу, што је тад у Београду основано „Друштво Српске Словесности“, и што је заведен „школски фонд“. Народни понос много се уздигао за кратко време кнез Михаиловог владања, а и дружбени живот био је у цвету и лепо негован.

Кнез Михаило оде из Србије праћен благословом српског народа и собом носећи уверење, да ће доћи време, кад ће његово право савладати све сметње, и добити првашњу своју важност.

Кнез Александар Кара-Ђорђевић.

Од 2. Септембра 1842. до 11. Децембра 1858. год.

Одмах други дан, по одласку кнеза Михаила у Аустрију, дође на Врачар пред Београдом војска, што беше противна влади кнеза Михаила, и Турци је дочекаше пуцњавом градских топова. Конзули страних држава протестозали су против побуне, која принуди кнеза Михаила излазити из земље, али поглавице побуне не освртаху се на те протесте, говорећи, да нису устали на кнеза, већ на његове саветнике. За то пошљу депутацију у Земун, да моли кнеза Михаила да се врати у Србију, али кад се он не хтеде вратити, састави се „привремена влада“ и под упливом те владе, буде у два пута за кнеза изабран Александар Кара-Ђорђевић.

Могло се напред мислити, да ће проћи дуже времена, док се са свим поврати у земљи прави поредак. Људи, што дођоше на владу, имали су вештину одржати у земљи мир при свем томе, што је било покушаја, да се обори нова влада, а на престо да се поврати или кнез Милош или његов син кнез Михаило.

Кад је прешао у Аустрију кнез Михаило, многи чиновници изгубише своја звања; а неки оставе земљу па пређоше за кнезом у Аустрију. После тога како се поврати у земљи мир, стари чиновници вратише се натраг у земљу, и добише или државну службу, или владину помоћ.

Као што је Србија још од последњих година владе кнеза Милоша, и особито од владе кнеза Михаила, почела да напредује у сваку руку, напредовала је и под владом кнеза Александра све без престанка.

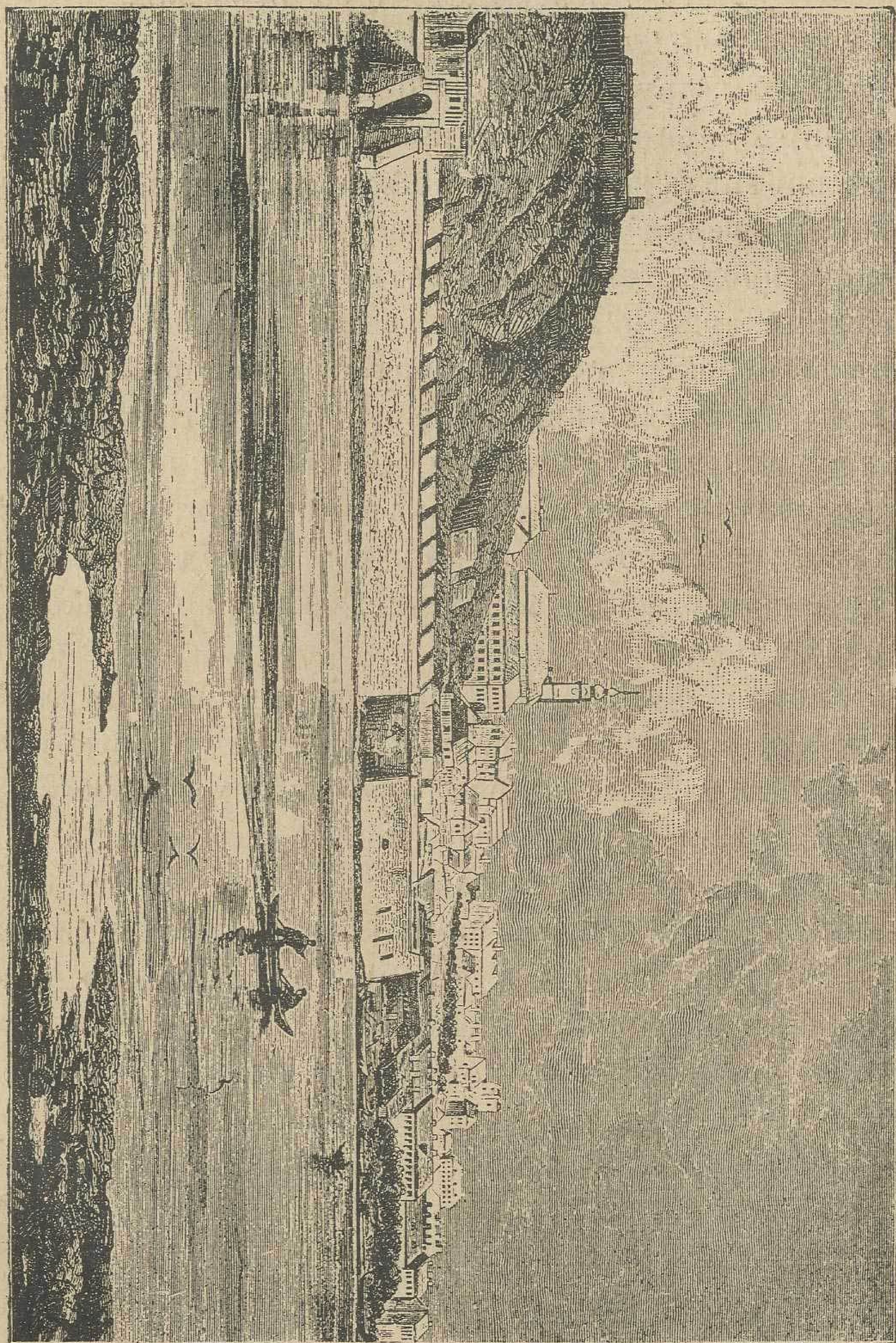

Београд српска престолница.

За његове владе довршен је и издат грађански законик (1844.), а издадоше се и други закони. „Друштво Српске Словесности“ изнова престроји; подиже се војничка академија; започе се радити Мајдан пек; у Крагујевцу се заведе тополивница; а у Страгарима се подигне воденица за прављење пушчанога праха. По селима и варошицама заведу се многе школе. Једном речју српски је народ бивао с дана на дан напреднији у свом државном животу, и у својим правим установама. Заслужује да се спомене, да је Србија у 1848. години, снажно притекла у помоћ Србима у Аустрији у рату, који се изроди између Срба и Мађара. Што Срби добише и имаше неко време своје војводство у Аустрији, то у многом пада у заслугу Србији.

Пошто се навршило пуних шеснајест година како је владао Србијом кнез Александар, родише се неки раздори између њега и неких старешина. То да прилику турској влади, те се опет уплете у српске послове. Да би се ти раздори изравнали, сазове се народна скупштина на дан св. Андрије 1858. год.

Скупштинари се одмах у почетку покажу зло расположени према кнезу Александру. Пошто се скупштина неколико дана договарала, заиште од кнеза Александра, да се остави владе. Кнез заиште неко време да се предомисли, али ноћу између 10. и 11. Децембра оде у град, и тиме заврши своју владу.

Кнез Милош Обреновић I. повраћен на престо.

Од 11. Децембра 1858. до 14. Септембра 1860. год.

Кад се сутра дан сазна, да је кнез Александар отишао у град, народна скупштина изкаже, да је кнез тиме изгубио право на српски престо, па прогласи, да

је кнежевски престо сад у Србији без кнеза, и једногласно нареди, да се у Србију за српског кнеза поврати стари кнез Милош Обреновић, који је тада у Влашкој живио. Народна га скупштина поздрави као народног оца, и преда му владу и српски престо, с правима наследства, која му је одавно народ дао, а и сама турска влада признала; а уједно умоли и султана, да призна кнеза Милоша за кнеза Србији. Скупштина нареди још и то, да се син кнеза Милоша, кнез Михаило, има сматрати за наследника своме оцу у кнежевском достојанству.

Турска влада се испрва узтезала признати кнеза Милоша за српског кнеза, али напослетку попусти народним жељама. Месеца Јануара 1859. год. дође у Србију кнез Милош и син му кнез Михаило, а народ их дочека срдачном радошћу и неописаним весељем. Тако се испуни уздање кнеза Михаила, које је са собом понео, кад је одлазио из Србије, да ће, то јест, временом његово право јаче постати од свих његових противника.

Кнез Милош по своме повратку у Србије није владао ни пуне две године. Пропутовавши кроз земљу, изда неке нове законе, и започевши неке промене у војсци, јако оболе, и после дужег боловања умре у Топчидеру 14. Септембра 1860. год. у 8 сати у јутру.

Кнез Михаило Обреновић III.

Од 1860. до 1868. год.

Одмах по смрти кнеза Милоша, по праву наследства, преузе владати земљом син му кнез Михаило. Он је дошао на српски престо, по вољи српског народа и на основу хатишерифа, којима је турска влада потврдила права српском народу. Како је ступио на владу, ишао је за тим да укине насиље, па да земљи постави законе, којима се сваки мора покоравати. У својој прокламацији вели кнез Михаило: „Сваки нека зна, док год кнез Михаило буде управљао земљом, да је закон у Србији највиша воља, којој се сваки без разлике мора покоравати.“ Тиме је показао пут, којим је био намеран ићи, и повести српски народ лепшој и сјајнијој будућности.

Хатишерифом од 1830. год. било је углављено, да Турци морају за годину дана оставити земљу и повући се у градове. Али то се није извело никад. Па кад је и Михаило дошао на владу, било је тако стање. Он науми да присили турску владу да испуни уговор. Да би бољи ред у земљи увео, захтевао је да Турци из српских вароша оду, или ако неће, а они да се морају покоравати српском закону и српској управи.

Да би то извео, пошље министра Гарашанина у Цариград да преговара са турском владом о томе. Турци обећају послати једног комесара, који ће у споразуму са српском владом, извести уговор и настојати око тога, да Турци оставе варош и да се повуку у град. Турци тако обећаше, али обећања неиспунише; турски комесар никад не дође. Михаило видећи да Турци нису вољни испунити уговора, науми да сам присили Турке да оставе земљу или да се повуку у град.

Он сазове скупштину 31. Августа 1861. у Крагујевац. Скупштина донесе више закона, који су се односили на одржање реда у земљи, и на унутрашњу управу. Једним законом би власт сената скраћена. До то доба имао је кнез право сенаторе наименовати али

му није дато право да их са звања дигне, без дозволе турске владе. Скупштина обори тај закон, и даде кнезу право да сенаторе може дигнути са звања и без

Михаило Обреновић III., кнез српски.

дозволе турске владе. Осим тога би на скуштини установљена и народна војска. По том закону, сваки од 20—50 година, који је био способан за војника, морао је ступити у народну војску.

Срби су тежили да у унутрашњим стварима буду потпуно слободни и самостални, и да се Турци у унутрашње српске ствари и управу не мешају.

Турска влада дознавши за те скупштинске закључке, озловољи се на кнеза Михаила. Турци доказиваху да су тим закључцима повређена права турске

Српска народна војска.

владе, и обрате се на јевропске дворове, с тужбом на кнеза. Осим Аустрије и Енглезке ненађоше Турци нигде одзива, све јевропске силе, осим две споменуте, изразиле су се у корист Срба, и одобраваху поступак скупштине.

Није чудо што су трвења измеђ Турака и Срба сад настајала жешћа и већа. Сенат је био зависан од

турски владе, и њему су били министри одговорни. Турцима је дата била тиме прилика, да свој уплив шире у Србији, и да спречавају напредак и развитак земље и управе. Михаило, да би и то спречио и учинио једном за свагда крај турском мешању у српске послове, изда закон Марта 1862. год., којим би то све, једним махом уништено. Он установи 7 министарства. Министри су били одговорни скупштини и кнезу. Турци уложе протест против тога закона, али кнез Михаило се није обзирао на то ништа, него је у започетој радњи даље ишао.

У то време настану у Босни и Херцеговини немири, који учине силан утисак и на Србију. На глас да се силна турска војска креће према Србији, поче се у Србији спремати на све стране за обрану. Турска влада је кривила српску владу, да шири немир по турским покрајинама. До боја није дошло, јер се у покрајинама турским немир утиша.

Трвења између Турака и Срба бивала су сваки дан. До сукоба с обе стране долазило је непрестано, али не би никаквих замашних последица. До великог сукоба између Срба и Турака дође Јунија 1862., који је био од замашних последица. Повод том великом сукобу био је овај: Једно после подне (4. Јунија 1862.), дођу два српска дечака на чесму за заграбе воде. У исти мах дођоше и два турска војника по воду. Кавга ко ће пре заграбити воде, заподене се одмах. После речи дође до боја, и оба српска дечака изгубе живот. Српска полиција дознавши за то, одмах пошље једног чиновника и неколико жандара на лице места. Ови ухвате турске солдате, те их одведу и предаду турској полицији да их казни. Али кад дођоше жандари са

чиновником на турску полицију, турци оборе на њих ватру из пушака и поубијају их.

Вест о убијству жандара узруја народ по читавој вароши, и свет са свих страна згрне са на место убијства. И овом приликом Турци почну на светину пуцати. Турци бојећи се да ће их Срби надбити, позову једно одељење војске у помоћ из града. Борба се поче развијати све жешће и жешће. Сва напрезања министра Гарашанина да успостави мир била су узалудна. Турци пуцаше са свих страна, из кућа, џамија и кафана. Разјареност је била на једној и на другој страни. Најжешћи бој био је на Дорћолу и на пијаци код турске полиције, где су се сакриле убијце дечака.

Најпосле се умешају и конзули страних сила. Они посредоваше код београдског Ашир-паше, и овај повуче војску у град. Али и то није могло стишати узнемирене духове. Пуцњава је још читаву ноћ трајала.

Кнез Михаило је тада путовао по Србији. Кад је чуо шта се збило у Београду изда заповест, да се војска не упушта у борбу; тек онда ако се Турци до вечера не повуку у град, да и она ступи у бој.

И конзули страних држава видили су, да борба не ће престати дотле, док се Турци не повуку у град. Они посредоваше измеђ Ашир-паше и министра Гарашанина. Паша повуче Турке у град, а Гарашанин је обећао да ће из све снаге настојати, да се мир одржи, и да ни једном Турчину не ће Срби нашкодити.

Давнашња жеља Срба, да варош од Турака очисте испунила се; Турци нису више били у вароши, него морадоше отићи у град.

Жеља да се мир успостави није се остварила. Опасност за Србе претила је из града не престано,

Бомбардовање Београда.

Одлазак Турака из града Београда.

Дне 5. Јунија, кад Срби пратише на гробље, који погибоше у борби, и кад се конзули спремаше, да на позив пашин пођу у град, зачује се грмљавина топова са градских бедема. Бомбардовање Београда по заповести пашиној би започето. У вароши настане велика узрујаност. Све се мере употребе за обрану. Пуних 5 сати трајало је бомбардовање. Истом око 2 сата после подне, посредовањем конзула, обуставе Турци топовску ватру.

Кнез Михаило је стигао у вече из Шанца. Он изда строге налоге, и учини све нужне кораке за обрану. Али посредовањем конзула не дође да борбе. Обе стране биле су за бој спремне, и можда би дошло до боја, да посланици страних сила у Цариграду, дознавши за бомбардовање, не уложише протест.

Поводом бомбардовања састане се у Цариграду конференција посланика великих сила, где се већало, како да се мир у Србији осигура. Концем Августа 1862. год. беху већања завршена и заклучци донешени: Турци морају оставити Србију у току од четир месеца. Градови остају турски, и у њима може само толико војске бити, колико је нужно за посаду.

Кнез Михаило није био задовољан са тим закључцима, и не хтеде у почетку на то пристати. Он је тражио да Турци предаду и градове Србима. Но настојаванем других јевропских сила, склони се и пристане на те закључке. И ако је пристао на закључке конференције, опет није престао потраживати, да се Србима предаду градови. А у том потраживању, потпомагаше га руски и француски двор. Турци потпомагани од Аустрије и Енглеза, опирали су се тима захтевима; али кад Аустрија у рату са Пруском (1866.)

би потучена, Турци немајући јаког ослонца, морадоше српским жељама задовољити. Султан изда ферман, у ком уступа Србима градове, и 6. Априла 1867. бише кључеви од града кнезу предати, а после кратког времена остави турска војска градове. Тако би Србија са свим од Турака очишћена, и давнашња српска жеља испуњена.

Кнез Михаило је тежио, да Србији створи и спољашну самосталност, да још не ослобођене српске крајеве ослободи и уједини, али у најбољем раду његовом задеси га коб. Стара болест српска, отимање за власт, себичност, због чега је српски народ више пута страдао, појави се и у овај мах. Људи, којима није стало до добра народног, него се више стараше за своје личне користи, склопише заверу против кнеза, и убише га мучки у Топчидеру 29. Маја 1868. год.

XV. Срби у Тројeдној краљевини и Угарској.

Од 1791. године.

Законом од 1791. год. били су Срби признати за грађане, и дато им је право да могу бити у јавним службама, и да их нико несме узнемиравати у исповедању и вршењу своје вере. То би имало вредности и било од користи по српски народ, да се закон није непрестано вређао, и да није било допуштено жупанској господштини, да правила правде по својој вољи удешава. Из тога разлога не могоше ни Срби бити задовољни. Тај закон је био уперен против српских повластица, које су Срби својом крви платили, а царске им дипломе зајамчиле. Угарски сабор је закратио, да Срби могу бирати своје посланике на земаљски сабор, дочим осталима који су били незнатнији али припа-

даху мађарском племену, дато је право, да могу бирати своје посланике, и слати их на мађарски сабор.

Цар Леополд је осећао да су жалбе српске правичне; и он беше поверио илирској канцеларији, да развиди још не прекинута питања, па можда би му било и пошло за руком, да према закону угоди Србима, али га изненада снађе смрт 1. Марта 1792. год. То је био велики губитак не само за Србе, него и за друге народе, које беше потлачила Аустрија и Угарска, пошто им се њихове наде ослањаху само на живот једног човека.

После смрти цара Леополда дође на царски престо Фрањо I.

У то доба кад је ступио Фрањо I. на владу, дигне се у Француској покрет, који је задрмао све јевропске државе. Народ француски, мучен и злостављен од својих владалаца и племства, подигне се да с оружаном руком уништи своје угњетаче, проповедајући слободу и једнакост за све народе. Покрет француски узбунио је духове и у Аустрији и Мађарској. Фрањо I. није био, који би се одупрео Мађарима; он беше пријатељ ниским и мрачним плеткама; њему се није хтело друго, до ли да свлада тај велики француски покрет, који га је застрашивао, и претио му срушити престо. Он хтеде покрет, који се појави, да искорени, ако се узможе из целога света, или бар из својих држава. Речи: отаџбина, слобода и једнакост, то су биле вечите претње за његов престо. У тој мисли, није могао наћи бољег савезника него угарско племство. Он је био сигуран, да ће угарско племство, које је пред очима имало само своје личне користи, бити готово да пристане уза њ, кад му покаже опасност

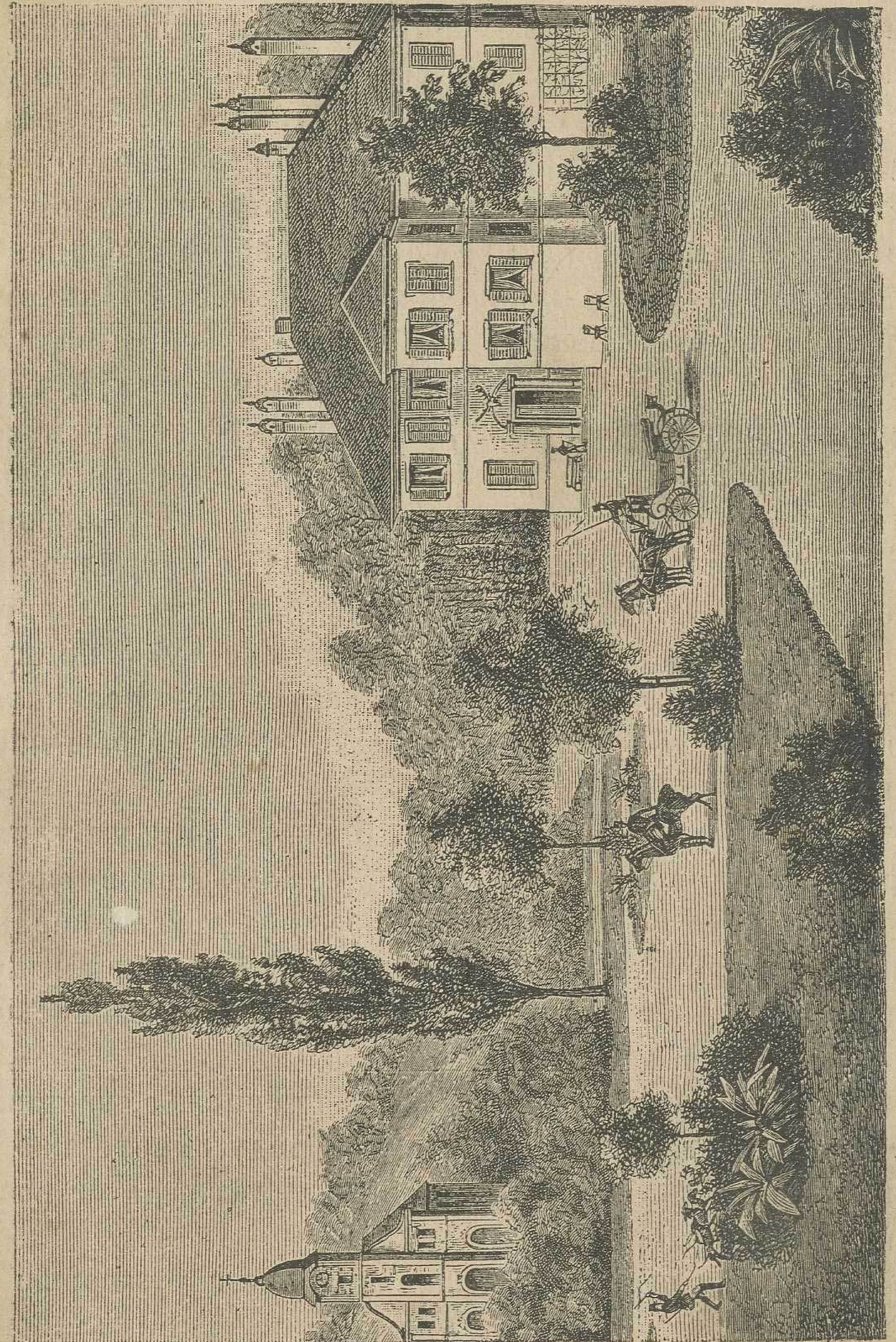

Топчидер.

што настоје за повластице племства. Тако мислећи, није се могао показати пријатељем и заштитником ни најзаконитијим тежњама својих народа; није могло бити ни питања о њиховој самосталности, па ни о самом њиховом достојанству. Народе је требало још већма притиснути, и подручност беше цена за коју је добио припомоћ од велике господе своје царевине.

Срби у оваким приликама не могоше се ничему доброме надати. Смер Мађара беше удешен, и радило се на томе, да се укине илирска канцеларија, која Србима више не беше потребна, јер су постали грађани Угарске државе. Како за њих тако и за друге становнике краљевине није требало, да у краљевини буде друге правне власти, до ли угарске канцеларије. За накнаду што ће се укинути илирска канцеларија, добише Срби право да српске владике буду припуштене на сабор. Што се тиче световних посланика, које Срби нису престали тражити, за то се баш није ни питало.

Угарски се сабор сазове 20. Маја 1792. у Будим. Српске владике добију позивнице, али у позивницама би назначено, да владике седе иза свих других посланика. Мађари хтедоше тиме понизити достојанство српских владика при крунисању Фрање I. за мађарског краља.

Кад се свршише светковине крунисања, владике српске захтеваху, да се по истом реду сместе као и римске владике, а ко ће пре кога седити, да се пази на старешинство.

Угарски сабор 1792 год. поднесе цару Фрањи I. претставку, у којој захтеваше да се укине илирска канцеларија. Отписом, изданим 22. Јунија 1792. год.

цар одобри, да се укине илирска канцеларија, као што се захтевало од њега.

Тако илирска канцеларија би укинута, али ће Срби за то имати своје заступнике на сабору у особи својих владика, а у исто ће време бити неки број Срба намештен у угарској канцеларији и намесничком већу. У онај час, кад илирска канцеларија би укинута, био је темишварски владика Петар Петровић придодан угарској канцеларији. Сава Текелија буде наименован тајником, али он то место 1798. остави, кад умре Петровић. После Петровића буде наименован темишварски владика Стеван Авакумовић, који остане у том послу до 1805. год. Па то је било све. Од то доба ни један Србин не буде пуштен ни у угарску канцеларију, ни у намесничко веће, нити у ма коју дворску службу. Највише буде то, да се неки употребе у писарницама државних великих већа као преводници или одправници. Шта више било им је забрањењо, да траже чега бољега.

Подунавски народи, особито Срби у Банату беху силно страдали за време последњег рата са Турцима (1789). Читави окрузи беху опустошени тако, да становници не имадоше друге помоћи, него да у бежању спаса траже. Кад су непријатељства престала, становници се врате својим становиштима, па не нађоше ништа више, до развалине и згаришта.

Кад је био мир са истока осигуран, аустријска царевина јурне у западне ратове. Године 1790. склопи се први савез против Француске. Угарске војске у почетку нису учествовале много у борби, али наскоро царске војске изнемогоше, па их је требало поткрепити, а за то је било нужно изазвати Угарску. Велика

господа краљевине подигоше војнике о своме трошку и послаше своје сељаке, да се туку са усташким француским војскама.

Цару је требало помоћи и људи, па на захтевање палатина Јосифа, цар дозволи да се може сазвати државни сабор. На том сабору се није расправљало никакво питање, која би ваљало да сталежи одлуче. Цар је искао људи и помоћи за рат. Дало му се 50,000 момака и много још друге знатне ратне потребе. А кад се рат свршио, Угарску је стало тридесет милијуна форината и сто хиљада људи.

Поред свих таких великих жртава, Мађари не охладне ни мало, него радише да се склопи други савез против Француза. Они су били узрок, те наступише страховита војевања 1799. и 1800. године. Угарском племству је било стало ли до тога, да се очувају неповређене повластице великаша. У свима овим страшним ратовима, Срби морадоше сносити највеће терете, по далеким земљама, морадоше за туђе користи своју крв проливати.

Кад се учини крај ратовању између Француске и Аустрије Линевиљским миром 1801. год., цар Фрањо сазове угарски сабор. Он је хтео од Мађара искати нових жртава у људма и новцу за рат. Мађари чинише изнајпре неке потешкоће, али најпосле попусте навалама дворским; пристану на захтеве двора, јер их ти захтеви не притискиваше толико колико српски народ. У накнаду за то захтеваше Мађари, да се Галиција и Далмација на ново споје са Угарском. Али на срећу тих земаља цар Фрањо то не дозволи.

Пре војевања 1805. год. сазове се на ново угарски сабор, и цар захтеваше војника и друге ратне опреме.

Но и у томе рату мораде аустријска војска подлећи непријатељу.

Колико је тада жртава пало због невештине и немарности ђенерала, који управљаше аустријским војскама, неће се никада знати. Па кад ти ђенерали

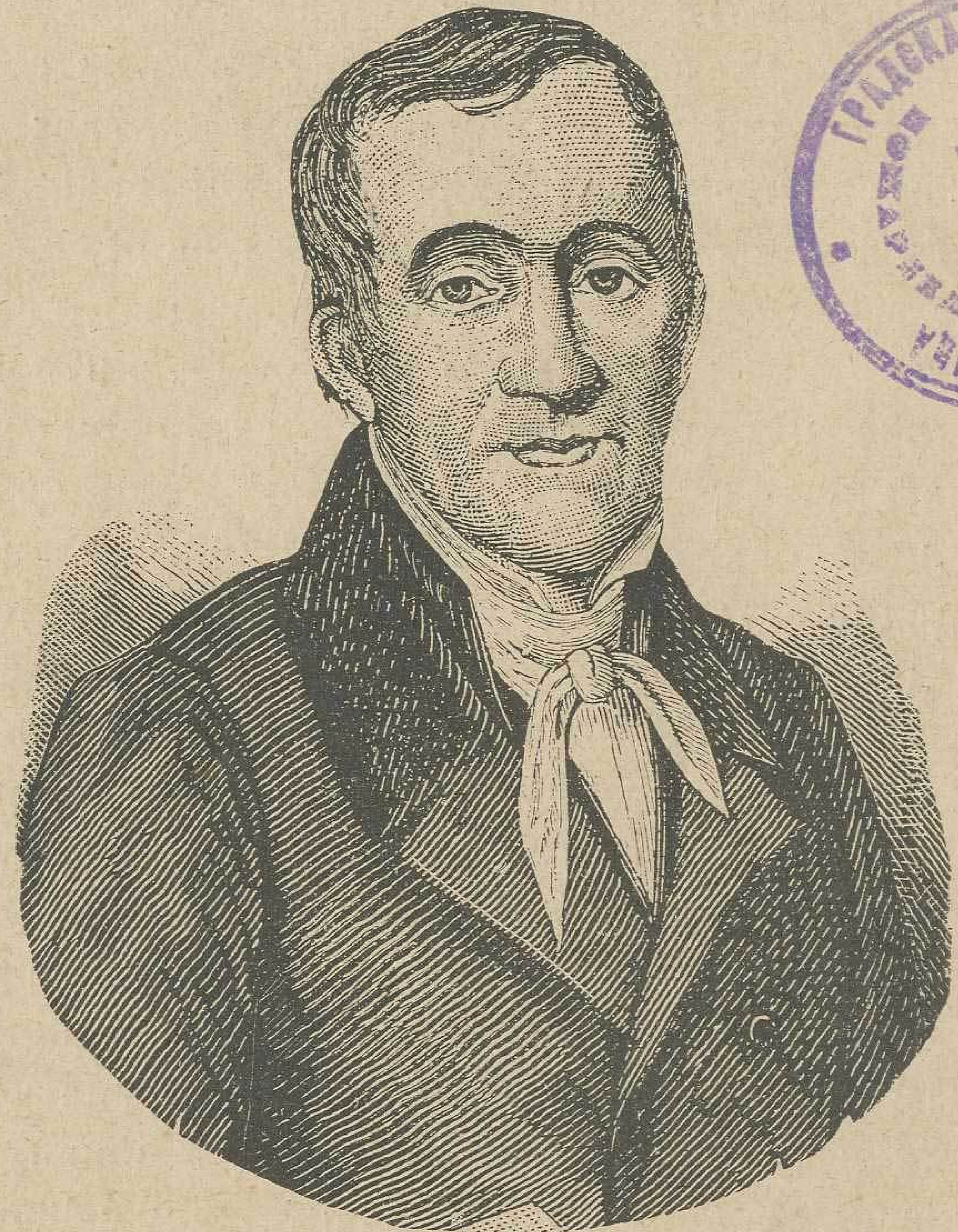

Милован Видаковић, српски књижевник.

беху ивеште старешине, онда их лоше уређење војске, оскудица у припреми и премоћ њихових противника унапред осуђиваше, да буду потучени.

Рат се свршио Пожунским уговором. Аустрија мораде Далмацију предати Наполеону. Овој земљи би

суђено, да често мења господаре. Под управом француза достиже ова земља махом ступањ среће, која јој беше непозната. Француски намесници, подигоше по земљи школе, и понаправише путеве.

За трајања ратовања 1805. год., Срби се тукоше са истом оданости као и пре. Колико ли разлога имадоше да се одметну од Аустрије? Да и не говоримо о куњенима, којима сваки дан беху жртве; они су видили пред собом своју браћу на десној страни Дунава, где се боре за своју самосталност. Небилн боље било, да су се са својом браћом ујединили, па да су се латили оружја против Турака, него што су се жртвовали за незахвалне господаре. Помоћу свог војничког уређења, своје навике на редовни рат, без сумње би брзо били одлучили победу. Па ипак угарски Срби осташе верни цару; дадоше се убијати у Аустерлицу, док је Кара-Ђорђе држао Турке у шкрипу. Све те велике жртве не учинише, да Срби задобију своја права. Они остадоше у онаком злом стању, у каквом бијаху и пре тога. У Далмацији изложени упливу талијанштине, у граници упливу немштине; а у Мађарској упливу мађарштине. Нигде у Аустрији не имадоше Срби никакве власти, која би се искрено старала о њиховом народном добру. У политичкој управи раздељени на више власти, нису имали Срби прилике, да што прозборе у обрану својих права; него морадоше трпити све неправде и сва насиља што им чинише.

Толике жртве, што се захтеваху од Угарске, а највише што падаху на српски народ, морадоше уморити стрпљење народа, а особито Срба, који су сносили најтеже терете за част и корист Мађара. За то није било никакво чудо, што се појавише знаци

незадовољства, и то код Срба, који су највише морали трпити од ратова. Очајање народа изазвало је побуну, која је настала у Банату око половине 1808. год. Побуна се подигне у селу Кручици, која је удаљена око 6 километара од Беле Цркве. Старешина устанку био је свештеник Димитрије Ђак, који прикупи уза се још неколико сељака. Власт дознавши за ту заверу, употреби најстрожије мере. Обрштар Брановачки, који заповедаше белоцркванској рећименти, дигне на оружје варошке војнике, и заповеди трима крајишким кумпанијама да дођу у помоћ. Пошље затим једног официра са 100 војника, да заузме Кручицу. Ноћу исти официр дође у Кручицу, а свештеник Ђак осуди истог официра на смрт, но та се осуда не изврши. Видећи да од устанка не може бити ништа, хтеде Ђак побећи у Србију али буде ухваћен у Ребенбергу. Устанике које похваташе казнише оштро, а Кручицу заузеше војнички, па се одмах састави ратно веће, коме би посао да суди устаницима. Људе, који у тај мах не беху код куће кад је дошла војска, прогонише. Ђак буде осуђен на смрт; али умре у тамници. Главни окривљеници су били: подлаћман Жуманка, који умре у тамници као и Ђак, свештеник Трифун Теодоровић, Ђакон Урошевић, трговац Танасија Стајић и т. д.

Године 1809. позову се крајишке војске, да иду у нов рат. Али и тај рат не сврши се сретније по Аустрију од прећашњих ратова, те мир је ваљало искупити големим жртвама. Бечким уговором (14. Октобра 1809.) мораде уступити француској влади неке земље у којима су Срби живили. Земљишта уступљена Наполеону, беху рећименте: личка, оточка, огулинска, сљуњска и најпосле прва и друга банска рећимента,

са 288,562 становника. Сава је била граница француске Илирије од границе Корушке до ушћа Уне.

Године 1810., 1811. и 1812. протеку за Србе у Угарској у неком миру. Они истина морају, да прогажу за наплату намета, на који је био пожунски сабор присиљен гласати; морају да пристану на ратне припреме, које је цар мислио да је паметно учинити, док се Наполеон туче са Русима, али ипак нису били Срби изложени опасностима да на бојиштима гину. Године 1813. склопи се шести савез против Наполеона, па сви народи аустријске царевине морадоше подносити нове жртве. Срби, као и други, туку се код Липиске (Leipzig) и продиру у Француску са удруженим војскама.

Овде ће мо да напоменемо неколико српских официра који се одликоваше у аустријским војскама: Фелдмаршал-лаћман Дедовић их Хртковца у Срему; два брата Ковачевића из великог Краљева, која обојица достигоше ступањ ђенерал-мајорски и погибоше пред непријатељем; Стефана Михаљевића, који управљаше српском војском у Ландрецу 1794., и његовог сина Михаила Михаљевића, који умре 1845. у ступњу фелдцајг-мајсторском; фелдмаршал-лаћман Милутиновић, мајор Бобалић и т. д.

Ратовање против Наполеона и догађаји који су били последица тога ратовања, обратише на себе сву позорност аустријске царевине као и целе Јевропе. Унутрашња борба различних народа аустријске царевине настаје истом после склопљеног бечког уговора 1815. год.

Док су, Беч и немачке покрајине биле у француским рукама, Угарска се спремала да постане средиште

аустријској царевини. То је био само прегазни смер Мађара, који се заборавио кад је мир настао. Мађарска госпоштина беше страдала за време ратова тим, што јој је цар порушио неке повластице. Она је хтела да дође до својих повластица, те да обнови стару владавину. Знајући да ће се не мађарски народи томе противити, беше прегла, да све учини, како да се развије мађарски живаљ, па стадоше смерати како би остале не мађарске народе помађарили. Ти смерови Мађара да натуре свој језик осталим народима изазваше жестоку борбу језика.

Још 1792. и 1805. год. учинише Мађари на сабору напоре да мађарски језик одржи победу над латинским језиком. Али поред свих напора немогоше Мађари продрети. Год. 1811. започне у сабору жестоха борба због језика. Та се борба продужи и на сабору 1825—1827. год. Мађари захтеваху то исто што и пре; да мађарски језик постане општим службеним језиком.

Жестина, са којом су Мађари започели борбу, морала је распалити исто тако жестину и њихових противника.

Мађари да постигну своју цељ; да рашире и свој језик натуре другим не мађарским народима, подигоше академију; учену дружину, која ће бити покретач у свима стварима са чисто мађарског гледишта. Осим тога створе у Пешти народну касину, где ће се моћи претресати све ствари, које би за то биле згодне, да се шири мађарски уплив на пропаст другим народима у Угарској.

Тежња Мађара да рашире свој језик, изазове код других народа одпор против помађаривању, те почеше и они свој језик неговати и склапати дружине,

којима је био задатак да очувају народни језик. Код Срба се тада истакоше: Милован Видаковић, Вук Стефановић Караџић, Давидовић, Јован Хаџић (познат под именом Милош Светић) и т. д. познати као жестоки покретачи српске књиге. У исто доба склопи се и друштво под именом „Матица српска“ које је издавало српске књиге. Читаонице беху свуда заведене где се скупљаху једномишљеници, и створи се странка, која се решила да се одупре помађаривању. Мађарску пропоганду потпомагали су чиновницн, племићи и поједини привърженици, којима беше главно да дођу до службе. Народну странку која је водила српску пропаганду, сачињавали су грађани, независни општински званичници, а најревноснији помагач српске пропаганде било је српско свештенство.

Међу тим умре цар Фрањо I. 1835. год. а на престо дође Фердинанд V.

У исто доба појави се покрет и у Хрватској, где се скопи илирска странка, која је тежила да уједини све јужне Словене у једну државу. На челу те странке био је Људевит Гај. Који се трудио, те је код Хрвата продро српски језик. Царски министар Метерних у почетку се показао пријатељ те странке, али само за то, да Мађаре држи у шкрипу, да се не би још већма осилили. Мађари видећи да им илирство смета њихонамерама, потражише да се стане на пут илирској странци. У почетку 1843. год., цар Фердинанд потпише одлуку, у којој би забрањено употребљавати речи: Илир, илирство, Илирија, како у јавним листовима, тако и у другим књигама особито у школама.

Кад се забрани илирство, постаде странка јужних Словена, и ова доби јаку снагу, избором српског митрополита, који је био ватренији за народну ствар него Стеван Станковић. Кад је овај умро (31. Јулија 1841.), царска одлука (од 26. Марта 1842.) допусти да се у Карловци састане српски сабор, да бира новог митрополита. Сабор се састане у месецу Септембру 1842. Ту на сабору буде већином гласова изабрат за митрополита вршачки владика Јосиф Рајачић, кога цар потврди.

За трајања саборске седнице, посланици потпишу посланицу, у којој су тражили од цара, да сазове нову скупштину, која ће бити овлаштена, да се договара о потребама, о цркви, свештенству, српским закладама и другим стварима, и истакоше неправду која се починила српском народу, укидањем илирске канцеларије.

Велики број општина подупре ту посланицу молбом. Угарска канцеларија, која је слабо марила за српске послове, би тога мнења, да народном сабору не припада власт, да утврђује доходке свештеницима.

Цар саслушавши дворско ратно веће, одговори повољно по Србе. Својеручним писмом од 23. Марта 1843. год. обзнани угарској канцеларији, да одобрава сазив српског сабора и да српски сабор може одлучивати о помоћи за наставу и плати свештеничкој. Али плеткарењем мађарским, тај се сабор није састао.

Мађарска мржња на Словене није ни за један дан ослабила, и ништа их не могаше зауставити, да не изврше своју намеру. Општа употреба њиховог језика, требала им је осигурати победу, па они да би победили не пропустише ништа, што би згодно било за то, да наметну свој језик. Сабор од 1839—1840. год. одлучи, да се парохијске уписнице морају на мађарском језику водити, да нико не може бити парох, намесник или ђакон, који незна мађарског језика.

Сабор од 1843—1844. год. у Пожуну донесе потврду пређашњих закона, који се тичу мађарског језика, те му још рашири област. Овај сабор хтеде

Вук Стефановић Караџић, српски књижевник.

присилити хрватске посланике, да се одреку латинштине, а кад ови не хтедоше потписати тога захтева, и кад рекоше да не могу говорити језиком, кога не разуму, подиже се у сабору велика гунгула. Овај сабор

донесе закључке, који су припомагали, да се што већма рашири и утврди против мађарска тежња.

Устанак против наметања језика, постајао је све озбиљнији. Раздраженост је прелазила све више из мирне пропаганде у праву буну. Вршиоци мрских закона остицаху се већма, и хтедоше на многим местима, да се наредбе изврше што пре, па ма биле и силом. Тако на пр. судија једног округа у коме су живили Срби, забрани календар на српском језику и заповеди, да се набави мађарски и ако га нико није разумевао. Једнога сељака, код кога се нашао српски календар, казнио је са педесет батина.

Први плодови такога рада, биле су јулијске лешине у Загребу. Народна странка упела се из све снаге, да одржи победу при изборима, те јој и изађе за руком да протури своје кандидате. Кад се био избор свршио, и кад бирачи одоше из двора мађистратског, поједини се почеше договарати како би се странка народна боље уредила — бан гроф Халер опколи пијацу са војском и заповеди да се пуца. Људи, што нису ни знали за то, него случајно туда пролазише, падаху као жртва.

То и многа друга насиља, увеличаваху све више провалу између српске и мађарске странке, док се најпосле странке у Хрватској, Славонији, Срему, Бачкој и Банату не зближише и не створише уређену масу.

Дођоше и избори за сабор 1847. год. По слободним варошима Мађари збацише народне заступнике, а где не могоше их збацити, ту их спречаваху да раде за народну ствар. Највећа и најснажнија народна странка постаде у Хрватској. Та је земља тада послала највише заступника народне ствари у Пожун. Сабор од

1847. год. изнесе о мађарском језику закон: да је званични језик изкључиво мађарски, свако званично писмено и сведочба написана другим језиком неће важити; да је јавни школски језик искључиво мађарски.

Бадава су се овим закључцима опирали посланици из Хрватске и Славоније. Мађари нису трпили да им се противи, него су претили да ће силом мађарски језик увести. Оваки рад у Пожуну није могао раздражене духове јужне Угарске утишати. Огорчење је почело расти све више.

Догађаји, што се збише у Бечу 13. Марта 1848. год., пад министра Метерниха, оборање повластица, установлење народне страже, одјекнуше у Пешти на три дана затим, и учинише у целој царевини потрес. Нигде не би тако живе вреве као у Срба, који мислише, да за њих свиће нова зора. Распре свих народности престадоше и дође време кад су се Мађари и Хрвати љубили и братпли, то је био тренутак радости, кад попадаше окови са свих сиромаха. У Пожуну прогласише многе слободне законе. Свима посланицима би подељено једнако право гласања, слобода штампе, састанака и договори проглашења. Политички живот, који беше за два века усредсређен у свештенству, сада се рашири и међу друге друштвене редове. Мржња на бечку управу захватила је дубоко корена у свима сталежима. Свака варош, свака општиница начини узбуну, уништавајући ограничене мађистрате и установљавајући их по општем избору. Чинило се као да су све мржње престале. Срби послаше поузданице угарском министарству, мислећи, да је дошло време потпуне слободе за све народе.

У војничкој крајини није се могла револуција

лако пресадити. Стојећи под царским ђенералима, становници су још морали да устану на оружје против револуције, чим им се даде знак. Ко је могао слободно мислити и радити под мучном војничком управом? Официри, који понајвише изиђоше из сељачких породица, беху поцрпили сву своју науку у немачким школама, где не беху ништа друго научили, до ли поштовати цара и бојати га се. Прости војници су били у рукама официрским, и не могаху ништа чинити. Остале су само крајишке вароши, у којима се могло грађанство развијати. Војничке власти их свагда притискиваше и сметаше њиховим редовима да се помноже. У оваким варошима, морала се свака слободнија промена радосно прихватити. Панчево и Земун осетише се доста снажнима, те грађани иступише сасвим из војничке свезе, уништише мађистрате, које постави војнички дворски савет и изабраше своје службенике, као краљевске слободне вароши угарске круне. Војничка крајина, кумпанијски окрузи и села, не подигоше гласа, јер народ оде у Италију да ратује, а што је и код куће остало, то је било под притиском строге војничке управе. Скоро свака варош изјасни се у молби, да се укине војничка управа и да се даде равноправно грађанства.

Док су ствари тако текле, неке вароши тражише од угарског министарства, да се призна српски језик и српска народност поред осталих у царству, па и не чекајући одговора, уведоше народни језик у управу, као што то беху учиниле и неке хрватске велике вароши пре покрета. Нови Сад, Карловци, Земун, Панчево, угледаше се на Загреб, Пожегу, Крижевац и Горњи Карловац. Али се преварише у рачуну. Мађарско

министарство не хтеде ни да чује о српском језику и српској народности, на српска потраживања не хтеде се ни обазирати; него на против нареди, да се званично са српским местима поступа као са угарским, да осим мађарског језика другог не припознаје, да је мађарски државни језик, који се мора у свима званијама употребљавати. Ово је било довољно, да се српски духови узнемире; нико није могао остати у обмани. Србима је требало очекивати, да их господарско племе притисне још јачим теретима него ли пре.

У Новом Саду и Карловцима држаше се скупштине, и на тим се скупштинама расправљаше шта треба радити да се одржи право, против кога се све подигло, и како да се сачува српска народност од даљих нападаја. Потражише се начини, како да се од претња заштити црква и језик.

У Новом Саду на скупштини склопише се жеље српске у 17 тачака, и би закључено, да се преко посланика доставе пожунском сабору на одобрење.

Срби захтеваху: успоставлење патријарског достојанства и војводу, а српска војводина да буде из земаља што су отете од Турака: Срема, Бачке, Баната и Барање.

Посланство је предводио Алекса Костић, који је и за њ говорио у име 12,000 новосадских Срба. Угарски министар Кошут објави српским посланицима, да ће се поштовати све народности, али тврђаше, да их само мађарски језик може уједините и треба да их уједини. Срби одоше у стан Кошуту да захтевају објашњења. Кошут их прими као посланство верне мађарске вароши Новог Сада и увераваше их, да ће све њихове жеље имати у виду, у колико не буду противне мађарским интересима.

Један од посланика захтеваше да се Срби могу служити својим језиком; али министар се изјасни да мађарски интереси ишту, да у царству поред мађарског народа не буде никаквог другог народа. Посланство му одговори, да ће Срби бити принуђени се обратити

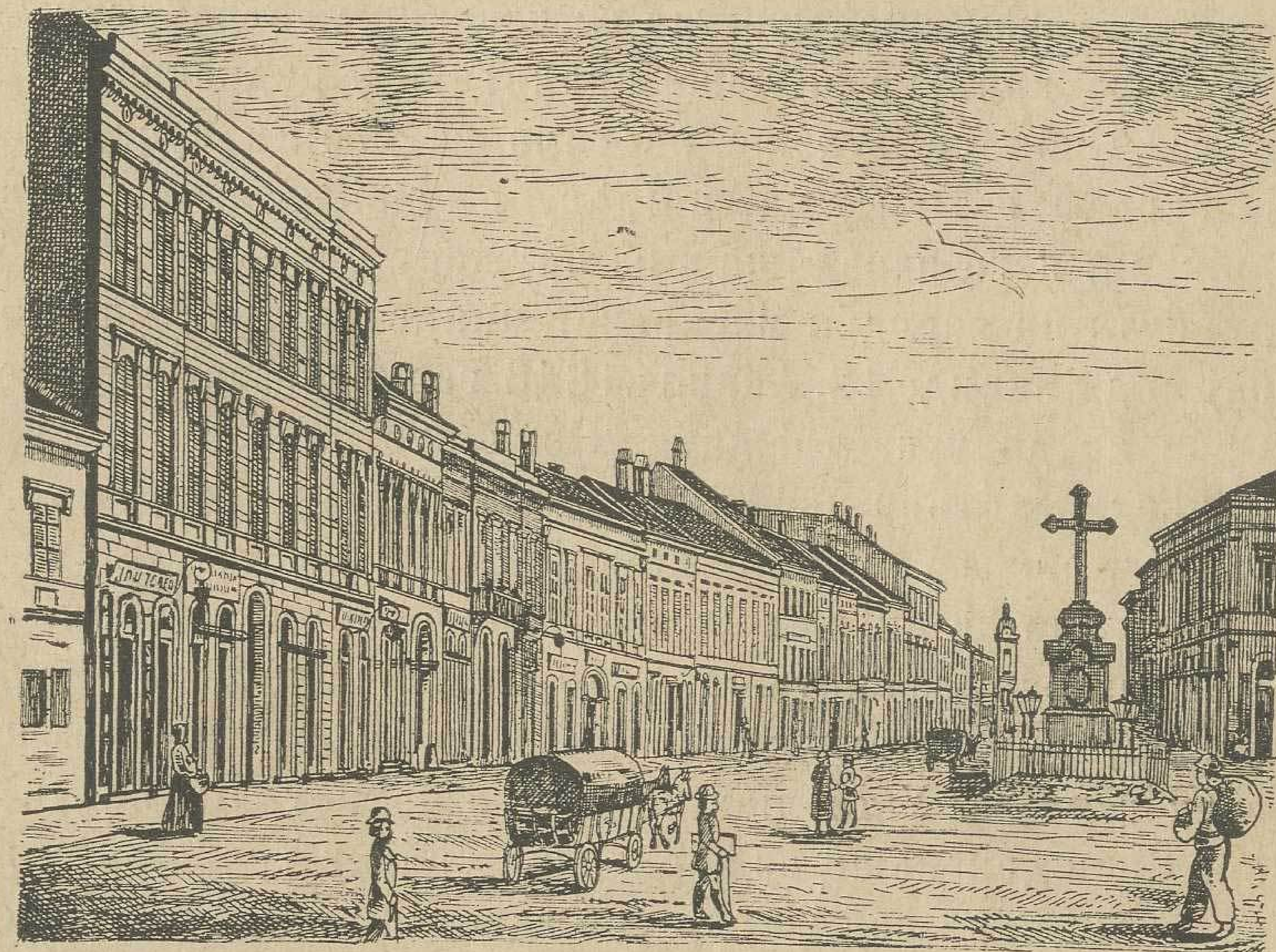

Нови Сад.

на другу страну, ако им се њихови захтеви не испуне. „У таком случају решиће сабља“ рече Кошут и оде.

То учини те букну српски рат. Повластица да се сазове српски црквени сабор не могаше утишати узбуњене духове. Министарство одреди састанак сабору за 15. Мај, подели неке службе Србима, па мишљаше да се незадовољство тиме утишало. Али од тога не буде ништа. Устанак је већ букнуо. По селима се

угарска застава замени српским тробојницама. У Сентомашу, Бечеју и Вршцу, биле су поцепане све црквене књиге, које су од скора морале да се преведу на мађарски, и на улици свечано спаљене. Наскоро не беше места ни цркве која није тако урадила, и знак устанка пролети кроз Бачку, Срем, војничку крајину и Банат.

Устанак пређаше, да се извргне у страхотињу, да се за времена не беше прометнуо у редован преврат. Срби се тукоше не само са својим суседима Мађарима и Немцима, који су са Мађарима заједно држали, него нападоше и на оружану силу, која беше дигнута по наредби мађарског министарства. Ужасан бој код Кикинде 12. Априла 1848. год. показао је, да се Срби не даду застрашити. Неки пустолов, по имену Кенђелац хотећи израдити, да га изаберу за окружног судију, обећа господарима који су своју земљу испродавали, да ће им њихова поља повратити, но тако, ако њега изаберу за окружног судију. Кенђелац би изабран, али није био у стању да испуни обећање, које је против сваког права. У тај мах се поче и покрет. Кикинђански Срби донесоше из Карловаца српску тробојницу и захтеваху, да се прикује на саветски дом, пошто је у Кикинди највише Срба. Кенђелац то не дозволи. Народ опколи варошку кућу и тражио је непрекидно да се дигне застава. Кенђелац позове једно коњаничко оделење и пошље га на светину да је растера. То разјари народ, и сви потрчаше сикирама и косама наоружани да нападају савет. Кенђелац умакне, а сенатори Чунчић и Исаковић падоше као жртва.

Кикиндску побуну сматраху Мађари као општи покрет, те побуди мађарску власт да се послужи силом, као јединим срeством. Које с тога, што је пропустила

да задобије Срб; које с тога, што их је само власт приморала на јавни отпор, не остаде јој ништа друго да чини, него да их силом покори и страхом принуди на послушност. По свима местима где су били Срби објави се опсадно стање, и Петар Чарнојевић беше овлашћен, да као владин посланик, у име краљево и његове владе, ту буну угуши.

Међу тим се сједини карловачка и новосадска странка да заједнички изради, да се припознаду српском народу права. Угарска влада и сабор одбише их. Закључи се, да се сад обрате краљу и Аустрији, коме су и пре били потчињени. Да би дали већу цену кораку, који хтедоше учинити код двора, мислише, да тај корак треба да поникне из народне скупштине.

Чарнојевић, коме Мађари беху поверили посао, да угуши устанак, беше од патријарске породице. Он бијаше благ човек, који се само у тој мисли прими те дужности, да доведе слогу, па није ни радио онако снажно, како је министарство то од њега очекивало. Он хтеде дати Србима уступака, који би их ублажили. Он мораде наскоро сазнати, да му је труд немогућан, те сам поиште, да га ко други замени.

Царски ђенерал Храбовски, који заповедаше градом Петроварадином, нудио је комесару сваку помоћ, стави се на расположење угарској влади, као признатој од стране краљевске, и сам се подиже против српских тежња. Осим тога тај ђенерал беше, после Чарнојевића, наименован за владиног комесара поред осталих предела и у Срему, који беше главна тачка целом покрету.

Право сазвати српски сабор имао је само митрополит. Он је с почетка оклевао. Новосадски родољуби

да би савладали устезања митрополитова, уреде једно послаништво, састављено од варошких грађана, заступника Бачке, Срема и Баната, и најпосле од крајишких становника. Крајишници видевши, да су остављени Мађарима, били су најогорченији. Послаништво кренувши се на пут, умножи се грдном светином на кратком путу, који раздваја Нови Сад од Карловаца. Са свих страна се сакупише сељаци, са заставама и барјацима, певајући старе народне песме: јунаштва Краљевића Марка, причу о св. патријарху Арсенију, несреће војводе Бранковића. Кад послаништво дође у Карловце, Рајачић се није био у стању више противити. Од њега се захтевало да сазове народну скупштину 1. Маја.

Расписа се за народну скупштину. Свака православна српска општина, у Банату, Барањи, Срему, војничкој граници, Славонији и Хрватској би позвана да пошље посланике. Власти не могоше спречети, да се свуда не држе скупови за избор посланика. Скупштина се требала држати у Новом Саду, али кад краљевски комесар прогласи преки суд и опсадно стање за Нови Сад, сазва се скуштина у Карловце.

На више дана пре одређеног времена, мала варош Карловци би премалена, да сви који дођоше на скупштину, стану у њу. Гомиле народа врвише по узаним улицама старе архијепископске престолнице. Војници, свештеници, сељаци измешаше се са лекарима, адвокатима и трговцима. У маленој и мирној вароши једва се сместише сви гости. Многе стотине лежале су по улицама, на пијаци, пред црквом и митрополијом, па чак и иза вароши, и ноћиваху на пољу под ведрим небом.

Први Мај освану, а у двору архијепископском и у наоколо скупиле се беху силне хиљаде народа. Са

свију страна поврви народ, па и с оне стране из Србије дођоше многи у народноме красном оделу, да види, шта ће урадити њихова овострана браћа.

Свечана служба у саборној цркви одпоче и архијепископ даде народу беседу: „У тренутку, кад се

Јосиф Рајачић, српски патријарх.

шири бој за слободу од запада Јевропе па чак до наших страна, дође дан спасења и српском народу, који у бојевима за крст часни не само у аустријској војсци, но и за целу Јевропу проливаше крвцу, а био је за то награђен подјармљивањем и понижавањем.“

Архијепископ изађе на двориште уз пратњу многобројног свештенства, држећи у руци хартије (српске привилегије) од 1690. и 1691. год. као светињу. Настаде нема тишина, а један архимандрит прочита јасним гласом, те штоване хартије.

На мах проговорише различити говорници, разлажући, како су Срби сада опроштени сваког подјемчења, и да сада нису ничим више привезани за аустријски двор, а и са владом у Угарској српски народ не може бити у свези, јер она нехтеде водити никаква рачуна о светим правима народним. Аустрија им је постала исто тако туђа као и Угарска; али како им негде треба наслона, боље је да га потраже у Бечу, него да остану осамљени према Мађарима и Немцима. И ако их је цар оставио, била је потреба да га одрже, али се не могу уздати у њ, док му се не ставе најпре погодбе. Ако би се и Аустрија узтезала признати своје сопствене уговоре што их склопи са српским народом, онда је народ принуђен да уради то својом снагом.

Срби су хтели повратити снагу повластицама што их добише од цара Леополда; хтели су имати патријарха, истинитог наследника Чарнојевићу, а не само митрополита по милости власти; захтевали су, да се постави војвода по речима, како им је цар Леополд обећао; најпосле тражили су оделито земљиште, коме су се увек надали, а никад га не добише. Дошао је час, да Срби сами одлуче оно, што су узаман пре једног века и по тражили од владара. Прво се латише Срби избора патријарха и војводе.

За трајања састанка подиже светина старога Рајачића на рамена и прогласи га патријархом; за

тим пође бирати војводу. Рајачић сам изговори имена, фелдмаршал-лаћмана Живковића, ђенерала Јовановића, ђенерала Тодоровића, обрстара Јовића, обрстара Будисављевића, које народ на миру саслуша. А кад изговори име обрстара Стевана Шупљикца, народ викну: „Живио Шупљикац! Живио војвода Стефан!“ Тај официр заповедоше тада огулинскојређименти. Беше човек од 59 година, а одликовао се у ратовима, те се народ многоме надаше од њега.

Стеван Шупљикац витез, родио се год. 1789. у Петрињи у банској војеној крајини, где му је отац становао као штабни официр. С почетка се спремао за грађански посао и ишао је у карловачку гимназију. а за тим је филозофску школу слушао у Шопроњу (Еденбургу). Кад му беше 16 година, ступи као кадет у очеву ређименту и поста још исте године заставник у походу за Италију; год. 1809. лаћман, а 1810. оберлаћман. Кад је године закључен мир, припадне горња крајина Француској, и Шупљикац се борио од то доба у Наполеоновој војсци. Француски маршал Мармон постави га за свог аћутанта а 1812. за капетана. Као капетан био је он у несретном походу у Русији и у боју добије крст почасне легије. Год. 1813. кад је био у Магдебургу у гарнизону, пређе са својом кумпанијом к својим земљацима. Год. 1832. тек постане мајор, а 1837. обрслаћман у огулинској граничарској ређименти, а год, 1842. обрстар код исте ређименте. Као такав водио је у зиму 1847. своју ређименту у Италију, где је био, кад га је народ и за војводу изабрао.

Већање скупштине опет започе трећи дан, 3. Маја. Скупштина објави, да српски народ треба да

Скупштина у Карловцима 1. Маја 1848.

има самостално политичко биће, да је српски народ политично слободан и самосталан, под домом аустријским и општом круном угарском; скупштина изкаже

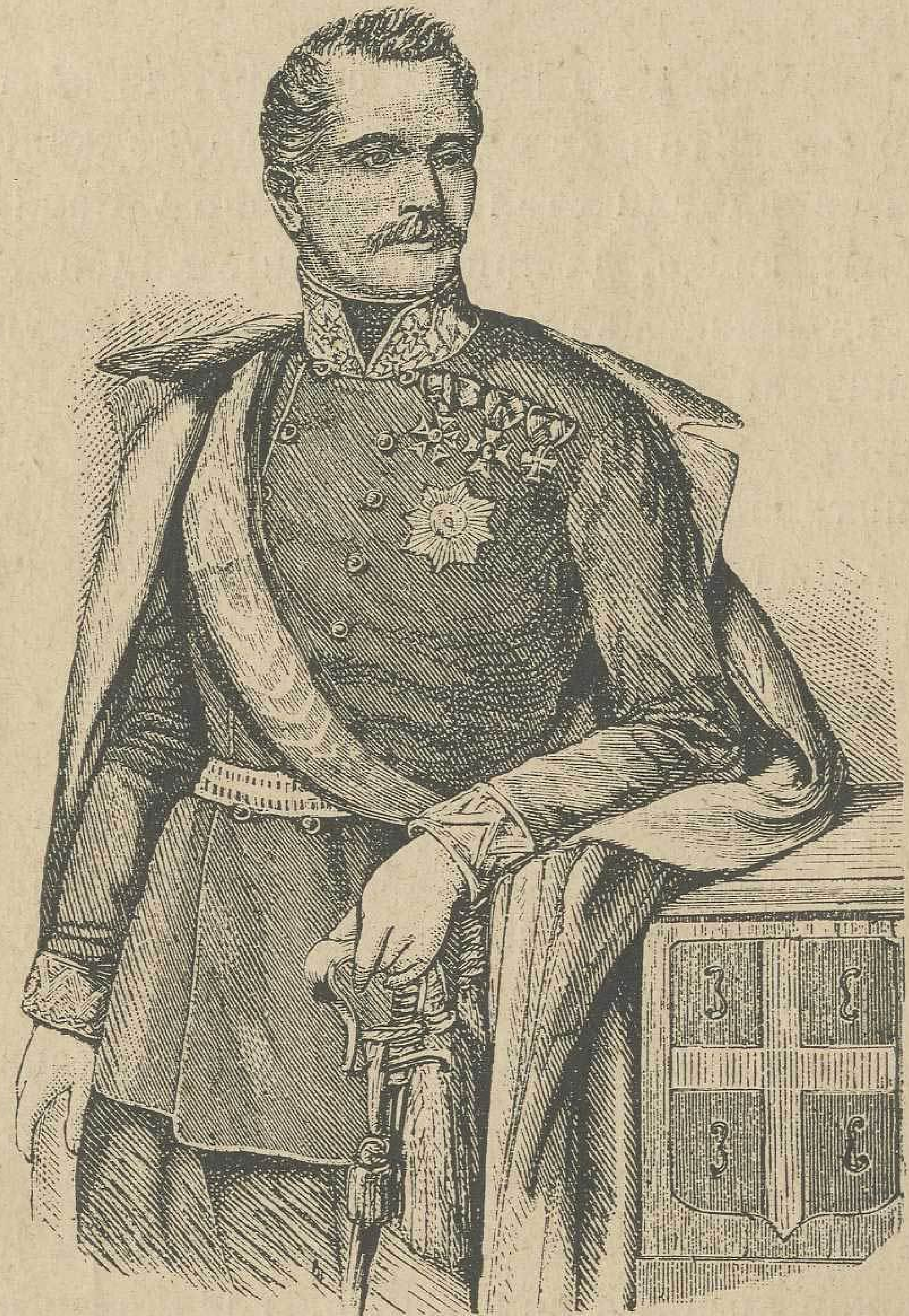

Стеван Шупљикац витез, српски војвода.

жељу, да Срем и крајине му, Барања, Бачка са бечејским и шајкашкин окрузима, најпосле Банат са крајинама и кикиндским округом, постану српска војводина.

За тим скупштинари гласају за тесно уједињење са краљевинама Хрватском, Славонијом и Далмацијом на темељу опште слободе. То уједињење је требало,

да прекине старе зађевице између Срба и Хрвата, који су тако дуго били жртве верских неслога, што их њихови непријатељи Немци и Мађари вешто употребљаваху.

Даље би поверено једном одбору, да настоји, да се изврше скупштинске одлуке, и испуне њене жеље. Уједно да се одреди сталан пододбор у Карловцима, коме ће бити посао, да прима свачије молбе и жалбе, па да их на решавање предаје народној скупштини.

Скупштина овласти одбор да из народних фондова унапред узме нужне своте новца, које су потребне за њене потребе. Најпосле наручи том одбору, да у договору са патријархом изабере изасланство, које ће цару и хрватској скупштини поднети скупштинске одлуке, и да изабере посланике за словенски сабор у Прагу.

Кад се ствари тако на скупштини уредише, народ се разиђе. Срби саставише за неколико дана одбор, па од то доба управљао је покретом главни одбор.

Мађарска влада, која је обраћала сву пажњу на стање ствари у Хрватској, није давала никакве важности томе, што се догађало у српским пределима. Све што је чинила било је то, да је своме комесару давала строжија упутства. Чарнојевић, који је владу мађарску као комесар замењивао, гледао је како да одоли бујици. Кад је дознао за закључке карловачке скупштине, позове митрополита, да се врати законитости и да распусти народни одбор, да одступи с места, које је против закона заузео, да уништи начињене закључке и да се мане свију прокламација и расписа. Митрополит преда писмо одбору, а овај реши, да се писмо одмах баци у ватру.

Рајачић, кога је народ изабрао за српског патријарха, био се с почетка устезао, да се изјасни да је противан Мађарима; најпосле се одлучи и није могао више натраг. Мислећи непрестано да још може бити измире, те мирним путем што год постићи, препоручи одбору пре него што ће отићи у Загреб и цару у Беч са изасланством, да ништа даље не предузима нити закључује, док се он не врати.

Али младић од 26 година, који дође на чело одбора место старог патријарха, није био онај који би гледао мирно ток ствари, а да се не уплете. Тај младић беше Ђорђе Стратимировић, потомак неке старе породице из Арбаније, која беше од дугог времена настањена у Бачкој.

Прво дело Стратимировићево буде, проглас бачким Немцима, у ком их увераваше, да Срби признају њихова права и да хоће с њима да живе у љубави; да српски народ неиде да убија и отима, него да очува своја права.

Карловачки одбор је одвише отворено радио, тако да је Чарнојевић и ђенерал Храбовски био обавештен о свима њиховим делима. Радове одборске нису могли гледати равнодушно. Они извештаваху мађарску владу о свему што се збивало. Извештаји њихови изазвали су нове наредбе, и добију заповест да живо заподену борбу. Скупштина од 1. Маја буде проглашена за бунтовну, а избор патријархов за незаконит и ништав. Рајачићу би наложено да 15. Јунија сазове сабор, који влада беше сазвала у Темишвар. Храбовски добије налог, да устанак савлада силом оружја. Више се не уздаше у Чајнојевића, којега љубазност и слабост беше очевидна, али како је

његово име било од користи, још се нико није поставио на његово место; него му се даде за помоћника тамишки вицеиспан Сава Вуковић, са истим властима.

Вуковић је био Србин и припадао је мађарском племству. Он се разликоваше од Чајнојевића у томе, што није осећао љубави ни мало према својим земљацима; он је био вољан прогонити их са свом обести потурчењачком. Чим је дошао, престало је помирљиво посредовање и поче да влада сила. Прва његова забрана беше, да се не читају београдске а особито словенске новине, а ко би их читао тај се казнио смрћу. Свуда су били установљени преки судови, и сваки привржeник или помагач српске ствари беше осуђиван. Народна гарда из мађарских места била је одређена, да пролази кроз српска села, па да разоружава српске становнике, да стражари по улицама и да предаје суду све оне, на које се сумња да су српски пријатељи. Наскоро стигоше Мађари у српска села, те наоружани пушкама, косама и вилама, прогонише хараше и касапише Србе, али то им све Срби доцније вратише. Осим тога министарство нареди, да јужни окрузи и вароши уреде народну гарду, а ова да се улогори близу Сегедина, како би стишала српски покрет. Уједно би наређено, да се повуче један кордон од границе шајкашког батаљона до Футога, како би се тим спречио Србима сваки саобраћај, и набавка хране отежала.

Српски одбор, спаднувши на мален број с тога, што изасланици одоше у Беч, осети да му се ваља бринути о том, како да се спреми за отпор. Одмах из почетка баци очи на крајине, где је народ био војнички уређен. Требало их је позвати па да сви бране

одбор и скупштинске закључке. Карловачки одбор је врло добро познавао њихове навике у запту, те бијаше уверен, да ће их тешко одбити од њиховог старешине, а тај старешина беше баш Храбовски. Требало је њега принудити да заузме други положај, требало га је навести да искаже, е да ли је за Србе или против њих.

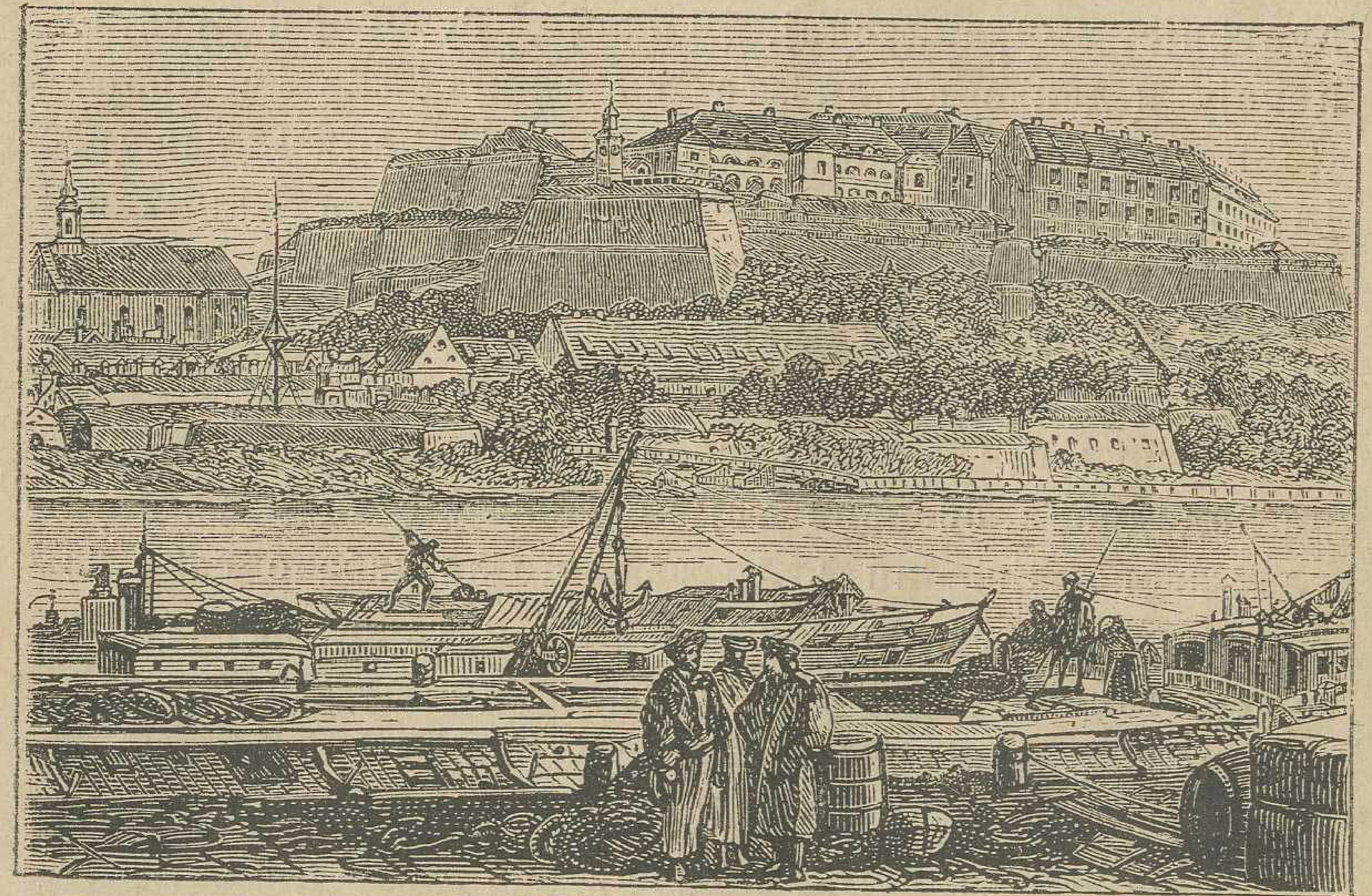

Град Петроварадин.

С тога се 29. Маја изјутра оправи једна депутација у Петроварадин и захтеваше од ђенерала помоћ и заштиту против мађарских чета, које су грозно пустошиле по Бачкој. Ђенерал им објави да ништа не може учинити, пошто је он подложан угарском министарству, па њему мора да се покорава. Даље рече ђенерал да о српском народу у Аустрији и Угарској он не зна ништа, и ко хоће да је Србин нека иде у Србију.

Депутација је добила јасан одговор, и знала је шта је ђенерал вољан чинити. Кад се депутација врати и саопшти одбору шта јој одговорио ђенерал, одбор састави проглас и објави свима како се ђенерал владао. Овај проглас пројури као варница кроз све пограничне области: „На таки начин плаћа вам царски ђенерал српску крв, коју пролисте за престо и круну Аустрије, у Француској, Шлезији, Турској и Русији, и коју и данас проливате у Италији! Браћо Срби! Немци и Чеси, Моравци и Пољаци, Тиролци и Крањци, Штајерци и Корушканци, Шлезијанци и Лези, Талијани, Мађари и Ердељци, сви су ну на карти аустријској и у законима угарским имају своје име. А о нама, једном народу, нема ни спомена! Зар вам је то добити. . . ?

Проглас је завршен позивом на оружје, наређујући, да пододбори обзнане тај проглас у сваком селу уз глас звона. Снажни људи ваљаше да набаве себи из војничких магацина све ствари и потребе за рат, да освоје топове, коње и кола, за тим да оду у Карловце, у Перлез и у римске шанчеве у Бачкој, под управом старешина, што ће их изабрати.

Други дан изјутра Храбовски осећајући, да је одговарајући посланству далеко забасао, пошље два официра у Карловце, да захтевају од одбора, да му пошље нову депутацију у град, те да мало боље размисли о захтевима.

Одбор одговори, да то више не може да буде, пошто је већ послата тужба у Беч против ђенерала, и предаде препис исте за ђенерала.

Проглас на оружје пројури као муња по земљи. Срби су били свуда спремни за рат. Насиља што мађарске страже починише натераше их, да се оружају.

У више села чекало се само на знак, па да пођу у Карловце. У Срему му се није ни часа часило, ту се спремала српска војска, и би решено, да се у маленој али планинској земљи, у огњишту српске вере и обичаја, које скрива силне манастире и најстарије споменике негдашње српске господштине, бране и онда, ако би земље преко Дунава покорене биле. Брегови сремски су могли заклонити српске чете и послужити као градови свеколиком народу. Онај исти дан, кад је Храбовски дочекао српску депутацију, пређе Дунав код Титела једна чета од 800 људи из Срема, под предвођењем негдашњег граничарског официра Чиче Јовановића, па помоћу Шајкаша, који му беху одани, освоји осам малих топова и нешто џебане из тителске оружнице.

Чича Јовановић беше познат са своје оданости народној ствари, и њега одбор одмах одреди да управља војничком радњом, наименовавши га обрштаром и даде му власт, да официре, из шајкашког батаљона уклони, ако се успротиве и ако буду забрањивали да се народ њему придружи. Тим је учињено, те је одбор имао на расположењу доста бојне опреме.

Одбор тако исто наименује и лаћмана Дракулића обрштаром, и пошље га у банатско немачку рећименту да освоји магацине у Панчеву, и да скупи логор код Перлеза.

Најпосле буде заповеђено оберлаћману Којићу и одборском комесару Станимировићу, да заузму српску рећименту, па да се улогоре у Белој Цркви.

У самим Карловцима се сакупи око 2000 људи из Срема, Бачке и неколицина Срба из кнежевине, који на први глас пређоше Саву и притекоше браћи у помоћ.

Ђенерал Храбовски одлучи се, да побуну угуши једним махом. Он поведе на Карловце једну војничку чету са топовима, надајући се, да ће у српском табору направити забуну и похватати одборске чланове. Кад се први редови чете указаше пред малом вароши, устаници се мало поплаше; најпре науме оставити место па се повући у брегове, али брзо се одлуче да се бране у месту. На височима око Карловаца је отпочела топовска ватра. Срби из кнежевине наместе се на прва места, те се спреме на отпор. Узалуд бише сва напрезања Храбовскога; опкољеници му се снажно опреше. А кад Стратимировић доведе добровољачку чету с Банстола, мораде Храбовски побеђен узмаћи у Петроварадин. Битка је трајала од јутра до подне. На бојишту Срби изгубише 11 мртвих и 14 рањених; а непријатељ 15 мртвих и 30 рањених.

Да ће ђенерал напустити своје планове против Карловаца, није се могло ни замислити. Те се сад требало спремати, да се дочека јачи напад. Видећи одбор да са Карловци не могу одупрети јаком нападу, реши да се војска повуче у брда, и да се тамо дотле држи, док се не створи већа војска.

Благајнице и архиве биле су пренесене још истог дана у Београд, и Карловце је требало сутра напустити. Али те исте вечери појави се на Дунаву шајкашка флотила, и захорише се радосни усклици уз пуцњаву топова. Кад се чуло да су Карловци нападнути, она отказа покорност земунском заповеднику и похита у помоћ. Из Титела две лађе донесоше џебане и одбор се реши да не напушта места.

Дне 3. Јунија, Стратимировић продре са 500 људи Тител и освоји оружницу. Ту нађе чиме ће наоружати

своју прву војску; топови, 2000 пушака и много ратне опреме, пало је у руке устаницима. Свуд радосно дочекаше га крајишки војници. Цео шајкашки батаљон и сва варадинска ређимента пристала је уз српске устанике. Не само хиљаде вештих војника но и многи официри ставише се на расположење и ступише у редове побуњеника. За врло кратко време усташи имадоше војску од 15,000 са 40 топова. Та је војска била смештена у Каменици, Сентомашу, Перлезу, Алибунару и овде онде по Бачкој и Банату. Главни заповедник целе српске силе, беше Стратимировић.

У сред тих војничких припрема одбор дозна, да је царским указом од 29. Маја сметнут хрватски бан, а тим су граничари под мађарску владу дошли, и да је страшан крај задесио прашки сабор.

Одбор не знајући, шта се збило са посланством, које је водио патријарх Рајачић, па не хотећи насумце ништа радити, пристане на примирје од десет дана. То време је одбор мислио употребити, да уреди своје силе, а и угарским комесарима беше добро дошло примирје, чекајући из Пеште нова упутства и да се усредсреди код Сегедина њихова војска, па да се спреми уредан напад.

Страсти с обе стране биле су и одвише распаљене, те се примирје није могло са свим одржати. Сваки дан је долазило до омањих бојева између појединих стража, особито у Бачкој дуж римских шанчева; без прекида су се настављала непријатељства између мађарских и српских чета. У том стигоше у Карловце вести, како је цар примио посланство и какве је одлуке донео мађарски сабор.

Посланство, које је водио патријарх свечано уђе у Загреб, и одмах се састане са главарима хрватског

покрета. Кад се отвори хрватски сабор, бише ту и српски изасланици, па да би се запечатила измира између два народа, који су тако дуго били раздвојени због вере, Рајачић благослови католичког бискупа Ожеговића, а овај отпоји и словенско „тебе бога хвалим.“ У сабору се прочитају закључци српске скупштине, и жеља, да се уједини војводина са тројedном краљевином, би ватреним усклицима исказана. Да би се то остварило, сабор нзбере из своје средине једну депутацију, која ће заједно са српском ићи краљу.

Почетком Јунија стигну обе депутације под предвођењем патријарха и бана, који је међу тим био позван пред краља, да оправда отпор против угарске владе, у Инсбрук. Ту беше добегао цар, кад је буна у Бечу букнула. Цар дочека депутацију, али јој не каза ништа одређено, па се потруди, да нађе речи двојаког смисла. Изасланство се врати незадовољно, али не сасвим неохрабрено.

За то време Мађари на сабору донесу закључак, да се уреди војска од 200.000 момака и да се подигне зајам од 42 милијуна форината, за подмиривање ратних трошкова. Мађари бише готови поднети највеће жртве, само да угуше словенски покрет и поврате своје господарство.

Кад се за све то чуло у Карловцима, одбор паде у највећу забуну. Узалуд су Срби тражили код угарске владе, да им се признаду права и испуне стара обећања. Одбор је могао само двоје, или да народ преда угарској влади, или да сам себи помогне и да продужи већ започету борбу, па да се одржи. Прво није могао учинити, те му не оста ништа друго, но да продужи спрему и да се брани са свију страна, па да сабљом

задобије оно, што не могаше речима. Одбор постави официре, а оне који су дотле по граничарским рећиментама били у служби па беху прешли к народу, добише веће чинове и предадоше им се логори и војске. Тако бише два крајишка официра, Радосављевић и Јовановић наречена народним обрстарима, па првом дата варадинска рећимента а другом тителси батаљон под управу. Председник одбора, који је управљао свом војском узе назив „врховни вожд“.

Озбиљан сукоб био је известан, и то у Банату где су војени судови у велико радили, вешајући из дана у дан људе, који су били Србима наклоњени. Мађарске својевољачке чете запалише и у пепео претворише српско село Влајковац (28. Јулија). Сутра дан Срби што беху смештени у Алибунару, држећи да треба да се освете, кренуше се к Вршцу. Обрстар Бломберг изиђе им на сусрет са немачким вршачким гардама и редовним коњаницима, па му не би мучно да победи Србе наоружане понајвише косама. Потуче им 60 људи, узме 4 топа три заставе и 21 роба. Војска мађарска поседне мало за тим и Белу Цркву без отпора. Међу заробљеницима налажаху се пословођа врховног одбора Станимировић и народни мајор Којић, које је одбор послао у Банат да подигну народ. После недељу дана, буду по заповести угарског комесара, обојица обешени.

Тај удар и губитак главара, учини те врховни одбор обрати пажњу на ову страну, и забави се око тога, како да се утврди у Банату. Погибија, што се претрпила, показиваше, да је то слаба тачка устанку. Мађари, Немци, Румуни и Срби живили су ту измешани. Сваки педаљ земље, свако село мораде се на силу предобијати за устанак. Мађари истина беху по

Српски логор у Мађарској 1848. год.

варошима, али су имали по селима помоћнике Немце. Немци састављаху збијене гомиле у торонталској и тамишкој жупанији, па и у неком делу крашовске жупаније беху већ одавно уређени као чета за општи јуриш, они имађаху старешине и држаху се неке врсте војничког запта, који им осигураваше превагу над српском војском, једва састављеном. Српска и Румунска села била су за њих лак плен.

Боље су били Срби смештени у Бачкој. Сентомашки логор имао је 3-4 хиљаде људи и шест топова, али није био другчије заштићен него простим шанчевима од земље, па би се лако био могао узети, да су Мађари нападали са стране Фелдварца, уместо са Старо-Керске равнице.

Мађарске војске су биле међу тим у логорима око Сегедина и Кикинде, и то јако увећане. Ту су стојале уређене царске чете са одважним мађарским гардама и својевољцима. Вешти аустријски ђенерали предводили су их. Дне 3. Јулија беше одређено, кад да се отпочну општи нападаји на Србе.

Између 1. и 2. Јулија ноћу, пође ђенерал Бехтолд с војском против Сентомаша (Србобрана), на челу својих 8000 људи, који су били раздељени у три колоне. Под њим су били ђенерал Едер и обрстар Коловрат. У шанчевима сентомашким беше заповедник нижи официр Боснић заједно са Србијанцем Луком Стефановићем. Ту је било од прилике 3000 људи, нешто граничара. Злочесте наредбе ђенералове, припомогоше доста, те Срби осташе победиоци. Борба је трајала пуних 6 часова.

Ова победа беше за напредовање српског покрета од великог утицаја. Глас о тој победи пројури по земљи

и распали све. Одушевљење усташа беше тако велико, да једна погибија, што ју једна гомила сремских устаника претрпи од мађарских хусара и пешака, прође и неопажена. На дан после тога заузеше Срби Фелдвар, и Тиса и Тител беху тиме осигурани.

Глас о добити, што беше Боснићу допала, стиже баш како ваља, да се боље уреде српске ствари у Банату.

Срби поставише логор код Перлеза, и у њему беше 5000 људи са 12 топова. Заповедник је био овде Дракулић. Ту наблизу у Бечкереку стајао је мађарски обрстар Ернест Киш са 3 батаљона пешадије, 10 ескадрона лаке коњице и 8 топова. Он је имао задатак да разори перлески логор и да заузме положај спрам Тител а. Киш се спремао из Бечкерека к Ечки да нападне на логор, али у том дође глас о сентомашкој битци. На тај глас не усуди се нападати, него исчекиваше нове заповести. У српском логору беше пак све живо весело и одушевљено. Срби не могоше се више уздржати и наваљиваху сами да нападну. Стратимировић, који беше ту у логору, узе управу па науми огледати да удари на Киша. Исте ноћи после сентомашке битке изјутра, био је два боја код Ечке. Киш га је дочекао спреман за бој. Први напад ишао је лагано унапред, јер мађарски топови јако сметаху. Капетан Јанча са Србијанцима реши битку. Киш беше приморан напустити Ечку и повући се натраг к Бечкереку.

И ако усташка војска није могла узети Бечкерека, па се ни у Ечци одржати, опет се за то уздала у своју снагу. Дне 5. Јулија нападне 1000 Србаља на Футог. Они лоше прођу, али сутра дан Мађари узнемирени сами од себе, оставе фелдварски положој, па

умакну Ст. Бечеју. Неколико дана после тога, мађарска војска остави Кер па се врати у Врбас. Дне 13. Јулија Срби изненада ударе на село Уздин, за које су знали да је непријатељу згодно, па га претворе у пепео. Кад су банатски Немци видили, шта су у стању учинити Срби, мало се умире, те тако борбе од села до села постану ређе.

Што су Срби имали Банат у власти, то је било за њих од велике важности, што тај крај влада над током Дунава од Тител а до гвоздене капије (демиркапије), идући главном границом кнежевине. Ствар, што ју је бранио главни одбор, није била само ствар угарских Срба, него и свеколиког српског народа. Стари јунаци Карађорђеви и нараштај, који се после беше помножио, бише вољни, да и они бој бију; сваки дан долазили су нови војници, да поткрепе народну војску. Александар Карађорђевић, (†1885.), који 1844. год. беше преузо владу од младог Михаила, сина Милоша Обреновића, на један пут виде, где га обрваше најозбиљније тешкоће. С једне стране наваљиваше народ на њега, да отворено искаже да је за устанак; али с друге стране аустријска дипломација подузе све да га присили, да бар не буде ни на чијој страни.

Кнез је био толико неодлучнији, што се његов супарник беше показао у Бачкој концем Јулија, па је могао у тадашњој побуни наћи повољне згоде да га обори. Да би изашао из неприлике, сазове српску скупштину у Крагујевац за 11. Јули. На скупштини свечано очитује пред заменицима јевропских сила своју тврду вољу, да хоће и даље да се одржи, да не буде ни на чијој страни, шта више изрече казне онима, који би хтели прећи границу, али у самој

ствари зажмури наспрам прикупљања војске, које није био у стању спречити. Главном одбору би јављено званично, да српска влада као така, није у стању да угуши жељу за потпомагање српске ствари у

Стеван (Петровић) Книћанин, ђенерал.

Аустрији, али смело и изрично изјављује, да не може наређивати, да се крећу из Србије својевољачке чете, а тако исто није јој могуће ни да их спречи. Да би се потпомогли интереси владајуће странке, бише

послати агенти у Карловце и у све логоре, а држало се за добро, да се какав човек од уплива стави на чело слободњачким четама српским, и то као својевољац. Тај је требао да се бори заједно са побуњеницима, требао је такође добро да пази како се ствари розвијају. Стеван Петровић, по родноме свом месту прозван Книћанин, беше готов да се прими тога посла. Одрекавши се свога саветничког чина, јер као члану савета није могла влада допустити да предводи својевољачке чете, спремаше се да пређе преко Дунава, преко кога је већ прешао велики број србијанских ратника.

Книћанин беше драгоцен помоћник. Њега једва дочека народни одбор, који га нарече обрстаром, и повери му да брани Банат, где се сједини са народним подпуковником Бобалићем.

Да не би успеси код Сентомаша, Фелдвара, и Ечке остали безплодни, одбор се побрине за то, да створи у Банату једну поуздану тачку, од куд би даље војне операције изводио, како би се његов уплив по том целом пределу раширио. Панчево, као највећа и најбогатија варош у јужном крају Баната, чинило се као да је најзгодније за то. Још од почетка устанка ту се беше сместио један окружни одбор, али су га биле одмах растерале војничке власти, које су слушале заповести, што долажаху из Беча или из Пеште. Одбору је била главна мисао да Панчево заузме силом. Стратимировић хтеде сам собом извршити то дело, па 11. Јулија изненадно упадне у Панчево, са једном четом војника, узме осам топова што су били у вароши, заповеди да се напуне, и одвуку их на главну пијацу, па ту је претио да ће без обзира

пуцати, ако би се ма ко усудио да се његовим заповестима противи. Наоружано српско становништво би позвано и постављено на главној пијаци под заповедништвом српских официра. Од мађарских и немачких становника би оружје одузето.

Том приликом запљене Срби много оружја, џебане и друге ратне опреме, па не оклевајући ни мало, стану се спремати, како ће место бранити. Стратимировић изда проглас на разна племена у Банату. Свима варошима, селима, свима вероисповестима и народностима, и не само Србима, но и Мађарима, Хрватима, Словацима, Немцима и Румунима, као и сваком човеку, који само није ништа непријатељски предузимао против српске ствари, била је обезбеђена сигурност и слободно становање, заштита и одбрана против непријатеља и против сваке могуће неправде. Уједно би наређено, да службени језик у сваком селу буде језик већине. Свакоме, који не би признавао његове власти, било је прећено казном.

Народном обрстару Бобалићу преда се заповедништво над банатским бојиштем, и њему је ваљало радити договорно са Книћанином.

Неочекиване победе српског оружја, имаше уплива на аустријски двор и на мађарску владу. Аустријски двор виде да Срби располажу са довољно снаге, и да би се том снагом могао користити против Мађара. Угарска влада са своје стране припознаде, да нема посла са једном разбојничком четом, него да се бори са наоружаним народом, и сад се мораде старати да снагу удвоји, да употреби све мере како би могла српски покрет угушити.

Напред смо споменули, како је Фердинанд дочекао

хрватског бана и патријарха. Рајачић враћајући се са неповољне аудијенције из Инспрука, задржа се због болести неко време у Загребу. Ту се увери од хрватског бана, да ће двор аустријски напослетку пристати да испуни српске жеље, и то му одагна све сумње, те остаде и на даље веран цару, ма да је учествовао у покрету.

Радња одборова и његовог председника, није се допадала патријарху, пошто се врати у Срем око половине Јулија. Добивене битке зачудише га и учинише велики уплив на његову гордост. Војничке пак опреме, логори, подељења војске под предвођењем официра, који су били одани душом заповестима одборовим, узнемирише га. И изгубио би сав уплив и сву славу, да не учини одлучан корак. Он се стави одбору на расположење и похита у несигурно Панчево, пре него што је оружјем покорено, да својом личношћу и говором задржи противнике од буне, даље оде у логоре да одушевљава сакупљене војничке чете. Народ га свуда, где се појавио, поздрављаше јавним светковинама и одбор му даде чин „управитељ народа“. Патријарх узе управу у своје руке, уплив одборов ослаби и смањи власт младом одборском председнику Стратимировићу, давши му само главно заповедништво над народном војском, али тако, да је удаљен од свију управних послова. Тако устанку буде на челу много претежнија и знатнија особа, те му се махом и значај измени. Хрвати прикупљени око бана Јелачића, пружише патријарху братинску руку. То је било довољно, да се уједињење јужних Словена покаже за навек довршено. Бан пошље Србима ратне опреме и топције; београдска влада, умирена новим обртом

ствари, олакша својевољцима прелазак преко Дунава и нехте забрањивати ни то, да се џебана и новчане потпоре шаљу из Београда у све логоре по Бачкој и Банату; народне чете добише потпору, која им је могла помоћи да се боре са мађарским четама.

Панчево.

Тако се виде да је приспео час, који многи крајишки официри очекиваху, да се здруже са одбором.

Српски устанак био је у свези са Хрватском, и од то доба се Срби борише за аустријске интересе. А за то им је обећано, да ће им и њихово бити осигурано.

Мађарска влада још је стојала чврсто у српским областима, јер имађаше градове своје. Да су и ови прешли на банову страну, онда би аустријска снага

била у јужној половини Угарске претежнија. Бан је писао и позвао петроварадинског заповедника на договор. Ђенерал Храбовски дође на одређено место. Преговор би започет и ђенерал позван да се придружи ствари за коју се бори и Хрватска, а позив би потпомогнут тиме, да се ова ствар не само тиче аустријског двора, него да се и ради по његовоме овлашћењу и одобрењу. Ђенерал не хтеде на то пристати и од преговора не би ништа.

Догађаји код Сентомаша и Фелдвара учинише, те се у пештанском сабору изроди неповерење у највећој мери, и то неповерење спрам оних људи, којима беше поверено да чувају мађарске интересе на доњем Дунаву. Комесаре окривљаваху да су били лењи и неодважни, а ђанерали да су били неспособни и неоуздани.

На мађарском сабору би закључено, да се позову сви они са јужног бојног поља, као кривци и узрочници тих претрпљених погибија. Њих сматраху као помагаче српскога покрета, који су показивали да штеде и да су слаботиње, па нехтедоше употребити силу, коју им је давала пуномоћ. Беху наименовани нови вицегешпани. Мориц Сенткираљи, један од најватренијих говорника на сабору, коме се веровало као затуцаноме Мађару, буде послат у Бачку као владин комесар.

Патријарх као узроковач мајских закључака и што се није хтео покоравати владиноме налогу, па да сазове црквену скупштину тек 15. Маја, па онда да распише за 15. Јуни, би збачен и позван на одговор. А владика будимски Платон Атанацковић, одређен да га заступи као последовач.

Нови комесари бише палатинским писмом овлашћени, да заведу у побуњеничким крајевима засебне револуционске судове, у којима ће судити чланови из војске редовне, из хонведа и из гарде, и који ће судови са највећом строгошћу пресуде доносити као преки судови. Даље, војена снага биће увећана своједљачким четама, а саборским решењем би закључено, да се позову у Угарску све мађарске рећименте што су становале изван царства. Да изврше све нужне мере прекога суда, беху одређени ђенерали: Храбовски, Бехтолд и Пирет. Али Храбовски, коме беше огадио већ тај положај, у коме је, вршећи дужности, често у непријатне сукобе долазио, молио је да га отпусте, а ђенерал Пирет да га ставе у пензију.

Војени министар Месарош пак изјави у сабору, да ће он сам да иде на бојно поље, и да ће све опреме сам да разгледа и предузме, па тиме да даде прилике браниоцима отаџбине, да поравнају све шкрботине што су начињене на мађарскоме мачу.

Наредбе што су дошле из Пеште, учиниле су само веће огорчење, учинише да искрсне ватра племенског рата, крвожедности и ужасног свирепства. Док су се сваки боговетни дан догађали бојеви на римским шанчевима, код логора алибунарског, перлеског, томашевачког, врбаског или белоцркванског, малени али крвави, нападали су у свима местима становници Мађари и Срби један на другог, пљаћкали су и гонили су један другог, и чинили данас овде сутра онде ужасну сечу и убијство. Док су крвни судови у Бечеју, Бечкереку, Кикинди и двадесет других места радили, падале су свакидашње жртве, сукобљаваху се овде онде мађарске и српске војене

страже, а на пустарама догађаху се крваве битке и вешаху у највећој мери прве што би наишли, старце, жене и децу. И саме цркве нису биле поштеђене.

На равници неузинској бораше се једно оделење војске од 7—800 људи, све сама редовна војска и коњица, целу недељу месеца Августа против једне чете устаника из Јарковца и Томашевца, која је бројала 200 пешака и 150 коњаника. Код Беле-цркве нападоше хусари једну чету Србијанаца, која хтеде да продре у варош, али се набрзо повукоше к Вршцу, а оставише да је бране становници. Из Перлеза нападоше Срби у Банату на Уздин и спалише га; код Паланке у Бачкој дође један мађарски убојни пароброд и запали место Нестин, па се одмах за тим поврати. Дана 20. Августа погибе млади мађарски гроф Зичи код Врбаса у боју са једном четицом Србијанаца, а десет дана после тога, обрстар Кастиљоније нападе Србе код Јарка на римским шанчевима.

У сред тога колебања искрсну врховни вожд српски, који не беше на бојишту дуже времена, због напрасне смрти женине. У исто доба дође и мађарски ратни министар Месарош. Ту се требало надати великом окршају, који ће се скоро збити. Обе стране биле су на то принуђене. У Пешти се викало с тога што се слабо ради, а у Карловцима што се лакомислено троше силе.

Велике војске, које су живо долазиле из целе северне половине Угарске на југ, биле су већ од неколико недеља расуте од Беле Цркве преко Вршца, Темишвара, Сегедина, Кикинде, Сомбора и Петроварадина, а поједини логори у Бечкереку, Бечеју, Врбасу и т. д. намештени. Спрам таког положаја, и

ако раштркани и слаби, беху Срби ограничени на шајкашки округ, на велике римске шанчеве и на околину Сентомашку.

Србима је претила опасност да ће бити затворени, ако се стисне колут, што га беху направиле мађарске војске. С тога беше журна ствар, да тај колут пробију, пре него би непријатељ могао уједно саставити своје силе. Стање ствари било је познато војеном мађарском савету као и српском. Те док је Месарош прикупљао снагу, мораде и Стратимировић гледати, да непријатељску линију разбије и снагу српску поред канала спрам Сомбора распрострe, чиме би гомила непријатељска била раздвојена, а с друге стране се помогло српским местима у горњој Бачкој, да се придруже устанку. Да би се то остварило, мораде се пре свега заузети барски положај код Сирига, где је најважније прелазно место преко кривајске баре и саобраћају мађарског логора, с ове и с оне стране баре много био од хасне. Сви дотадашњи покушаји били су узалудни. Па ако је кад и пошло за руком да се заузме, опет се после неколико дана мораде напустити. Стратимировић се реши да отпочне бој. Ноћу 31. Јулија одоше Срби, 2000 људи са 8 топова, из логора и одјурише на маленим колима к Врбасу. Кад би им сретно испало за руком, могли би Сириг изненадно, па можда и без боја заузети. Од мађарских предстража није било ни трага на далеко у околини. Али кад се приближише к Врбасу, уједанпут их поздраве топови. На пољима врбашким стојала је трипут већа мађарска сила, под управом ђенерала Волнхофера у бојном реду. У логору Врбашком дознали су шта намеравају Срби, па их очекиваху. У високом кукурузу,

преко кога су летила ђулад из топова, заповеди Стратимировић да се стане. На битку се није могло ни помишљати, главно беше да се само сретно повуче натраг. А да би се то могло учинити, мораде се овлашно у бој упустити, да се непријатељ превари у томе, колики је број војске. Срби поскакаше с кола, повукоше их у кукуруз, начинише фронт и пођоше 600 корака у напред да се осигурају од топова. Кукурузне њиве и виногради што се протезаху до Врбаса покриваху им слабину. Док су оба мађарска крила почела да се покрећу напред, морадоше 200 Србијанаца да заузму винограде и да привуку непријатеља к себи, пуцајући стрељачким редом али живо. Тиме улучише Срби згодну прилику да своје топове спрам мађарске коњице привуку. Док се мађарска коњица повлачила, главна српска војска доби прилику да се повуче натраг у реду. Мађари пуцаху непрестано, али бојећи се, не хтедоше Србе гонити, који добише тиме времена да се повуку у Сентомаш.

Дне 5. Августа развучена мађарска војничка одељења, почеше сад да се крећу тако, како би се усредсредили у знатнијој бојној линији. Они имађаху силу од 40,000 људи са 80 топова, која беше опсела малене али врло згодне положаје српске. Окружени Срби стајали су, око 10,000 људи са 45 топова, у маленом полуокругу од Титела преко Турије и Фелдвара до Сентомаша. Ако не узмогну одбранити Перлез, Сентомаш и Тител, где је било срце покрета, Срби би пропали и победа на доњем Дунаву би била решена у корист Мађара. Но на у срећу земљиште је било по Србе згодно. Десну страну заклањаше Тиса; Турију и Фелдварац, који састављаху средину положаја,

заклањаше Францов канал; само лева страна не имађаше никаквог природног заклона. Сентомаш, који је каналу на северу, требаше да се шанчевима заклони, ако би ко ударио на њ. Код Сентомаша се морала скупити главна сила и спремити за очајну борбу.

Дне 6. Августа поче се кретати мађарска војска. Ђенерали Белхолд, Едер, Храбовски и Колнхофер предводили су војску, а Коловрат, Бакоњи, Естерхази и Ернест Киш управљаху одељенима. Мађарска главна сила од 25,000 људи са 40 топова, пође к Сентомашу, једна колона од 10,000 војника са 20 топова против Турије и Фелдвара, а остатак војске беше одређен да заштити прелазак преко Тисе и да доврши опкољавање Срба, пресекавши им свезу са Тителом, а у случају победе да их сатре. Још после подне тога дана, беху нападнуте све точке и отворисе бој са више часовном топовском пуцњавом; на више места букну ватра, али не беше никаква даљег успеха.

Врховни вожд Стратимировић био је тога дана са главним станом у Жабљу, у шајкашком округу. Кад је чуо за нападај, предаде обрану са стране Тисе Сурдучкоме, заповеднику римских шанчева, и похита са две кумпаније одважних граничара и два топа још ноћу поред мађарских предстража к Сентомашу, да на време преда обрану важних точака Турије и Фелдвара вештим вођама и да сам собом предузме обрану Сентомаша.

Грмљавина топовска, што започе сутра дан око 3 сата у јутро, казиваше да је напад отпочео на целу линију од шест миља.

Против Сентомаша, као главне точке нападне, ишла су три одељена војничка: једно к врбашким

шанчевима, друго к мостобрану, а треће против звезданог шанца и барског насипа. Све три колоне отпочеше у један мах топовску ватру, и појави се ватра на многим местима. Жене и деца зграбише канте и гасише запаљене куће; старци и младићи пођоше да бране, и навалише у шанчеве певајући ратне песме. Мостобран је бранио Вноровски, јако одважан и хладнокрван пољак, кога одбор посла да уреди српску артиљерију и који беше наименован за заповедника свега српског топништва. Барски насип брањаше Радонић младић, који пре тога нигда није служио у војсци, али се при свакој прилици показиваше као јунак и врло способан заповедник. На врбашкој линији стајало је под Бигом и Боснићем око 4000 Петроварадинаца, Шајкаша и Србијанаца. После двочасне топовске пуцњаве са обе стране, пођоше мађарске колоне, једна против мостобрана а друга против барског насипа на јуриш, највећа, приближавала се на 300 корака врбашкој линији, да закрили неравно земљиште и да отпочне страшну пешачку борбу.

Јуриши на мостобран и на барски насип беху при свем томе одбијени; тамо их одби Вноровски а овде Радонић. Обадве колоне се морадоше повући натраг и неко време трајаше одмор. Око подне поче наново нападај, али покрети војске показиваху, да се нападни план променио. Мађари нападну са свом силом на најслабију страну, на врбашку линију. Прво почеше сипати ужасну топовску ватру, и мало за тим покажу се јуришне чете на бојном пољу, и пођоше напред под зоклоном своје артиљерије.

Стање Срба је било сад најочајније; све је зависило од ратне среће кроз неколико часова. На левом

слабијем крају шанца продреше мађарске јуришне колоне до опкопа, при свем том што је картеч сатирао. А кад обрстар Бакоњи дође са два батаљона у помоћ, у мало што Мађари не узеше опкоп на јуриш. Срби морадоше за који час да попусте, али Вноровски обнови борбу. Да су били јуришни батаљони боље потпомогнути, Сентомаш би био изгубљен. У том решавајућем тренутку притекоше Бига и Боснић са својим батаљонима; борба се понови, топовска ватра удвоји се против јуришних колона и најпосле их поремети, те морадоше бегати. Оба батаљона што беху продрла нађоше се у нужди, те морадоше после крвавог боја да напусте освојене шанчеве. Мађарска војска не могући одољети нападају мораде се повући.

Бегство Мађарско из Сентомаша учинило је, те се морадоше нападне колоне повлачити на целој бојној линији.

У Турији се одржи Јовановић шест сати против много претежнијег непријатеља. Фелдварац сачувао је Прњаворац; а дуж Тисе бијаше само једна проста топовска ватра. Мађари не могоше ни окушати прелаза. Глас о битци Сентомашкој учини, те се више не покушаваху нападаји.

Губитак с обе стране могао је изнесоти око 1500.

Мађари у Пешти дознавши како хрђаво прођоше на Сентомашу, поред свих повољних гласова из Баната, обузе их страва. Мавро Перцел окривљаваше ђенерале што изгубише битку, те ђенералу Бехтолду одузме се заповедништво. Уједно се одлучи, да сви официри који нису Мађари, из војске да се уклоне. Ратни министар Месарош пође, да прими сам собом управу.

Стратимировић беше напред видио, да ће Мађари

удвојити своје силе, па за то је хтео да положај Срба још боље утврди. Поглавито Сириг, Темерин и Јарак сметаху кретања његова. Он је гледао да задобије та три места. Месеца Августа нападне на Сириг, али му не испаде за руком да га заузме. Обрстар Маће, који бијаше заузео Темерин, притече у помоћ са 5000 људи, те српска чета није могла одржати мегдана са непријатељем. Стратимировић мишљаше да ће бити боље, ако се крене у исти мах против сва три положаја. Он то покуша 19. Августа, али не могући ништа учинити, мораде се вратити натраг. Тек 1. Септембра после поноћи упутише се све колоне да по ново нападну на три места. Пери Јовановићу беше заповеђено да заузме Јарак. Михаило Јовановић морао је напасти на Сириг, а Стратимировић српемао се, да нападне на Темерин. Овом приликом пође Србима за руком да Мађаре потисну и заузму сва три места.

Мање среће били су српски усташи у Банату. Мађарски власници и присташе мађарске, немачки грађани по варошима, сметали су ширењу српског покрета. Малу варош Белу Цркву, главно место српске банатске рећименте, бранили су немачки војници, које потпомагаше један одељак редовне пешачке војске и мађарски коњаници. Срби се нису могли надати, да ће се покрет раширити по Банату све донде, док се то место не освоји, па тако управе на Белу Цркву сав свој напор. Сви покушаји, да се то место склони на мирну предају, остадоше безуспешни.

Најпосле науме Срби, да силом принуде то место на предају. Оног истог дана, кад је Мађарска сила ударила на Сентомаш, сакупи Бобалић у логору Врачевгајском чету од 6000 људи, гланичара, Србијанаца

и осталих устаника. Около једног сата после по ноћи, поче да се покреће та војска, подељена у три оделења, са три стране према вароши, Бобалић управљаше средином, десним крилом заповедаше Книћанин, а левим Миленковић, негдашњи капетан из кнежевине.

Око четир сата у јутро стајала су сва оделења пред Белом Црквом. Један топовски метак би избачен, и то беше знак за напад. Сад се борба развила и једни и други борише се као лавови. Одмах при првим нападајима заузеше Срби један део бело црквanских опкопа, три топа и две мађарске заставе задобише победиоци. После једног часа Бела Црква беше са свих страна у пламену. Бело Црквanци се брањаху очајнички са четири топа, што им још беху заостали. Сваку стопу земље ваљало је Србима крвљу откупљивати. Битка је трајала од 5 сати у јутро до три сата после подне. Книћанин је стајао са својима на пијаци и већ се лепршаху на прозорима прве беле заставе, а у том навалише Бломбергови коњаници. Српско лево крило мораде узмицати и Бела Црква беше ослобођена опсаде. Да је сва српска сила већ посела била Белу Цркву, могла би је и одржати; али онако подељена не могаше ништа. Срби беху без коњице па не могући издржати нападаја непријатељских коњаника, морадоше узмаћи.

Варош беше запаљена, али не беше освојена. Наступише дани преговора, али могло се је већ у напред видити, да се не ће доћи до споразумљења. Учини се нов ударац три дана за тим, 12. Августа, али му крај буде исти као и пређашњему. Стану се погађати. Али о споразумљењу није се могло ни мислити. Шта више, изгледало је као да је Бело Црквanцима

само за тим стало, да протегну преговоре, да добију времена, да се боље спреме и да им се притече у помоћ из околних немачких места. Срби закључе с тога да на ново нападну. Као и прва два пута тако и сада пођу Срби, потпомогнути новом војском из Србије, са 12 топова, и то око једног сата после поноћи. Одмах у почетку битке паде капетан Ђурић, један од најхрабријих вођа, баш у тренутку кад заповедаше на јуриш. Смрт Ђурићева и очајни отпор противника, приведе још једну погибију.

Срби не беху сретнији у последње време ни у другом крају Баната, у логорима перлеском и томашевачком.

Ернест Киш, кога је међутим влада поставила за ђенерала, смисли после пада Темеринског, да на ново пође на Перлез, па да га заузме, а одатле да пређе преко Тисе, да освоји Тител, и пошавши шајкашком батаљону с једне стране, да одвоји српске логоре у Бачкој од Срема, а с друге стране да се појави војсци с леђа иза римских шанчева, па да им прети, и Сентомаш да ослаби, те да им се не може одржати. Све што су год Срби задобили победом код Сентомаша, било би поништено кад би се овој план извршио.

Изјутра 21. Августа крене се Киш са 8000 момака добре војске. Око пет сати стојао је он пред перлеским логором. Перлеском логору заповедаше Дракулић, официр. који се чињаше као да не беше врстан за своју службу. После боја, који је трајао сат и по, где се хајдучки крвило, беху Мађари победиоци и заузеше логор. Срби се распршите, неки, као неустрашиви капетан Јанча, који сам себе уби од туге, борише

се унаточ свакој нади. Више од 200 остаде их на месту. Дракулићу изиђе за руком те пређе Тису са 500 или 600 људи; остали прснуше које куда. Киш се могао користовати победом, да до краја изврши свога смера, али можда не познаваше свеколике цене томе; задовољи се, да освоји Перлез, Ботош, Орловат, Фаркаждин, па узмакне к Ечци и Бечкереку.

Кишево оклевање спасе Србе. Ови већ хтедоше клонути духом; није било не могуће да би их снажан нападај на Тител био нагнао, да положе оружје. Један патријархов проглас, који опомињаше на напретке код Фелдварца, Сентомаша и Темерина, достигне у добар час, да оживи духове. Стратимировић дозна за несрећу што Србе снађе, у онај час кад се спремаше да пође на Стари Кер. Одмах остави послове у Бачкој, па намисли да брани Панчево. Брже боље пође у Тител а за њим пристаде хиљада граничара на колима, сакупи на ново Дракулићеве бегунце, пређе реку, па обилазећи Перлез обноћ, стигне у једном полазу на леву тамишку обалу. Книћанин за времена обавештен, приближиму се, па заузме положај у Томашевцу. Панчево би осигурано. Три дана после расула перлеског, Киш се прихвати свога плана. Он се спреми да нападне на Томашевац, и сви његови покрети казиваху, да смера да нападне на целу тамишку линију. Међутим је Книћаниново оружје на Тамишу било сретније него на Карашу. Нападај на Томашевац буде одбијен и Киш предаде Перлез без боја, јер је хтео да се и по трећи пут врати к Ечци и Бечкереку.

Панчево као и Тител лакше се обезбедило од опасности него што се надало.

Стратимировић се беше појавио у највећој погибији. Сада хтеде стећи напретка, који ће распалити војску његову. Није се радило о мањему чему, него да се удари на Бечкерек, средину непријатељске војске, па да се пружи рука кикиндским Србима. Заман покушаваше патријарх, да се опре том подузећу, за које мишљаше да је помамно. Главни ђенерао остаде при својој одлуци. Киш обавешћен о томе за рана, изда према томе своје наредбе. Једно оделење војске под ђенералом Фетером посла на Перлез. Срби после жестоког боја под управом Агићевом заузеше место Арадац, као што је планом одређено било. Стратимировић мораде, пошто је без икакве запреке пребродио реку, да издржи страшну битку, која се беше развила поред Тисиног насипа јер ту беху Мађари са многим топовима. Тај насип узе Стратимировић на бајонет. Да би осигурао леђа, постави он један део својих топова на заузетом вису. Кад стиже глас да је заузет Елемир и Арадац, цео срез кикиндски беше узбуњен. Код Меленаца се скупљаху већ оружане чете, а мађарска војска, која се повукла у Бечкерек, спремаше се да наступа. Стратимировић исчекиваше само на знак Книћанинов, па да нападне на Бечкерек. Книћанин који требаше из Томашеваца управо да пође на Бечкерек, не дође тамо; Киш га држаше у шкрипу. То што су обе колоне мирно стајале у Елемиру и Арадцу, као и изостанак Книћанинов, повуче Киша да изнова напада, Мађарске чете појавише се пред Арадцем и Елемиром да та места опет заузму. Срби морадоше напустити заузета места и повући се натраг.

Незгоде, које се засебице претрпише у Банату, дадоше згоду патријарху, да изради, да му углед

премаши углед Стратимировићев. Зађевица се изроди између Стратимировића и патријарха. Патријарх окриви врховног вођу, да је непокоран његовим заповестима, учини га одговорним за погибију претрпљену у Бечкереку, пребаци му, да је похарчио помоћне изворе, који му беху поверени, па одузевши му заповедништво, заповеди му, да дође у Карловце, да му се тамо суди.

Стратимировић се покори, па се својевољно врати у Карловце. Управа се радње повери за време обрстару Мајерхоферу, који се поврне из Беча, куда беше отишао, да се договори са двором о начинима, како да се српском устанку даде правилан облик, па се ту разговорио о послу са војничким старешинама, које бијаху на стражи у Банату. Он је требао остати у том послу, док цар не би поставио кога за војводу. Мађари, који одјако беху у оглашеном непријатељству са двором, удвојише своје напоре. Киша пошљу против бана Јелачића, док се Месарош бори са Србима.

Неслога, која тако у невреме беше настала између патријарха и Стратимировића, могла је све упропастити. Непријатељ се надао да ће се том неслогом користити, учинивши изненада одлучан ударац. Дне 9. Септембра нападне Месарош на Сентомаш са 25,000 људи. Капетан Бига, који ту заповедаше, није имао уза се више него 5000 људи, али буде о томе зарана обавешћен па је учинио све што је нужно за обрану.

Око три сата изјутра јавише предстраже, да се непријатељ креће напред. И сада се Мађари са највећим делом своје војске кренуше против врбашке стране. Непријатељ буде у први мах несретан, његови

нападаји буду одбијени и мораде се повући натраг. Истина, Мађари буду у први мах нестретни али се не зауставише; они огледају да преокрену своје кретање, те пођоше да нападају са стране Старог Кера. У томе решавајућем часу, од прилике око 10 сати изјутра, искрсну капетан Михаило Јовановић, који ноћу остави Чуруг, и доспе са својих 3000 људи граничара још за времена у равнице код Ст. Кера. Месарош му посла на сусрет своје хусаре, да тако сврши нападај на Сентошан, док би га ови међутим збуњивали. Али Јовановић сузби коњанике и принуди ратног министра да се ограничи само на поновљено бомбардовање против врбашке стране. После битке, која је трајала 12 сати повуче се ратни министар натраг, али пре тога избаци око 3500 топовских метака на „рацко гњездо“.

Незадовољство и нерасположење, које беше и после последњег несретног нападаја на Сентомаш у мађарским логорима, поче да се распростире јавно, а то не само ватреним речима и говором по мађарским новинама, него и у самом мађарском сабору. Најцрње тужбе долазиле су не само против ратног министра, него и против самога Кошута, коме се пребациваше да једнако разбија главу, како ће да створи дунавску флотилу, а заборавља на војску која стоји у пољу.

Истога дана, кад се српска и мађарска снага огледаше и по трећи пут на сентомашким опкопима, крене се у Банату једна чета од 2000 Србијанаца из Алибунарског логора к Вршцу да га освоји, у ком становаше нешто Срба и нешто Немаца, који су држали са мађарском владом. Покушај да се ово место заузме силом, остаде узалудан. Истом кад дође Мајерхофер,

који саопшти Бломбергу упутства што их је добио из Беча, преда се варош Вршац.

У том изиђе за руком Стратимировићу, који бијаше незадовољан, што се и сувише пази на њ у Карловцима, да умакне у Книћанинов логор. Али и ту му није било боље, те се реши да оде и одатле.

Кад пође једно повеће оделење војске по налогу патријархову из логора, да пређе преко Титела и да се смести поред францовог канала, беше се улучила прилика Стратимировићу да изврши што је наумио. Он се ноћу крене да га нико не види за батаљонима, стигне их код Титела па их позове да га признаду за старешину. Официр, који заповедаше чети, скупи своје војнике претећи Стратимировићу, да ће обрнути оружје против њега, ако се не покори; али то буде заман. Уз одушевљене усклике војске, буде младом војводи повраћено заповедништво. Патријарх дознавши за тај догађај оде у Тител, захтевајући да му се изда издајник; али не могаше ништа израдити. Војници не хтедоше издати старешину, којему дадоше своје поуздање. Рајачић објави, да ће ту ствар предати народној скупштини, коју сазове за 25. Септембар. Стратимировић осигуравши се за то време у Бачкој код војске, оде у Карловце, где му изађе за руком, да се измири са патријархом. Патријарх објави у прогласу, изданом 22. Септембра, како је та зађевица сретно свршена.

Три дана доцније дође у Карловце Стефан Шупљикац, који беше на бојном пољу у Италији постављен за ђенерала, кога је народна скупштина 1. и 2. Маја била прогласила за војводу. У Бачкој, Банату и Срему би радосно примљен. Он је улазио у Карловце

тако, како улази победилац. Капије беху направљене и искићене, а на једној беше натпис „васкресеније српске народне слободе“. Посланици народни поздрављаху га, а пред двором патријарховим дочекаше за певачи и говорници. Стратимировић му предаде заповедништво своје над војском, и поврати се на своје пређашње место као подпредседник у одбору.

Долазак Шупљикчев показиваше, да ће у рату да настане промена. Договори између двора и угарске владе беху прекинути; Мађари беху јурнули на пут побуне. Кошут гледаше тада, да се приближи Србима обећавајући им неке уступке, али то је било већ врло касно. Срби су знали шта им ваља мислити о мађарским обећањима, па никако нехтедоше слушати договора; пошто им ваљаше бирати између два непријатеља, вољеше се већма удружити с оним, који им беше даљи. Срби мислише, да је верност њихова морала дирнути цара, па тако се од његовог признања и његове правде надаху, да ће им се како год ублажити судбина.

9. Септембра отвори се у Карловцима друга народна скупштина, која је трајала до првих дана Октобра.

Скупштина одобри све, што беху учинили Рајачић и средишни одбор, и хтеде војводи да преда врховно заповедништво. Али ђенерал Шупљикац, ма да беше одан ствари, за коју га позваше да јој служи, није се могао одлучити на то, што се неби допало у Бечу; он мишљаше, да није довољно овлаштен, да носи име војводско; искаже, да је он просто на отпусту, па да се до новије заповести не може мешати у српске

послове разма на службен начин. Скупштина му даде глас поуздања, одржи му име војводско, и повери патријарху, да за време врши његове послове.

Патријарх стекавши јавно поверење, требаше да добије од цара потврду одлукама, које беше донела мајска скупштина.

Најбољи начин да се то добије бијаше то, да се живо задре у рат. С тога патријарх позове под заставе све снажне људе од 16 до 60 година. Сврх тога наметне ратни намет на сваког човека, који не би био под оружјем, па даље нареди да се ишту коњи. Стратимировића пошље у Моравску са особитом пуномоћи да води преговоре са двором.

Док је Рајачић издавао своје наредбе, Шупљикац је обилазио пруге, које Срби беху заузели. Свуда га дочекиваху са одушевљеним изјавама. Он је наумио да поврати оштру крајшику војничку стегу. Око тога се већ и обрстар Мајерхофер пре неког времена трудио.

Мађари не могоше ударити са великом силом на Србе, јер им се требаше опирати Јелачићу, па даље држати у шкрипу силе, које из Аустрије и Чешке долажаху, да продру у Угарску, најпосле побијати устанак Словака и Румуна. Бојеви који се десише у тај мах, ни су били знатни.

Неко време прође у нерадњи и непријатељства се опет започну у Бачкој и Банату. Мађари су хтели освојити сентомашки, фелдварски и туријски положај, а особито на ново узети сиришки пут. Дне 18. Новембра крене се сваколика угарска војска против српских редова. Главна ствар беше угарској војсци да освоји Сириг, а главнији се нападаји учинише против Фелд-

варца, Турије и Сентомаша. Мађари не могавши ништа учинити, морадоше се повући натраг.

Послови војнички у Банату буду као и пре, мање повољни по Србе. Србима испаде за руком, те 1. Октобра освојише Нови Бечеј, Дне 2. Октобра освојише Кикинду и осигураше се у северном крају Баната. Али после три дана мораде се Кикинда напустити, и Мађарима не стајаше ништа на путу да ступају од Бечкерека к Панчеву. Првих дана месеца Новембра почну Мађари нападати; сукобе се први пут са Книћанином код Томашевца, а с Бобалићем код Легерсдорфа, за тим у исто време на ново почну ударати на све непријатељске положаје. Томашевац се одржи а Карлово паде. На Алибунар су Мађари три пут узалуд нападали, но кад дође још помоћне војске, Срби морадоше напустити Алибуинар. Дође ред на Книћанина, да и он узмогне нападати. Са свом силом нападне на Мађаре између Тамиша и Мориша и наскоро Срби их потиснуше преко. Девет топова паде у руке Србима; седморо кола џебане пропаде у каналу само да их не освоје гониоци. Томашевац се одржа, но Алибунар оста у рукама непријатељским.

22. Новембра ударише Мађари на ново на Книћанина, 15,000 људи са 22 топа нагрнуше са четири стране на логор Книћанинов. Срби буду истакнути највећој погибији, али још и за овај мах Книћанин одржа мегдан тога дана, па сачува Панчево.

Цар је међутим био у Олмицу и одатле је пратио догађаје што се сбиваше у Угарској. У Аустрији се састави нова влада у коју дођоше Стадион, Бах и др. Тима министрима а особито Стадиону се обратио Стратимировић, да се признаду Србима права зајам-

чена уговорима 1690. год. и да се потврде одлуке донесене у Карловцима на мајској скупштини. Срби тражише да им цар даде помоћи новчане. Фондови народне цркве беху исцрпљени; влада српске кнежевине беше обећала 20.000 дуката и допустила да се купе добровољни прилози, али то све беше јадна помоћ. Аустријски министри не показиваху воље да и најмање што уступе.

Беше журна ствар да се што одлучи у Олмицу. Срби, који једнако очекиваху повољан одговор, па настављаху даље борбу за добро царево, почну губити стрпљење. Већ се склопи једна странка, која пристане на то, да се погађа са Мађарима уз тај уговор, да се штује народна самоуправа. Положај патријархов је био све тежи. Он мораде што одлучно учинити. Двору оправи посланицу у којој јави, да ако Срби не добију слобоштина које траже, да ће положити оружје. Влада аустријска одговори да је вољна попустити у свима тачкама. Фердинанд потврди одмах избор ђенерала Шупљикца за војводско достојанство. На неколико дана доцније, буде повраћено патријарско достојанство. Цар Фердинанд захвали на престолу и уступи свом синовцу Фрањи Јосифу. Фрања Јосиф I. потпише свечан проглас у коме у кратко наброји све уступке, дане Србима.

Тога истог дана, кад цар Фрања Јосиф I. потписа проглас, умре у Панчеву ђенерал Шупљикац од капље 15. Децембра. Патријарх објави народу истога дана тај случај и предаде привремено заповедништво над војском обрстару Мајерхоферу. У исто време намени ђенералу Тодоровићу да буде последник Шупљикчев. Стеван Шупљикац беше сахрањен са највећом свечаношћу у манастиру Крушедолу у Срему, до првог

српског војводе Ђурђа Бранковића. Ђенерал Јовановић прими дужност 21. Децембра 1848.

Аустријске војске под Виндишгрецом продру у Пешту и Будим. Угарска влада умакне у Дебрецин и скупи народну војску. Бачка и Банат се готово испразне. Срби неимадоше пред собом јаког непријатеља. Книћанин пође према Сегедину; а Тодоровић према Моришу. Вршац буде освојен, па дође ред и на Бечкерек, Белу Цркву, Врбас и Кулу. Дне 1. Фебруара 1849. зодобије Книћанин победу код Сирига, а после пет дана освоји Сомбор. Тодоровић освојивши Лугош и Бокшан пренесе свој стан у Хацфелд. Бачка и Банат буду у српским рукама.

На пустарама код Каполне беше дошло до битке, и аустријски ђенерал Виндишгрец разбије мађарску силу. Патријарх био је наместио у српској војсци аустријске официре, а ови по налогу главног ђенерала Виндишгреца, изведоше делове народне војске у поље и заповедише, да се пониште народне боје, па да се носе царске. Одбори народни били су замењени са војницима, и почело се народу одузимати оружје, па се најпосле уведе и немачки језик као званичан. Виндишгрец даље нареди да се управне народне власти разреше у свима областима које су Срби од Мађара заузели, и да се уступе војничким властима. Исто тако нареди, да се српска земља и предели сматрају као мађарско земљиште и да се ти предели ставе под ратне законе. Рајачић покуша неке опомене, али знајући за њ да је слаб, те га и не послушаше.

У исто време српска влада попуштајући навали западних конзула, позове натраг Книћанина и његових 12,000 својевољаца.

Мађари саставе велике војске, којима заповедаху Перцел, Бем, Гергеиј и они се вину против аустријских ђенерала. Аустријанци се не могоше одржати, него се повукоше натраг. Перцел се упути на Тодоровића, овај мораде узмаћи, те остави Мађарима без боја Сириг, Ђалу, Кањижу, Сенту, Аду и Стари Бечеј. Сентомаш се још држао, али му положај беше поремећен, Перцел позове то место на предају; али оно се нехтеде предати. У Сентомашу је било 2000 људи са 8 топова. Заповедници беху Боснић и Стефановић. После жестове и крваве борбе Перцел са 10,000 војске освоји Сентомаш, а Срби што се спасоше умакну у Бечеј. Тодоровић остави Кикинду и Бечкерек, па се повуче Тителу да то место очува.

За то време Бем, који је заузео Ердељ продре у Банат и стане претити Вршцу. Патријарх видећи опасност побегне у Земун и обрати се Книћанину. Овај дође у Карловце промотри све како је до Титела, па изрече, да је борба даља не могућа.

Стратимировић беше још једини на кога се могло рачунати. Патријарх повери њему војничку управу. Он се без узтезања прими, дође у Тител и за неколико дана скупи 4000 војске. Још му српски мајор Миливој Петровић Блазнавац притече у помоћ са 1200 својевољаца. Бојеви мошорински, виловски и каћски били су последњи изданак српског покрета. Ти бојеви запречише, да српске земље не падну са свим у мађарске руке; осигураше Србима право да могу казати, да земљу војводства они очуваше својим властитим оружјем.

Аустрија не могући одољети мађарској сили, баци се Русији у наручја и заиште од ње помоћи. Руски

цар Никола пошље ђенерала Паскијевића и овај примора Гергеија да положи оружје код Вилагоша.

Аустрија осигуравши се туђом помоћу, заборави на Србе, те их поче разоружавати, листове им забрањивати, исто онако оштро као и Мађарима. Чланови некадашњег одбора бише протерани из земље као бунџије. У таким приликама не могаше се очекивати, да ће уређење војводства одговарати српским жељама. Али бечки двор бојећи се, да се не замери руском цару, гледаше, да се то питање ма како сврши. Патријарх би позван у Беч да учествује у расправама. Конференције су трајале четир месеца и би решено, да се од земљишта у Бачкој и Банату, од округа румског и илочког у Срему, створи управно земљиште, које ће се звати, војводство Србија, и тамишки Банат; а цар ће придодати називу свом назив „великог војводе војводства Србије“. Мајерхоферу би наређено да уреди војводство. Мајерхоферу задосади служба и захвали се, а место њега дође ђенерал Коронини. Овај постави свуда немачке службенике, нареди, да се само немачки језик употребљава у управи, па је хтео војводином да влада као рећиментом. Истом месеца Маја 1853. доврши се уређење војводства; земља се раздели на 5 округа: лугошки, темишварски, бечкеречки, новосадски и сомборски.

Год. 1855. премину честити бранилац томашевачки, Книћанин, у Србији у 47. години. Њему је аустријска влада дала ђенералско достајанство после победе код Сирига.

Талијански рат год. 1859. даде Србима згоду, да још једном окажу своју верност аустријском дому. Страдања аустријска код Мађенте и Солферина,

натераше владу, да народима даде слободније установе. Патријарх преда цару молбу да се сазове скупштина, која ће донети одлуке како да се уреди војводина. Цар нареди Александра Менсдорфа-Пуљу својим повереником, који ће преслушати знатније особе, и поднети му извештај. Овој сазове скуп у Темишвару, који је био састављен већим делом при-

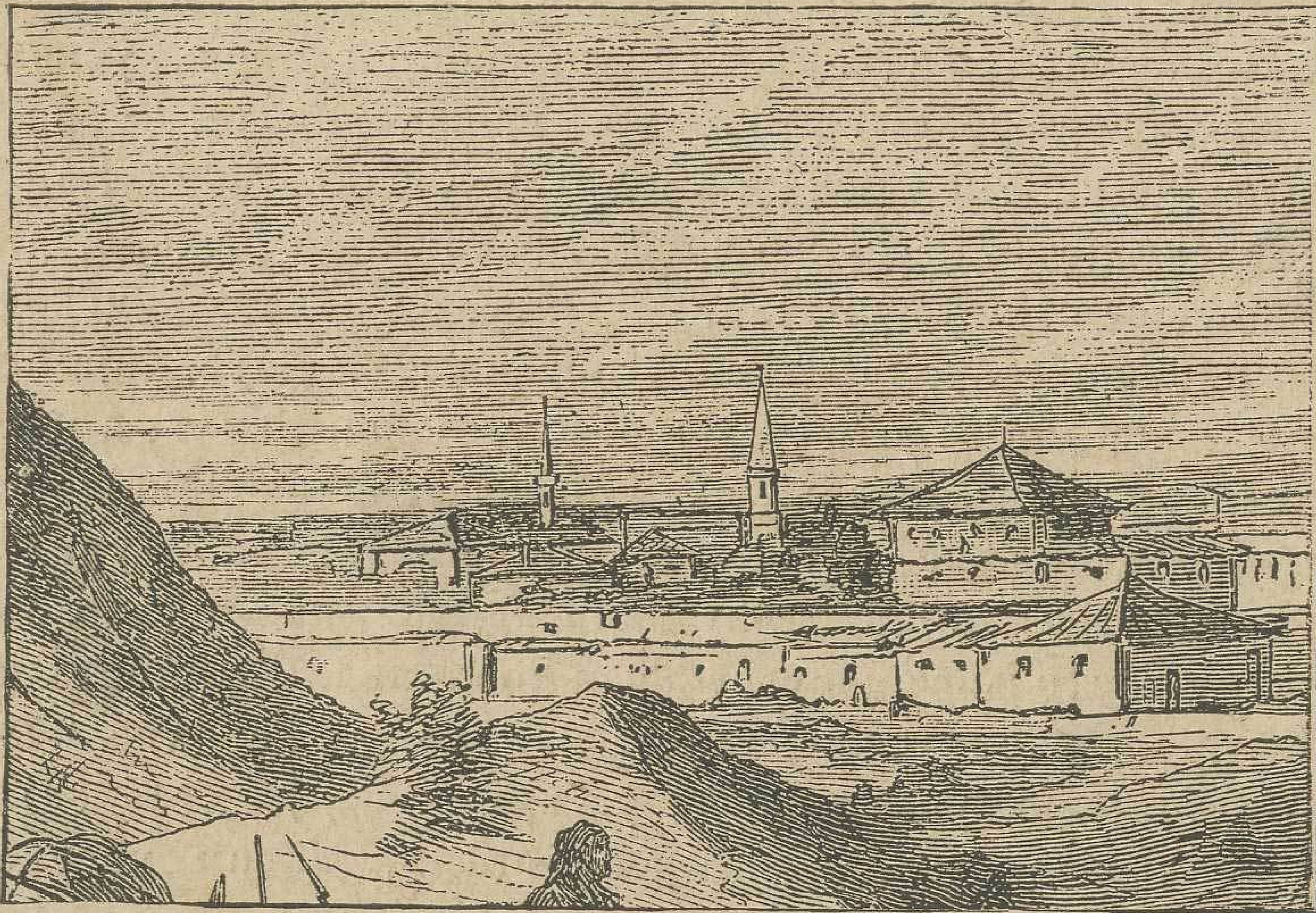

Никшић, град у Црној Гори.

јатеља мађарских, па искаже, да хоће да се војводина уједини са Мађарском. Дне 27. Децембра 1859. прогласи царска одлука, спојење Баната и Војводства са Угарском. На тај начин би Војводина укинута 1860. год. Угарској канцеларији би поверено, да се лати послова у Банату и Војводству, а ова позове патријарха да изабере народне изасланике. Патријарх захтеваше да се сабор сазове, које цар и одобри. Сабор донесе одлуку,

које границе да буду српској Војводини; да у Војводини буде језик српски ћирилицом писан; српско оружје и заставе, да се могу употребљавати у целој просторији војводине. Сабор изабере одбор од 12 чланова, да тај предлог саборов однесе цару у Беч на потврђење. Изасланство преда цару саборску одлуку, али одговор, што доби, био је таков, да се не могоше ничему надати. Бечки двор није могао мислити, да ће Срби лако заборавити саборске одлуке. Да би их забавио и одвратио им позор од војводства, хтеде питање пренети на друго земљиште. Царским отписом би мађарском сабору показана потреба особитог закона за народности. Сабор угарски одговори, да нов закон за народности није никако потребан, и да је постојеће законарство од 1848. год. повољно за све народности краљевине; а господарство мађарског језика да је припознато законима од 1830., 1840. и 1844. год.

Год. 1861. 1. Децембра умре Рајачић. Срби 1864. год. захтеваху сазив сабора, да бира сталног последника Рајачићу; влада допусти сазив сабора за 1. Август. Бечка влада је тежила, да за српског патријарха дође човек, који се захтевима њеним неће противити, па припомогне својим притиском, те се сабор напуни крајишким официрима, који су били готови да изврше заповест, што ће им се дати. За патријарха буде изабрат, као што се већ напред знало, Самуило Маширевић, који умре 7. Јануара 1870. За администратора буде постављен будимски владика Арсеније Стојковић.

Крајем 1869. год. обратише на себе пажњу Кривошијанци, који се дигоше са оружаном руком да се

одупру владиним наредбама. Узрок тој побуни би војнички закон, који их приморараше на домобранску службу. Ђенералу Вагнеру, заповеднику Далмације, би поверена управа над војском, која пође против Кривошија. Па кад не мога ништа израдити, управа се преда ђенералу Ауерспергу. Али и овај не буде боље среће од свог предходника Влада видећи да је силом не могуће што учинити, науми да што изради преговорима. За то пошље Србина ђенерала Родића, да чини преговоре са Кривошијанима. У Кнезлацу склопе уговор, по ком се бечка влада обвеже, да су Кривошијанци и даље слободни од војничке дужности, а даље се обећа, да ће свима опростити који су учествовали при устанку, да ће им накнадити сву штету што им је почињена за време борбе. Влада не имаде куда, него мораде пристати на те услове, и тиме се устанак смири. Уступци што их учини Родић не беху по ћуди Немцима, па се тешише тиме, што износише на свет стотинама мрских прича о српским горштацима, називајући их разбојницима, људождерима и т. д.

Год 1874. би на сабору у Карловцима изабран за патријарха Прокопије Ивачковић, који највишим отписом од 29. Новембра 1879. би стављен у мировину, а две године за тим умре наглом смрћу у Белој Цркви 29. Априла 1881. Ове исте године би сазван сабор у јесен у Карловцима, да бира патријарха. Најпре би изабран владика Стојковић; а кад овај не би потврђен, владика Живковић, који такође не доби потврду; него највишом кр. одлуком, би за српског патријарха именован владика Герман Анђелић 6. Јануара 1882.